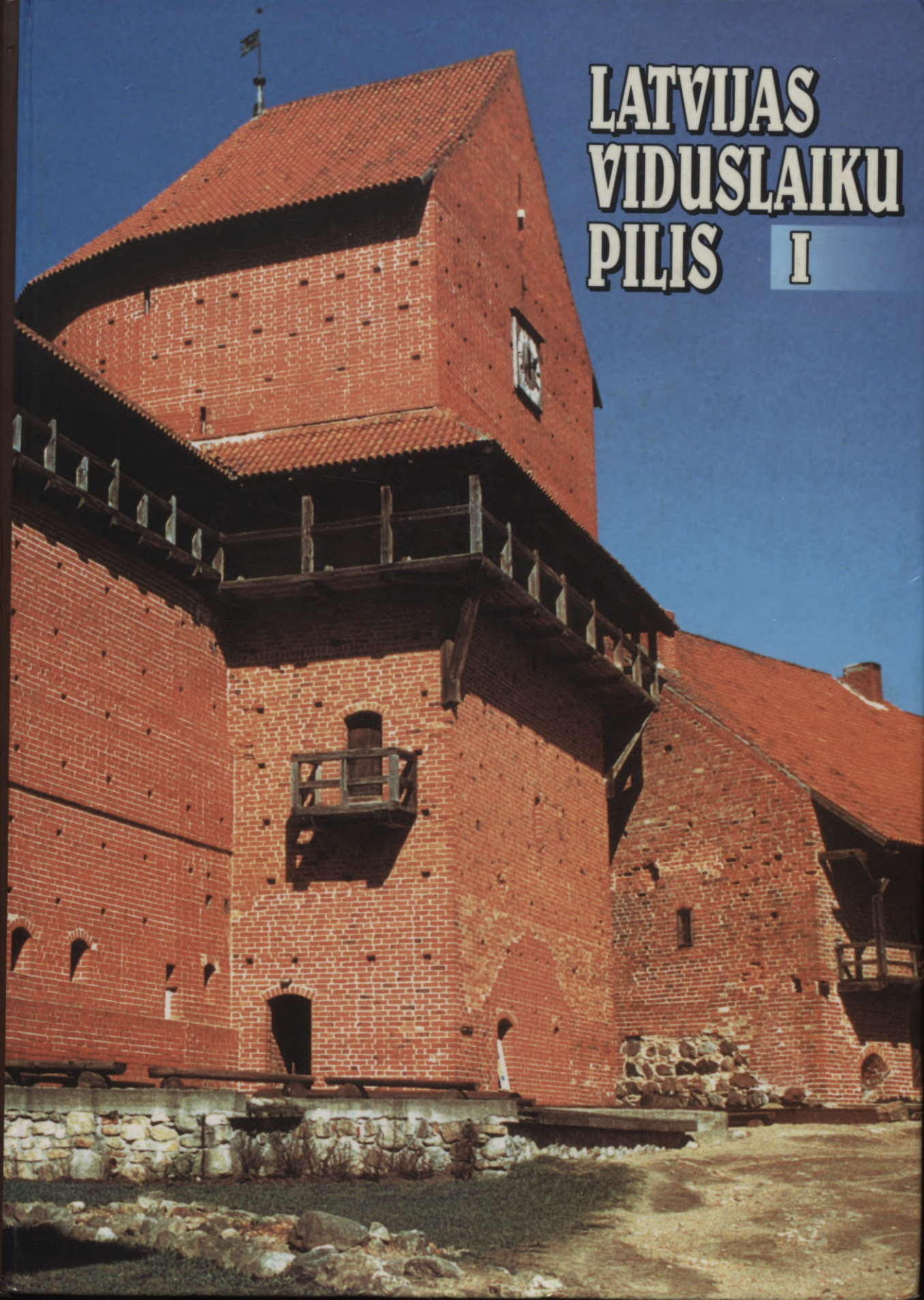
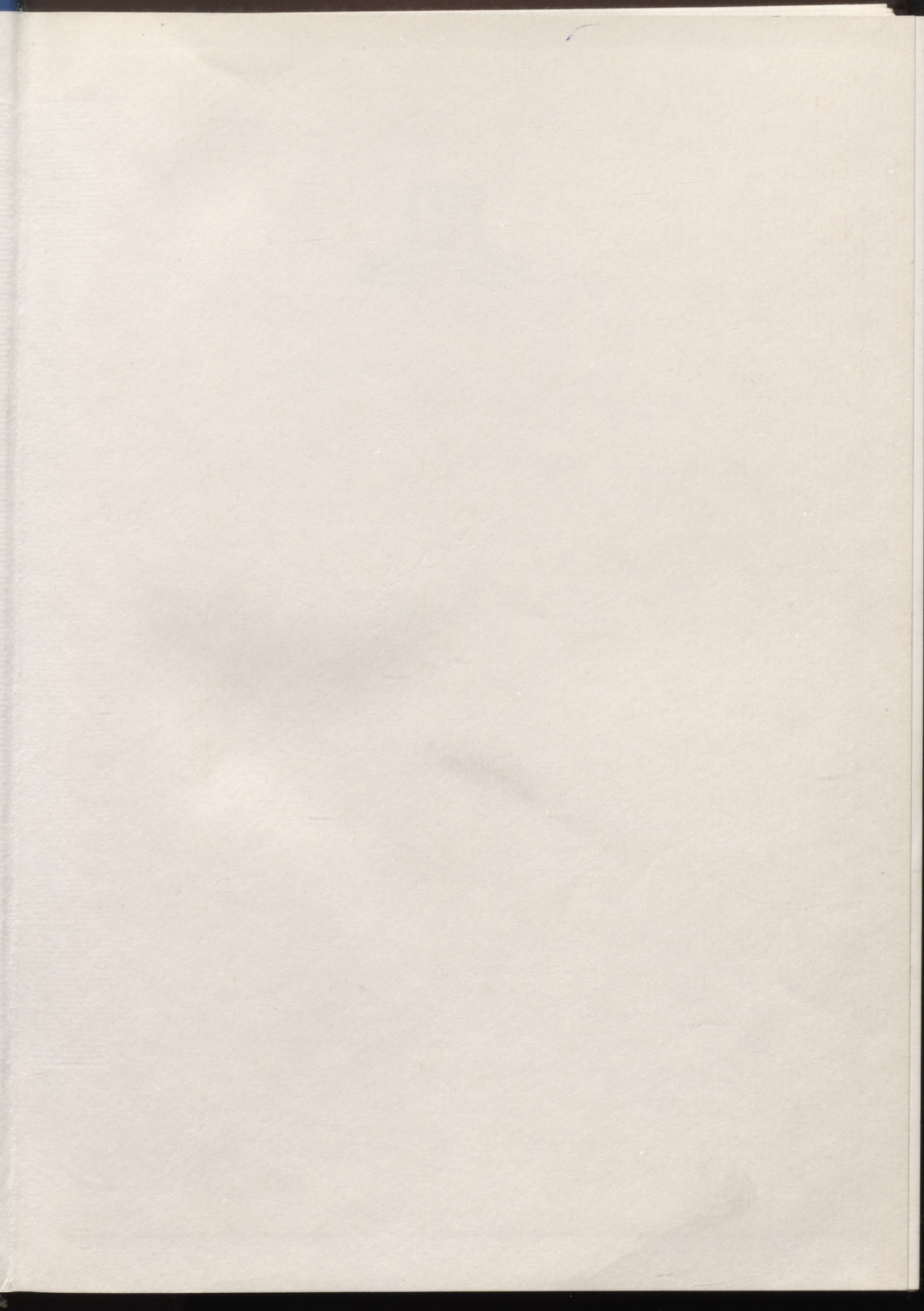
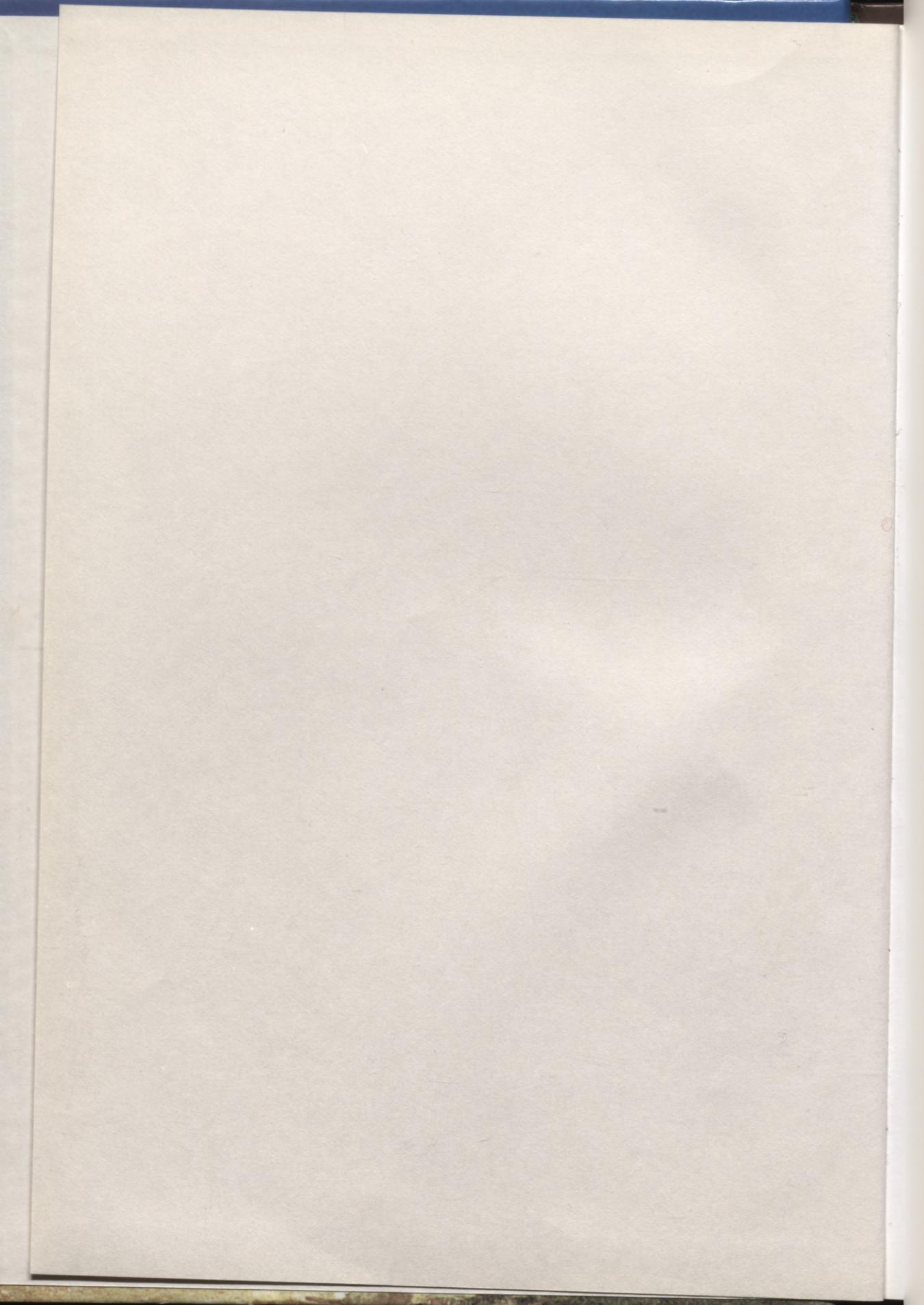

LATVIJAS VIDUSLAIKU PILIS I

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

LATVIJAS VIDUSLAIKU PILIS

I

2000-5

10

90

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
TURAJDAS MUZEJREZERVĀTS

Pētījumi

par Rīgas arhibīskapijas pilīm

Sastādījusi *Ieva Ose*

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS

Rīga 1999

UDK 902(474.3)+94(474.3)
La 811

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~9000-1.229~~

0300038067

REDAKCIJAS KOLĒĢIJA:

Andris Caune (atbildīgais redaktors),
Jānis Graudonis, Anna Jurkāne, Ieva Ose

Redaktore *Ieva Jansone*

Māksliniece *Ināra Jēgere*

Uz 1. un 4. vāka: Restaurētā Turaidas pils

Alberta Linarta krāsu foto

Grāmata izdota ar
KULTŪRKAPITĀLA FONDA
atbalstu

ISBN 9984-601-26-9

© LU Latvijas vēstures institūts, 1999

PRIEKŠVārds

Latvijas arhitektūras vēsturē līdz šim pavisam maz vērības veltīts tādām savulaik nozīmīgām un monumentālām celtnēm, kādas ir viduslaiku pilis. Kā liecina rakstītie vēstures avoti un līdz šodienai saglabājušās pilsdrupas, mūsu valsts teritorijā no 12. gadsimta beigām līdz 16. gadsimtam uzbūvētas apmēram 100 mūra pilis – lielāki un mazāki akmens vai ķieģeļu celtņu kompleksi, kuriem bija gan militāru aizsargbūvju, gan Livonijas valstiņu pārvaldes, gan feodāļu dzīvesvietas funkcijas. Daudzie kari, no kuriem īpaši minams Livonijas karš (1558–1583) un Ziemeļu karš (1700–1721), veicināja jaunas militāras tehnikas ieviešanos, mainīja kādreizējo Livonijas valstiņu robežas, postīja zemi, deva tai jaunus valdniekus un vienlaikus neatgriezeniski iznīcināja viduslaiku pilis. Jaunajos laikos pēc ugunsieroču izplatīšanās tās vairs nederēja par nocietinājumiem, arī apdzīvošanai biezie mūri nebija piemēroti. Tāpēc karu postītās celtnes lielākoties neatjaunoja un tās gadsimtu gaitā pārvērtās drupās.

19. gadsimtā, rodoties interesei par viduslaiku pilīm, tās sāka pētīt vācbaltiešu arheologi un vēsturnieki, no kuriem īpaši jāmin Karls fon Lēviss of Menārs. Viņa sastādītais un 1922. gadā Rīgā izdotais Senās Livonijas piļu leksikons ir vērtīgs uzziņu avots līdz pat mūsdienām. Otrs nozīmīgs pētnieks bija igauņu mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse, kurš 1942. gadā Tartu izdeva monogrāfiju par Igaunijas un Latvijas pilīm. Arī šis darbs vēl arvien ir Latvijas piļu pētnieku uzmanības lokā un tiek bieži citēts. Taču pēc abu minēto grāmatu izdošanas pagājis vairāk nekā pusgadsimts. Daudzās Latvijas viduslaiku pilīs notikuši plaši arheoloģiski izrakumi, veikta mūru uzmērošana un arhitektoniska izpēte, apzināti seni plāni un attēli. Šī jaunā informācija lielākoties glabājas manuskriptos vairāku iestāžu

arhīvos. Tikai neliela daļa no jaunajiem atklājumiem un uzmērojumiem ir publicēta. Tomēr dažādos izdevumos iekļautie atsevišķie raksti ir grūti atrodami. Līdz ar to tie paslīd garām speciālistu un arī plaša interesentu loka uzmanībai, un jaunā informācija tiek maz izmantota.

Lai likvidētu uz jaunākajiem pētījumiem balstītas literatūras trūkumu, Latvijas vēstures institūts kopā ar novadu vēstures muzejiem un citām ieinteresētām iestādēm iecerējis tematisku rakstu krājumu virknes "Latvijas viduslaiku pils" izdošanu. Tas rosinās speciālistus apkopot un publicēt savu ilggadējo pētījumu rezultātus, tā veidojot nozīmīgu materiālu uzkrājumu ne tikai senās Livonijas piļu izvērtējumam, bet arī visas Latvijas viduslaiku arhitektūras vēsturei.

Pirmo rakstu krājumu "Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm" izdod Latvijas vēstures institūts kopā ar Turaidas muzejrezervātu. Krājumu ievada Ievas Oses raksts "Rīgas arhibīskapijas pils", kurā aplūkoti arhibīskapijas piļu celtniecības iemesli, novietojuma principi, datējumi un īpašnieki, kā arī analizēti vairāki aizsargceltņu būvtipi, uzsverot jaunākajos pētījumos iegūtās atziņas.

Grāmatas pirmā daļa veltīta lielākajai un nozīmīgākajai kādreizējās Rīgas arhibīskapijas pilij – Turaidai, kurā jau trešo gadu desmitu notiek arheoloģiskie izrakumi, atsegti iepriekš nezināmu ēku un mūru pamati, veikti plaša apjoma konservācijas un daudzu celtņu restaurācijas darbi. Arheoloģiskos pētījumus Turaidā kopš mūsu gadsimta 70. gadu vidus vadījis Latvijas vēstures institūta arheologs profesors habilitētais vēstures doktors Jānis Graudonis. Viņa vadībā atsegta gandrīz visa pils platība. Tas devis iespēju izprast Turaidas pils celtniecības gaitu un plānojuma attīstību. Vienlaikus ar arheologiem strādājis arhitekts Gunārs Jansons, veicot atsegto pils celtņu arhitektonisko izpēti, kā arī projektējot pils konservāciju un izstrādājot priekšlikumus restaurācijai. Šajā krājumā ievietoti abu pētnieku raksti, kuros ar aculiecinieka precizitāti raksturota ilggadējo darbu gaita un izklāstītas galvenās atziņas par Turaidas pils arhitektūras attīstību. Kaut arī pils izpētes un atjaunošanas darbi tuvojas noslēgumam, tomēr palicis daudz neskaidrību par tās kādreizējo būvpojumu un detaļām. Tā kā daudzas celtnes jau senatnē gājušas bojā, reizēm katrs autors savā rakstā pauž atšķirīgu viedokli par pils atsevišķu daļu datējumu un kādreizējo izskatu. Publicējot abu pētnieku izteiktās

dažādās domas, kā arī senākos – 16. gs. beigās tapušos pils revīzijas protokolu norakstus oriģinālajā poļu valodā un latviskā tulkojumā, jācer, ka šie materiāli veicinās Turaidas pils izpēti turpināšanu un jaunu secinājumu rašanos.

Turaidas pils izveidošanā par nozīmīgu muzejrezervāta sastāvdaļu un tūristu iecienītu objektu īpaši izceļama enerģiskās un ilggadējās muzeja direktores Annas Jurkānes loma. Viņa savā rakstā parāda muzeja veidošanās gaitu, senatnīgās arhitektūras izmantošanu mūsdienās, kā arī pili un tās apkārtnē notiekošos pasākumus, kas vienmēr piesaista daudzus apmeklētājus.

Turaidas pils, tās apkārtnes un muzeja vēsturei nozīmīga ir seno attēlu kolekcija, kuru vācis muzejrezervāta speciālists Egils Jemeljānovs. Viņš šajā krājumā publicējis senākās atklātnes ar Turaidas, Siguldas un Krimuldas pils attēliem. Tā kā ar katru gadu desmitu pilsdrupās laika apstākļu ietekmē radušies arvien jauni mūru nodrupumi, pagājušā gadsimta beigu un mūsu gadsimta pirmās puses pastkartes un fotogrāfijas ir vērtīgas dokumentāras liecības par piļu kādreizējo izskatu.

Krājuma otrajā daļā apkopoti pētījumi par vairākām citām Rīgas arhibīskapijas pilīm. Rīgas vēstures pētnieka Andra Caunes raksts vēltīts bīskapa sētām Rīgā, no kurām līdz mūsdienām neviena celtne virs zemes vairs nav saglabājusies. Autors apkopojis iepriekšējo pētnieku sniegtās ziņas par celtņu fragmentiem gan no pirmās bīskapa sētas tagadējās Jāņa sētas vietā, gan no otrās bīskapa un vēlāk arhibīskapa sētas Daugavmalā, netālu no Doma baznīcas, kā arī izteicis dažus savus pieņēmumus par 19.–20. gs. atsegto celtņu fragmentu interpretāciju. Arheologa Ēvalda Mugurēviča vadībā notikuši plaši izrakumi Mārtiņsalā, bet šoreiz viņa publikācijā analizētas rakstīto avotu sniegtās ziņas par Mārtiņsalas pili. Jādomā, ka tas būs ievads nākotnē plānotam plašākam darbam par šo pili.

Arhitektes Tatjanas Vitolas vadībā veikta divu nozīmīgu arhibīskapa kādreizējo rezidenču – Limbažu un Raunas pilsdrupu uzmērošana. Viņa izstrādājusi arī abu piļu rekonstrukcijas zīmējumus. To pamatojumam vēltīti T. Vitolas raksti. Vienu arhibīskapa saimniecības pili – Piebalgu, kurā līdz šim nav izdarīti ne arheoloģiski, ne arhitektoniski pētījumi, rakstā aplūko I. Ose.

Krājuma trešā daļa veltīta vasaļu pilīm. Arheologs Māris Atgāzis veicis izrakumus Vecdoles pilī un atsedzis kādreizējo aizsargceltnes plānojumu. Viņa rakstā izklāstītas jaunās atziņas par atsegtajām būvkonstrukcijām, saistot tās ar skopajām rakstītajām liecībām par pils vēsturi. Arheoloģes Annas Zariņas publikācijā "Bīskapa vasaļa pils Lielvārdes Dievukalnā" parādītas izrakumos iegūtās liecības par Dievukalna apdzīvotību 13. gs. sākumā un secināts, ka tieši tur – blakus vēlākajai ordeņa celtajai Lielvārdes mūra pilij ierīkota bīskapa vasaļa Daniēla pirmā dzīvesvieta. Līdz šim literatūrā maz uzmanības pievērsts arhibīskapa vasaļa pilij Rozbeķē. Tai apkopojošu rakstu veltījusi I. Ose.

Krājums ir bagāti ilustrēts, rakstiem doti kopsavilkumi svešvalodā. Tas izdevumu padarīs saprotamu un nepieciešamu arī ārzemju piļu pētniekiem, kuri līdz šim par Latviju lielākoties izmanto vairāk nekā piecdesmit gadu senu literatūru. Jācer, ka rakstu krājums "Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm" būs nozīmīgs informācijas avots ne tikai speciālistiem, mudinot viņus pievērsties Latvijas viduslaiku piļu pētījumiem, bet arī visiem, kas interesējas par Latvijas vēsturi, ļaujot labāk iepazīt savas zemes arhitektūras pieminekļus.

Sastādītāja

Ieva Ose

RĪGAS ARHIBĪSKAPIJAS PILIS

Rīgas arhibīskapija, kas pastāvēja no 13. gs. vidus līdz 16. gs. vidum, bija tolaik Eiropā nozīmīga baznīcas valsts. Romas pāvestam tieši pakļautais Rīgas arhibīskaps bija laicīgais valdnieks un garīgais galva ne tikai pašai arhibīskapijai vien. Nomināli viņš bija arī Livonijas ordeņa un Rīgas pilsētas bīskaps, kā arī metropolīts jeb galvenais bīskaps Kurzemes, Tērbatas, Sāmsalas un četrām Prūsijas bīskapijām.

Vienlaikus ar Rīgas arhibīskapijas izveidošanos tās pārvaldei un aizsardzībai tika radīts mūra piļu – cietokšņu tīkls. Līdz mūsdienām pilis lielākoties saglabājušās kā drupas, kas var dot tikai aptuvenu priekšstatu par celtņu kādreizējo plānojumu un izskatu. Tomēr vairākās pilsdrupās veikti apjomīgi arheoloģiskās, arhitektoniskās un vēsturiskās izpētes darbi, kas snieguši jaunus materiālus par senajām aizsargbūvēm.

Šajā rakstā pievērsta uzmanība Rīgas arhibīskapijas piļu celtniecības iemesliem, novietojuma principiem, datējumam un īpašniekiem, bez tam apskatīti arī vairāki aizsargceltņu būvtipi, uzsverot jaunākajos pētījumos iegūtās atziņas.

RĪGAS ARHIBĪSKAPIJAS IZVEIDOŠANĀS

Tagadējā Latvijas teritorijā kristietība no Rietumeiropas ieviesās 12. gs. beigās, kad Daugavas lejtecē ieradās vācu misionāri un vietējo lībiešu ciemos sāka sludināt katolicismu. 1186. gadā Brēmenes arhibīskaps iesvētīja mūku Meinardu par pirmo Līvzemes bīskapu. Jau 1184.–1185. gadā

Meinards bija uzsācis Ikšķiles baznīcas un pils celtniecību,¹ viņš bija arī jaunās Ikšķiles bīskapijas dibinātājs.

Gadus piecpadsmīt vēlāk, 1201./1202. gadā, trešais bīskaps Alberts pārcēla domkapitulu un savu sēdekli ar katedrāli uz Rīgu² un pārvaldāmo teritoriju pārdēvēja par Rīgas bīskapiju. Līvzemes baznīcas aizsardzībai un cīņai ar pagāniem 1202. gadā tika dibināts bruņinieku ordenis, vēlāk saukts par Zobenbrāļu ordeni. Bīskaps ar ordeni noslēdza līgumu, ka viena trešdaļa jauniekaroto zemju tiks atdota ordenim, kurš savukārt apņēmās apsargāt bīskapa pārvaldīto teritoriju.³ Pašam bīskapam no jauniegūtajām zemēm palika divas trešdaļas, kas pamazām veidoja bīskapijas teritoriju.

Romas pāvests 1255. gadā Rīgas bīskapiju paaugstināja par arhibīskapiju un par pirmo arhibīskapu jeb virsbīskapu kļuva Alberts II Zuerbērs. Šajā laikā – 13. gs. vidū Rīgas arhibīskapijas teritorija (1. att.) jau bija gandrīz izveidojusies, un visu tās pastāvēšanas laiku robežas būtiski vairs nemainījās. Tā stiepās gandrīz no Rīgas patrimoniālapgabala gar Daugavas labo krastu uz dienvidiem un austrumiem, bet gar Gaujas labo krastu – uz ziemeļiem līdz pat mūsdienu robežai ar Igauniju un Krieviju. Rīgas arhibīskapijas zemes atbilstoši pakāpeniskajiem iekarojumiem bija sadrumstalotas – teritoriju divās nevienādās daļās pāršķēla Livonijas ordeņa valsts Gaujas koridors. Rīgas arhibīskapijā pēc platības mazāks bija Lībju gals – tā robežas veidoja Rīgas līča piekraste un Gauja. Neliela Lībju gala teritorija atradās arī Daugavas kreisajā krastā, ietverot Doles salu. Lielāks bija Latviešu gals, kas dienvidrietumos robežojās ar Daugavu, bet austrumos – ar Pleskavas kņazisti. Rīgas arhibīskapijas kopplatība bija 18 400 km².

Rīgas arhibīskapijas teritorija tiesiski dalījās trijās zemju kategorijās.⁴ Paša virsbīskapa īpašumi bija t.s. galda zemes jeb domēnes. 13. un 16. gs. tās dalījās divās fogtijās, bet 14. un 15. gs. – trīs vai četrās fogtijās. Lībju galā visu laiku bija tikai viena fogtija ar centru Turaidā, bet Latviešu galā bez Kokneses fogtijas 14. un 15. gs. pastāvēja arī Lielvārdes un Raunas fogtija. Otru nelielu arhibīskapijas teritorijas daļu aizņēma domkapitula zemes, bet trešā – lielākā daļa atradās vasaļu īpašumā kā viņu lēņu novadi.

13. gs. otrajā pusē pieauga ordeņa varenība – un, iekarojot Kurzemi, bīskapam tika atstāta tikai viena trešā daļa zemju. Tās apvienoja, izveidojot Kurzemes bīskapiju. Rīgas arhibīskapijas zemes tika koncentrētas

tagadējās Latvijas teritorijas ziemeļaustrumu daļā – Vidzemē, kuru 13. gs. iekaroja pirmo.

Pēc Livonijas valstiņu konfederācijas izjukšanas Livonijas kara laikā 16. gs. vidū beidza pastāvēt arī Rīgas arhibīskapija. 1566. gadā to sekularizēja un tās teritoriju iekļāva no jauna izveidotajā Pārdaugavas hercogistē – Polijas–Lietuvas provincē.

PIĻU IZVIETOJUMS, DATĒJUMS UN ĪPAŠNIEKI

Rīgas arhibīskapija teritoriāli bija sadalīta draudžu novados jeb pilsnovados.⁵ Katrā novadā atradās viena vai vairākas pilis, kas reizē bija pārvaldes un militāri centri, kā arī nocietinātas dzīvesvietas. Spriežot pēc 13.–16. gs. rakstītajiem avotiem,⁶ Rīgas bīskapijas un vēlāk arhibīskapijas pastāvēšanas laikā tās teritorijā kopumā bijušas 38 mūra pilis (sk. tabulu). Arhibīskapijas Lībju gals bija sadalīts vismaz 9 pilsnovados, un tajos atradās 15 pilis, bet Latviešu gals – 14 pilsnovados ar 21 pili. Bez tam Rīgas bīskaps 13. gs. pirmajā pusē vienu pēc otras izmantoja divas pilis jeb sētas Rīgā, no kurām otrā sēta palika arhibīskapa īpašumā līdz 16. gs. vidum. Tomēr arī citas pilis nav pastāvējušas no arhibīskapijas izveidošanās 13. gs. līdz Livonijas valstu konfederācijas bojāejai 16. gs. vidū. Pilis celtas pakāpeniski, vairāku gadsimtu laikā veidojot nocietinājumu tīklu, kas sargājis valsti pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem. Pakāpeniski notikusi arī piļu bojāeja. Arhibīskapa un ordeņa savstarpējās cīņās dažas pilis, piemēram, Vecdole un Holme, sagrautas un pamestas jau 13. gs. beigās. Ordenis postījis bīskapa nocietinājumus arī 14.–15. gs., bet daudzu piļu bojāeja saistīta ar Livonijas karu 16. gs. otrajā pusē.

Par bīskapijas piļu tīkla veidošanās sākumposmu liecina Indriķa hronika, bet par aizsargceltņu rašanos un pastāvēšanu 13. gs. vidū un vēlāk informācija iegūstama no dažādiem dokumentiem, kuros pilīm diemžēl pievērsta maza uzmanība. Tāpēc nav pilnīgi precīzi zināms visu piļu celšanas laiks un īpašnieku maiņas. Kaut arī pirmās mūra pilis Daugavas lejtecē celtas jau 12. gs. beigās, tomēr vēl pat 13. gs. vidū mūra piļu vāciešiem bija maz. Vispirms noskaidrosim, cik piļu bija jaunā virsbīskapa īpašumā pēc Rīgas arhibīskapijas izveidošanas 13. gs. vidū.

Kad bīskaps Alberts pārcēla sēdekli uz Rīgu, viņš jau pašā 13. gs. sākumā bruņiniekam Konradam no Meiendorpas izlēņoja savu pirmo rezidenci – Ikšķiles pili.⁷ Otra senākā mūra pils Līvzemē – bīskapa Meinarda celtā Holme Mārtiņsalā pastāvēja līdz 13. gs. beigām.⁸ Pēc Līvzemes pirmās dališanas bīskaps Alberts 1207. gadā ieguva Turaidas novadu un lībiešu valdnieka Kaupo pils vietā 1214. gadā sāka celt mūra pili.⁹ Nostiprinot savus īpašumus pie Daugavas, 1209. gadā bīskaps kopā ar ordeni uzsāka būvēt mūra nocietinājumu Koknesē – izpostītā latgaļu pilskalna vietā.¹⁰ Daugavas lejteces apgabalā Doles salā 13. gs. pirmajos gadu desmitos vasalis Johanness no Dolenes būvējis Vecdoles pili.¹¹ Vēl viena bīskapa pils bijusi Lielvārdē, un tā 1201. gadā izlēņota vasalim Daniēlam.¹² Tomēr tā nav atradusies tagadējo pilsdrupu vietā. Kā liecina izrakumi, pirmā vācu pils celta senā vietējo iedzīvotāju pilskalnā Dievukalnā,¹³ blakus vēlākajai mūra pilij. Bez minētajām pilīm bīskapam un vēlāk arhibīskapam 13. gadsimtā piederēja arī vairākas koka pilis pilskalnos, kuri bija atkaroti vietējiem iedzīvotājiem. Par šīm pilīm saglabājies maz ziņu.

1255. gadā, kad pāvests apstiprināja jaundibinātās Rīgas arhibīskapijas īpašumus, starp tiem minēta arī arhibīskapa pārvaldījumā esošā baznīca un ēkas Rīgas pilsētā, kā arī 10 pilis: "*castra que Thoreda, Lennewarde, Rescule [Ikescule], Remin, Dolen, Kercholme, Cochenhusen, Assuten et Lepene, .. montem Gerziche*"¹⁴. Šajā uzskaitījumā atpazīstami tādi līdz mūsdienām saglabājušies mūra nocietinājumi kā Turaida, Lielvārde, Ikšķile, Vecdole, Holme Mārtiņsalā un Koknese. Par Rīgu zināms, ka arhibīskaps turpināja izmantot kā rezidenci otro bīskapa sētu Daugavmalā.¹⁵ Toties līdz šim nav nekādu ziņu, ka mūra pils būtu bijušas Reminē, Asotē, Liepenē un Jersikā. Šajās vietās bijušas koka pilis – vietējo iedzīvotāju pilskalni, kas 13. gs. pirmajā pusē daļēji vai pilnīgi nonākuši vācu īpašumā. Diemžēl ne visām minētajām pilīm zināma precīza atrašanās vieta, jo 13. gs. beigās vai 14. gs. tās pamestas un vairs nav atjaunotas. Tomēr aptuvenu to lokalizāciju vēsturnieki ir noteikuši.

Remines pils minēta 13. gs. dokumentos, bet mūsdienās vairs nav zināms, kur tā atradusies. Pēc jaunākajiem pētījumiem Remini lokalizē Ogres rajona Plāteres vai Vecužānu pilskalnā.¹⁶ Asote un Liepene kā Jersikas valdniekam kādreiz piederējušas pilis pirmo reizi minētas kādā

1211. gada dokumentā par latgaļu zemju sadalīšanu starp arhibīskapu un ordeni.¹⁷ Asotes pilskalnā, kas atrodas Daugavas labajā krastā apmēram pusceļā starp Koknesi un Jersiku, veikti arheoloģiskie pētījumi, kuru laikā konstatēta tā apdzīvotība un apbūve ar koka guļbūvēm visu 13. gs.¹⁸ Par Liepenes pils novietojumu vēsturnieku vidū nav vienprātības. Pili meklē Krustpils apkārtņē, iespējams, ka tā atradusies tagadējo apdzīvoto vietu Lipušku vai Lindānu tuvumā, apmēram 30 km uz austrumiem–ziemeļaustrumiem no Asotes pilskalna.¹⁹ Par Jersiku zināms, ka 1224. gadā pils puse "ar visu tai piederīgo" izlēnota Ikšķiles bruņiniekam Konradam no Meiendorpas, bet rakstītajos avotos pils pēdējo reizi minēta 1375. gadā.²⁰ Tāpēc, 19. gs. uzsākot Latvijas vēstures pētījumus, tās atrašanās vieta bija jāmeklē no jauna, kamēr tā lokalizēta Šlosbergas pilskalnā Daugavas krastā. Jersikas pilskalnā veikto arheoloģisko pētījumu laikā atklāti tikai koka nocietinājumi.²¹

Bez jau minētajām pilīm Rīgas arhibīskapijā 13. gs. otrajā pusē celtas vēl dažas pilis. Iespējams, ka 13. gs. beidzamajos gadu desmitos uzsāka būvēt mūra pili Krustpilī.²² Domājams, ka 13. gs. beigās celta arī Lielstraupes pils, lai gan droši dokumentāli apstiprinājumi tam trūkst.²³ Tātad 13. gs. otrajā pusē arhibīskapa un viņa vasaļu īpašumā kopumā varēja būt 8 mūra pilis, bīskapa sēta Rīgā, kā arī 1255. gada dokumentā minētās 4 koka pilis. Šo aizsargceltņu novietojums parāda vācu sākotnējo iekarojumu atrašanās vietas pie lielākajām upēm, kā arī liecina par Daugavas un Gaujas ūdensceļu nodrošināšanu un arhibīskapijas teritorijas nocietināšanas pakāpenību. Raksturīgi, ka sākotnēji vācu pils ierīkotas pakļautajos vietējo iedzīvotāju pilskalnos – stratēģiski izdevīgās vietās, kur jau senāk bija izveidojušies plašāka novada pārvaldes centri. Tādējādi Līvzemes iekarošana īstenota, pakāpeniski veidojot arvien jaunus nocietinājumus, no kuriem uzbrukt tālākiem apvidiem. Tā kā mūra celtnu būvēšana prasīja ilgāku laiku un vairāk darbaspēka, sākotnēji 13. gs. daļa no vācu pilīm vēl bija zemes un koka nocietinājumi. Jau 14. gs. vairākas no koka pilīm pamestas, bet pārējās izveidotas par mūra celtnēm – cietokšņiem. Diemžēl vēstures avotu trūkuma dēļ precīzus mūra piļu celšanas gadus var noteikt reti, tāpēc lielākoties jāapmierinās ar gadu, kad attiecīgā pils pirmo reizi minēta dokumentos.

Īpaši aktīva piļu celtniecība Rīgas arhibīskapijas teritorijā izvērās 14. gs., kad uzbūvētas vismaz 20 mūra pilis. Šo celtniecības pacēlumu var skaidrot ar iekaroto zemju pārvaldes organizēšanu, nocietināšanos pakļauto tautu apspiešanai un savu teritoriju aizsargāšanu pret ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Arī biežās savstarpējās cīņas 14. gs. bija par iemeslu pastiprinātai mūra piļu celtniecībai gan arhibīskapa, gan ordeņa teritorijā. Jau Ē. Mugurēvičs uzsvēris, ka 14. gs. uzskatāms par iekarotāju nostabilizēšanās periodu, kad vācieši galīgi pakļauj savai varai vietējās tautības un nostiprina pret Krievzemi un Lietuvu 13. gs. izcīnītās pozīcijas.²⁴

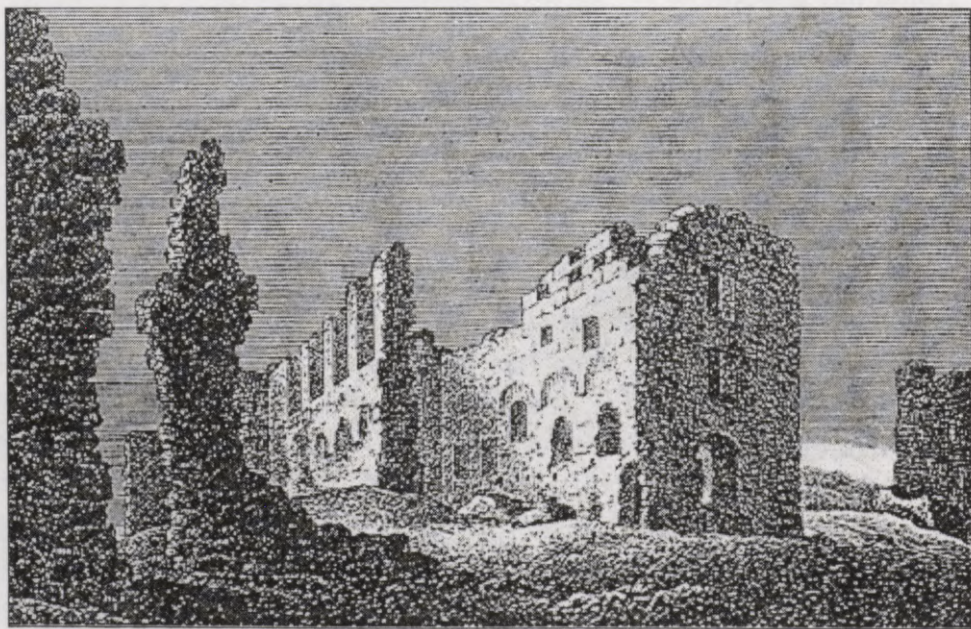
Līdz ar jauno piļu uzcelšanu 14. gs. beigās arhibīskapijas teritorijā bija radīts nocietinājumu tīkls un bija nodrošināti spēcīgi atbalsta punkti zemes aizsardzībai un pārvaldei. 15. gs. no jauna celtas vēl dažas arhibīskapa un viņa vasaļu pilis, bet viena vasaļa pils būvēta laikam tikai 16. gs. sākumā. Šīs vēlās pilis var saistīt ar jaunu saimniecisku centru veidošanu un vasaļu īpašumu aizsardzības organizēšanu (Mazstraupe, Kalsnava, Mujāni) vai robežu tālākas nostiprināšanas pasākumiem (Viļaka, Lubāna). Tomēr nav izslēgts, ka 15.–16. gs. notikusi tikai agrāku celtnu pārbūve un piemērošana jaunajai militārajai tehnikai. Tā, piemēram, A. Tūlse uzskata, ka Viļakas pils pastāvējusi jau 14. gs., bet 15.–16. gs. radikāli pārbūvēta.²⁵ Kalsnavā, kas vēstures dokumentos parādās tikai 16. gs., veicot arheoloģiskos pētījumus pilsdrupās, iegūti 15. gs. atradumi.²⁶ Arī citu vēlo piļu pastāvēšanas laiku varētu precizēt arheoloģiskie izrakumi, kas līdz šim daudzās pilsdrupās nav veikti.

Rīgas arhibīskapijā pilīm bija dažādi īpašnieki, un pēc tiem pilis var sadalīt trīs grupās. Lielākā daļa piļu piederēja pašam arhibīskapam, vairāk nekā trešo daļu – 14 pilis cēluši vai kā lēni izmantojuši vasaļi, bet 4 piļu īpašnieks bija domkapituls. Tomēr reizēm pilis vienam īpašniekam vai viņa dzimtai nepiederēja visu celtnes pastāvēšanas laiku. Te var minēt vairākus piemērus. Vecdoles pili cēlis vasalis, tad tā nodota Rīgas pilsētai un beidzot nonākusi domkapitula pārziņā. Arī Lielvārdē sākotnējais īpašnieks bijis vasalis, tad pils īslaicīgi piederējusi domkapitulam, un pēc tam no 13. gs. otrās puses tās īpašnieks bijis arhibīskaps. Tāpat vēlākā arhibīskapa rezidence Koknese līdz 14. gs. beigām bijusi izlēnota vasaļiem.

Līdz ar īpašnieka maiņu pilī varēja notikt lielākas vai mazākas pārbūves, piemērojot to jaunā pārvaldītāja vajadzībām. Tomēr, trūkstot dokumentāliem pierādījumiem, ne vienmēr ir nosakāms, kad un kas katru pili cēlis un pārbūvējis. Rīgas arhibīskapijas pils laiku pa laikam uz īsāku brīdi vai pat vairākiem gadu desmitiem okupēja Livonijas ordenis, kurš arī dažreiz veicis aizsargceltņu pārbūves.

Arhibīskapa pils

Rīgas arhibīskapijas teritorijas nozīmīgu daļu veidoja paša arhibīskapa īpašumi – t.s. galda zemes jeb domēnes. To pārvaldei un apsaimniekošanai, kā arī militāriem mērķiem – valsts aizsardzībai arhibīskaps lielāko novadu centros vai pie robežām cēlis nocietinātas pils. Kopumā arhibīskapam triju gadsimtu gaitā piederējušas 20 pils, bet vienlaikus tās visas nav tikušas izmantotas. 13. gs. arhibīskapa īpašumā bija 3 pils – Turaida, Lielvārde un Krustpils, kā arī otrā bīskapa sēta Rīgā. 14. gs. gaitā strauji izvērsās piļu celtniecība – no jauna uzbūvētas 12 pils, izveidojot četrus nocietinātus centrus arhibīskapijas Lībju galā (Limbaži, Salacgrīva, Vainiži, Nabe) un

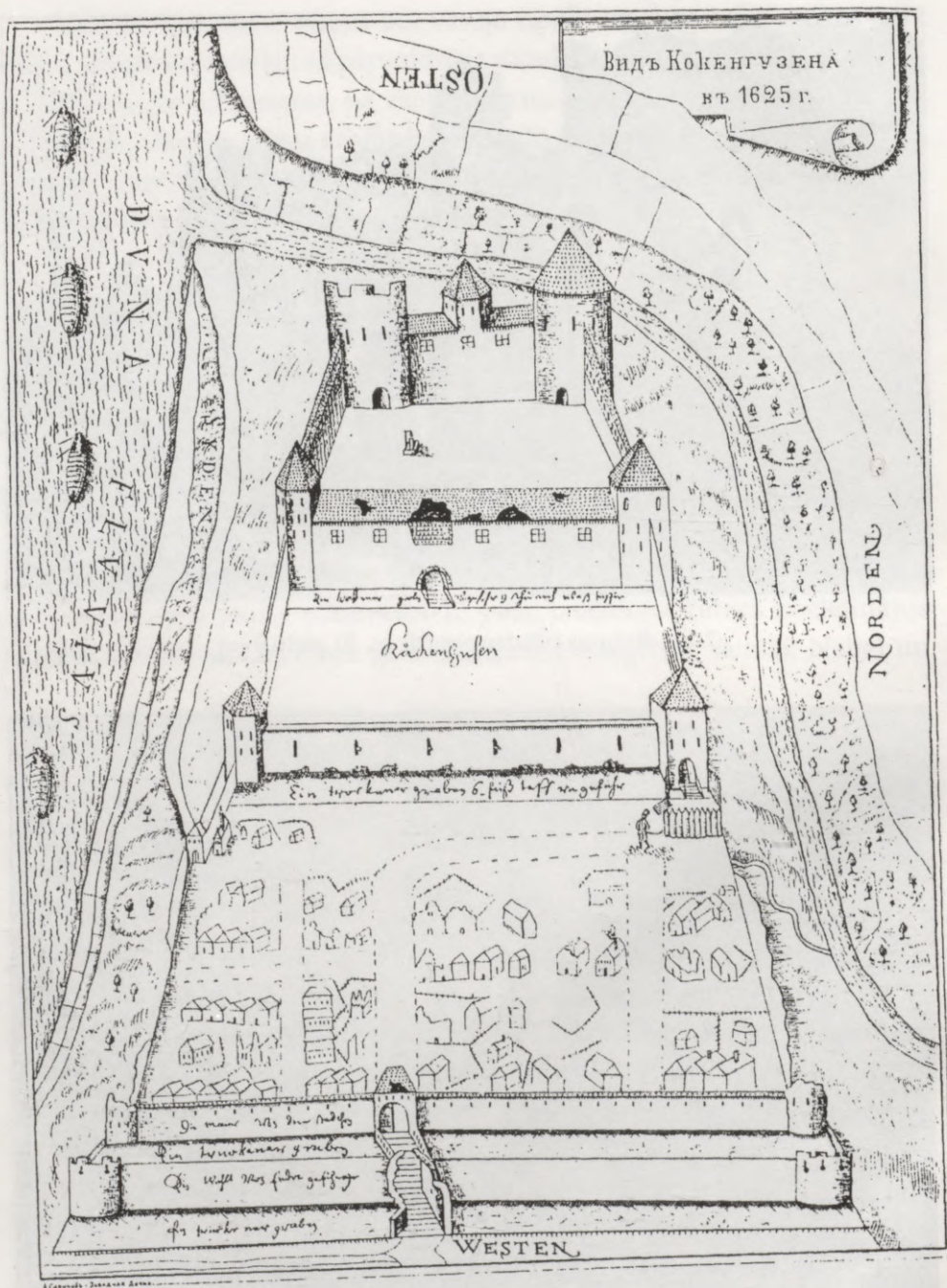
2. att. Raunas pilsdrupas (A. fon Lēvisa gravīra 19. gs. sāk.)

3. att. Raunas pilsdrupas (20. gs. 30. gadu foto)

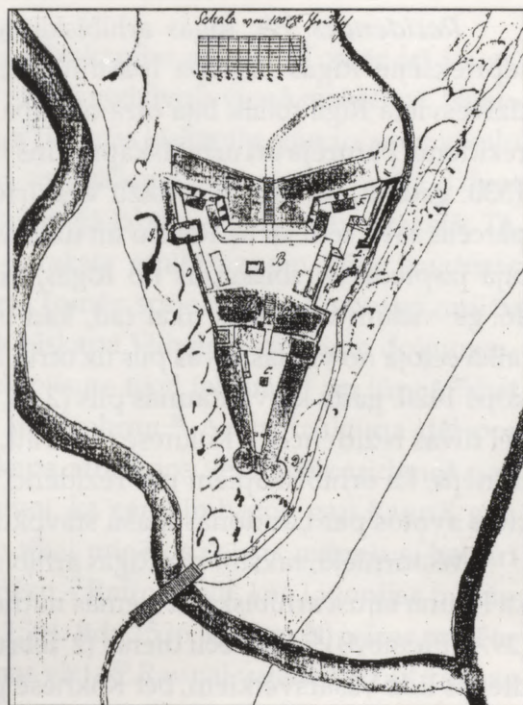

4. att. Kokneses pilsdrupas (20. gs. sāk. foto)

5. att. Skats uz Kokneses pili no putna lidojuma 1625. gadā (Stokholmas Kara arhīvs, pēc A. Sapunova 1893)

6. att. Kokneses pils plāns 17. gs.
(Stokholmas Kara arhīvā kopējis
K. fon Lēviss of Menārs 19. gs. beigās)

8 – Latviešu galā (Rauna, Baltava, Piebalga, Smiltene un laikiem arī Cesvaine, Dzērbene, Gulbene, Ļaudona²⁷). 15. gs. celtas vēl divas pilis – Lubāna un Viļaka – valsts austrumu robežas aizsardzībai.

Atšķirībā no vasaļu pilīm, kurām samērā bieži mainījušies īpašnieki mantošanas vai pārdošanas ceļā, arhibīskapa piļu īpašnieks visu laiku bijis pats valdnieks. Dažas arhibīskapa pilis neilgi bijušas izlēnotas, piemēram, Lielvārde 13. gs. pirmajā pusē un Koknese no 13. gs. sākuma līdz 14. gs. beigām, tomēr arī šīs pilis savas pastāvēšanas lielāko daļu bijušas arhibīskapa īpašumā. Tā kā īpašuma maiņai vai dališanai arhibīskapa pilis nebija pakļautas, viduslaiku vēstures avotos tās parasti minētas vienīgi kā dokumentu izdošanas vieta, bet norādes par ēkām vai nocietinājumu elementiem gandrīz nav atrodamas. Nav zināmi precīzi piļu celšanas un pārbūvju gadi, jo Rīgas arhibīskapijas saimniecības dokumenti pirms 16. gs. nav saglabājušies. Tā kā arhibīskapa pilīm bija dažādas funkcijas, atšķirās gan to aizņemtās teritorijas platība, gan plānojums. Pēc izmantošanas veida arhibīskapa pilis var iedalīt rezidencēs, foptiju pilīs un saimniecības pilīs.

Rezidences. Pēc Rīgas arhibīskapijas izveidošanas 13. gs. vidū visi iepriekšējie Rīgas bīskapa īpašumi pārgāja arhibīskapa rokās. Bīskapu dzīvesvieta Rīgā tolaik bija otrā bīskapa sēta Daugavmalā, kuru par savu rezidenci paturēja arī arhibīskaps. Viņš turpināja tajā pastāvīgi dzīvot līdz 1330. gadam, lai gan, pēc dažu vēsturnieku domām, jau 1262. gadā bija pārcēlis savu sēdekli uz Raunu un uzsācis tur būvēt pili.²⁸ Kad Vācu ordenis bija izspiedis virsbīskapus no Rīgas, viņi savā Rīgas rezidencē līdz pat 16. gs. vidum uzturējās tikai tad, kad īslaicīgi ieradās pilsētā, bet pārējā laikā ceļoja no vienas savas pils uz otru. Par arhibīskapu galveno rezidenci kopš 1420. gada kļuva Raunas pils (2., 3. att.), bet nedaudz vēlāk izvēlētas vēl divas rezidences – Koknese (4.–6. att.) un Limbaži (7., 8. att.).²⁹ A. Tūlse minējis, ka arhibīskapiem par rezidenci kalpojusi arī Ļaudonas pils,³⁰ bet citos avotos par Ļaudonas īpašu stāvokli pārējo piļu vidū ziņu nav.

Vēsturnieki, rakstot par Rīgas arhibīskapa rezidencēm, parasti piemin, ka Rauna bijusi arhibīskapa ziemas mītne, kur viņš uzturējies no Miķeļiem (29. septembris) līdz Sveču dienai (2. februāris), Limbaži izmantoti no Sveču dienas līdz Vasarsvētkiem, bet Koknesē pavadīta vasara no Vasarsvētkiem līdz Miķeļiem.³¹ Šādu secinājumu laikiem ļāvis izdarīt Rīgas arhibīskapijas novadu labības ienākumu saraksts, kas saglabājies no arhibīskapa Vilhelma sekretāra Marka Grēvendāla laika (ap 1539.–1544. g.).³² Sarakstā minētas arhibīskapa trīs galvenās pils – lielākās labības noliktavas: 1) Rauna ar blakuspilīm Smiltēni, Piebalgu, Cesvaini un Dzērbeni, 2) Limbaži ar blakuspilīm Salacgrīvu, Vainižiem un Turaidu, 3) Koknese ar blakuspilīm Ļaudonu, Krustpili, Lielvārdi, Ikšķili un divas robežpils Gulbene un Viļaka. Katrā pilī uzskaitīts noteikts labības daudzums, bet dokumenta beigās dota šāda piebilde: "Katrā vietā [t.i., Raunā, Limbažos un Koknesē] dzīvo 17 nedēļas, uz katru vietu visa gada laikā būtu jāšūta 41 lasts rudzu, 54 lasti miežu un atkarībā no zirgu skaita pa lastam auzu ik nedēļas. Gultas veļa un staļļa piederumi muižās."³³ No šīm piezīmēm varētu secināt, ka katrā no trim rezidencēm arhibīskaps uzturējās trešo daļu gada, jo ilgāk par četriem mēnešiem viens novads lielo galmu nevarēja uzturēt. Aptuvenu norādi par galma lielumu dod kāds arhibīskapa Silvestra 1449. gada ziņojums, kurā minēts, ka viņam bijis vairāk nekā pussimts kalpotāju.³⁴

Diemžēl par agrākiem gadsimtiem arhibīskapa saimniecības dokumenti nav saglabājušies. Kā uzskata I. Šterns, tie laikiem sadeguši 1556. gadā

Kokneses pilī, kur bijis novietots arhibīskapijas arhīvs.³⁵ Tomēr arī 16. gs. arhibīskaps visas 17 nedēļas nepārtraukti nedzīvoja vienā rezidencē. Neņemot vērā īsākus izbraukumus gan uz Tērbatas bīskapiju, gan uz savu vasalu pilīm, gan paša saimniecības pilīm, arhibīskaps pat mēnesi varēja dzīvot citā rezidencē, nevis kā atzīmēts minētajā labības ienākumu sarakstā. Tā, piemēram, Limbažos pēc minētā saraksta arhibīskapam būtu jāuzturas no Sveču dienas līdz Vasarsvētkiem. Tomēr, spriežot pēc Livonijas muižu senrakstu krājumā publicētiem arhibīskapa Vilhelma izdotiem dokumentiem, 1544. gadā viņš Limbažos dzīvojis ne tikai februārī³⁶ un jūnijā,³⁷ bet arī no 5. oktobra līdz vismaz 13. novembrim.³⁸ Avotu trūkuma dēļ par citiem gadiem tik ilgstošu arhibīskapa atrašanos vēl kādā rezidencē nav iespējams konstatēt, taču var apgalvot, ka gan Limbažos, gan Raunā, gan Koknesē arhibīskaps uzturējies ne tikai minētos četrus mēnešus, bet arī citā laikā. Var minēt vēl vienu piemēru – Raunas pili, kas Livonijas muižu senrakstu krājumā laika posmā no 1501. līdz 1536. gadam 30 reizes minēta kā arhibīskapu dokumentu izdošanas vieta.³⁹ Raunai vajadzētu būt ziemas mītnei no Miķeļiem līdz Sveču dienai, tomēr ar oktobri, decembri vai janvāri datēti tikai 9 dokumenti, bet pārējie 21 attiecas uz citiem mēnešiem gan pavasarī, gan vasarā. Tāpēc var izteikt pieņēmumu, ka arī 15. gs. noteiktajos gadalaikos arhibīskapi ne vienmēr uzturējušies tikai attiecīgās rezidencēs, bet gan daudz ceļojuši no pils uz pili. Varbūt viss galms vienmēr līdzī nav braucis.

Kādreizējās arhibīskapa rezidences pēc platības un celtnu izmēriem bija lielākas par citām viņa pilīm. Tā kā arhibīskaps ar savu svītu patērēja daudz pārtikas un citu ražojumu, pie rezidencēm Raunā, Limbažos un Koknesē izveidojās miesti vai pilsētas, kurās attīstījās amatniecība un tirdzniecība. Arī pašas pils gadsimtu gaitā mainījušas savu izskatu, piemērojoties arhibīskapu prasībām pēc plašām telpām un sava laika arhitektūras iespaidiem.

Fogtiju pils. Kā jau minēts iepriekš, Rīgas arhibīskapija 13. gs. dalījās divās fogtijās – Turaidas fogtija pastāvēja no 1207. gada, bet Kokneses – no 1206. vai 1209. gada. 14. gs. klāt nāca vēl viena fogtija ar centru Lielvārdē, bet 15. gs. izveidota ceturta fogtija ar centru Raunā (domājams, no 1439. gada).⁴⁰ Pēc pārveidojumiem 16. gs. pastāvēja atkal tikai divas – Turaidas un Kokneses fogtija.

Divi no fogtiju centriem – Rauna un Koknese – vienlaikus bija arī arhibīskapa rezidences, tāpēc to plānojumu, dzīvojamo ēku skaitu un izvietojumu varēja noteikt bīskapa galvenās pils statuss. Arī Turaidā un Lielvārdē kā fogtiju centros pils aizņēma samērā lielu platību un tajās pārvaldes vajadzībām varēja būt vairākas plašas telpas. Turaidas pils plānojumu un tā attīstību bija iespējams izsekot pēc plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem, kad tika atsegtas zem zemes saglabājušās celtņu paliekas. Turaidai šajā krājumā veltīti vairāki raksti. Turpretī par Lielvārdes pils kādreizējo plānojumu pēc saglabātajām virszemes drupām un 17. gs. plāna⁴¹ var spriest tikai aptuveni.

Saimniecības pils. Lielākā daļa arhibīskapa piļu kalpojusi saimnieciskiem mērķiem kā pārtikas krātuves un vietējie pārvaldes centri. Šīs pils bijušas mazāka izmēra un daudz vienkāršāk būvētas nekā arhibīskapa galvenās pils. Jau vairākkārt minētajā 16. gs. vidus sarakstā bez rezidencēm kā labības noliktavas atzīmētas Smiltene, Piebalga, Cesvaine, Dzērbene, Salacgrīva, Vainiži, Turaida, Ļaudona, Krustpils, Lielvārde, Ikšķile, Gulbene un Viļaka. Visas šīs pils izmantotas pārtikas krājumu radīšanai, bet par pilīm, kuru galvenā funkcija bijusi saimnieciskā, uzskatāmas tikai dažas. Turaidai un Lielvārdei papildus bija arī fogtiju centra funkcijas. Arī Ikšķiles pils sākotnēji būvēta kā bīskapa rezidence, bet vēlāk ilgstoši bijusi izlēnota, tāpēc tās plānojumu, kā arī celtņu skaitu un lielumu daļēji varēja ietekmēt vasala vajadzības. Krustpils pils ir apdzīvojama līdz mūsdienām, bet pēdējo gadsimtu laikā tā ir būtiski pārveidota, un līdz šim trūkst pētījumu, lai izstrādātu tās sākotnējā plānojuma grafisku rekonstrukciju. No daudzām pilīm (Cesvaine, Dzērbene, Salacgrīva, Vainiži, Ļaudona, Lubāna, Gulbene) nekas virs zemes vairs nav saglabājies, un tikai par dažu aizsargceltņu aptuvenu plānojumu var spriest pēc 17.–19. gs. plāniem. Virs zemes vēl redzamas Piebalgas pils drupas. Tā ir viena no retajām vēl mūsdienās apskatāmajām saimniecības pilīm, tāpēc šajā krājumā tai veltīts atsevišķs raksts.

Domkapitula pils

Rīgas arhibīskapijas laicīgais valdnieks un garīgais galva bija arhibīskaps, bet viņa padomdevējs bija domkapituls – 12 veltīti domkungi. Rīgas domkapitula dzīvesvieta bija klosteris pie Doma – arhibīskapa

Limbaži. Pilsdrupas.

7. att. Limbažu pilsdrupas (20. gs. 30. gadu foto)

8. att. Limbažu pilsdrupas 1999. gadā

katedrāles. Domkungi bija pakļauti mūku regulai. Savu uzturu domkapituls ieguva no dāvinājumā saņemtajiem un pirktajiem īpašumiem Rīgas patrimoniālapgabalā, kā arī citur arhibīskapijas teritorijā.

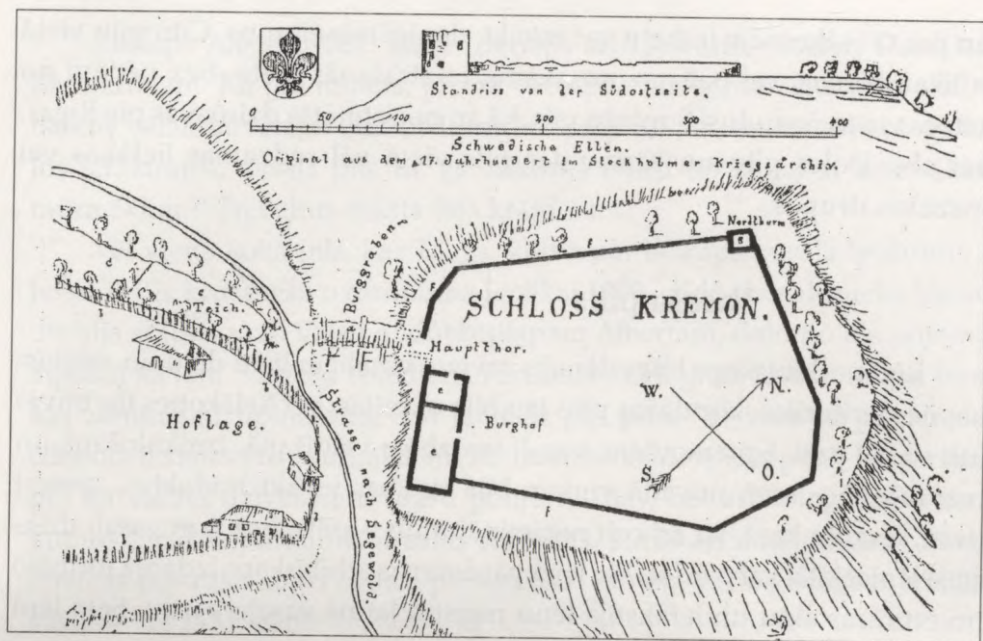
Zemes īpašumi Rīgas patrimoniālapgabalā Daugavas kreisajā krastā domkapitulam bijuši jau no 13. gs. pirmajiem gadu desmitiem, kad te pie galvenajiem Rīgas pievedceļiem jau pirms 1226. gada celtas Marijas un Lejas dzirnavas.⁴² Tās nav bijušas tikai saimnieciska rakstura būves vien, bet gan nocietinātu ēku komplekss, kurš varēja tikt izmantots arī kā priekšpostenis Rīgas pilsētas aizsardzībai.⁴³

13. gs. vidū un otrajā pusē domkapitulam piederēja arī dažas pilis. Neilgu laiku, no 1249. līdz 1255. gadam, domkapitula īpašumā bijusi Lielvārdes pils, kuru pēc tam pārvaldījis pats arhibīskaps. 1288. gadā domkapitula pārvaldījumā nonāca Vecdoles pils Doles salas ziemeļu pusē, bet jau pēc desmit gadiem 1298. gadā to izpostīja ordenis, un vecais nocietinājums laikam vairs netika atjaunots. 14. gadsimtā domkapituls cēla otru Doles pili salas pretējā – dienvidu pusē. Tā pirmo reizi minēta 1359. gadā un pastāvējusi līdz 17. gs.⁴⁴

14. gs. domkapituls ieguva jaunus zemes īpašumus – Ķizbeles draudzes novadu, kurā atradās Krimuldas pils (9., 10. att.). Gadsimtu vēlāk – 1436. gadā domkungi no arhibīskapa nopirka Suntažu pili ar apkārtni novadu un vairākām muižām.⁴⁵ Abas pilis vēstures avotos parādās 14. gs. pirmajos gadu desmitos, tāpēc var domāt, ka to celtniecību jau bija uzsācis arhibīskaps. Ārpus Rīgas arhibīskapijas teritorijas domkapitulam no 1245. gada piederēja Dundagas pils, bet politiskajā cīņā ar Livonijas ordeni īpašumi Kurzemē 1434. gadā tika zaudēti.

Tāpat domkapitulam vienlaikus piederēja divas vai trīs pilis – 13. gs. otrajā pusē tās bija Vecdole un Dundaga, 14. gs. – Dole, Krimulda un Dundaga, bet 15.–16. gs. – Dole, Krimulda un Suntaži. Domkapitula pilis kara gadījumā izmantoja par militāriem atbalsta punktiem, tomēr galvenās tām bija saimniecības funkcijas. Tāpēc, piemēram, Krimuldas pili apdzīvojama bija tikai neliela, nocietināta mūra ēka, bet aizsargmūra apņemtajā plašajā pagalmā jeb priekšpili varēja atrasties noliktavas vai citas saimniecības koka celtnes.

Līdz mūsdienām no kādreizējām domkapitula aizsargceltnēm vislabāk saglabājusies Dundagas pils, bet vēlākos gadsimtos tā ir stipri pārbūvēta,

9. att. Krimuldas pils plāns 17. gs.
(Stokholmas Kara arhīvā kopējis K. fon Lēviss of Menārs 19. gs. beigās)

10. att. Krimuldas pilsdrupas (20. gs. sāk. foto)

un par tās sākotnējo izskatu var izteikt vienīgi minējumus. Citu piļu vietā ir tikai drupas, vai pat nav nosakāma to atrašanās vieta. Bez pēdām no zemes virsas nozudusi Suntažu pils, kā arī nocietinātās dzirnavas pie Rīgas, bet abu Doles piļu un Krimuldas pils vietā vēl redzamas lielākas vai mazākas drupas.

Vasaļu pils

Rīgas arhibīskaps bija izlēņojis saviem vasaļiem lielu daļu no arhibīskapijas teritorijas, kur dažas pils jau bija uzceltas, bet lielākoties tās būvējuši vasaļi paši. Saņemot lēni, vasaļi to dabūja valdīšanā, izmantošanā un mantošanā – savā novadā viņiem bija tiesības ievākt nodokļus, spriest tiesu, iesaukt karā, kā arī celt nocietinājumus – pilis. Bez tam vasaļi drīkstēja lēni ieķīlāt vai pārdot. Pēc lēņa pārdošanas arhibīskaps izdarīja formālo investitūras aktu un ierakstīja lēņu reģistrā jaunā vasaļa vārdu. Savi lēņi vasaļiem bija jāatkalpo ar kara gaitām.⁴⁶

Rīgas arhibīskapijā tikai reizēm zeme ar pili bija izlēnota uz īsu laiku un kāda iemesla dēļ drīz vien atņemta. Tā, piemēram, jau vairākkārt minēts, ka Vecdole 1226. gadā par nepaklausību tika atsavināta vasalim Johanenam no Dolenes. Tomēr lielākoties īpašuma pāreja citās rokās notika pēc pārdošanas līguma noslēgšanas. Šādā veidā īpašnieki bieži mainījies, piemēram, Rozbeķiem. Citām bagātām dzimtām – tādiem lieliem arhibīskapijas vasaļiem kā Rozeniem, Ungerniem un Tizenhauzeniem gadsimtiem ilgi piederējuši lēņu novadi, kuri pirkšanas un mantojumu apvienošanas ceļā palielinājušies, kā arī vairākas pils. Tā, piemēram, Tizenhauzeniem 16. gs. vidū Vidzemē un Igaunijā piederējušas 40 muižas un 6 mūra pils.⁴⁷

Vairākas pils vasaļu rokās nonākušas jau 13. gadsimtā. Pirmā pils, kuru bīskaps Alberts jau 1201. gadā izlēnoja vasalim, bija Ikšķile. Par tās īpašnieku līdz 1257. gadam kļuva Konrads no Meiendorpas. Pēc tam Ikšķile izlēnota Johanam no Bardevisas, kura pēcnācēji vēlāk sevi sauķuši par Ikšķīliem.⁴⁸ Mūra pili Ikšķīlē sāka celt 1185. gadā, bet nav zināms, kādas pārbūves veiktas vasaļu laikā. Pēc plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem, kuri notika 20. gs. 60. gados, Ikšķīles pils būvvesturei vēltīti vairāki raksti.⁴⁹ Tomēr to autori nav vienisprātis par pils būvperiodu datējumu.

Bīskaps Alberts 1201. gadā izlēņojis arī Lielvārdi vasalim Danielam Bannerovam. Kā jau minēts, pirmā vācu pils Lielvārdē celta Dievukalnā blakus vēlāk būvētajai Lielvārdes mūra pilij. Kā konstatēja arheoloģiskajos izrakumos, vasaļa pils 13. gs. sākumā bijusi no koka, ar atsevišķām mūra ēkām.⁵⁰ Tai veltīts raksts šajā krājumā.

Vēl viena koka pils, kas 13. gs. kļuva par bīskapa vasaļa īpašumu, ir Jersika. Pēc krustnešu uzbrukuma Jersikai 1209. gadā tās valdnieks Visvaldis bija spiests savu valsti nodot bīskapam Albertam, daļu no tās saņemot atpakaļ kā lēni. Vāciešu spiediena rezultātā 1224. gadā notika tālāka Jersikas zemju sadrupināšana, kad Jersikas pils puse "ar visu tai piederošo" izlēņota Ikšķīles pils bruņiniekam Konradam no Meiendorpas.⁵¹ Par Jersikas pili kā vasaļa dzīvesvietu īpašu pētījumu nav, bet arheoloģiskajos izrakumos Jersikas pilskalnā atrastas senlietas, kuras arī datējamas ar 14. gs. Jersikas pils rakstītajos avotos pēdējo reizi minēta 1375. gadā, bet Jersikas vārds – vēl 1431. gadā.⁵²

13. gs. pirmajos gadu desmitos vasalis Johanness no Dolenes cēlis Vecdoles pili Doles salas ziemeļu malā. Jau 1226. gadā tā atņemta vasalim, sodot viņu par patvaļīgo karagājienu uz igauņu zemēm. Pēc tam pils nonāca Rīgas pilsētas un 1288. gadā – domkapitula īpašumā. Vecdoles pils tika sagrauta 1298. gadā, arhibīskapam un Rīgas pilsētai cīnoties pret ordeni.⁵³ 20. gadsimta 60. gados pilsdrupas atsegta arheoloģiskajos izrakumos, kur iegūtās galvenās atziņas apkopotas šajā krājumā atsevišķā rakstā.

Rīgas arhibīskapijas Libju daļā lielāki īpašumi, starp tiem arī piecas pilis – Lielstraupe, Mazstraupe, Augstroze, Rozbeķi un Mujāni –, piederēja vasaļiem Rozeniem. Lielstraupē pils celta droši vien jau 13. gs., un pie tās līdz 17. gs. pastāvējusi pilsēta.⁵⁴ Kilometra attālumā no tās atrodas Mazstraupes pils, kura pirmo reizi minēta 1408. gadā (11. att.). Lielstraupes un Mazstraupes pilis pārdzīvojušas daudzas pārbūves, un abas ir apdzīvojamas vēl līdz mūsdienām. Tomēr vēlāki pārveidojumi būtiski mainījuši abu piļu sākotnējos būvapjomus, un to pamatīga izpēte līdz šim nav notikusi. No pārējām trim Rozenu pilīm saglabājušās tikai drupas, kas nekad nav arheoloģiski pētītas. Par Rozbeķiem neliels raksts ievietots šajā krājumā, bet par Augstrozi un Mujāniem pēc A. Tūlses grāmatas iznākšanas⁵⁵ beidzamajos gadu desmitos nav publicēta jauna informācija.

Vieni no ietekmīgākajiem un bagātākajiem Rīgas arhibīskapa vasaļiem bija Tīzenhauzeni. Jau 1224. gadā Engelbertam no Tīzenhauzenes Tērbatas bīskaps piešķīris par lēni novadu Ugaunijā.⁵⁶ Viņš ir ciltstēvs dzimtai, kurai vēlāk piederēja ievērojami īpašumi Rīgas arhibīskapijas Latviešu galā. Bīskaps Alberts 1209. gadā pusi Kokneses pils izlēņoja Rūdolfam no Jerihovas,⁵⁷ bet 1269. gadā pili ieguva Johans no Tīzenhauzenes⁵⁸, un tā dzimtas īpašumā palika līdz 1397. gadam, kad Koknesi atguva arhibīskaps. 14. gs. Tīzenhauzeni iemantoja plašākas teritorijas arhibīskapijas Latviešu galā un cēla Bērzaunes, Kalsnavas, Ērgļu, Tirzas pili. Kaut arī no šīm pilīm līdz mūsdienām saglabājušāsniecīgas drupas, par to īpašniekiem vēsta vēstures liecības, bet par piļu izskatu – atsevišķi zīmējumi un uzmērojumi.

Bērzaunes pils, kura dokumentos pirmo reizi minēta 1382. gadā un pastāvējusi līdz 17. gs., celta nelielas upītes Bērzonītes krastā. No pils saglabājušās ar velēnām apaugušas drupas, bet par kādreizējo celtnes plānojumu var spriest pēc 17. gs. izgatavota plāna – taisnstūrainā pagalma teritorijā atradušās vairākas mūra ēkas, bet pils dienvidaustrumu stūrī 15. gs. piebūvēts neliels, apaļš, ugunsieročiem piemērots tornis.⁵⁹

Ērgļu pils plāns bijis līdzīgs iepriekšējai pilij, bet Ērgļos taisnstūrainā aizsargmūra vienā malā piebūvēts četrstūrainis ugunsieročiem piemērots tornis. Pils celta pirms 1397. gada, un tā izmantota vēl 17. gs. sākumā,⁶⁰ bet Otrā pasaules kara laikā tornis pilnībā nolīdzināts ar zemi.

Tīzenhauzenu celtā Kalsnavas pils dokumentos pirmo reizi minēta tikai 1543. gadā, bet par tās pastāvēšanu jau 14. vai 15. gs. liecina atradumi 19. gs. beigās veiktajos izrakumos.⁶¹ Pils gājusi bojā Livonijas kara laikā 1582. gadā.⁶² Kalsnavas pilij bijis plānā taisnstūrainis aizsargmūris, pie kura pagalma pusē celtas vairākas mūra ēkas.

Tīzenhauzenu lēnis bija arī Tirza, kur bijusi pils jeb “nocietinātā sēta” (*befestigter Hof*).⁶³ Par pils kādreizējo izskatu nav nekādu ziņu, jo virs tās vēlāk uzcelta jaunā muižas pils. Maz materiālu ir par vēl vienu Tīzenhauzenu īpašumu – Krievciema pili. Zināms vienīgi, ka tā 1354. gadā minēta robežu regulējumā starp arhibīskapu un viņa vasali.⁶⁴ Izņemot divas pēdējās pils, citi Tīzenhauzenu nocietinājumi diezgan bieži minēti dažādos dokumentos. Īpašumu dalāmajās grāmatās pat reizēm uzskaitītas vairāku vasaļu piļu (Bērzaunes, Rozbeķu u.c.)⁶⁵ dažādas ēkas.

11. att. Mazstraupes pils (20. gs. 30. gadu foto)

Ievērojama Rīgas arhibīskapa vasaļu dzimta bijuši Ungerni. Vairākus gadsimtus kopš 1339. gada Ungerniem piederējusi Ungurpils. Tā pirmo reizi dokumentos minēta 1306. gadā, kad Bertolds Valmuss pili pārdeva otram vasalim Johanam no Oostinghuzenas.⁶⁶ No vēlāko īpašnieku Ungernu dzimtas vārda cēlies pils latviskais nosaukums, bet vāciski to sauc *Pürkeln*. No pils saglabājušās niecīgas drupas, kas nav pētītas.

Rīgas arhibīskapa vasaļi bijuši ne tikai vācu bruņinieki. Jau iepriekš minēts, ka īslaicīgi 13. gs. pirmajā pusē latgaļu valdniekam Visvaldim bija izlēnota daļa no viņa pils Jersikā. Vēl viena pils, kura saistīta ar vietējiem iedzīvotājiem, ir Lokstene. Tā ir vienīgā Rīgas arhibīskapa vasaļa pils, kurā notikuši plaši plānveidīgi izrakumi un kurai veltīts monogrāfisks pētījums.⁶⁷ Pils celta 14. gs. otrajā ceturksnī, un tās tapšanā liela nozīme bijusi vietējiem iedzīvotājiem. Ē. Mugurēvičs uzsver, ka arheoloģiskais materiāls un rakstītie avoti pat pieļauj iespēju, ka pili tās sākuma periodā noteicēji bijuši vietējas izcelsmes vasaļi.⁶⁸ Pēc nopostīšanas lietuviešu iebrukumā 1375. gadā Lokstenes pils atkal atjaunota un pastāvējusi līdz 15. gs. 20.–30. gadiem, kad tā pamesta. 14.–15. gs. Lokstenes mūra pils sastāvējusi no

neregulāra četrstūra formas aizsargmūra, kura veidotajā pagalmā celtas koka guļbūves. 1437. gadā Lokstenes novads izlēņots Hansam Lokstem, bet pils tad jau vairs nav bijusi apdzīvota.

RĪGAS ARHIBĪSKAPIJAS PIĻU GALVENIE BŪVTIPI

Iepriekšējās lappusēs, apskatot Rīgas arhibīskapijas piļu būvēšanas iemeslus, izvietojuma principus un īpašniekus, jau iezīmējās piļu celtniecības pakāpeniskums vairāku gadsimtu laikā. Kā redzams tabulā, 13. gs. arhibīskapijā pastāvējušas 8 mūra pilis, no kurām 2 vēlāk vairs netika izmantotas. Līdz 14. gs. beigām piļu skaits bija pieaudzis par 23, bet līdz 16. gs. sākumam papildinājās vēl ar 5 pilīm. Līdz ar to Rīgas arhibīskapijas pastāvēšanas beigu posmā pirms Livonijas kara valsti sargāja 36 nocietinātas pilis. Tās cita no citas atšķīrās gan pēc aizņemtās platības, gan ēku izmēriem un izvietojuma, gan ārējā izskatā, jo dažādām pilīm bija atšķirīgas funkcijas. Turklāt celtni ārējo izskatu ietekmēja arī katrā novadā dabā sastopamie būvmateriāli. Rīgas arhibīskapijas piļu lielākā daļa celta 14. gs., tāpēc to plānojumā galvenokārt vajadzētu izpausties šim gadsimtam raksturīgām iezīmēm. Tomēr gandrīz visas celtnes lietotas vismaz līdz 16. gs. vidum, kad daļa gāja bojā Livonijas kara laikā. Citas pilis izmantotas vēl 17. gs. un dažas arī vēlāk. Gadsimtu gaitā pilis vairākkārt pārbūvētas, bet pēc pamešanas mūri strauji gājuši bojā. Tāpēc spriest par Rīgas arhibīskapijas piļu sākotnējo plānojumu ir diezgan sarežģīti.

Livonijas bīskapu piļu arhitektūras īsu apskatu, klasifikāciju un datējumu savā apkopojumā darbā pirmais devis A. Tūlse.⁶⁹ Viņš par piļu kādreizējo izskatu varēja spriest tikai pēc drupām, kas tolaik bija redzamas virs zemes, kā arī daži 17. gs. plāniem. Jauni materiāli piļu arhitektūras izpratnei iegūti 20. gs. otrajā pusē, kad radās iespēja vairākās pilīs veikt arheoloģiskos izrakumus un iegūt precīzākas ziņas par to kādreizējo plānojumu un ēku apakšējo daļu izskatu. No Rīgas arhibīskapijas pilīm plašāki arheoloģiskie pētījumi notikuši Lokstenē, Koknesē, Vecdolē, Ikšķilē, Turaidā, Holmes pilī Mārtiņsalā. Bez tam vairākās pilīs – Koknesē, Ikšķilē, Turaidā, Limbažos, Raunā – veikti uzmērojumi un arhitektoniskā izpēte. Pētījumos noskaidroti vairāki būvperiodi pat tām pilīm, kuras pastāvējušas

tikai nepilnu gadsimtu. Vēl lielākas pārbūves veiktas tajos nocietinājumos, kuri kalpojuši gadsimtiem ilgi, jo ik pa laikam varēja mainīties piļu funkcijas, radās jauni aizsardzības principi, parādījās kaimiņzemju arhitektūras ietekmes. Jaunākie arheoloģiskie un arhitektoniskie pētījumi ir ļāvuši precīzāk spriest par piļu arhitektūras attīstību vairāku gadsimtu gaitā.

Plānojuma izveidojumam un celtniecībai izvēlētajam būvtipam noteicošs bija ne tikai pils izmantošanas mērķis un iedzīvotāju skaits, bet jo sevišķi celtniecības laiks. Tāpēc šajā īsajā pārskatā pils sadalītas hronoloģiski pa gadsimtiem un tad attiecīgā laikposma ietvaros atsevišķi apskatīti raksturīgākie celtnu tipi. Pils katra atsevišķi nav tuvāk raksturota, jo par daudzām līdz šim nav jaunāku pētījumu, kā publicējis A. Tūlse.

13. gadsimta pils

Pirmos nocietinājumus jauniekartotajā Līvzemē bīskapi 12. gs. beigās un 13. gs. sākumā ierīkoja blakus vietējo iedzīvotāju ciemiem (Holme, Ikšķile, Rīga) vai pilskalnos (Turaida, Koknese). Daugavas lībiešu dzīvesvietu apbūve un galveno ceļu tīkls vai arī pilskalna forma un koka nocietinājumu plānojums daļēji varēja noteikt arī vēlāko vācu mūra piļu izveidojumu.

Rīgas bīskapu un arhibīskapu pils, kas celtas 12. gs. beigās un 13. gs., A. Tūlse iedalījis sekojoši: 1) torņa pils ar četrstūrainu torni – Ikšķile, Vecdole, Krimulda un apaļo torni – Turaida;⁷⁰ 2) plānā taisnstūrainās pils – patvērums iedzīvotājiem (*Kastell – Volksburg*) – Holme;⁷¹ 3) plānā trijstūrainā, no sauszemes ar grāvi “atgrieztā” pils (*Abschnittsburg*) – Koknese un Lielvārde;⁷² 4) nenosakāms plāns – Krustpils.⁷³ Balstoties uz 20. gs. otrās puses arheoloģiskajos pētījumos iegūtajām atziņām, tagad šajā klasifikācijā jāveic būtiski precizējumi un labojumi.

Pirmkārt, jāatzīst, ka ne visas vāciešiem piederošas pils 13. gs. bijuši mūra nocietinājumi. Vairākās vāciešu iekarotās pils Livonijā saglabājušies koka nocietinājumi, jo pilskalnus turpināja apdzīvot vietējie iedzīvotāji.⁷⁴ Kā teikts, Rīgas arhibīskapijas teritorijā šādas pils bija Jersika, Liepene, Asote, Remine. Arī Lielvārdē pirmais vasaļa celtais nocietinājums Dievukalnā bija koka pils ar atsevišķām mūra ēkām. Koka dzīvojamās

ēkas aizsargmūra apņemtajā teritorijā līdz pat 15. gs. bijušas Lokstenē. Tikai pamazām arhibīskaps un viņa vasaļi spēja aizstāt sākotnējos koka nocietinājumus ar mūra aizsargceltnēm, kuras pakāpeniski izbūvētas par varenām pilīm ar daudzām dažādu funkciju mūra ēkām. Kamēr nav notikuši plaši arheoloģiski izrakumi un nav veikta pamatīga būvīzpēte, ir grūti precīzi datēt līdz mūsdienām saglabājušos mūrus.

Otrkārt, līdz ar celtņu pamatu atsegumiem arheoloģiskajos pētījumos būtiski mainījies priekšstats par vairāku piļu plānojumu. Tā, piemēram, ne Vecdolē, ne Ikšķilē pēc izrakumos atsegta plānojuma vairs nav iespējams runāt par četrstūrainu torņa pili kā patstāvīgu nocietinājumu. Arī Turaidā apaļais tornis bijis aizsargsistēmas sastāvdaļa, nevis atsevišķs nocietinājums.

Kaut arī pētījumi būtu jāturpina, jau tagad starp 13. gs. pilīm var izšķirt abus nozīmīgākos viduslaiku piļu tipus – regulāro pili un neregulāro pili. Pie pirmās grupas – regulārām pilīm varētu pieskaitīt Holmi un Vecdoles pili, kuru aizsargmūris plānā ir tuvs kvadrātam. Tomēr jāatzīmē, ka tām ēku izkārtojums pagalmā nav centrāli simetrisks. Taisnstūrainā aizsargmūra celšanu varētu saistīt ar piļu novietošanu klajā, līdzenā vietā, kur būves formu neiespaidoja ne reljefs, ne iepriekšējā apbūve.

Otrajai grupai – neregulārām pilīm – pieder divu veidu pilis. Pirmkārt, jānodala pils ar neregulāru aizsargmūri, kuras pagalmā celts bergfrīds un palasts. Tāda ir Turaida, kur pēc arhitekta G. Jansona rekonstrukcijas 13. gs. pilskalna plakumu apjozis daudzstūrainais aizsargmūris un pagalmā celta dzīvojamā ēka – palass, kā arī pils aizstāvju pēdējā paslēptuve briesmu gadījumā – lielais apaļais tornis bergfrīds. Līdzīgs plānojums ar bergfrīdu un palasu neregulāra aizsargvaļņa veidotajā pagalmā bijis 13. gs. pirmās puses pilīm arī Bohēmijā.⁷⁵ Otrkārt, pie neregulārām pilīm pieder t.s. atgrieztā pils. Tās raksturīgs piemērs pēc sava plānojuma ir Koknese, kas atrodas uz trijstūra formas pussalas – izstieptas zemes strēles, kuru no divām pusēm sargā upju augstie krasti, bet no sauszemes pils un priekšpils teritorija atdalīta ar vairākiem mākslīgi raktiem grāvjiem (6. att.). Diemžēl Kokneses pilsdrupās līdz šim nav veikta pamatīga arhitektoniska izpēte, tāpēc pils mūru būves secību var noteikt tikai aptuveni. Jau A. Tūlse pieņēma, ka 13. gs. pils trijstūrainā teritorija bija apjozta ar aizsargmūri un tā dienvidu malā gar Daugavu

celts korpuss, kurā vēl saglabājušās logailas ar romānisku dvīņu loga profilējumu.⁷⁶ "Atgrieztā" pils ir raksturīgs 13. gs. nocietinājumu tips arī citur Eiropā.⁷⁷

Par 13. gs. Latvijas piļu būvtipiem pētījumi vēl jāturpina, lai varētu precīzāk izstrādāt agro piļu klasifikāciju.

14. gadsimta pilis

14. gs. Latvijas teritorijā ir straujas piļu būves laiks, kad uzcelta lielākā daļa nocietinājumu. A. Tulse šā laika Livonijas bīskapa pils pieskaita diviem galvenajiem būvtipiem – t.s. konventēkai un kastelai – noliktavai (*Lagerkastell*).⁷⁸ Šādam iedalījumam divās grupās var piekrist arī tagad, bet piļu būvtipu nosaukumos vajadzētu veikt izmaiņas atbilstoši jaunākajiem apzīmējumiem, kurus lieto Eiropas kasteloloģijā. Par konventēkas tipa pili mūsu gadsimta pirmajā pusē arhitektūras pētnieki Prūsijā un vēlāk arī A. Tulse Livonijā sauca regulāra plānojuma masīvu pili ar četriem vairākstāvu korpusiem ap iekšējo pagalmu. Tomēr vārds "konvents" (sapulce) saistāms ar bruņinieku ordeņa iekšējās organizācijas formu, nevis apzīmē būvtipu, tāpēc mūsdienu literatūrā šā tipa pils Polijā sauc par ordeņa kastelām.⁷⁹ Attiecīgi bīskapa pils, kurām ir līdzīga uzbūve, varētu dēvēt par *bīskapa kastelām*. Šā tipa pilīm raksturīgs noslēgts būvapjoms, kur ieeja pagalmā ved caur vārtu telpu viena korpusa pirmā stāva līmenī. Ap pagalmu parasti veidota divstāvu atklāta galerija, kas nodrošina pārvietošanos otrā stāva līmenī. Kastelu jeb galveno pili ietver parhams – ar aizsargmūri apņemta šaura, neapbūvēta teritorija – vai arī plaša priekšpils. Livonijā tipiska bīskapa kastela ir Kūresāres pils, kura piederējusi Sāmsalas bīskapam.

Tā kā mūsdienās par kastelu sauc pili ar regulāru – kvadrātisku plānu un stūru torņiem,⁸⁰ nav pamata saglabāt A. Tulses apzīmējumu un par kastelu saukt jebkuru pili, kuras aizsargmūris plānā veido taisnstūri vai kvadrātam līdzīgu figūru. Šādas pils varētu saukt par pilīm ar regulāru plānojumu vai par regulārām saimniecības pilīm.

Pie bīskapa kastelām (jeb t.s. konventēkām) A. Tulse pieskaitījis Rīgas arhibīskapa divas rezidences – Limbažus un Raunu, kā arī Cesvaines pili.⁸¹ No abām pirmajām minētajām Rīgas arhibīskapa pilīm saglabājušās drupas, bet no Cesvaines pils nav pat drupu, zināms tikai viens ne sevišķi

precīzs 17. gs. plāns. Tāpēc par šo piļu sākotnējo plānojumu un būvapjomu var spriest aptuveni.

Vispirms jāatzīmē, ka Rīgas arhibīskapa kastelas nav tik raksturīgi šī tipa piemēri kā ordeņa kastelas. Tā, piemēram, atšķirībā no tipiskas kastelas Raunas pils plānojums veido taisnstūri, kas salīdzinājumā ar kvadrātu ir krietni izstiepts. Bez tam taisnstūrainais iekšējais pagalms nav bijis pilnībā noslēgts, jo to apņēmuši tikai trīs korpusi. Raunas pils celtniecība uzsāka pirms 1381. gada, kad tā pirmo reizi minēta rakstītajos avotos; pils izbūve turpinājusies līdz pat 16. gs., kad arhibīskapa Jaspera Lindes laikā uzbūvēta velvētā galerija ap pagalmu.⁸²

Arī Limbažos saglabājusies tikai daļa no kādreizējās pils (8. att.), bet vienīgais 17. gs. plāns diemžēl ir pārāk shematisks, lai no tā spriestu par celtnes kādreizējo izskatu. A. Tūlse Limbažu pilij rekonstruē regulāra četrstūra plānojumu ar trim korpusiem ap iekšējo pagalmu.⁸³

Otru nozīmīgāko Rīgas arhibīskapijas piļu būvtipu pārstāv pilis ar regulāro plānojumu. Pirmkārt, tās ir arhibīskapa saimniecības pilis, kurām raksturīgs plānā gandrīz kvadrātisks aizsargmūris, kurš ietver plašu pagalmu, nodrošinot tā aizsardzību pret ienaidnieku. Pie aizsargmūra pagalma pusē celtas atsevišķas mūra, pildrežģa vai koka ēkas – pārvaldnieka dzīvojamais nams, kā arī noliktavas un citas saimniecības ēkas. Raksturīgi šā tipa piemēri ir Piebalgas, Smiltenes (12. att.) u.c. pilis.

Otrkārt, pilis ar līdzīgu plānojumu cēluši vasaļi. Plānā taisnstūrainais aizsargmūris bijis, piemēram, Ērgļu, Bērzaunes un Rozbeķu pilij. Pagalma pusē šīm pilīm pie ārējā mūra gar vienu vai divām malām piebūvētas dzīvojamās un saimniecības ēkas. Diemžēl šo piļu drupas gandrīz pilnībā sedz zeme, un bez izrakumiem tās izpētīt nav iespējams.

Atšķirībā no Vācu ordeņa piļu arhitektūras, kurā 14. gs. izveidojās viens valdošais būvtyps – ordeņa kastela, Rīgas arhibīskapa valstī būvtypi nav tik izteikti. Nav tāda kopīga dominējoša būvtypa, kuru varētu saistīt tikai ar Rīgas arhibīskapa pilīm vien.

Pilis un to pārbūves 15. gs. un 16. gs. sākumā

Līdz 15. gs. piļu tīkls Rīgas arhibīskapijā bija izveidojies, un vēlāk celti tikai daži jauni nocietinājumi. Viena no vēlajām pilīm ir Mujāni, kas

12. att. Smiltenes pilsdrupas (20. gs. sāk. foto)

rakstītajos avotos pirmo reizi minēta 16. gadsimtā otrajā pusē, bet, pēc A. Tūlzes uzskata, pils celta gadsimta sākumā.⁸⁴ Toties daudzās agrākajās pilīs 15. gs. un 16. gs. sākumā veiktas ievērojamas pārbūves. Šie būvpa-sākumi saistāmi ar aizsargceltņu piemērošanu ugunsieročiem, ko veica gan arhibīskaps, gan viņa vasaļi. 15. gs. un 16. gs. sākumā pilīm vai priekšpilīm sienu vidū vai stūros piebūvēti lieli, apaļi, no taisnā mūra gandrīz pilnā apjomā izvirzīti torņi ar biežām sienām un ugunsieročiem piemērotām šaujamlūkām. Pēc plānojuma par raksturīgu piemēru pils nocietināšanai ar izvirzītiem lielgabalu torņiem A. Tūlse nosauc Viļakas pili, kur pārbūves uzsācis arhibīskaps Mihaels (1484–1509), bet 1516. gadā pabeidzis nākamais arhibīskaps Jaspers Linde, nocietinot valsts austrumu robežu.⁸⁵ Agrākie torņi vēl varēja būt taisnstūrains vai apaļi, ar nelielu diametru, bet līdz 16. gs. sākumam torņu diametrs Livonijā pieauga līdz 18–22 m.⁸⁶ Pie agrākajiem var pieskaitīt Ērgļu pils četrstūrains tornis ar tipisko atslēgas cauruma šaujamlūku, kas vēl redzama 20. gs. pirmās puses fotogrāfijās. Otrā pasaules kara laikā Ērgļu pilsdrupas nolīdzinātas līdz ar zemi. 15. gs. celts Bērzaunes pils stūrī bijušais apaļais tornis ar diametru ap 9 m, kurš tāpat gājis bojā pēdējā kara laikā. Toties no Mujānu pils ziemeļrietumu stūra torņa, t.s. Baltā torņa vēl saglabājušās ievērojamas drupas (13., 14. att.).

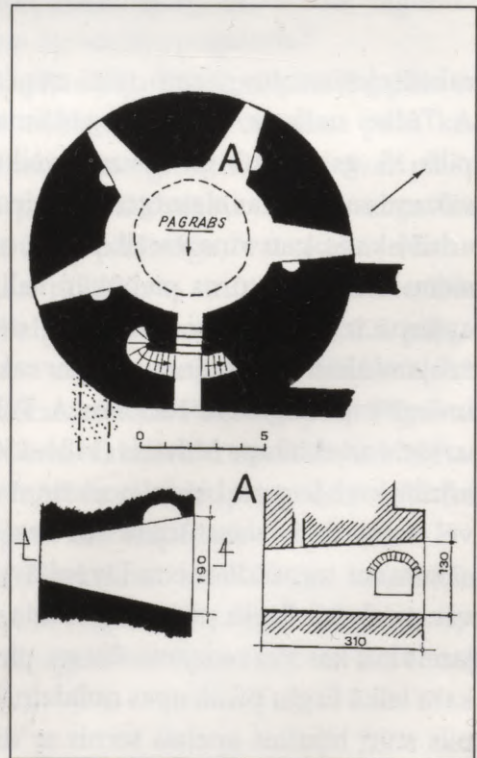
15. gs. beigās un 16. gs. sākumā celto torņu diametrs jau ir lielāks. Viens no nedaudzajiem līdz mūsdienām saglabātajiem torņiem

ar diametru 16 m kā varenas drupas 12 m augstumā paceļas Rozbeķu pilsdrupas. Torņi bijuši arī citām pilīm, piemēram, Raunā, spriežot pēc 17. gs. plāna, priekšpils rietumu pusē celti trīs, bet ziemeļu pusē – viens pusapaļš tornis. Koknesei bijuši divi vareni torņi, kas redzami 17. gs. zīmējumos un uzspriecināti 18. gs. sākumā. Viena torņa pamatus atraka 1967. gada arheoloģiskajos izrakumos, konstatējot torņa izmērus, – pagrabtelpas diametrs bijis 3,8 m un sienu biezums 4 m.⁸⁷

Vienlaikus ar lielgabalu torņu uzcelšanu arhibīskapijas pilis droši vien veikti plaši nocietināšanas darbi, veidojot jaunas priekšpilis, zemes vaļņu uzbērumus, kā arī citi pasākumi, lai pils aizsargātu pret uzbrukumiem ar ugunsieročiem. Šādi plaši būvdarbi tika konstatēti, piemēram, ordeņa pilī Salaspilī.⁸⁸ Arī Raunas pili lielo priekšpiļu

13. att. Mujānu pils ziemeļrietumu tornis, t.s. Baltais tornis. Skats no rietumiem
(20. gs. 30. gadu foto)

14. att. Mujānu pils ziemeļrietumu stūra torņa, t.s. Baltā torņa pirmā stāva plāns. A – šaujammkāmas plāns un šķērsgrīzums
(autores uzmērojums 1997)

izbūve varēja notikt vienlaikus ar pusapaļo ugunsieroču torņu celtniecību.

Rīgas arhibīskapijas pilīm kā militārām celtnēm bija nozīme līdz Livonijas karam un baznīcas valsts bojāejai 16. gs. vidū, kad stipri cieta arī daudzas pilis. 17. gs. vēl nesagrautās pilis izmantotas kā saimnieciskie centri. Zūdot aizsardzības funkcijām, viduslaiku pilis kā dzīvošanai nepiemērotas tika pamestas, un līdz mūsdienām tās pārvērtušās drupās vai pat pilnībā nozudušas no zemes virsmas.

Tabula

Rīgas arhibīskapijas piļu pastāvēšanas laiks un īpašnieki

Pils	13. gs.	14. gs.	15. gs.	16. gs.
Asote (koka)	pirms 1255 – A	–	–	–
Augstroze		pirms 1350 – V	V	V
Baltava		pirms 1382 – A	A	A
Bērzaune		pirms 1382 – V	V	V
Cesvaine		?	pirms 1461 – A	A
Dole		pirms 1359 – D	D	D
Dzērbene		?	1479 – O, no 1485 – A	A
Ērgļi		pirms 1397 – V	V	V
Gulbene		?	pirms 1416 – A	A
Holme	1186 – 1298 B, A	–	–	–
Ikšķile	1185 – B, no 1201 – V	V	V	V
Jersika (koka)	no 1224 – V	V	–	–
Kalsnava			?	pirms 1543 – V
Koknese	1209 – V	no 1395 – A	A	A
Krievciems		pirms 1354 – V	V	V
Krimulda		pirms 1312 – D	D	D
Krustpils	?	pirms 1318 – A	A	A
Liepene (koka)	pirms 1255 – A	–	–	–
Lielstraupe	?	pirms 1374 – V	V	V
Lielvārde	pirms 1249 – D no 1255 – A	A	A	A
Lielvārdes Dievukalns	1201–1224 – V	–	–	–
Limbaži		pirms 1318 – A	A	A

Tabulas nobeigums

Pils	13. gs.	14. gs.	15. gs.	16. gs.
Lokstene		14. gs. II cet. – V	līdz 15. gs. 20.–30. g. – V	–
Lubāna			pirms 1455 – A	A
Ļaudona		pēc 1375 – A	pirms 1484 – A	A
Mazstraupe			pirms 1408 – V	V
Mujāni				pirms 1578 – V
Nabe		pirms 1318 – A	A	A
Piebalga		pirms 1318 – A	A	A
Rauna		pirms 1381 – A	A	A
Remine (koka)	pirms 1255 – A	–	–	–
Rīga I	1201–1234 – B	–	–	–
Rīga II	1234 – B, no 1255 – A	A	A	A
Rozbeķe		pirms 1395 – V	V	V
Salacgrīva		?	pirms 1479 – A	A
Smiltene		pirms 1359 – A	A	A
Suntaži		pēc 1318 – A	no 1436 – D	D
Tirza		?	?	pirms 1577 – V
Turaida	1214 – B, no 1255 – A	A	A	A
Ungurpils		pirms 1326 – V	V	V
Vainiži		pirms 1359 – A	A	A
Vecdole	pirms 1226 – V; 1226–1288 – Rīgas pilsēta; 1288–1298 – D	–	–	–
Viļaka		?	pirms 1483 – A	A

Paskaidrojumi tabulai

Tabulā norādīts pils celšanas laiks. Ja ir zināms tikai gads, kad pils pirmo reizi pieminēta rakstītajos vēstures avotos, tad dots apzīmējums "pirms". Apzīmējums "pēc" norāda, ka pils celta vēlāk par gadu, kurā rakstītajos avotos minēts pils novads bez pils. Nākamajos gadsimtos pils īpašnieks norādīts tad, ja pils vēl turpina pastāvēt. Koka pilim dots senākais gads, kad tās mi-nētas kā arhibīskapa vai viņa vasaļu īpašums. Apzīmējums "no" pirms gadskaitļa parāda, kad pils mainījusi īpašnieku. Gadskaitļi lielākoties doti pēc K. fon Lēvisa of Menāra Piļu leksikona (1922), bet, kur bija iespējams, precizēti pēc jaunākām publikācijām, kas minētas tekstā. Ja pils varbūtējā pastāvēšana attiecināta uz agrāku laiku (Tūlse 1942, Mugurēvičs 1973), tas norādīts ar zīmi "?".

Piļu īpašnieki: A – arhibīskaps, B – Rīgas bīskaps (līdz 1255. g.), D – domkapituls, O – Livonijas ordenis, V – vasaļi.

Atsauces

- ¹ Indriķa hronika /Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – I, 3, 6.
- ² Turpat. – VI, 3.
- ³ *Benninghoven F.* Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz, 1965. – S. 77.
- ⁴ *Arbuzovs L.* Rīgas bīskapija un virsbīskapija // Latviešu konversācijas vārdnīca (turpmāk – LKV). – Rīga, 1938–1939. – 18. sēj. – 35851. sl.
- ⁵ *Šterns I.* Latvijas vēsture: 1290–1500. – Rīga, 1997. – 27. lpp.
- ⁶ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 40 ff.; *Šterns I.* Latvijas vēsture. – 36. lpp.
- ⁷ Indriķa hronika. – V, 1.
- ⁸ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 70.
- ⁹ Indriķa hronika. – XVIII, 3.
- ¹⁰ Turpat. – XIII, 1.
- ¹¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 49.
- ¹² Indriķa hronika. – V, 1.
- ¹³ *Zariņa A.* Viduslaiku dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis (turpmāk – LZAV). – 1983. – Nr. 4. – 32. lpp.
- ¹⁴ Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe. – Rīga, 1940. – II sēj., 2. burtn. – Nr. 419.
- ¹⁵ *Gutzeit W. von.* Das Haus des Bischofs und der Bischofshof im ehemaligen Riga // Mittheilungen aus der livländischen Geschichte. – Rīga, 1868. – Bd. XI. – S. 520.
- ¹⁶ *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // Indriķa hronika. – 368. lpp.
- ¹⁷ *Шноре Э. Д.* Асотское городище. – Рига, 1961. – С. 133.
- ¹⁸ Turpat. – 87. lpp.
- ¹⁹ Turpat. – 136. lpp.
- ²⁰ *Mugurēvičs Ē.* Kāda bija senā Jersikas valsts? // Kultūras Fonda Avīze. – 1991. – Nr. 10 (jūl.). – 8. lpp.
- ²¹ *Mugurēvičs Ē., Vilcāne A.* Arheoloģiskie pētījumi Jersikas pilskalnā un senpilsētā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 68. lpp.
- ²² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 74.
- ²³ Turpat. – 104. lpp.
- ²⁴ *Mugurēvičs Ē.* Vidus- un Austrumlatvija 13.–14. gs. (Par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā) // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – Rīga, 1973. – 10. laid. – 32. lpp.
- ²⁵ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 332.

- ²⁶ *Löwis of Menar K., von.* Schloss Kalzenau // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1897. – Riga, 1898. – S. 133.
- ²⁷ Sk. attiecīgās pilis: *Mugurēvičs Ē.* Vidus- un Austrumlatvija 13.–14. gs. – 34., 35. lpp.
- ²⁸ *Gutzeit W., von.* Das Haus des Bischofs .. – S. 520.
- ²⁹ *Arbuzovs L.* Rīgas bīskapija un virsbīskapija. 35851. sl.
- ³⁰ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 254.
- ³¹ Sk. *Gutzeit W., von.* Das Haus des Bischofs .. – S. 520; *Šterns I.* Latvijas vēsture .. – 42., 45. lpp.
- ³² Vidzemes tiesību vēstures avoti. – Rīga, 1941. – Nr. 149; Monumenta Livoniae Antiquae. – Bd. 5. – Riga; Leipzig, 1847. – S. 110, 111.
- ³³ Monumenta Livoniae Antiquae. – Bd. 5. – S. 110, 111.
- ³⁴ *Gutzeit W., von.* Das Haus des Bischofs .. – S. 518.
- ³⁵ *Šterns I.* Latvijas vēsture .. – 47. lpp.
- ³⁶ Livländische Güterurkunden (turpmāk – GU) / Hrsg. H. v. Bruiningk. – Riga, 1923. – Bd. II. – Nr. 966, 970, 973.
- ³⁷ GU II, Nr. 994.
- ³⁸ GU II, Nr. 1044, 1049–1953, 1057, 1059, 1061, 1062, 1065, 1067, 1076.
- ³⁹ Sk. dokumentus, kas attiecas uz Raunas pili. – GU II. – S. 793.
- ⁴⁰ *Arbuzovs L.* Rīgas bīskapija un virsbīskapija. – 35851. sl.
- ⁴¹ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 39.
- ⁴² *Šterns I.* Viduslaiku Rīga ārpus Rīgas // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 364. lpp.
- ⁴³ *Caune A.* Steinburgen des 12.–16. Jahrhunderts im Dünamündungsgebiet // Castella Maris Baltici II. – Nyköping, 1996. – S. 22, 23.
- ⁴⁴ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 49, 50.
- ⁴⁵ *Šterns I.* Latvijas vēsture .. – 33. lpp.
- ⁴⁶ Par Rīgas arhibīskapa vasaļiem sk.: *Šterns I.* Latvijas vēsture .. – 432. lpp.
- ⁴⁷ *Švābe A.* Ievads // Vidzemes saimniecības vēstures avoti 1553.–1618. g. / Izd. A. Švābe. – Rīga, 1941. – VII lpp.
- ⁴⁸ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 119.
- ⁴⁹ *Graudonis J.* Archäologische Forschungen in Uexküll // Zeitschrift für Ostmitteleuropa – Forschung. – 1995. – H. 4. – S. 475–508; *Jansons G.* Ikšķīles baznīcas un pils arhitektūra (12.–13. gs.) // LZAV. – 1993. – Nr. 9. – 12.–18. lpp.
- ⁵⁰ *Zariņa A.* Viduslaiku dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā. – 32. lpp.
- ⁵¹ *Mugurēvičs Ē.* Kāda bija senā Jersikas valsts? – 8. lpp.
- ⁵² Turpat.
- ⁵³ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 49.

- ⁵⁴ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 105.
- ⁵⁵ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 106, 310.
- ⁵⁶ *Mugurēvičs Ē.* Komentāri // Indriķa hronika. – 386. lpp.
- ⁵⁷ Indriķa hronika. – XIII, 1.
- ⁵⁸ GU I. – Rīga, 1908. – Nr. 31.
- ⁵⁹ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 259.
- ⁶⁰ Turpat. – 112. lpp.
- ⁶¹ *Löwis of Menar K., von.* Schloss Kalzenau. – S. 133.
- ⁶² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 66.
- ⁶³ Turpat. – 117. lpp.
- ⁶⁴ Turpat. – 109. lpp.
- ⁶⁵ GU I. – Nr. 455, 522.
- ⁶⁶ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 93.
- ⁶⁷ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalns un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. – Rīga, 1977.
- ⁶⁸ Turpat. – 98. lpp.
- ⁶⁹ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 30 ff., 95 ff., 193 ff., 247 ff., 302 ff.
- ⁷⁰ Turpat. – 25., 40., 44., 103. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 27. lpp.
- ⁷² Turpat. – 37., 38. lpp.
- ⁷³ Turpat. – 104. lpp.
- ⁷⁴ *Mugurēvičs Ē.* Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 5. lpp.
- ⁷⁵ *Durdik T.* Die Entwicklung der böhmischen Burgen im 13. Jahrhundert // Steine sprechen: Zeitschrift der österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortsbildpflege. – 1988. – Nr. 86 (Jg. XXVII/2). – S. 23.
- ⁷⁶ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 37, 38.
- ⁷⁷ Burgen und feste Plätze: Europäischer Wehrbau vor Einführung der Feuerwaffen. Systematisches Fachwörterbuch. – München; New Providence; London; Paris, 1996. – S. 48.
- ⁷⁸ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 193 ff., 247 ff.
- ⁷⁹ *Torbis T.* Die Deutschordensburg von Stuhm (Sztum) im ehemaligen Ordensland Preussen // Der frühe Schlossbau un seine mittelalterlichen Vorstufen. – München, 1997. – S. 171. (Forschungen zu Burgen und Schlössern, Bd. 3).
- ⁸⁰ Burgen und feste Plätze. – S. 50.
- ⁸¹ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 203 ff.
- ⁸² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 104.
- ⁸³ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Abb. 128.

- ⁸⁴ Turpat. – 310. lpp.
- ⁸⁵ Turpat. – 332. lpp.
- ⁸⁶ *Ose I.* Ugunsieroču nozīme Viduseiropas piļu arhitektūras attīstībā un tās ietekme Livonijā 15.–16. gadsimtā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1997. – Nr. 3. – 59. lpp.
- ⁸⁷ *Stubavs Ā.* Arheolģiskie izrakumi Koknesē 1966. gadā // Referātu tēzes par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1966. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1967. – 35.–38. lpp.
- ⁸⁸ *Ose I.* Salaspils pils plānojuma rekonstrukcija // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheolģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – 402. lpp.

Ieva Ose

DIE BURGEN DES RIGAER ERZBISTUMS

Zusammenfassung

Das Rigaer Erzbistum wurde 1255 gebildet und hat die Eigentümer des Rigaer Bistums übernommen. Das 18 000 km² große Territorium des Erzbistums befand sich im nordöstlichen Teil des jetzigen Lettlands, am rechten Ufer der Düna (Daugava) und bestand aus zwei nicht zusammenhängenden Hauptteilen, die entsprechend der jeweiligen einheimischen Bevölkerung als "Livische Seite" und "Lettische Seite" des Erzbistums bezeichnet wurden. Das Territorium des Erzbistums wurde unter dem Erzbischof, seinem Domkapitel und den Vassallen verteilt. Nach dem Untergang der Livländischen Konföderation der Staaten während des Livländischen Krieges wurde das Territorium des Erzbistums 1562 zur Provinz Polen-Litauens.

Zwecks Verwaltung und Schutz des Erzbistums wurde im 13.–16. Jh. ein Burgennetz gebildet. Die Burgen haben sich bis zu unseren Tagen als Ruinen erhalten, aber die archäologischen und architektonischen Forschungen geben neue Materialien über ihre Grundrisse und Bautypen. Insgesamt wurden im Erzbistum 38 Steinburgen gebaut. Im 13. Jh. verwaltete der Erzbischof und seine Vassallen über 8 Burgen, den Bischofshof in Riga sowie 4 Holzburgen. Diese Burgen befanden sich an den größten Flüssen des Landes – an der Düna und der Livländischen Aa (Gauja). Die deutschen Burgen wurden anfänglich auf den Burgbergen der örtlichen Einwohner errichtet. Im 14. Jh. entfaltete sich im Erzbistum besonders

aktiver Burgenbau, als 23 neue Steinburgen errichtet wurden. Diese Aktivitäten wären mit dem Organisieren der Verwaltung der eroberten Länder sowie Schutz des Landes gegen den äußeren (Russland) und inneren (Orden) Feind zu erklären. Die Errichtung der letzten vier im 15. Jh. gebauten Burgen ist mit der Bildung neuer wirtschaftlicher Zentren sowie weiterem Schutz der Grenzen verbunden.

Der Erzbischof verwaltete selbst über 19 Burgen. Die wichtigsten davon waren seine Residenzen – der Bischofshof in Riga im 13. Jh., aber später Ronneburg, Kokenhusen und Lemsal. Unter den größeren Burgen sind auch die Zentren der Vogteien Treiden und Lennewarden zu nennen. Die meisten erzbischöflichen Burgen wurden als wirtschaftliche Zentren und Getreidelager genutzt. Diese Burgen sind kleiner und wenig ausgebaut gewesen.

Der Domkapitel hat gleichzeitig zwei oder drei Burgen besessen, die während der Kriegszeit militärische Stützpunkte, zu Friedenszeit aber wirtschaftliche Zentren bildeten. Da das Erzstift von Anfang an als Lehnerrschaft aufgebaut war, haben auch die Vasallen 16 Burgen gehabt. Die größten Vasallen sind die Geschlechter von Tiesenhausen, Rosen und Ungern gewesen. Im 13.–14. Jh. gab es unter den Vassallen auch Einheimische.

Ihrem Bautyp nach gab es im 13. Jh. Burgen mit sowohl regelmäßigem als auch unregelmäßigem Grundriss. Unter den regelmäßigen muss man die schon Ende des 12. – Anfang des 13. Jh. gebauten Burgen Holme und Alt-Dahlen nennen. Ein Beispiel der unregelmäßigen Burgen vertritt Treiden, wo im Hof mit unregelmäßiger Schutzmauer ein runder Bergfried und Palas gebaut war. Ein anderes Beispiel ist Kokenhusen – eine Abschnittsburg, die auf einer dreieckigen Halbinsel gebaut und durch mehrere Gräben von Festland abgeschnitten wurde.

Unter den Bautypen des 14. Jh. muss man zuerst den Kastell nennen (Lemsal, Ronneburg). Sie haben sich aber schlechter als Ordensburgen erhalten, und ihr Grundriss ist weniger typisch für Kastell als bei den livländischen Ordensburgen. Den zweitbedeutendsten Bautyp vertreten die Burgen mit regelmäßiger Schutzmauer und mehreren Stein-, Holz- oder Fachwerkbauten im Hof. Hier kann man die erzbischöflichen wirtschaftlichen Burgen (Pebalg, Smilten u.a.) sowie einige Vasallenburgen (Erlaa, Bersohn u.a.) nennen.

Im 15. Jh. und zu Anfang des 16. Jh. wurden in vielen Burgen des Erzbistums großer Umbau durchgeführt, um sie den Feuerwaffen anzupassen. Man hat Kanonentürme gebaut sowie eine neue Schutzmaßnahme mit Errichtung der Vorburgen u.a. durchgeführt.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Territorium und Burgen des Rigaer Erzbistums. A – Grenze der Republik Lettland vor dem zweiten Weltkrieg; B – Territorium des Rigaer Erzbistums, C – Grenzen der Kirchspiele, D – Burgen des Erzbischofs, E – Burgen des Domkapitels, F – Burgen der Vassallen.
- Abb. 2. Burgruine Rauna / Ronneburg (Kupferstich von A. von Löwis, Anfang des 19. Jh.).
- Abb. 3. Burgruine Rauna / Ronneburg (Foto aus den 30er Jahren des 20. Jh.).
- Abb. 4. Burgruine Koknese / Kokenhusen (Foto vom Anfang des 20. Jh.).
- Abb. 5. Burg Koknese / Kokenhusen – Zeichnung von 1625.
- Abb. 6. Grundriss der Burgruine Koknese / Kokenhusen (Kopie von K. v. Löwis of Menar von einem Plan aus dem 17. Jh.).
- Abb. 7. Burgruine Limbaži / Lemsal (Foto aus den 30er Jahren des 20. Jh.).
- Abb. 8. Burgruine Limbaži / Lemsal 1999.
- Abb. 9. Grundriss der Burgruine Krimulda / Kremon (Kopie von K. v. Löwis of Menar von einem Plan aus dem 17. Jh.).
- Abb. 10. Burgruine Krimulda / Kremon (Foto vom Anfang des 20. Jh.).
- Abb. 11. Burg Mazstraupe / Klein-Roop (Foto aus den 30er Jahren des 20. Jh.).
- Abb. 12. Burgruine Smiltene / Smilten (Foto vom Anfang des 20. Jh.).
- Abb. 13. Der nordwestliche Turm der Burgruine Mujāni / Mojahn (Foto aus den 30er Jahren des 20. Jh.).
- Abb. 14. Grundriss des Erdgeschosses des nordwestlichen Turmes der Burgruine Mujāni / Mojahn.

Pētījumi par Turaidas pili

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Territorium und Burgen des Reginer Reiches im A - Gebiet des Reiches im Mittelalter vor dem zweiten Weltkrieg. B - Territorien der Reginer im Mittelalter. C - Grenzen der Markgrafschaft. D - Burgen des Erzbischofs. E - Burgen der Vassallen.
- Abb. 2. Burgruine Rainau/Ronneburg (Foto aus dem 19. J. D.).
- Abb. 3. Burgruine Rainau/Ronneburg (Foto aus dem 19. J. D.).
- Abb. 4. Burgruine Kalkrose/Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 5. Burg Kalkrose/Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 6. Grundriss der Burganlage Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 7. Burganlage Hainbach/Dornau (Foto aus den 1920er Jahren).
- Abb. 8. Burganlage Kalkrose/Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 9. Burganlage Kalkrose/Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 10. Burganlage Kalkrose/Kalkrose (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 11. Burg Marstroppe/Klein-Röhr (Foto aus den 1920er Jahren).
- Abb. 12. Burganlage Siedeln/Siedeln (Foto vom Anfang des 20. J.).
- Abb. 13. Der nordwestliche Turm der Burganlage Mollat/Mollat (Foto aus den 1920er Jahren).
- Abb. 14. Grundriss des Erdgeschosses des nordwestlichen Turms der Burganlage Mollat/Mollat.

Anna Jurkāne

TURAIIDAS PILS – MUZEJREZERVĀTA SASTĀVDAĻA MŪSDIENĀS

Turaidas muzejrezervātu veido kultūras pieminekļu komplekss ar īpašu kultūrvēsturisku un zinātnisku vērtību. Tas ir nozīmīga Latvijas Republikas nacionālās bagātības sastāvdaļa. Muzejrezervāts radīts, lai saglabātu nākamajām paaudzēm viena no senākā un vēsturiski ievērojamākā novada – Turaidas – vēsturisko centru. Tajā ietilpst vairāki 11.–20. gs. dabas un kultūras pieminekļi: Turaidas lībiešu pilskalns ar zemē palikušiem senajiem koka pils pamatiem, virs tiem paceļas Turaidas mūra pils ar priekšpilīm. Netālu atrodas Turaidas Baznīcalns ar viduslaiku kapsētu un senu baznīcu vietu, Turaidas Rozes kapu un 18. gs. celto koka baznīcu. Tālāk plešas kādreizējās Turaidas muižas saimnieciskās daļas apbūve ar iespējamo viduslaikos ierīkoto priekšpils nocietinājumu – dīķu sistēmu. Blakus pakalnā atrodas senā Gaujas lībiešu apmetnes vieta, kur šodien izveidots Tautas dziesmu parks ar brīvdabas skulptūru dārzu – t.s. Dainu kalnu.

Nenoliedzami, daudzu apmeklētāju skatījumā muzejrezervāta kompleksa vizuāli iespaidīgākā sastāvdaļa un galvenā dominante ir Turaidas mūra pils. Skatoties no gaisa balona vai rudens novakarē saulrieta staros no pretējā Gaujas krasta Siguldas pusē, Turaidas pils paceļas virs zaļās koku lapotnes kā no sarkaniem ķieģeļiem mūrēts varens kuģis. Šī iedomātā kuģa priekšgalu veido ziemeļu priekšpils vārtu tornis, kuģa vidusdaļā esošu mastu atgādina augstais galvenais tornis, bet kuģa aizmugure ir dienvidu priekšpils ar torņveidīgo dienvidu korpusu.

Turaidas mūra pils, kuras celtniecība sākta pēc Rīgas bīskapa rīkojuma 1214. gadā, laika gaitā piedzīvojusi daudzas vēsturiskas pārmaiņas.

Dažādos savas pastāvēšanas posmos, arī mūsdienās, tās nozīme mainījusies politisko, ekonomisko vai citu apstākļu ietekmē. Pils bijusi gan svešzemju varu apliecināošs simbols – arhibīskapa rezidence svarīgu tirdzniecības ceļu tuvumā, gan Livonijas valstiņu savstarpējo feodālo karu strīdu objekts, gan satricinošu militāro konfliktu – Livonijas kara, poļu-zviedru kara, Ziemeļu kara – lieciniece, gan pēc tam feodālā privātipašuma – muižas centrs, bet šobrīd – valsts nozīmes arhitektūras piemineklis un Turaidas muzejrezervāta sastāvdaļa.

1924. gadā Turaidas pilsdrupas tika iekļautas valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā. Ar to beidzās 18. gs. uzsāktā seno, pussabrukušo ēku nojaukšana un iegūto būvmateriālu izmantošana jaunai celtniecībai. 1936. gadā pils galvenajā tornī izbūvēja skatu laukumu tūristiem. 20. gs. 50. gados uzsāka atsevišķu pils objektu zinātnisko izpēti un restaurāciju. Pils ziemeļu un austrumu aizsargsienas virszemes daļas nebija saglabājušās. 19. gs. sākumā Turaidas muižas īpašnieki te bija uzcēlušī koka dzīvojamu ēku, kuru 1953. gadā nojauc. Tad arī uzsāka galvenā torņa restaurāciju. Tas celts 13. gs., bet strauja torņa sadrupšana sākās pēc jumta zaudēšanas 18. gs. Rūpējoties par cilvēku drošību, 19. gs. torņa augšdaļu nojauc. 20. gs. 50. gados torņa pakājē veica nelielus pārbaudes izrakumus arheologa A. Stubava vadībā, un iegūtās liecības palīdzēja arhitektam K. Vikmanim izstrādāt torņa rekonstrukcijas projektu. 1953.–1959. gadā tika iebūvēti starpstāvu pārsegumi, kas torni sadalīja 5 stāvos, izveidoja ieeju, atjaunoja seno kāpņu sistēmu, bet augšdaļu noslēdza ar dzeguļu joslu un kārniņu jumtu.

Tam sekoja no pils celtnēm vislabāk saglabājušās saimniecības ēkas – klēts atjaunošana. Klēts restaurēta 1961. gadā pēc arhitekta G. Zirņa projekta, iekšējo plānojumu piemērojot muzeja vajadzībām. Senā pils ieguva jaunu elpu, jo 1961. gadā uz pilsdrupām pārvietoja Siguldas novadpētniecības muzeju ar nelielu kolekciju, lai uz vietas pilsdrupās atrastos to apsaimniekotājs. Pirms tam 13 gadus muzejs atradās vienā no pilsētas vasarnīcām. Pārceļot Siguldas novadpētniecības muzeju uz Turaidas pili, netika mainīts tā darbības profils, tas nekļuva par pilsmuzeju kā, piemēram, Rundāles pils. Tikai pamazām līdztekus darbam ar novada vēstures ekspozīcijām varēja paplašināt muzeja teritoriju un tajā iekļaut arvien

1. att. Turaidas pils un tās apkārtnē no putna lidojuma

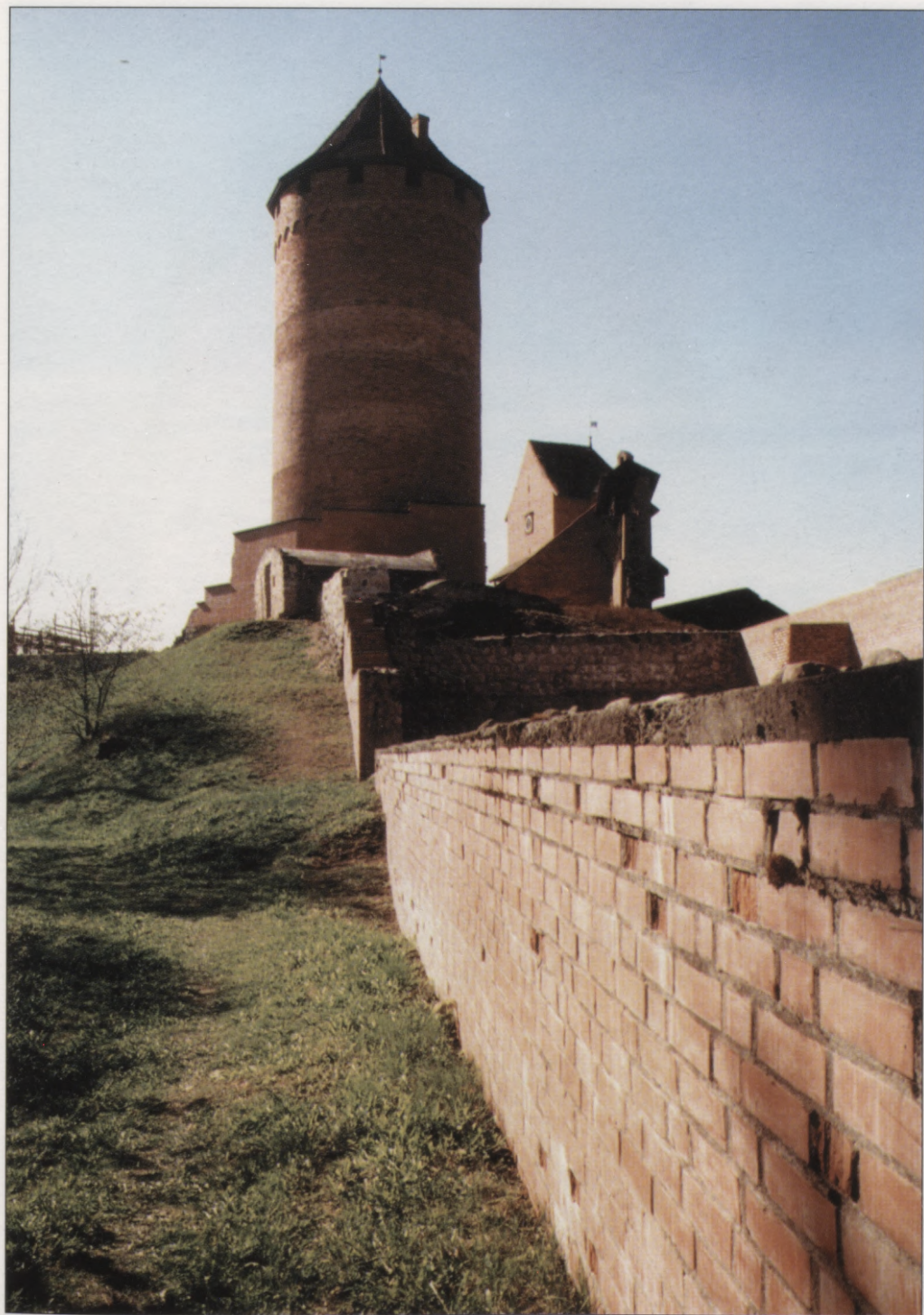
2. att. Turaidas pils. Kopskats no rietumiem

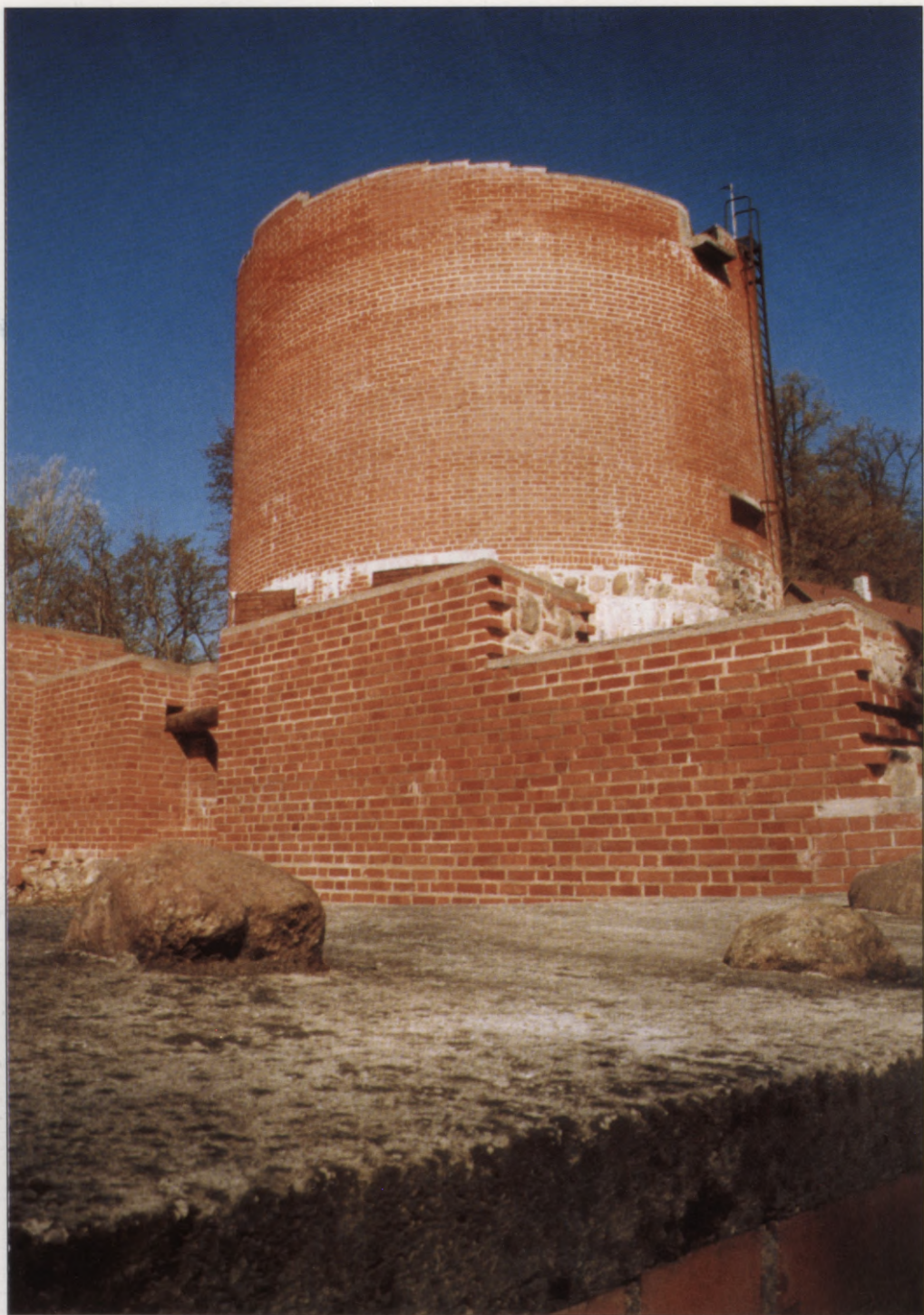
3. att. Turaidas pils pusapajais rietumu tornis un "klēts" ēka

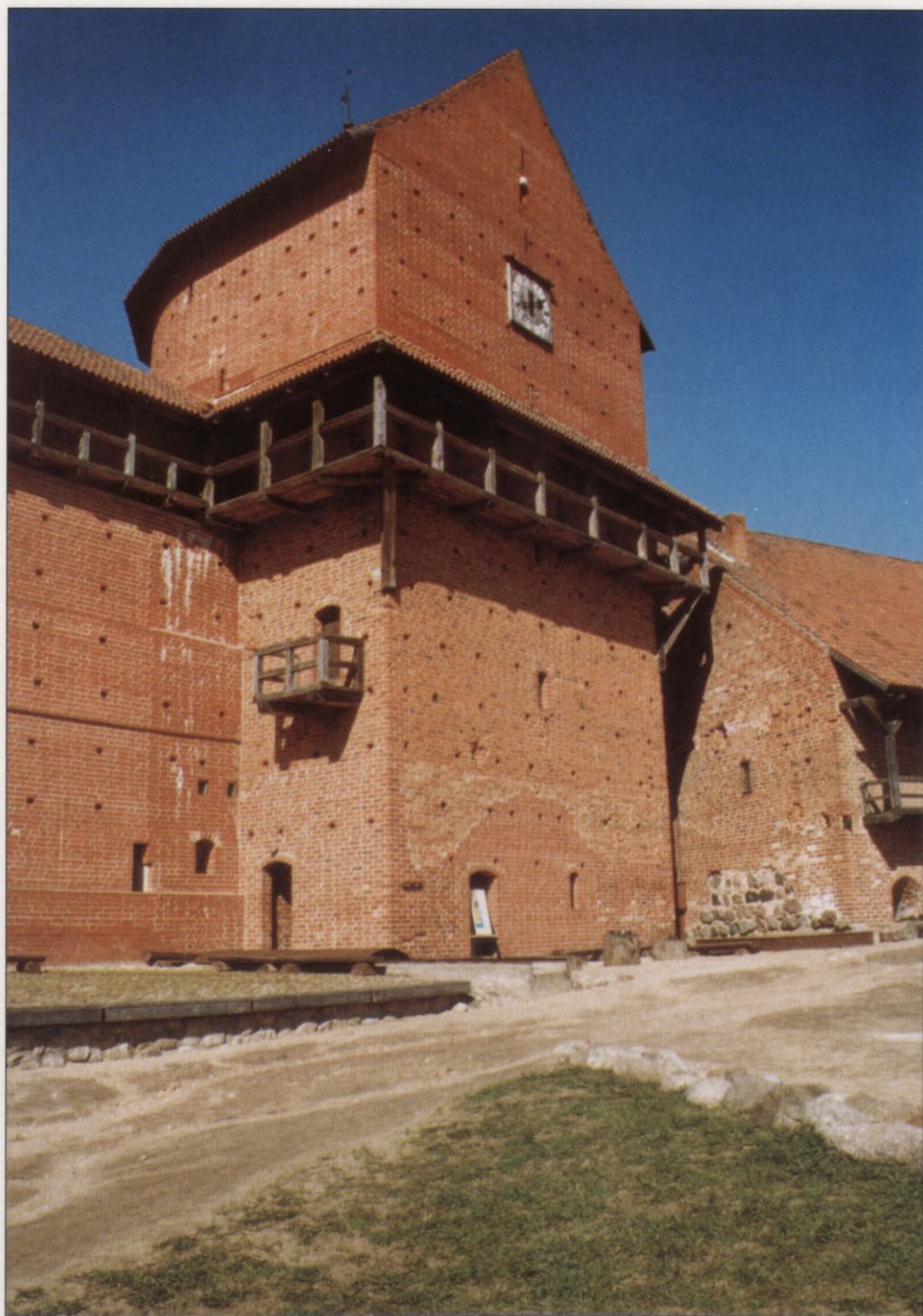
4. att. Turaidas pils. Skats uz galveno torni un "klēts" ēku

5. att. Turaidas pils galvenais tornis un ziemeļu priekšpils konservētie mūri

6. att. Turaidas pils. Uz vecajiem pamatiem celtais ziemeļu priekšpils tornis

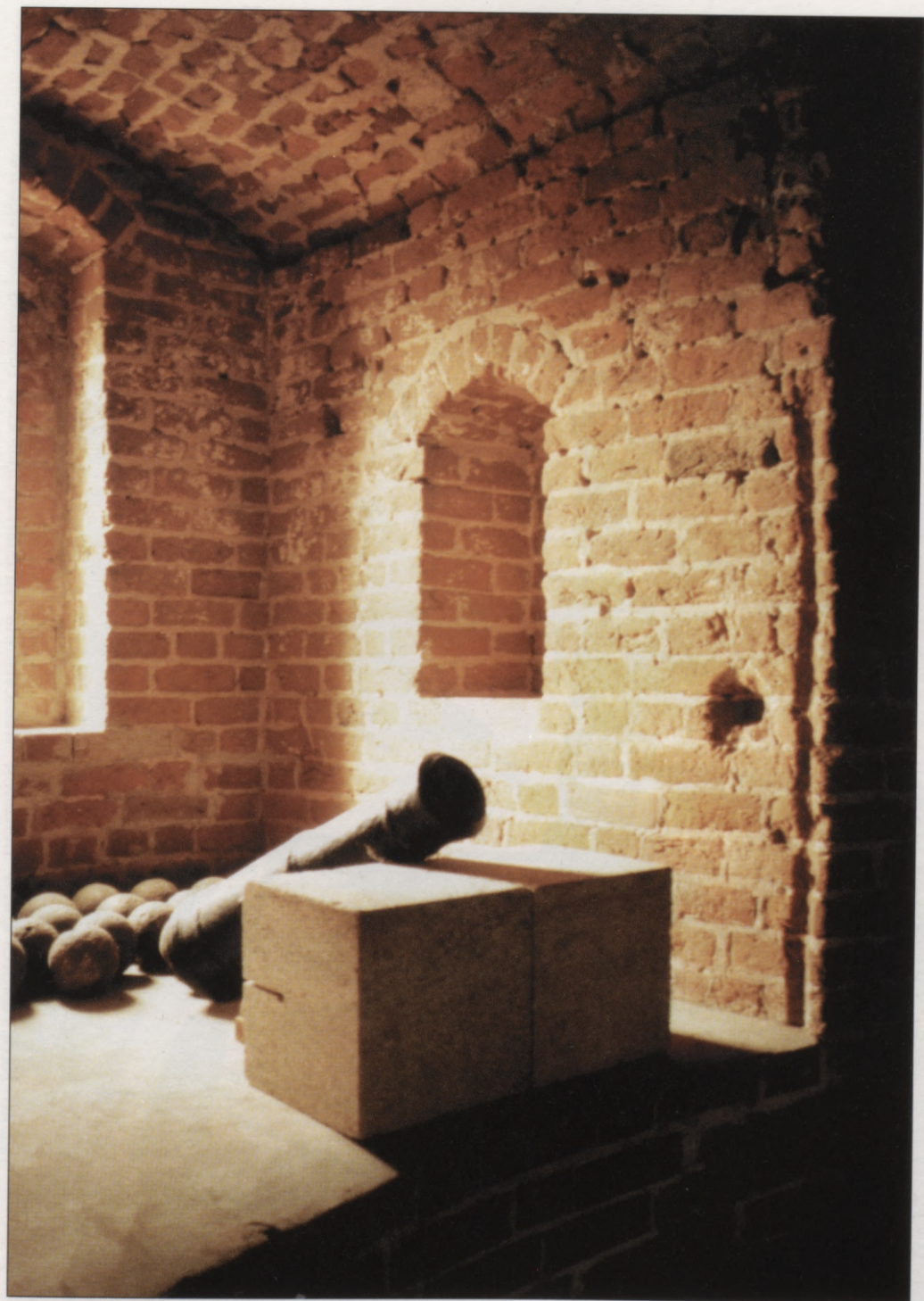
7. att. Turaidas pils pusapaļais rietumu tornis

8. att. Turaidas muzeja ekspozīcija "klēts" ēkā

9. att. Turaidas muzeja ekspozīcija rietumu pusapaļajā tornī

10. att. Turaidas muzeja ekspozīcija restaurētajā tornī

11. att. Kara vēstures kluba "Livonieši" demonstrēta viduslaiku cīņas aina Turaidas pils pagalmā

12. att. Kara spēles Turaidas pils pagalmā

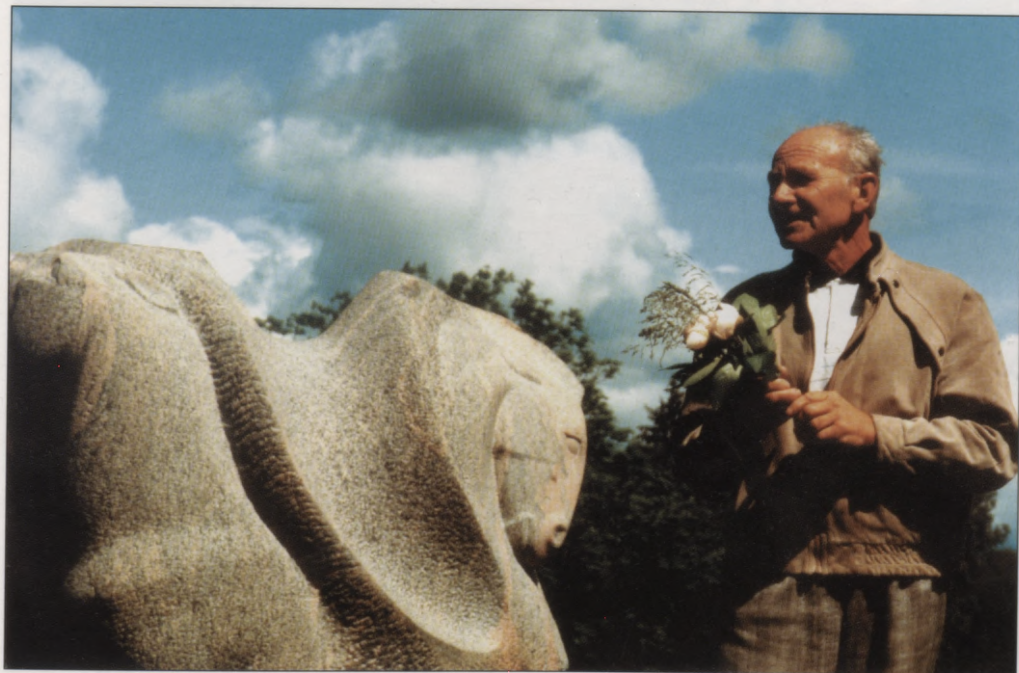
13. att. Kalēja darba demonstrējums Turaidas pils pagalmā

14. att. Bruģa atsegšana arheoloģiskajos izrakumos Turaidas pils pagalmā

15. att. Arheologs J. Graudonis un Turaidas muzejrezervāta direktore A. Jurkāne 1996. gadā

16. att. Tēlnieks I. Ranka 1996. gadā, atklājot skulptūru Turaidas Dainu kalnā

17. att. Turaidas muzejrezervāta teritorijas kopskats no putna lidojuma ☉

18. att. Folkloras pasākums pie Turaidas baznīcas

19. att. Turaidas muižas jaunā klēts – tagadējā muzeja fondu krātuve

20. att. Folkloras pasākums Dziesmu dārzā pie Turaidas pils

vairāk aizgājušo gadsimtu ēku, kuras to vēsturiskajā vidē kļuva par eksponātiem.

Nedaudzie saglabājušies viduslaiku mūri bija iespaidīgi tūristu apskates objekti. Tomēr pils kādreizējo celtnu lielāko daļu sedza gruveši. Lai atsegtu un apmeklētājiem parādītu senās pils plānojumu un arhitektūru, 1976. gadā arheologa Jāņa Graudoņa vadībā tika uzsākti un vēlāk ik vasaru turpināti izrakumi pils teritorijā. Siguldas novadpētniecības muzeja Zinātniski metodiskā padome 1976. gada 1. jūlija lēmumā "Par Turaidas pilskalna arheoloģiskās izpētes organizēšanu un restaurēšanas turpmāko gaitu" izvirzīja arheoloģisko pētījumu mērķi – dot lietiskos vēstures avotus Turaidas pils un novada kultūrvēstures izzināšanai, muzeja arheoloģijas kolekcijas un ekspozīcijas bagātināšanai, atsegt pils nocietinājumu sistēmu un sniegt zinātniski pamatotus materiālus turpmākiem konservācijas un restaurācijas darbiem. Pils eksponēšanai un muzeja ekspozīciju drošībai tika nolemts restaurācijas gaitā veidot mūru ieskaitu slēgtu teritoriju. Līdz ar to pieņemtie pils aizsardzības pamatprincipi nepieļāva muzeja telpu paplašināšanu ar vēsturiski nepamatotām jaunbūvēm pilsdrupu teritorijā. Tas bija aizsākums plašiem pētniecības un saglabāšanas darbiem pilī, kuru mērķis bija atsegt kādreizējo pils plānojumu un restaurēt daļu no celtnēm, kuras citādi ietu bojā. 60. gados par Turaidas pils restaurācijas projekta autoru kļuva arhitekts Gunārs Jansons.

1977. gadā LPSR Kultūras ministrijas kolēģija pieņēma lēmumu "Par arhitektūras pieminekļa Turaidas pils ansambļa saglabāšanas perspektīvām". Lai gan lēmumā bija ietvertas daudzas labas idejas, tomēr pētniecības, restaurācijas un pils eksponēšanas process izrādījās daudz sarežģītāks, nekā sākotnēji likās.

70. gados Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris izstrādāja projektu muzeja administrācijas ēkas – kādreizējās muižas dārznieka mājas – piebūvei, kurā bija paredzētas telpas ap 900 m² platībā kolekciju glabāšanai, darba telpas un arī vieta transformatoru apakšstacijai, kas nodrošinātu pils apkuri. Šī projekta noraidīšanā, kā arī Turaidas pils un novadpētniecības muzeja tālākās pastāvēšanas principu noskaidrošanā būtiska nozīme bija 1980. gada 22. maija Kultūras ministrijas Kultūras

pieminekļu aizsardzības zinātniski metodiskās padomes Arhitektūras un arheoloģijas sekcijas sēdei. Tajā apsprieda Turaidas pils apbūves kompleksa dienvidu torņa restaurēšanas projektu un Siguldas novadpētniecības muzeja telpu paplašināšanas jautājumu. Projektēšanas kantora izstrādāto piebūves projektu ne minētā sekcija, ne Kultūras ministrijas vadība neatbalstīja, jo neredzēja iespēju tuvākajos gados uzsākt piebūves celtniecību.

Tomēr, lai pils ēkās nodrošinātu elektroapguri, bija nepieciešama transformatoru apakšstacija. Būvēt atsevišķu celtni pils teritorijā vai pie ieejas tajā nebija vēlams, lai neizjauktu vēsturisko celtnu kompleksu. Tādēļ pēc jau minētās 1980. gada 22. maija Arhitektūras un arheoloģijas sekcijas sēdes tika noraidīta iespēja celt piebūvi ar apakšstaciju, kas nodrošinātu pils apkuri. Vēlāk gan tika izteikts priekšlikums izstrādāt projektu jauna muzeja korpusa izbūvei pilsdrupu teritorijā. 1980. gada beigās tika rasts risinājums un izstrādāti priekšlikumi par apakšstacijas ieviešanu restaurētajā ziemeļu priekšpils vārtu tornī, kas atrodas pie ieejas pilī. Torņa 1. stāvs un pagrabstāvs bija atrakts arheoloģiskajos izrakumos sākotnēji vēsturnieka R. Malvesa un vēlāk arheologa J. Graudoņa vadībā.

Līdztekus arheoloģiskajiem izrakumiem tika turpināta pils daļēji saglabājušos ēku restaurācija. Turaidas pils kopskata neatņemama sastāvdaļa ir Lielais pusapaļais tornis. Tā drupas 20. gs. vidū bija saglabājušās ceturtā stāva līmenī – apmēram 15 m augstumā. 1962. gadā tika uzsākti torņa konservācijas darbi. 1969. gadā arhitekts G. Jansons izstrādāja torņa restaurācijas projektu, un tā ārējā apjoma restaurācija tika pabeigta 1973. gadā. Torņa ieejas mezgla un pagrabstāva restaurācija nebija iespējama bez arheoloģiskās izpētes. Arheologa J. Graudoņa vadībā muzeja darbinieki 1974. gadā veica torņa ieejas un pagrabstāva arheoloģisko izpēti, bet turpmākajos gados – arī izrakumus tā tuvākajā apkārtnē pils pagalmā un ārpus aizsargmūriem. Izpētes un restaurācijas rezultātā ne vien atjaunoja svarīgu pils aizsardzības sistēmas objektu, bet arī paplašināja muzeja ekspozīcijas telpas 249 m² platībā.

Arheoloģiskās izpētes gaitā atsegtos mūrus bija nepieciešams pasargāt no tālākas sadrupšanas, jo ķieģeļu sienas pēc zemes virskārtas noņemšanas intensīvi saira. No pusapaļā torņa virzienā uz pils dienvidu

korpusu tika restaurēta pils aizsargsiena. Kad uzsāka dienvidu priekšpils izpēti, bija saglabājies ar velēnām segtais torņveidīgā dienvidu korpusa pirmais stāvs un pagrabs. No otrā stāva bija saglabājusies tikai ķieģeļu grīda ar siltgaisa apkures kanāliem un otrā stāva sienu apakšdaļas fragmenti ar ailu un nišu atliekām. Korpusa ārējā apjoma restaurācija tika pabeigta 80. gados.

60. gadu beigās muzeja teritorija paplašinājās ārpus pilsdrupām. Muzeja pārziņā nonāca Turaidas Baznīckalns ar baznīcu, jo vietējai draudzei nebija iespējams to uzturēt. 1980. gadā muzejs uzsāka Tautasdziesmu parka izveidi, kura pirmo kārtu – Dainu kalnu atklāja 1985. gadā. Te brīvā dabā izvietotas tēlnieka Induļa Rankas 24 skulptūras, kas veltītas latviešu folklorai un kam ir paliekoša vērtība latviešu tautas kultūrā.

Neatlaidīgu pūliņu rezultātā izdevās panākt, ka toreizējā Latvijas PSR Ministru Padome 1988. gadā pieņēma lēmumu par Turaidas muzejrezervāta izveidošanu. Tajā iekļāva arī netālu no pilsdrupām esošo muižas saimniecisko centru. Padomju laikā kultūrvēsturiskajam muižas centram draudēja iznīcība. Te notika daudzstāvu ēku celtniecība. Neievērojot muzeja darbinieku protestus, tika uzspridzināts kādreizējais muižas brūzis, bruka un gāja postā arī citas senā centra saimniecības ēkas. Daļu no tām izdevās iekļaut muzejrezervāta teritorijā.

Īpaši jāpiemin no laukakmeņiem celtā, bet nepabeigtā muižas jaunā klēts, kurā 80. gadu sākumā plānoja ierīkot rūpnieciska rakstura ražotni. Lai to novērstu, muzeja vadība meklēja jaunu ceļu – citu juridisko statusu, kas spētu likvidēt novadpētniecības muzeja bezspēcību un būtu spējīgs aizsargāt un saglabāt kultūrvēsturiskās vērtības. Klēts celta 1914. gadā, bet uzbūvētas vienīgi ārējās sienas un uzlikts jumts. Iekštelpas bija palikušas bez griestiem, šķērssienām, grīdām. Muižas sadalē 1921. gadā šī iekštelpās neizbūvētā, bet ārēji lepnā ēka ar zemi nodalīta kā atsevišķs gruntsgabals. Ēkas toreizējo izmantotāju atmiņas vēsta, ka māja viņu saimniecībai bijusi pilnīgi nepiemērota, bet tās pārbūve par dzīvojamo ēku prasījusi milzīgus līdzekļus, nesolot nākotnē nekādus ienākumus. Tā gadiem ilgi skaistā akmens ēka gaidīja sevis cienīgu pielietojumu. Muzeja darbinieki nolēma tajā izbūvēt mūsdienu prasībām atbilstošu krātuvi, jo laika gaitā ievērojami bija pieaudzis glabājamo priekšmetu

skaits. Šodien no jauna iekārtotajā ēkā izvietots muzejrezervāta krājums ar 67 000 vienību, to skaitā Turaidas pils arheoloģiskās izpētes gaitā iegūtais atradumu klāsts.

Pašlaik Turaidas muižas saimnieciskajā apbūves centrā notiek vairāku ēku restaurācija un vēsturiskās vides, ceļu, dīķu un dīķsaimniecības atjaunošana.

Pamatojoties uz Latvijas Republikas likumu "Par kultūras pieminekļu aizsardzību", Turaidas muzejrezervāts ar Ministru kabineta 1994. gada 1. marta noteikumiem nr. 61 tika izsludināts par "Īpaši aizsargājamu kultūras pieminekli". Šodien muzejrezervāta brīvdabas ekspozīciju platība ir 41 ha un tajā saglabātas 27 ēkas. Turaidas muzejrezervāts ir daudzpusīgs muzejs. Nosacīti tas ietver sevī vairākus muzeju tipus – arheoloģijas muzeju, kas parāda izrakumos atsegtās celtnu paliekas *in situ*, viduslaiku pilsmuzeju, muižas muzeju, kultūrvides muzeju, brīvdabas mākslas muzeju – skulptūrparku.

Lielākā daļa no muzejrezervāta ēkām ir pieejama apmeklētājiem, un tajās izvietotas ekspozīcijas vai apskatāmi interjeri. To iekārtošana notikusi reizē ar pils arheoloģisko izpēti un restaurācijas darbiem. Muzejs mērķtiecīgi īstenojis pils izmantošanas ieceres, lai atdzīvinātu stāstījumu par notikumiem viduslaikos, radītu muzejiski dzīvu vidi, kas saistītos ar informācijas iegūšanu, izglītošanu, arī izklaidi un atpūtu.

Viduslaiku pils un muzejs. Šajos vārdos ietvertas gan pretrunas, gan saskaņa. Sākumā muzejs praktiski izvietojās drupās. Vizuāli skatīt viduslaiku pilsdrupas, protams, ir romantiski, tāpat kā romantiski šķiet brūkošo muižu ēku silueti, kas, milzīgu koku ēnainās lapotnes ieskauti, modina nostalgiju pēc aizgājušiem laikiem. Taču diendienā strādāt un dzīvot drupās un muzejam kā iestādei pildīt savus pienākumus – vākt un saglabāt vēsturiskās liecības, uzturēt ekspozīciju – ir romantiski tikai vasarā. Ziemā, kad ar malkas krāšņu apkuri ir jāapsilda viduslaiku pils biezie mūri, muzeja darbiniekiem un arī apmeklētājiem ir tādas pašas izjūtas kā viduslaikos – salst. Apkures problēma viduslaiku pilī, īpaši torņos, ir atsevišķa tēma, un savulaik tās risinātājiem bija jāiziet vai vesela skola, kurā zināšanas un ierosmes tika meklētas visās Baltijas un daudzās Krievijas pilīs – muzejos. Risinājās diskusijas par ēku saglabāšanu un mūsdienīgu izmantošanu. Par saglabāšanas tendencēm 70. gados bieži

teica, ka "pastāvēs tikai tās ēkas, kas pārvērtīsies", ar to saprotot ēku praktisku izmantošanu. Vajadzēja padarīt drupas lietojamas, reizē saudzējot un saglabājot, atrast viduslaiku pils apdzīvošanas iespējas mūsdienās – 20. gs. beigās.

Diemžēl 60.–70. gados rūpes par arhitektūras pieminekļa saglabāšanu un uzturēšanu kārtībā netika uzskatītas par muzeja darbu. Viduslaiku arhitektūras pieminekļi tika izvietots novadpētniecības muzejs ar sociālismu slavinošām ekspozīcijām, tāpat kā arī citos muzejos tolaik. Muzejs bija par sevi, pieminekļi – par sevi. Muzeja kā iestādes vājumu – būt bez labām, ērtām un plašām telpām apmeklētājiem un darbiniekiem – tika mēģināts vērst tā spēkā. Jo aktīvāk muzejs pretēji vadošajai nostājai saistīja savu darbu un dzīvi ar Turaidas pili, jo vairāk pētīja, stāstīja un rādīja apmeklētājiem pils kompleksu, jo dzīvāks, interesantāks un reizē arī populārāks tas kļuva. Un otrādi, jo aktīvāks bija muzejs, jo populārāka kļuva Turaidas pils un Turaidas vēsturiskā centra pieminekļi. Pils iespaidīgais tēls ainavā priecē acis un ir vērtība, kas bija un ir jāpiepilda ar tikai pilij vien raksturīgu saturu. Šodienas cilvēka uztvere un lietu kārtība ir savādāka nekā viduslaikos, bet interese par viņa atziņām toreiz, par cilvēces pieredzi, tās bērnību ir bijusi un būs vienmēr.

Ekspozīciju saistība ar pili, vēsturiskajiem notikumiem tajā un cilvēku vēlme skatīt oriģinālu arī bija un ir viens no iemesliem, kas piesaistīja un turpina piesaistīt apmeklētājus Turaidai. Sevišķi daudz interesentu pulcēja arheoloģiskās izpētes un restaurācijas darbu sezonas noslēguma gadskārtējās skates, kā arī jaunu ekspozīciju atklāšana restaurētajās pils telpās.

Lai apmeklētājus plašāk iepazīstinātu ar pils ēku uzbūvi un funkcionālo nozīmi, izveidotas vairākas ekspozīcijas pils iekštelpās. Kā jau sacīts, ekspozīciju iekārtošana viduslaiku pils torņos ir īpaši sarežģīta. Pils galvenajā tornī joprojām nav mūsdienām atbilstošas apkures, tāpēc ekspozīcija ir izveidota tikai torņa pašreizējās ieejas stāvā. Tā stāsta par torņa uzbūves un restaurācijas vēsturi.

Daudz sarežģītāk bija iekārtot ekspozīciju restaurētajā Lielajā pusapaļajā tornī. Lai izstādītajiem priekšmetiem nodrošinātu atbilstošu mikroklimatu, bija nepieciešams atrisināt torņa visu piecu stāvu apkuri, vienlaikus iespējami saudzējot pieminekli. Apsildīšanas veida – elektroapkures – izvēle 80. gados kultūras piemineklim bija neparasta, un atļauja

bija jāsaņem Maskavā. Pusapaļajā tornī 1991. gadā iekārtoja ekspozīciju par Turaidas mūra pils kompleksu no 13. līdz 20. gadsimtam. Tajā izkārtotie materiāli un interjers stāsta par pils celtniecības vēsturi, par pili kā administratīvu un politisku centru 13.–18. gs., kā arī arhitektūras un vēstures pieminekli 20. gadsimtā.

Kā jau minēts, 80. gados tika restaurēts pils dienvidu korpus. Par to kādreizējo izmantošanu precīzu ziņu trūkst. Šodien apmeklētājs var iepazīties ar pirmajā stāvā saglabājušos īpatnēju pārseguma veidu, kad krusta velvi tās garenvirzienā veido pusaploces, bet šķērsvirzienā – smailloki. Pirmajā stāvā iekārtota izstāde "Senākie attēli par Turaidas pili 18. gs. un 19. gs.". Otrajā stāvā ir mēģināts radīt vēsturiski pamatotu 15./16. gs. telpas interjeru, izmantojot gan kulta un mākslas, gan sadzīviska rakstura priekšmetu atdarinājumus. Tieši šī telpa pēc sava arhitektoniskā risinājuma atbilda iecerei par arhibīskapa darba telpas iekārtojumu, jo Turaidas pili par savu apmešanās vietu bieži izmantoja Rīgas bīskapi, vēlāk arhibīskapi. Šeit tika pieņemti daudzi dokumenti, slēgti svarīgi līgumi.

Pie rietumu aizsargsienas atrodas kādreizējā klēts. Tur šodien skatāmas vairākas ekspozīcijas, sākot ar senāko apdzīvotību Gaujas lejtecē 2. g.t. pr. Kr. – 1. g.t. pēc Kr. Viena no Turaidas muzejrezervāta pētniecības darba tēmām ir "Gaujas lībieši Latvijas kultūrvēsturē". Par vēsturiskiem notikumiem Turaidā 11.–13. gs., saistītiem ar Gaujas lībiešu dzīvi, un par Turaidas valstisko veidojumu ir iekārtotas divas ekspozīcijas: "Senā Līvzeme" un "Krustnešu agresija un Gaujas zemju pakļaušana". Klēts ēkas ceturtajā stāvā vasaras sezonā apmeklētājiem tiek piedāvāts apskatīt novada mākslinieku darbu un krājuma kolekciju izstādes.

Ziemeļu priekšpilī mūri atstāti galvenokārt konservētā veidā. Zem jumta ir tikai ziemeļu priekšpils vārtu tornis, kurā ievietota transformatoru apakšstacija, kā arī izstāžu zāle un konferenču vieta. Tās mājīgumu papildina kamīns un griestu gaisma ar vitražu.

Bez iekštelpās iekārtotajām ekspozīcijām jau 70. gadu beigās tika mēģināts izvietot informāciju par pili arī tās teritorijā. Pirmā brīvdabas vitrīna iekārtota 1977. gadā. Nākamais solis bija 1981. gadā izstrādātie Turaidas pils dienvidu priekšpils eksponēšanas pamatprincipi. Tajos tika paredzēts eksponēt arheoloģiskās izpētes rezultātā atsegtās būvkonstrukcijas, parādīt celtniecības vēsturi, saglabājot senās detaļas to sākotnējā vietā.

Tika arī veidota informācijas sistēma, lai iepazīstinātu ar arheoloģiskās izpētes procesā iegūtajām atziņām. 1985. gadā izgatavoja un uzstādīja informācijas vitrīnas gar izveidoto tūristu taku apkārt pilij. Turpinājās meklējumi par informācijas labāku pasniegšanas veidu un metodēm pils teritorijā un apkārt tās aizsardzības sistēmai. 1999. gadā ir uzstādītas jaunas informatīvas zīmes pils pagalmā un pie ēkām.

Izcilā kultūrainava ar viduslaiku pili centrā apmeklētājos radījusi interesi arī par citiem Turaidas kultūras pieminekļiem. Viens no tiem ir Baznīckalns – sena baznīcu celšanas vieta, pie kuras 13. gs. izveidoja kapsētu kristīgajiem lībiešiem. Apbedīšana kapsētā pārtraukta 1772. gadā. Precīzi nav zināms, kad Turaidas Baznīckalnā uzcēla pirmo baznīcu, bet, pēc Lietuvas metrikas ziņām, 1589. gadā baznīca ir nopostīta. 1653. gada zviedru uzmērītajā plānā Baznīckalnā redzam jaunu baznīcu ar kapsētu. Turaidas baznīca, kas celta 1750. gadā, ir saglabājusies līdz mūsu dienām. Padomju okupācijas gados vietējā draudze dievnamu spēja uzturēt tikai līdz 1965. gadam. Kā jau minēts, muzejs baznīcu 70. gados restaurēja. Tajā saglabāts senais interjers un skatāma arī ekspozīcija par Turaidas Baznīckalna un baznīcas celtniecības vēsturi. 1992. gadā atjaunota Turaidas evaņģēliski luteriskā draudze, un baznīcā šodien atkal notiek dievkalpojumi. Vasaras sezonā tā atvērta arī muzejrezervāta apmeklētājiem. Baznīcas telpās četrreiz gadā tiek organizētas ziedu izstādes. Krāšņākās no tām ir rožu izstādes un Rožu svētki, kas veltīti Turaidas Rozei – 17. gs. pils iemītniecei, leģendārajai meitenei Maijai, kura savu dzīvību ziedoja mīlestībai un uzticībai.

Nozīmīga muzejrezervāta daļa ir Turaidas pilsmuižas ēkas. Pilsmuiža sāka veidoties nocietinātās mūra pils teritorijā, kurā sākuma posmā atradās klētis, noliktavas, zirgu stalli, smēdes, brūži u.c. Muižas saimniecības paplašināšana ārpus pils intensīvi sākās pēc 1776. gada ugunsgrēka. Tad izvērās celtniecība priekšpils ziemeļu galā, saudzējot Baznīckalnu ar kapsētu, bet pārsniedzot dīķu sistēmas robežas. Dīķu veidošanās saistāma jau ar viduslaikiem. Tad Turaidas pilskalns nebija apaudzis kokiem un krūmiem, bet stāvās nogāzes veidoja dabisku nocietinājumu, kurš no austrumu, dienvidu un rietumu puses radīja grūti pārvaramu šķērslī. Toties pils ziemeļu puse uzbrukuma gadījumā bija visvairāk apdraudēta. Domājams, tāpēc te pēc iepriekš izplānotas shēmas tika radīti mākslīgi šķēršļi,

rokot bedres. Pēc nostāstiem, "bruņinieku bedres" radušās, no devona perioda māliem gatavojot ķieģeļus pils celšanai. Vēlāk, pilnīgi vai daļēji izmainot rietumu strauta tecējumu, tā ūdeni novirzīja kādreiz izraktajās bedrēs, tās savstarpēji savienojot un veidojot aizsardzības dīķu sistēmu ar ūdens noplūdi austrumu puses gravā. Līdz ar to pašreizējo muižas teritoriju ar dīķiem varētu uzskatīt par kādreizējās viduslaiku pils aizsardzības sistēmas sastāvdaļu.

Ārpus pils bija dzirnavas, krogi, ķieģeļu un kaļķu ceplī, klaušinieku māja. Pastiprinātā celtniecība 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā vēl neiznīcināja Turaidas muižas centra kopējo ainavu, kuru bija radījuši iepriekšējā gadsimta tautas amatnieku teicamā amata prasme, gaumes un mēra sajūta. Pēc Pirmā pasaules kara Latvijas Republikas zemes reforma ienesa lielas pārmaiņas visā Turaidas pagastā, taču ne bijušās muižas centra apbūvē. Tolaik tūristi un atpūtnieki galvenokārt apmeklēja Gaujas pretējo krastu – Siguldu, bet iecerētā Turaidas centra izmantošana tūrismam nenesa peļņu. Jaunie īpašnieki vecās muižas ēkas remontēja, reizēm sadalīja un pārbūvēja. Lai nokļūtu Turaidā no Siguldas puses, bija jāiet uz pārceltuvi pretī Slakteru (tagad Dainu) mājām. Tilta izbūve 1937. gadā pāri Gaujai un jaunais ceļš cauri Turaidai sašķēla kādreizējās muižas apbūvi divās daļās. Turaidā bijušās muižas vietā 1947. gadā nodibināja Rīgas apriņķa pirmo kolhozu "Pamats" (vēlāk "Turaida"). Kolhoza centrs Turaidas muižā atradās līdz 1974. gada 1. aprīlim, kad likvidēto kolektīvo saimniecību pievienoja zinātniskās pētniecības saimniecībai "Krimulda".

Katrs laiks, katrs vēstures posms izmainīja arī kultūrainavu. Tagad muižas saimnieciskā centra kultūrvidei liels ieguvums ir atjaunotie 14 dīķi, kuros uzsākta zivju audzēšana, restaurētā zivju glabātava zivju pagrabā un jauniekārtotā ekspozīcija par Turaidas muižas dīķsaimniecību. Restaurētajā smēdes ēkā, gluži kā muižas laikos, var dzirdēt kalēja āmura ritmisko dunu, bet blakustelpās iekārtota izstāde "Veltījums Turaidas kokamatniekiem", kā arī izveidota skolēnu darba telpa "Turaidas muižas vizuālais tēls". Muižas kūtī – stallos darbojas izjādes zirgu nomas punkts, zirga mugurā vai pajūgā var apskatīt Turaidas skaistākās vietas.

Apmeklētāju īpaši iemīļots ir brīvdabas skulptūru dārzs – Tautasdziesmu parks, kas veidots kā latviešu tautas garīguma, poēzijas un latviešu kultūrā sakņotas kārtības un sakoptības simbols. Vasarā Dainu kalnā un

Dziesmu dārzā bieži skan tautasdziesmas Latvijas un citu tautu etnogrāfisko un folkloras kolektīvu izpildījumā. Muzejrezervāts regulāri organizē dažādus pasākumus – koncertus, brīvdabas izstādes, akcijas. Viduslaiku noskaņas rada kara vēstures kluba "Livonieši" loku šaušanas sacensības, seno ieroču un cīņu veidu demonstrējumi pils pagalmā u.c.

Turaidas viduslaiku mūra pils ar savu interesanto vēsturi, arhitektūru un apkārtnes gleznaino ainavu Gaujas senlejas krastā mūsdienās ir pārtapusi par Turaidas muzejrezervātu – jauna tipa kultūras iestādi un visapmeklētāko muzeju Latvijā. 1996. gadā Turaidas muzejrezervāts pirmais Baltijā ieguva Eiropas muzeju gada balvas laureāta nosaukumu.

Anna Jurkāne

DIE BURG TURAIDA – BESTANDTEIL DES HEUTIGEN MUSEUMS UND KULTURSCHUTZGEBIETES

Zusammenfassung

Autorin des Beitrags – langjährige Direktorin des Museums und Kulturschutzgebietes Turaida – berichtet über die Entstehung und Entwicklung des Museum-Komplexes. Als die mittelalterliche Burg Turaida nach dem Brand 1776 verlassen wurde, begannen ihre Bauten zu verfallen. Ein Teil von Mauern wurde abgebrochen und für Neubauten der Umgebung genutzt. 1924 wurde die Burg ruine im Verzeichnis der vom Staat geschützten Kulturdenkmäler eingeschlossen und 1936 hat man im Oberteil des Hauptturmes der Burg eine Plattform für Touristen gebaut. In den 50-er Jahren des 20. Jh. wurde der Turm restauriert. 1961 wurde das am besten erhaltene Gebäude der Burg – ehemalige Getreidekammer restauriert und man hat dorthin das örtliche Geschichtsmuseum übersetzt. 1973 wurde Wiederherstellung des halbrunden Turmes beendet. 1976 wurden archäologische Ausgrabungen im Territorium der Burg begonnen. Allmählich hat man fast das ganze Territorium der Burg und ihrer Vorburgen freigelegt und einen

Teil der besterhaltenen Bauten und die Schutzmauer wiederhergestellt. Jetzt wird in den rekonstruierten Gebäuden der Burg Exposition über die Geschichte der Burg und der näheren Umgebung ausgestellt.

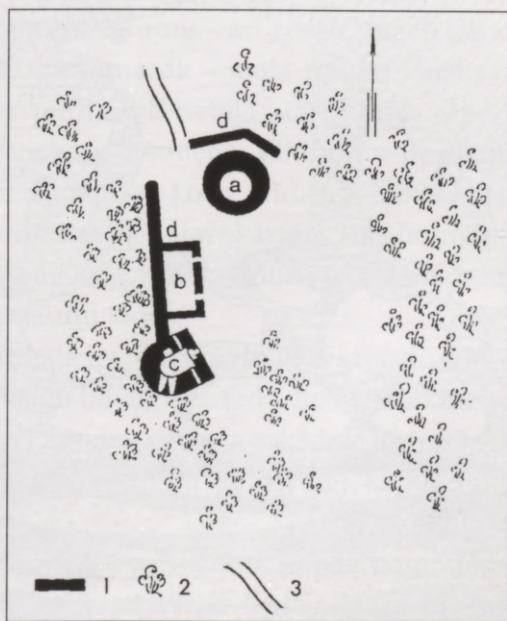
In den 70-er Jahren wurde die im 18. Jh. gebaute hölzerne Kirche unweit der Burg restauriert und vom Museum übernommen. 1985 hat man auf dem nebenliegenden Hügel Skulpturen zum Thema lettische Volkslieder ausgestellt. In den 80-er – 90-er Jahren wurden im Museum-Komplex auch mehrere Gebäude des Gutes Turaida aus dem 19. – Anfang des 20. Jh. eingeschlossen. 1988 wurde das örtliche Geschichtsmuseum zum Museum-Kulturschutzgebiet umbenannt und 1994 unter besonderem Schutz der Kulturdenkmäler genommen. Heute umfasst das Territorium des Museums-Kulturschutzgebietes Turaida 41 ha mit 27 Gebäuden und enthält in seinen Fonds 67 000 Exponate. Es ist das am meisten besuchte Museum Lettlands, wo man oft verschiedene Feste und Veranstaltungen organisiert.

Jānis Graudonis

TURIDAS MŪRA PILS ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE

Viena no plašāk izpētītajām mūra pilīm Latvijā ir Rīgas arhibīskapa pils Turaidā, tāpēc tā ir arī vispilnīgāk restaurēta.

Turaidas pils restaurācijas pasākumi un ar to saistītie vēstures avotu pētījumi,¹ pat neliela apjoma arheoloģiskie izrakumi notikuši jau kopš 1953. gada.² Bija restaurēti daži objekti, starp tiem arī pusapaļais tornis (1. att.: *c*). Tam restaurētas ār sienas, uzlikts jumts, bet nebija skaidrības par šā torņa pagraba un pirmā stāva sakarību. Poļu 1590. gada pils revīzijas aktā minēts gan, ka tornim ir pagrabs, kam “.. durvis ar virām un piekaramo atslēgu..”,³ taču tur rakstītais neļāva noteikt, kā no pagraba nokļūt tornī.

1. att. Turaidas pils teritorija pirms arheoloģisko izrakumu sākuma 1976. gadā: 1 – līdz 1976. gadam saglabājušies un restaurētie objekti (*a* – centrālais tornis, *b* – klēts – muzeja ēka, *c* – pusapaļais tornis, *d* – aizsargsienu fragments); 2 – pilskalna apaugums; 3 – piebraucamais ceļš

To nevarēja noteikt arī tāpēc, ka torņa austrumu siena bija izbrukusi un torņa pagrabu un daļēji arī pirmā stāva telpu piepildīja būvgruži. Situācijas noskaidrošanai pēc Siguldas novadpētniecības muzeja direktores Annas Jurkānes lūguma, ar Latvijas ZA Vēstures institūta direktora pavēli veikt arheoloģiskos izrakumus Turaidas pils pusapaļā torņa rajonā 1974. gada oktobrī komandēja Jāni Graudoni (ekspedīcijas vadītājs), Ilzi Siliņu (māksliniece) un Dzintru Kunkuli (laborante), kuri kopā ar Siguldas novadpētniecības muzeja zinātniskajiem darbiniekiem tad arī veica izrakumus.

Darbs bija fiziski grūts, jo pagrabu un arī torņa pirmo stāvu ap 2,0 m augstumā pildīja restauratoru darba gaitā radušies nogruvumi un dažāda rakstura atkritumi. Noņemot ap 2,0 m biezo jauno būvgružu slāni, atklājās pagraba griesti – torņa pirmā stāva grīdas sadures līmenis (2. att.). Torņa pirmajā stāvā parādījās grīdas paliekas, ziemeļu sienā – kāpnes, kamīna pamats, dienvidrietumu sienā – šaujamlūkas. Pagraba telpas rietumu un austrumu galā saglabājušās griestu velves paliekas norādīja, ka pagrabam bijusi cilindriska velve, kas mūrēta, liekot ķieģeļus vertikāli (2. att.: c). Torņa pirmā stāva grīdas līmenis bija 96,60 m augstu virs absolūtās nulles līmeņa.⁴

2. att. Pusapaļā torņa pagraba austrumu sienas plāns: a – pamatzeme zem sienas, b – lieli akmeņi mūrējumā, c – pagraba griestu velve, d – blīvējums virs pagraba griestu velves (pamats 1. stāva grīdai), e – 1. stāva ķieģeļu grīda

3. att. Ieeja Turaidas pilī no Z

Pagraba telpu pildīja zeme, būvgruži, kaļķu java, stieples, ķieģeļu, krāsns podiņu un jumta kārniņu šķembas, retumis – arī veseli ķieģeļi (30 x 15 x 8; 29 x 15 x 8,5; 30,5 x 16,0 x 9,0 cm), mazāk – māla trauku lauskas, stikli, arī dzīvnieku kauli. Pagraba pildījumā nebija starpkārtu, tāpēc jāsecina, ka tā aizbēršana notikusi vienā paņēmienā. Pildījumu norokot līdz līmenim 92,94–93,98, atklājās iztrūdējušas koka grīdas paliekas, bet zem tās vēl vairāki māla kloni ar tumšas zemes starpkārtām. Tās liecināja par pagraba ilgstošu izmantošanu, par to, ka, uzkrājoties trūdžemei, tā nav iztīrīta, bet vienkārši pārklāta ar jaunu klonu.

Pagraba sienu pamatiem pamatmālā izraktā grāvītī likts ķieģeļu fragmentu, jumta kārniņu drumslu un kaļķu blīvējums, tad – lieli laukakmeņi un sienu mūrējums no ķieģeļiem. Pagraba sienu apakšdaļā (ap 93,90 līmenī) vairākās vietās konstatēja dzelzs stieņu galus, bet to nozīme neskaidra.

Interesants atradums bija pie pagraba austrumu sienas pamatiem viens virs otra noliktie dzelzs kapļi. Ieeju tornī ļāva izprast tā austrumu

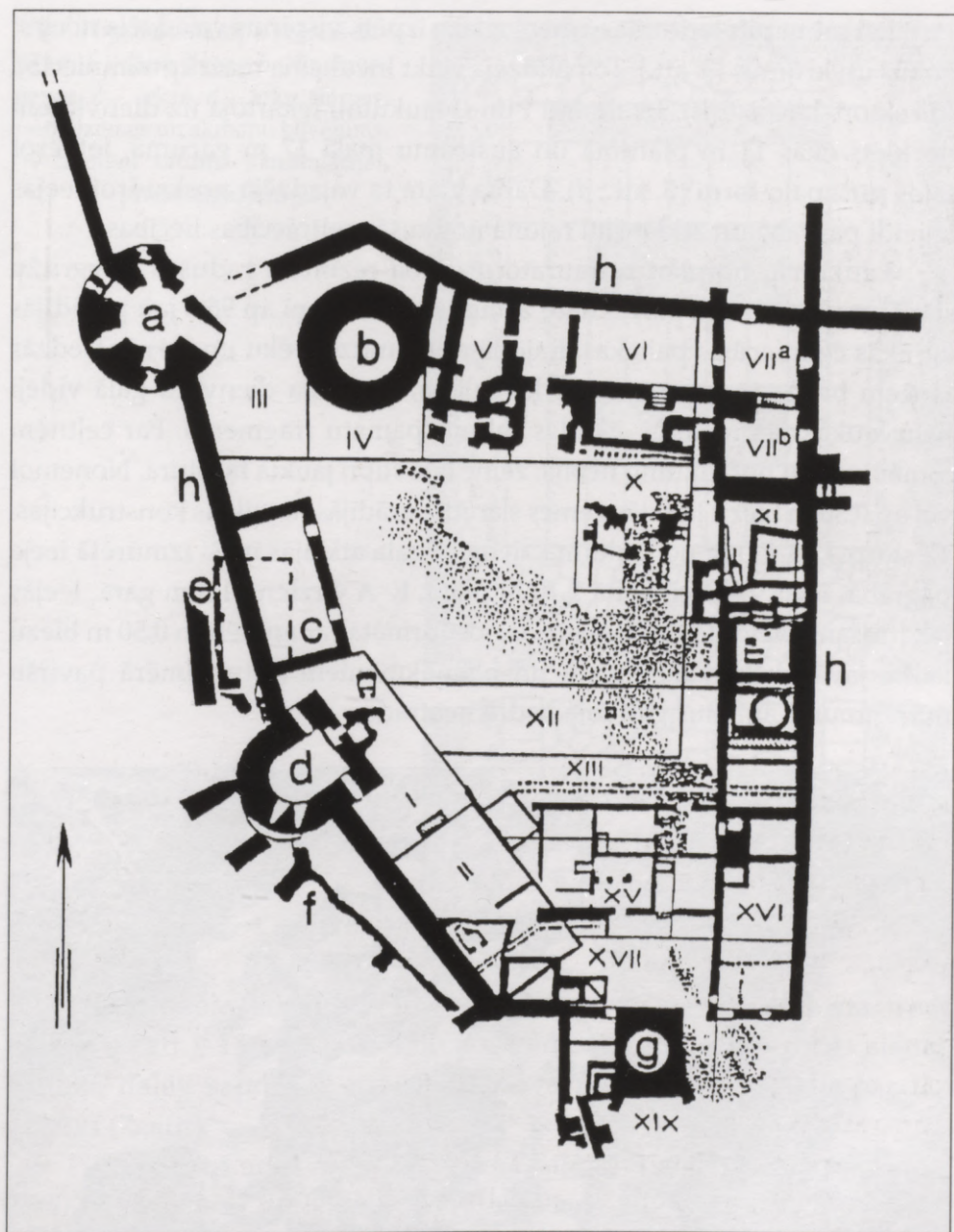

4. att. Ar velēnu apaugušās dienvidu korpusa drupas no Z

sienā 2,30 m no DR stūra atklājies 1,65 m plats ierāvums – sienas biezuma samazinājums, kurā konstatēja kāpņu pakāpienus. Tās un vērojumi I izrakumu laukumā deva iespēju pareizi restaurēt agrāk neskaidro mezglu – ieeju pagrabā no pagalma.

Siguldas novadpētniecības muzeja un arheologu sadarbības pirmajam posmam noslēdzoties, muzeja direktore A. Jurkāne un arheologs J. Graudonis vienojās par nepieciešamību izpētīt visu Turaidas pils kompleksu pilnībā, lai to iespējami precīzāk restaurētu. Pēc formalitāšu nokārtošanas pils arheoloģiskā izpēte atsākās 1976. gadā. Šim darbam izvirzījās trīs pamatuzdevumi:

- izpētīt Turaidas pils nocietinājumu sistēmu un ar to saistīto apbūvi, lai gūtu pamatotus materiālus pils apbūves restaurācijai un konservēšanai;
- gūt atradumus Siguldas novadpētniecības muzeja fondu bagātināšanai un ekspozīcijas pilnveidošanai;
- gūt lietiskos avotus Turaidas lībiešu vēstures padziļinātai izpētei.

5. att. Pils teritorijas sadalījums izrakumu laukumos (I–XIX)
un dažādi objekti:

a – vārtu tornis, *b* – centrālais tornis, *c* – klēts – muzeja ēka, *d* – pusapaļais tornis,
e – kastela, *f* – pirmās aizsargsienas paliekas, *g* – dienvidu korpuss, *h* – aizsargsienas

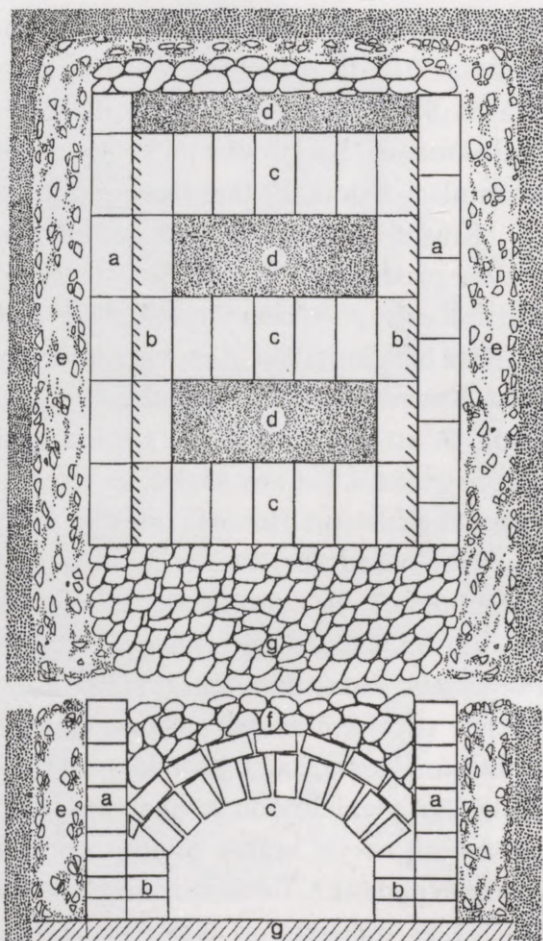
Lai sāktu pils teritorijas arheoloģisko izpēti, vispirms vajadzēja nocirst kokus un krūmus (3. att.). To palīdzēja veikt Inčukalna mežrūpsaimniecība (direktors I. Krastiņš). Izrakumu I un II laukumu iekārtoja uz dienvidiem no klēts ēkas 11 m platumā un austrumu malā 17 m garumā, ietverot tajos pusapaļo torni (5. att.: *d*). Darba gaitā te vajadzēja noskaidrot ieejas izveidi pagrabā un atklāt šinī rajonā notikušās celtniecības liecības.

Laukumā, norokot restauratoru darba rezultātā radušos būvgružu slāni un vēl redzami pārrakņāto zemes kārtu, līmenī ap 96,0 jau parādījās agrākās celtniecības paliekas. Rajonā starp muzeja ēku un torni atsedzās ķieģeļu bruģa fragments ar 16 ķieģeļiem, laukuma dienvidu galā vidēji lielu laukakmeņu rinda – kādas celtnes pamatu fragments. Par celtnēm tomēr tuvāku norādījumu nebija, zeme bija stipri jaukta rakstura. Noņemot vēl ap 0,30 m biezu jauktās zemes slāni, parādījās noteiktās konstrukcijas. Tā starp 4,70–7,0 m no laukuma ziemeļu gala atklājās īpaši izmūrētā ieeja pagrabā. Ieeja Z–D virzienā 1,10 m plata, R–A virzienā 1,5 m gara. Ieejas iekārtošanai veidotās bedres malas nostiprinātas ar apmēram 0,50 m biezu kaļķu javā no laukakmeņiem un plienakmeņiem celtu samērā pavisu mūrējumu. Kāpienus gan šajā bedrē neatrada.

6. att. Hipokausta tipa krāsns drupas I laukumā no DR

7. att. Hipokausta tipa krāsns uzbūve: *a* – sānu sienas, *b* – kurtuves sienas, *c* – arkas, *d* – arku starpas, *e* – mālzemes un akmeņu blīvējums, *f* – akmeņi siltuma akumulācijai, *g* – priekštelpas bruģis

Pārsteidzošs atklājums bija siltgaisa apkures (hipokausta tipa) krāsns (6. att.). Tā atradās 3–5 m austrumos no pusapaļā torņa sienas un bija daļēji sapostīta, bet izpēte deva pilnīgu priekšstatu par tās uzbūvi (7. att.).

Pirms krāsns uzbūves šajā laukuma daļā bijis jau kultūrslānis vismaz 0,3–0,5 m biezumā no lībiešu pils (?). Krāsns celšanai izrakta ZZA–DDR virzienā 4,0 m gara, 3,0 m plata bedre, noņemot tur melno kultūrslāni līdz sarkanā māla pamatam. Tad ap 0,95 m attālumā viena no otras uzmūrētas 1,50 m garās krāsns ārsienas (7. att.: *a*). To iekšpusē mūrētas kurtuves sienas (7. att.: *b*). Tās ir tikai 3 ķieģeļu augstumā (ap 0,30 m), uz tām kā pamata pāri kurtuvei celtas trīs arkas (7. att.: *c*). Tam nolūkam apakšējā

kārtā ķieģeļi likti uz šķautnes, virs pirmās – otrā kārtā – plakaniski. Tā veidotas 0,30 m platas arkas ar 0,30 m atstarpēm starp tām (7. att.: *d*). Krāsns dibensiena veidota, saliekot bez saistvielas dažāda lieluma plakanus laukakmeņus. Kā jau šā tipa krāsniem raksturīgs, virs arkām likti siltuma akumulācijai domātie laukakmeņi (7. att.: *f*).

Krāsniņā piemita vēl kāda īpatnība: joslā starp krāsns celšanai raktās bedres malām un pašas krāsns sienām dažāda lieluma laukakmeņu un sarkanu mālu ciešs blīvējums (7. att.: *e*). Tas acīmredzot krāsns konstrukcijai piešķīra lielāku stabilitāti un bija arī siltuma papildu uzņēmējs kurināšanas laikā. Krāsns priekšā bija saglabājies arī nelielu laukakmeņu bruģis (priekštelpa, 7. att.: *g*). Sapostītās augšdaļas dēļ nevar sniegt krāsns pilnīgu rekonstrukciju, bet nav šaubu, ka atsegtā daļa liecina par hipokausta tipa apkures eksistenci Turaidas pils sākotnējā pastāvēšanas laikā.

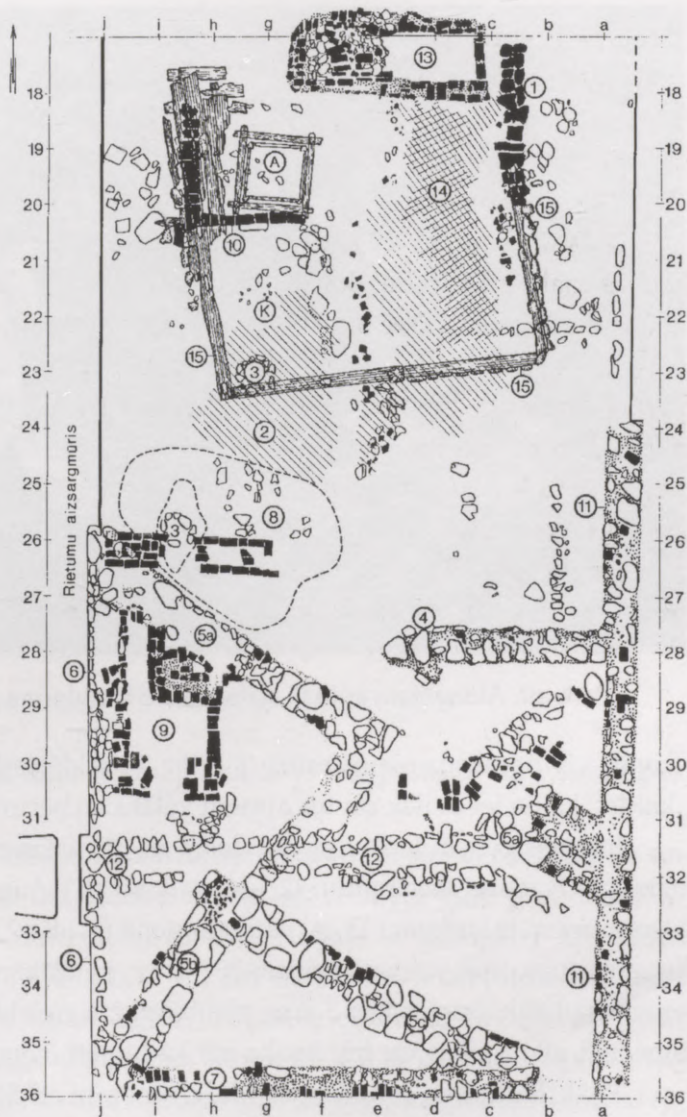
Nav nekādu liecību par celtni, kurā šī krāsns bijusi, jo, kā rāda tālākie pētījumi, šajā pils rajonā notikušas vairākkārtējas pārbūves, turklāt pēdējā lielākā – 15. gs., kad celts pusapaļais tornis. Tad arī iepriekš bijušās celtnes nopostītas. Raksturīgi, ka laukumā līdz 1,50 m biežais kultūrslānis bija viscaur stipri jaukts, bez atšķiramiem noslāņojumiem. Tā saturā esošās smiltis, mālzeme, kaļķu java, ķieģeļu un jumta kārniņu šķembas norādīja uz kādām vienlaicīgām pārmaiņām (pēc torņa celšanas!). Zīmīgi, ka šajā uzbērumā nebija krāsns podiņu un māla trauku lausku, arī atradumu pavisam nedaudz. Tie dažādi: zirgu pakavi, skrāpis, musketes dakša, bultu gali, 17. gs. monētas, arī akmens lielgabalu lodes, t.i., dažādu laiku priekšmeti, kas pagādājušies aizbēruma zemē.

Lai turpinātu rietumu aizsargsienas un tai pieguļošās celtnu joslas izpēti, izrakumiem iemērīja II laukumu kā I laukuma turpinājumu uz dienvidiem 19 m garumā un 9 m platumā (8. att.).

Tāpat, kā tas bija I laukumā, vispirms bija jānorok biezs jaunlaiku uzslāņojums (būvgruži, pudeļu stikli, stikla vate, dzelonstieples, ķieģeļu un jumta kārniņu fragmenti, naglas). Arī II laukuma virsma bija bedraina. Rietumu malā aizsargmūra rajonu labi rādīja 1,5–2,0 m liels paaugstinājums. Aizsargmūra attīrīšanai te izmantoja tehniku.

Vispirms laukumā noraka būvgružu un sarakņāto zemes kārtu līdz līmenim 95,80, tomēr arī tad vēl vietām turpinājās būvgruži, bet bija atsegtas arī celtniecības paliekas (8. att.).

8. att. Atsegumi II izrakumu laukumā:
 1 – plienakmeņu mūra pamatu fragments (līm. 96,0), 2 – māla klons 23–25/d–b kv. (līm. 95,70), 3 – ar akmeņiem apliktās stabu bedres (līm. 95,80), 4 – mūra pamatu fragments, 5 – mūra sienu pamati laukuma dienvidu daļā, 6 – laukakmeņu piemūrējums pie R aizsargsienas 27–36 metros, 7 – R–A virziena sienas pamati, 8 – kaļķu klona fragments, 9 – krāsns 28–31/i–j kv., 10 – kādas celtnes DR daļas pamatu fragments, 11 – Z–D virziena sienas pamati (18.–19. gs.?), 12 – ūdens noteka (18. gs.?, līm. 95,13), 13 – hipokausta tipa krāsns (līm. 95,0), 14 – nenoteikts akmeņu krāvums (līm. 95,20), 15 – guļkokki sienas pamatos

Laukuma Z daļā atklājās kaļķu javā no plienakmeņiem celtā mūra fragments (8. att.: 1), kas varēja būt kādas celtnes pamata atlikums. Laukuma vidusdaļā (8. att.: 2) ap 5 m² platībā bija mālzemes laukums (klons?), taču droši tā nozīmi noteikt nevarēja. Ar tuvāk neraksturojamu celtniecību saistāmi divi ar akmeņiem aplikti apli – stabu bedres (8. att.: 3; 9. att.). Neliels, ap 0,65 m bieza plienakmeņu mūra fragments (8. att.: 4) saglabājies laukuma D daļā (28/29 – b – e kv.), bet ar noteiktu celtni to saistīt nevarēja.

9. att. Akmeņiem apliktā staba bedre II laukuma 24-h kvadrātā

Tuvāk vēl neraksturojami mūri (8. att.: 5) atklājās laukuma D galā. Bija skaidrs, ka tie iet dziļāk un tos apņēm vēlāks aizbērums, tātad tie senāki.

Īpatnējs palielu laukakmeņu, daļēji arī plienakmeņu piemūrējums atsežies gar R malas aizsargmūri (27–36 m; 8. att.: 6). Augstākā līmenī par pārējiem mūriem ir laukuma D galā atsegtā siena (8. att.: 7), kas sākas cieši pie R aizsargsienas un A virzienā beidzas 36 – b kv., jo tālāk, redzams, nopostīta. Vēl minams plašāks (saglabājies 5–6 m² platībā) gluds, cieši blīvēts kaļķu klona fragments (8. att.: 8), kas var būt liecība par kādu pārbūvju gaitā iznīcinātu celtni.

Tālāk laukumā, iedziļinoties līdz līmenim 95,50–95,60, norokamajai zemei visur saglabājās jaukts raksturs (zemes, kaļķi, ķieģeļu un kārniņu šķembas), atradumu – keramikas u.c. – maz. Mūru situācija bez izmaiņām. Nemainīga arī ap 0,40 m biezā ziemeļu daļas mūra pamatu (8. att.: 1) situācija, bet redzams, ka tie guļ uz kultūrslāņa, t.i., pieder pils eksistences jaunākam laikam. Jaunāka laika arī mūris (8. att.: 5 a), jo zem tā pāriet kaļķu klons (8. att.: 8).

Ar šīs kārtas noņemšanu pilnīgi atsegta krāsns, kas situēta gar R aizsargmūri laukuma 28–31/i-j kvadrātos (8. att.: 9; 10. att.). No tās

10. att. Krāsns II laukuma 28-31/i-j kv. no D

saglabājusies apakšējā daļa liecināja, ka tā jau ir parastā, ne vairs hipokausta tipa krāsns.

Ar ziemeļu galu krāsns konstrukcija pieslēdzas sienai 5a, starp to un aizsargmūra piemūrējuma akmeņiem un arī ziemeļu galā pret sienu 5a mālu masā liktu laukakmeņu blīvējums. Krāsns D galā starp DA stūra stabveida mūrējumu (0,75 x 0,45 m) un masīvāku mūrējumu DR stūrī 0,65 m plata "kurtuves mute". Tālāk no tās ziemeļos Z-D virzienā ap 1,0 m plata, R-A virzienā 1,20 m gara telpa, kam R pusē 0,50 m plats turpinājums Z virzienā. Var domāt, ka tur – dūmvads. Zīmīgi, ka pelnus konstatēja tikai "kurtuves mutē".

Krāsns pastāvēšanas laika noteikšanai īpašu atradumu nav, bet tās konstrukcija, kā minēts, rāda, ka tā nav hipokausta tipa, t.i., tā ir jaunāka laika. Vēl zīmīgi ir tas, ka mālu javā celtais laukakmeņu piemūrējums gar aizsargmūri balstās uz būvgružu slāņa un pēc 32-33 m esošās aizmūrētās vēdlūkas redzams, ka tas radies jau pēc šīs vēdlūkas likvidēšanas. Par krāsns piederību 16. gs. vai vēlāk varētu liecināt tās celšanā izmantotie mēles tipa kārņiņi.

Laukumu padziļinot, tika sasniegts līmenis ap 95,30. Norokamajā slānī zemei joprojām jaukts raksturs, kas nozīmē – uzpildījumu, pārrakumus.

Jaunā līmenī laukuma ZR daļā (18–20/f–c kv.) atklājies blīvi noblietēts māla klons (līm. 95,30), ko apņēm ķieģeļu sienas fragments, apliecinot te bijušu celtni, kas vēlāk nopostīta (8. att.: 10). Noņemot māla klonu, zem tā atklājās, liekas, par šo celtni vēl agrākas celtnes ķieģeļu sienas fragments. Šīs celtnes R siena ap 0,30 m (ķieģeļu garumā) bieza, saglabājusies 12 blakus liktu ķieģeļu garumā, bet D siena, kas ap 0,15 m bieza, celta, liekot gareniski tikai vienu ķieģeli (8. att.: 10). Māla klons te bija ap 0,12 m biezs. Nebija droši nosakāms, vai te vienas celtnes vai arī vienā vietā divu atšķirīga laika celtnu paliekas. Gar laukuma A malu (25–36/a kv.) atsedzās ap 0,50 m bieza mūra siena, kas, liekas, var būt šajā rajonā 19. gs. zīmējumos redzamās celtnes pamatu daļa (8. att.: 11).

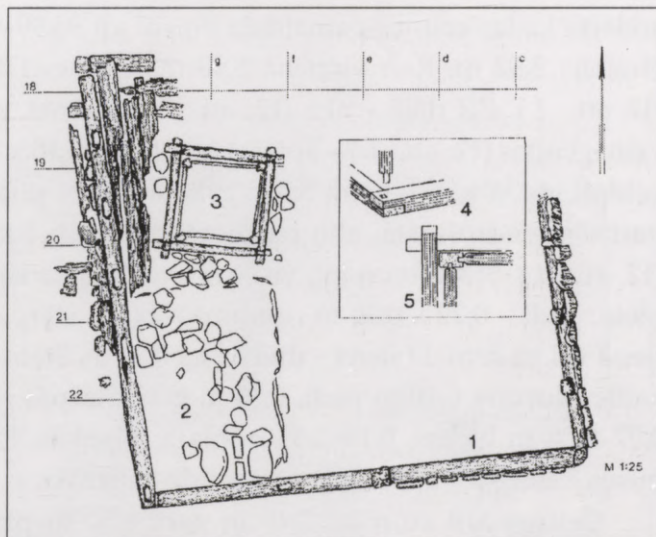
Vēl tālāk iedziļinoties laukumā, atklājās rūpīgi veidota ūdens noteka, kas šķērsoja laukumu 32/33 m robežā (8. att.: 12). Ūdens noteka veidota 0,30–0,35 m plata un 0,20–0,25 m dziļa, tās malas rūpīgi izliktas ar dažāda

11. att. Sienas pamati zem II laukuma Z–R stūra celtnes māla klona no D (18. gs.)

12. att. II laukumā
atsegtās pirts plāns:

1 – celtnes vainagbaļķi,
2 – akmens krāsns vieta,
3 – aka, 4 – stūra veido-
jums, 5 – akas apdare
(ārējās sienas no apaļ-
kokiem, iekšpusē – dēļu
izolācija)

lieluma laukakmeņiem un plienakmens plāksnēm, pat atsevišķiem ķieģeļiem. Tās rietumu gals ievadīts bijušās vēdlūkas aizmūrējuma spraugā. Šī sprauga izveidota viena ķieģeļa garumā un platumā (0,32 x 0,34 m).

Vēdlūku izveidi pilnīgāk varēja noskaidrot, iztīrot no aizgruvuma vēdlūku aizsargmūrī laukuma 22–33 m robežās.

Iedziļinoties laukumā vēl tālāk, tapa redzamas jaunas celtniecības paliekas. Tā 94,50 līmenī I un II laukuma saskarē atklājās vēl viena hipokausta tipa krāsns (8. att.: 13). Krāsns ietvērās mūsu koordināšu sistēmas 16,60–18,10/d 15 – g 50 kvadrātos. Konstrukcija A–R virzienā 3,40 m gara, Z–D virzienā 1,40–1,60 m plata. Krāsns priekštelpas iekšējie izmēri – 0,80 m plata, 1,45 m gara, tālāk R virzienā ap 0,50 m plata kurtuves mute un ap 1,75 m gara kurtuve. Pāri tai arkas un virs tām akmeņi – siltuma akumulācijai. Arku platums – viena ķieģeļa garums (0,30 m!), atstatums starp tām – 0,15 m. Tāda pati sprauga starp 3. arku un krāsns dibensienu. Krāsns sānu siena un dibensiena ap 0,30 m bieza. Priekštelpas A siena ap 0,18 m bieza.

Dienvidos no krāsns laukuma vidusdaļā atklājās neskaidras nozīmes akmeņu krāvums (8. att.: 14), kas aizņēma ap 17–18 m², tā līmenis 95,17–95,32.

Pēc būvgružu novākšanas sākās darbs, skaidrojot, vai vēdlūkas aizsargsienā nenorāda šajā laukuma daļā bijušu pagrabstāvu. To meklējot,

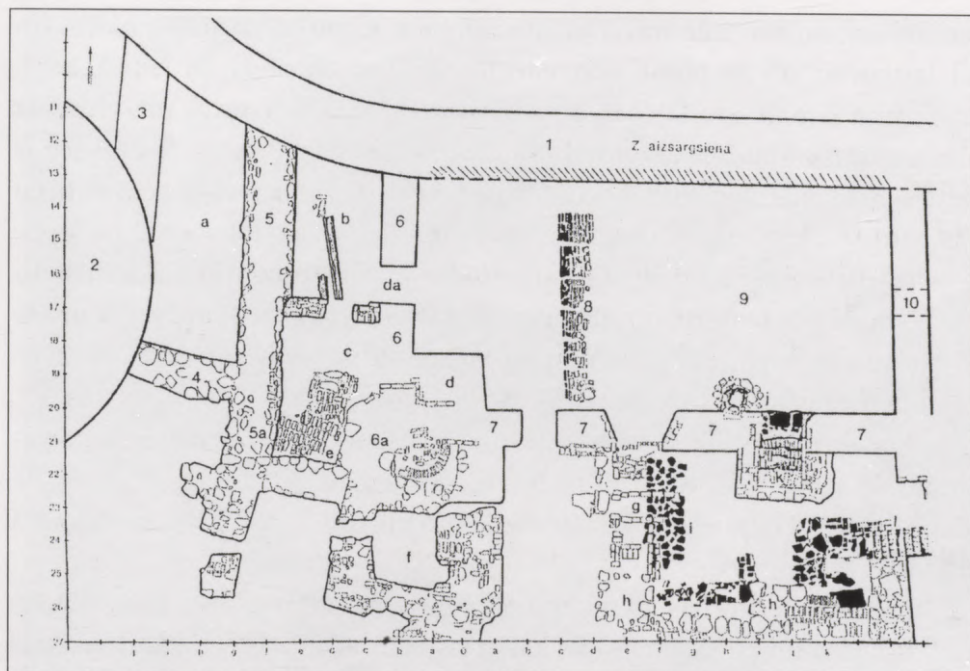
atklājās kādas celtnes pamatdaļa līmenī ap 93,90–94,10 (12. att.). Tā Z–D virzienā 5,92 m, R–A virzienā 5,90 m. Celtnes DR stūrī akmens krāsns (12. att.: 2), ZR daļā – aka (12. att.: 3). Celtnes pamatā labi saglabājies vainagbalķis (12. att.: 1) – aptēsts četrstūrainis 18 x 26 cm. Stūru salaidumi veidoti gludā paksī, katra balķa galā noņemot pusi balķa biezuma. Stūra noturība nodrošināta, abu balķu galiem cauri izlaižot stūra statņa galu (12. att.: 4). Stāvbūvi ceļot, vispirms veidots karkass no atsevišķiem statņiem. Tādi – 0,20 x 0,20 m resnumā – bijuši starp stūru statņiem R un A sienā vēl pa četri, D sienā – divi 0,24 x 0,24 m. Statņu ielaišanai pamatbalķī kaltie caurumi 0,10 m plati, 0,20 m gari. Starpās starp statņiem liktas ap 0,07–0,08 m biezas, 0,16–0,35 m platas blankas. Ieeja celtnē bijusi no D puses – starp 2 statņiem, kas nedaudz masīvāki.

Celtnes DR stūrī ap 2,40 m gari, 1,50 m plati krāsns pamati, kur laukakmeņu likumu norobežo mālu blīvējums, ziemeļrietumu stūrī – aka ar divkāršu grodu sistēmu. Ārējie grodi – apaļkoku guļbūves tipa veidojums. Apaļkoku diametrs 0,10–0,15 m, garums – 1,50 m. Krusta pakšķos pārlaidums 0,10 m. Telpas iekšējos stūros likti četrstūra stabiņi (0,15 x 0,15 cm) un to gropēs ielaisti horizontāli likti 0,04–0,06 m biezo dēļu gali (12. att.: 5). Tā veidota akas kamera tīra ūdens iegūšanai. Aka bija ap 1 m dziļa. Āku iztīrot no dubļiem, tajā atrada virpotus koka traukus un galdintraukus.

Celtne, šķīta, guļ uz pamatzemes, bet, izdarot tās dienvidu pusē griezumumu, kļuva redzama aizsargsienai raktā būvbedre. Izrādījās, ka pārbaudes rajonā būvbedres dibenā līmenis bija 92,09, aizsargsienas apakša 92,94, bet vēdlūkas apakša jau 93,30.

Vēl minams, ka celtnes DR stūra rajonā tumšā kultūrslānī atklājās ZA–DR virziena grāvis (augšā 93,30, apakšā 92,87 līmenī), kurā atradās divi silesveida izdobti balķi. Likās, ka tiem sakars ar kādreiz te bijušu lībiešu pils celtni.

Darbs šajā pils dienvidrietumu daļā liecināja par tur laika gaitā notikušām vairākkārtējām pārbūvēm. Pētījumi nogāzē aiz R aizsargsienas atklāja vienu šo pārbūvju pamatcēloni: 14.–15. gs. mijā vai 15. gs. sākumā R nogāzē bija noticis plašs zemes nogrūvums. Tā rezultātā sagāzusies pirmatnējās pils rietumu aizsargsienas dienvidu daļa. Tad, atkāpjoties 3–5 m uz pils pagalma pusi, celta jaunā, tagadējā vietā esošā aizsargsiena.

13. att. V-VI izrakumu laukumu plāns: 1 – ziemeļu aizsargsiena; 2 – centrālais tornis, 3 – tos savienošā šķērssiena, 4 – torni un citas konstrukcijas saistoša siena, 5, 6 – telpas *a* un *b* norobežojošās starpsienas, 7 – pils ziemeļu daļas celtnu zonu norobežojošā “garā siena”, 8 – pildrežģa sienas paliekas, 9 – telpa, kurā nav celtniecības palieku, 10 – izeja uz VII laukuma pagrabu; *a* – ar zemēm pieblīvētā telpa pie torņa, *b* – pirts?, *c* – pirts priekštelpa, *d* – gaismas šahta, *da* – durvju vieta, *e* – telpa ar ķieģeļu grīdu, *f* – telpa, *g* – krāsns (19. gs.?), *h* – četrstūra (pamatu?) mūrējumi, *i* – nenosakāmas nozīmes mūri, *j* – aka (pagrabiņš?), *k* – kāpnes ieejai 9 telpā, *l* – kāpnes izejai uz hipokausta krāsni VII laukumā

Tad – 15. gs., ceļot jaunās aizsargsienas un pusapaļo torni, likvidētas celtnes, kas šo jauno celtniecību traucēja. Celta arī iepriekš aprakstītā “pirts”. Bet pēc 15. gs. ir radušās celtnes, no kurām saglabājušies pamatu mūri pētītās joslas dienvidu galā. Par nožēlošanu, nav nekādu drošu norādījumu tuvākai šo celtniecības palieku hronoloģijas noteikšanai. Skaidrs gan ir tas, ka divas hipokausta tipa krāsni noteikti ir vecākas par 15. gadsimtu, bet parastā tipa krāsns pieder vismaz jau 16.–17. gs. celtniecībai. Interesantā ūdens noteka, kā noskaidrojās vēlāk, saistās ar 18. gs. celtni.

Saskaņojot arheologu un restauratoru darbu, 1982. gadā arheologi pils izpēti sāka teritorijas ziemeļu malā. Šim darbam iemērīja divus

laukumus: no centrālā torņa uz austrumiem V laukumu, 11 m platu, un VI laukumu, 15 m platu, abu garums Z-D virzienā 17 m (sk. 5. att.). Laukumu Z malu izvēlējās tā, lai pētāmajā teritorijā ietvertos pils ziemeļu aizsargmūris. Vēlākais darbs parādīja, ka izvēle bijusi pareiza, jo laukumos patiesi iekļāvās gan aizsargmūris, gan visa ziemeļu malas celtnu josla (13. att.).

Darba sākums arī te bija ļoti smags, jo visā rokamā platībā ilgāku laiku bijusi būvmateriālu noliktava un zeme stipri sablīvējusies, sajaukta ar ķieģeļu šķembām. Daļā rokamās platības 20. gs. 30. gados atradies skolotāju atpūtas nams. Arī tas radījis sablīvējumu.

Lai ar pirmo kārtu noņemtu būvgružus un jaunākā laika uzslāņojumu, šo kārtu raka ap 0,60 m biezu, sasniedzot līmeni ap 96,65–96,80. Tad atsedzās celtniecības konstrukcijas, kuru situācija turpmākajā darbā mainījās maz.

Pētāmās teritorijas ziemeļu malā atsedzās aizsargsiena, kas celta no neapstrādātiem plienakmeņiem kaļķu javā (13. att.: 1). Tās biezums A daļā ap 1,60 m, laukumu vidusdaļā ap 1,90 m, bet R malā pat līdz 2,0 m. Rietumu daļā sienā izliekums uz Z, lai apņemtu centrālo torni (13. att.: 2).

Sākotnēji atsevišķi brīvi stāvošais tornis 15. gs. lielo pārbūvju laikā ar 1,4 m biezu ķieģeļu sienu (13. att.: 3) sasaistīts ar Z aizsargsienu. Ar sienu, kas kaļķu javā mūrēta no laukakmeņiem un plienakmeņiem (13. att.: 4), tornis savienots arī ar celtnu joslas dienvidos esošo "garo sienu" (13. att.: 7).

Siena starp Z aizsargmūri un torni, domājams, radusies 15. gs., kad pārveidota pils ieeja un celts arī vārtu tornis. Šis 1,40 m biezās ķieģeļu sienas pamati iesniedzas tikai līdz līmenim 96,80. Skatot no A puses, siena taisna un gluda. R pusē starp torni un aizsargmūri siena 3,20 m gara. Te redzams, ka 1,10 m no centrālā torņa saglabājušies 2 pakāpieni no tur bijušām riņķa kāpnēm (14. att.). Pakāpienu augstums 0,24 m, to ārējā gala platums ap 0,50 m. Starp kāpņu telpu un sienas A malu saglabājušies 0,50 m bieza sienas daļa.

Šajā pašā sienā 0,40 m no aizsargmūra bijis kamīns (krāsns), bet sienas izbrukums kavē tā tuvāku aprakstu. Pieminams vienīgi tas, ka sienā saglabājies R-A virzienā 0,47 m, Z-D virzienā 0,31 m liela dūmeņa pamats.

14. att. Riņķa kāpnēs (13. att.: 3 siena) izejai uz "vārtnieka kambari"

Apvienojot šo faktus ar to, ka torņa austrumu sienā redzamas nišas siju galiem un torņa sienā saskatāmas velves pēdas, ka 1590. gada inventarizācijas aktā rakstīts par velvētām telpām austrumos no centrālā torņa, secināms, ka atklātā telpas izbūve notikusi jau pirms 16. gs. Liekot lietā nedaudz fantāzijas, var domāt, ka mazā, velvētā telpa pie torņa, kurā varēja ieiet pa riņķa kāpnēm no pils jauno vārtu puses, bijusi telpa vārtu sargiem.

No centrālā torņa uz A iezīmējas telpa *a*, ko Z noslēdz aizsargmūris, R – iepriekš minētā ķieģeļu siena, dienvidos siena 4 un austrumos siena 5. Starp torni un sienu 5 esošā telpā (13. att.: *a*) bija tikai dažāda rakstura zemju pildījums, kas acīmredzot bija radīts kā pamats tai celtnu daļai, kur atradies minētais "vārtnieka kambaris". Siena 5 mūrēta kaļķu javā no plienakmeņiem, liekot arī laukakmeņus. Turpretī tās iespējama turpinājums D virzienā (13. att.: *5a*) celts no laukakmeņiem. Iespējams, ka šāda celtniecības materiālu starpība liecina par sienas *5a* vēlāku izcelsmi. Uz to

var norādīt arī ķieģeļu izmantošana ar šo sienas daļu iespējami saistītājā telpā *e*. Siena 5 ziemeļu galā aizsargmūrim "pielīmēta", bet D galā ar "garās sienas" un citu konstrukciju mezglu – "sasieta". Šīs sienas Z galā – sadurē ar aizsargmūri – saglabājies ķieģeļu velves fragments 8 ķieģeļu likumā. Tur labi redzams velves izliekums. Pati no plienakmeņiem 1,0–1,2 m biezā siena stipri izbrukusi.

Tālāk uz A ap 1,0 m biezā, no plienakmeņiem Z–D virzienā celtā siena (13. att.: 6) ziemeļu aizsargsienai "pielīmēta", bet D galā ar "garo sienu" – "sasieta". Arī tās ziemeļu galā rietumu pusē ap 1,2 m garumā vēl bija saglabājušās velves paliekas, bet austrumu pusē tās nomūrējums ļoti rūpīgs, gluds.

Šajā šķērsienā 3,80–4,80 m no aizsargmūra bijusi durvju aila (13. att.: *da*). Sākotnēji te bijušas durvis, bet vēlāk, precīzāk nenosakāmā laikā, šī durvju aila līdz līmenim 96,70 aizmūrēta. Saglabājusies ailas augšdaļa ļauj secināt, ka te bijusi smailloka arka. Durvju augstums – mazs, jo no konstatējamā sliekšņa līdz arkas pēdai tikai 1,35 m. Ap 1,0 m no sliekšņa ailas labās puses sienā iemūrētā plienakmenī saglabājies viras kāša pamats. Durvis bija veramas uz R pusi.

Ap 1,0 m dienvidos no durvju ailas šajā pašā sienā vēl otrs ap 0,8 m plats atvērums (C_1), domājams – logs (?). Sienas A malā šī aila sašaurināta līdz 0,50 m, tās sānos iemūrējot pa ķieģelim.

Ar šo "logu" saistās V–VI laukuma sadurē (V lauk. 19–20/a–b – VI lauk. 19–20/a kv.) konstatētā "gaismas šahta" (13. att.: *d*). Tā R–A virzienā 1,50 m gara, 1,30 m plata, to apņēm 0,60–0,70 m biezas, no laukakmeņiem samērā pavirši mūrētās sienas.

Sarežģīta aina atklājās V laukuma vidusdaļā, kur Z no "garās sienas" iezīmējās divas telpas (13. att.: *b, c*), bet D no tās vēl dažādas konstrukcijas. Ziemeļu daļas lielākā telpā (*b*) nebija grīdas, bet atsedzās pamatā mālzeme. Telpas vidū (15–e kv.) atklājās akasveida bedre – aka (?). Aka 0,50–0,60 m diametrā, ap 0,60 m dziļa, ar nelielu ķieģeļu piemūrējumu R malā. Telpas D galu norobežoja 0,50 m bieza ķieģeļu siena ar 0,90 m platu durvju vietu. No šīs durvju vietas vidus virzienā uz aku atradās koka noteka – ap 0,20 m diametrā balķis, kurā iecirsta 0,12 m plata un 0,06 m dziļa grope. Sliekšņa līmenis 95,60, notekai – D galā 95,21, Z galā pie akas – 95,24. Ar ķieģeļu sienu atdalītā mazākā telpā (13. att.: *c*) bija ķieģeļu grīda (līmenis 95,60).

Dienvidos no mazākās telpas atklājās šo divu telpu kompleksa priekštelpa (13. att.: *e*) – arī ar ķieģeļu grīdu (līmenis 96,18). Grīdā ķieģeļi likti R–D virziena rindā ar garāko asi Z–D virzienā. No šīs priekštelpas pāreja uz mazo telpu *c* bijusi pa durvīm, kurām ailas platums sliekšņa līmenī bijis ap 0,85 m. Pārejā bijuši divi pakāpieni, kur nolikti lieli, plakani granīti: augstākais līmenī 96,23, zemākais – 95,99. Ejas platums bija ap 1,0 m.

Visa aplūkoto telpu kompleksa praktiskā nozīme nav droši nosakāma, bet telpas *b* velvējums un ūdens noteka vedina domāt, ka te varētu būt "pirts" funkcijām atbilstošs mezgls. Tālāk uz D pusi vēl ir it kā sienas 6 turpinājums (6*a*), kas saistās ar šī laukuma DA daļā esošo apbūves kompleksu (13. att.: *f*).

V laukuma DA daļā (21–23/a–c kv.) atsegti kādas ķieģeļu konstrukcijas pamati. Pēc ķieģeļu lokveida likuma un mūra sienām 24–27/a–d kv. var pieņemt, ka te bijusi vieta "riņķa kāpnēm" uz celtnes otro stāvu. To vedina domāt arī fakts, ka pētāmajā laukumā nekādu liecību par kāpnēm nav, tāpat nav ticams, ka otrā stāva telpās ieeja būtu bijusi tikai caur "vārtnieka istabiņu". Cita skaidrojuma akmens sienu veidojumam nav. Tāpat nav domājams, ka šīs kāpnēs varētu būt bijušas bez norobežojuma – nodrošinājuma D pusē.

Tālāk uz austrumiem, VI laukumā līmenis darba sākumā ap 97,30, bet, noņemot grūžu slāni līdz līmenim vidēji 96,90–97,0, laukumā jau iezīmējās divas daļas: ziemeļos no "garās sienas" (13. att.: 7) vienīgā liecība par celtniecību bija nobrukušās pildrežģa sienas paliekas (13. att.: 8). Tur no Z aizsargsienas ap 1,25 m garā posmā pildrežģa sienas pēdu nebija (iespējama durvju vieta), bet tālāk uz dienvidiem līdz "garajai sienai" iezīmējās 6 tās posmi. Tie no Z uz D bija – 82–82–78–78–77 cm gari, ar apmēram 10–12 cm atstarpēm. Sienas atsevišķie posmi mūrēti kaļķu javā galvenokārt no pusķieģeļiem. Tie dažādu izmēru: vesēlie 30 x 13,5 x 8,5 cm, pusķieģeļi 14–15 cm plati, 8–9 cm biezi. Atsevišķu posmu starpā nebija ne trūdu, ne deguma pēdu, bet it kā māla zieduma pēdas. Tāpēc nevarēja droši konstatēt, vai tā ir bijusi pildrežģa siena.

Pildrežģa sienas sadurē ar "garo sienu" vērojams, ka tā celta pēc tam, kad jau celtniecībā notikušas kādas pārmaiņas, jo vēdlūka "garās sienas" galā bijusi aizmūrēta, pirms būvēta pildrežģa siena. Iespējams gan, ka

telpu pārveides gaitā vispirms aizmūrēta vēdlūka, lai tūlīt veidotu pamatu sienu sadurei.

Interesanta bija 20-h-i kvadrātā atsegtā bedre (aka?), kuras malas rūpīgi izliktas akmeņiem (13. att.: *j*). Starp augšmalas akmeņiem viens dzirnakmeņu fragments. Par bedres praktisko nozīmi norādījumu nav, bet, iespējams, tā var būt saistīta ar pārtikas produktu glabāšanu.

No īpašām konstrukcijām minama vēl "garajā sienā" 21-22-j kv. izveidotā kāpņu telpa (13. att.: *k*). Tās platums ap 1,22 m. Kāpņu telpas sienas apmūrētas ķieģeļiem (28,5-30 x 14,5 x 8,5 cm), liekot tos vismaz divām kārtām. Durvju labajā pusē (skatot no Z) saglabājies apkalts plienakmens, kurā redzama viras kāša iestiprināmā grope (27 cm gara, 3,5 cm plata, 3,0 cm dziļa). Ailas labā (R) pusē sienā izmūrēta 0,42 m augsta, 0,50 m gara un 0,35 m dziļa niša.

Kāpnēm saglabājušies 7 pakāpieni. Tie radušies, kāpņu izveidi saskaņojot ar pagalma līmeņa celšanos un ar līmeņa celšanos celtnu rajonā. Līmeņi - 95,43-96,34.

Dienvidos no "garās sienas" celtniecības paliekas rādīja sarežģītu ainu (sk. 13. att.), kas radusies vairāku pārbūvju gaitā.

Celtnu palieku komplekss iezīmējas laukuma 22-27/e-g kvadrātos. Te minama krāsns (13. att.: *g*), kas celta no veseliem (29 x 13 x 9; 31 x 14 x 9 cm) un pusķieģeļiem mālu javā. R-A virzienā ap 2,0 m garās un 0,90 m platās krāsns kurtuves (1,15 m x 0,60 m) pamatā virs ķieģeļu grīdojuma rūpīgi noklāts 0,03-0,05 m biezs māla klons (līmenis 96,16).

Pēc kopskata laukumā varēja konstatēt, ka šī krāsns, iespējams, bija saistīta ar plašāku ēku 21-17/e-n kvadrātos. Pēc 19. gs. zīmējumiem šajā pils rajonā redzam lenķī veidotu koka divstāvu celtni. Pamatoti var secināt, ka šīs celtnes R-A virziena pamatēka ir tā, kurā atradusies aplūkotā krāsns. Pamatēkas Z sienas pamatā bijis "garās sienas" posms, D siena balstījies uz kvadrātiskiem mūrējumiem (13. att.: *h*). Visas ēkas kopplatība varēja būt ap 36-40 m².

Ka viss šis komplekss ir vēls veidojams, norādīja tas, ka krāsns un ar to saistītie ķieģeļu mūrējumi (13. att.: *i*) gulēja uz kultūrlāņa.

Sarežģīta situācija bija VI-VII laukuma sadurē, jo tur bijušās konstrukcijas lielā mērā sabrukušas, pārveidotas, dažuviet, liekas, kaut kas vēlāk piemūrēts. Pilnīgi skaidrs ir tas, ka VI-VII laukumu šķīra starpsiena,

kas celta paralēli pils austrumu aizsargsienai Z-D virzienā. Dienvidu virzienā tā turpinās kā austrumu korpusa pagalma siena, šī siena celta no lieliem laukakmeņiem (pamatā tie 0,79 x 0,45; 0,70 x 0,48 m; augstāk jau 0,67 x 0,40; 0,58 x 0,48 m utt.) kaļķu javā. To starpā ķīlēti mazāki laukakmeņi, plienakmeņi un pat ķieģeļu šķembas (licība vēlākam celtniecības laikam?).

Nozīmīgākais šajā sakarībā bija fakts, ka aplūkojamā VI laukuma A malā 22-23/1-m kvadrātos bijusi VII-B laukumā situētās hipokausta tipa krāsns priekštelpa (13. att.: l). Tā R-A virzienā 1,90 m gara un Z-D virzienā ap 1,70 m plata. Tās ziemeļu malā ir "garā siena", R malā visumā paviršs akmeņu mūrējums. Pašā lielajā Z-D sienā izmūrēta 1,0 m plata kurtuves priekštelpa, kuras priekšsienā ap 1,20 m augstumā (no krāsns pamata!) bija redzama velves pēda.

Virš kurtuves priekštelpas lielajā Z-D sienā labi iezīmējās dūmeņa vieta: D pusē tā ir kā vertikāla siena, Z pusē – ar sašaurinājumu virs velves pēdas.

Kad bija pārtraukta krāsns izmantošana, siltumu akumulējošos akmeņus aizvāca, bija palikušas tikai ārsienas un lielā, visu sedzošā velve. Kurtuve bijusi ap 1,60 m x 0,80 m liela, velve pacēlās 2,10 m augstumā no krāsns pamata. Velvē bija caurums siltgaisa novadišanai uz VII-a laukuma pirmā stāva telpu. Vēl varēja konstatēt, ka telpa virs arkām siltumu akumulējošo akmeņu ievietošanai bijusi 1,20 m plata. Krāsns mūrēšanai izmantoto ķieģeļu izmēri dažādi (29,5-30,0 x 8,5-9,0 x 14,0 cm).

Kaut arī, kā minēts, konstruktīvi VI laukums bija saistīts ar VII laukumu, pēdējais tomēr jau iekļāvās pils apbūves austrumu malas joslā. To norobežoja austrumos pils austrumu malas aizsargmūris un rietumos – lielā Z-D virziena siena, kas celta paralēli A aizsargmūrim visā pils austrumu malā. Šajā austrumu joslā, ceļot R-A virziena starpsienas, veidotas dažādas nozīmes telpas.

Celtņu joslas ziemeļu galā pēc pils teritorijas sadales laukumos bija VII laukums, ko no dienvidos iemērītā laukuma šķīra masīva A-R virziena šķērssienu 30/31 m robežā.

Visā laukumā rupjo būvgružu slāni, kurā bija arī lieli plienakmeņi un daudz sacietējušas kaļķu javas, noņēma līdz līmenim 94,90-95,30. Tomēr būvgruži bija atrodami arī vēl dziļāk. Situācija krasi mainījās 94,0-94,40

līmenī, kad parādījās R–A virziena šķērssienu, kas laukumu sadalīja divās daļās. Atklājās spēcīga deguma virsma, degušu baļķu fragmenti, VII-a telpas vidū – vesela kaudzīte krāsns podiņu. Izrādījās – te bija pagrabā iebrukušas ugunsgrēkā bojā gājušās celtnes augšējo stāvu konstrukcijas. Tās neaiztiekot, viss bija apbērts ar pirmajās kārtās vēlākā laikā noraktiem būvgružiem.

Noņemot nogruvušās celtniecības paliekas, varēja izšķirt divas krasi atšķirīgas kārtas, kas bija radušās, ugunsgrēka laikā iebūvējot pirmā stāva, tad – otrā stāva konstrukcijām. Abu stāvu grīdu veidošanā izmantotais smilšu pildījums bija novērsis koka detaļu sadegšanu.

Visu telpu iztīrot, noskaidrojās, ka tur bijis pagrabs: Z–D virzienā 6,45 m, R–A virzienā 6,95 m. Z pusē to norobežoja pils Z aizsargsiena, A pusē – A aizsargsiena, D pusē – *a* un *b* telpas šķirošā šķērssienu, bet R pusē – lielās Z–D sienas daļa, kas atdalīja šo telpu no VI laukuma. Ziemeļu un austrumu aizsargsienas “sasieta”, lielā Z–D sienu pie Z aizsargsienas “pielīmēta”, bet Z–D “garā sienu” un pagrabus šķirošā starpsienas savā starpā “sasieta”. Tas rāda, ka aizsargsienas ir mūrētas vienlaicīgi, bet lielā Z–D sienu celta vienlaicīgi ar tajās “iesieto” šķērssienu, turklāt tās ir jaunāks veidojums par aizsargmūri. Aizsargsienas pamatos likti lieli laukakmeņi (0,97 x 0,46; 0,94 x 0,44; 0,68 x 0,38 m un tamlīdzīgi), starpas pildot ar mazākiem laukakmeņiem un plienakmeņiem.

Ziemeļu sienā 2,15 m no telpas R stūra izmūrēta vēdlūka. Tās mute pagraba pusē 1,44 m plata un no pamata līdz velves apakšai 1,36 m augsta. Vēdlūkas pamats mūrēts no ķieģeļiem tieši virs lielajiem pamatakmeņiem, pirmā kārtā noliekot 9 “galeniekus”. Nākamā konstrukcijas kārtā veidota ar 0,11 m platu atkāpi un sašaurinājumu, ieliekot tur tikai 7,5 galeniekus. Nākamā kārtā – tāpat 0,10 m atkāpe, bet vairs tikai 5 galenieki utt. Šai vēdlūkai velve, tāpat kā tas visur Turaidas pilī, veidota, iemūrējot ķieģeļus uz šķautnes skujiņas raksta. Arī austrumu sienā, kas mūrēta līdzīgi ziemeļu sienai, 2,63 m no Z stūra tāpat izmūrēta vēdlūka. Pagrabu no VI laukuma atdalošā sienu pēc mūrēšanas rakstura atšķirīga: tās pamatos tāpat lieli laukakmeņi, bet tie likti horizontālās kārtās, atgādinot dienvidu priekšpili vēroto mūru raksturu. Virs laukakmeņu pamata augstāk sienā tikai plienakmeņi. Šis vērojums ļauj saprast, ka pirmajā kārtā norokamie rupjie būvgruži ar plienakmeņiem un kaļķu javu bija radušies, savā laikā tieši šo

sienu nojaucot un ar iegūto materiālu piepildot bedri – pagrabu. R sienā 2,85 m no ziemeļu mūra atklājas 0,85 m platas kāpnes izejai uz VI laukuma telpu. Izejas apakšdaļā vēl bija 5 pakāpieni: apakšējais 3 ķieģeļu kārtu augstumā, otrais un trešais divu ķieģeļu kārtu augstumā, augstāki – vairs tikai viena ķieģeļa augstumā. Velvei virs šīs kāpņu telpas ziemeļpusē pēda 19 ķieģeļu kārtu augstumā no pamata.

Telpas *a* un *b* šķirošā siena, kā jau teikts, ar lielo Z–D sienu “sasieta”, A aizsargsienai – “pielīmēta”. Tās R gals celts no laukakmeņiem, A gals no ķieģeļiem. Šāds mūrējums saistās ar to, ka sienā izmūrētas divas kāpņu telpas: viena – no pirmā stāva grīdas līmeņa līdz pagraba grīdas līmenim, otrā – no otrā stāva grīdas līmeņa līdz pirmā stāva grīdas līmenim, kur tālāk A aizsargsienā bijusi ieeja izmūrētajā “slepenajā izejā”. Visu kāpņu telpu slepenās izejas platums bija 0,60 m, tām velvē – skujiņveidā likti ķieģeļi.

15. att. Ar kāpnēm uz celtnes 2. stāvu saistāmā celtniecības kompleksa pamati
V laukuma DA daļā

Vēl jāpiebilst, ka *a* telpas D sienā bija izmūrēta niša, domājams, gaismas ķermeņa ievietošanai. Tā 0,32 m plata, tikpat augsta un tikpat dziļa. Šajā pašā sienā, jau zem kāpņu telpas līmeņa, bet virs pirmā stāva telpas grīdas, atsedzās 0,22 m plats, 0,27 m augsts caurums, kas, kā noskaidrojās darbu gaitā, bija domāts siltā gaisa ievadišanai pirmā stāva telpā no *b* telpā situētās hipokausta tipa krāsns.

Telpu *b* no gruvešiem attīrot, konstatēja, ka arī tajā, tāpat kā *a* telpā, ir ugunsgrēka liecības: deguma virsma un apdeguši balķi. Arī te griestu veidojumā konstatēja mālu un balto smilšu izmantošanu, bet mazākā mērā nekā *a* telpā. Tāpēc, liekas, koki arī vairāk sadeguši. Pagraba klona līmenis – ap 93,50.

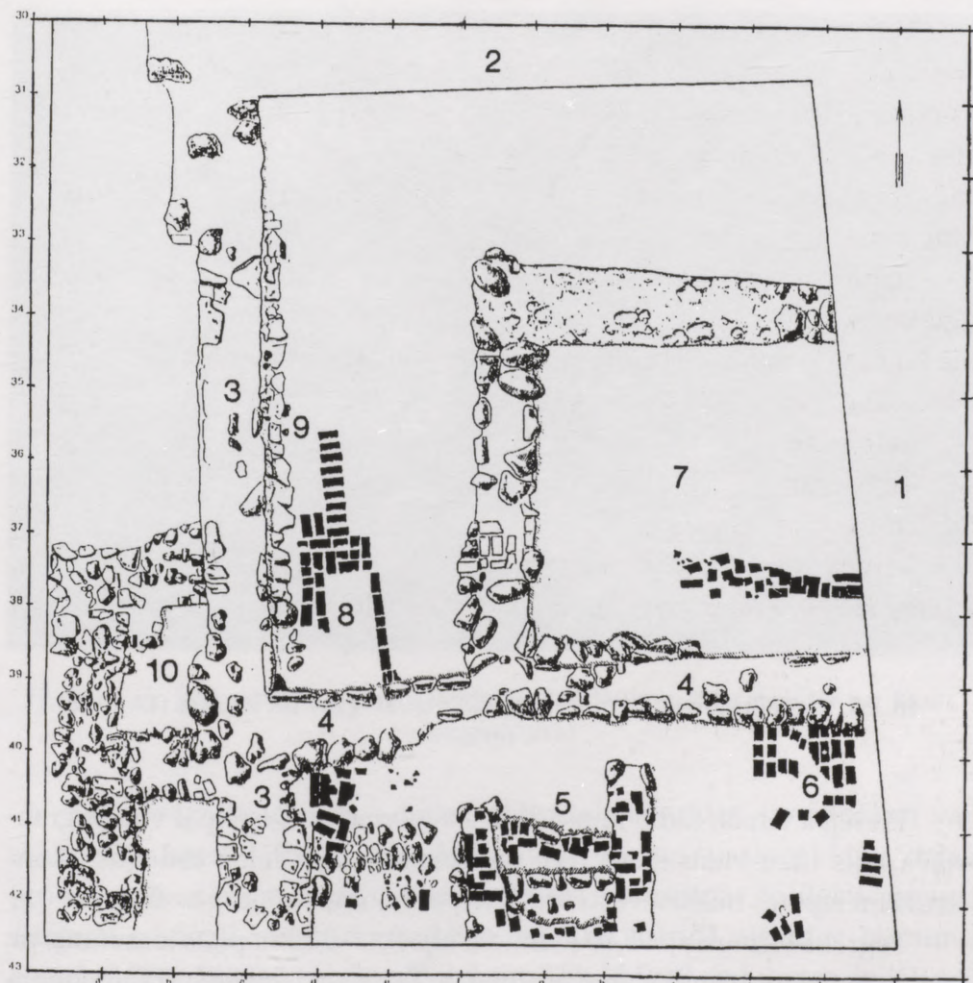
Telpas sienu mūrējums līdzīgs *a* telpai.

Te 1,67 m no telpas Z stūra A sienā izmūrēta vēdlūka, kas pilnīgi līdzīga *a* telpā raksturotajai.

Telpas *b* dienvidu siena šo telpu atdalīja no tālāk D esošās lielās telpas, ko nosaucam par "alus brūzi". Tā celta savdabīgi: pret *b* telpu

16. att. Niša VI laukuma kāpņu (13. att.: *k*) R sienā no A

17. att. Atsegumi pils austrumu zonas 31–43 metros:

1 – austrumu aizsargsiena, 2 – ziemeļu gala šķērssienu dienvidu puse, 3 – “garā siena”,
 4 – celtņu zonu 40. m šķērsojošā siena, 5 – kāpnes, 6 – ķieģeļu klona paliekas, 7 – mazā
 telpa (“alus brūzis?”), 8 – krāsns, 9 – mālu javā liktu akmeņu piemūrējums “garajai sienai”,
 10 – tuvāk neraksturojamas konstrukcijas R no “garās sienas”

vērstā, ap 1 m biezā puse mūrēta no nelieliem laukakmeņiem kaļķu javā, pret “alus brūzi” vērstā puse, tāpat ap 1 m biezumā, – no laukakmeņiem mālu javā. Šajā sienā b telpas pusē arī bijusi niša ar jumtveida augšu: pamatā 0,32 m plata, sānu augstums 0,22 m, korītes augstums 0,38 m, dziļums 0,28 m. Apkvēpums liecināja, ka tā veidota gaismas ķermeņa ievietošanai.

18. att. Ķieģeļu stabveida mūrējumi (37-c un 37-g kv.) un kāpnēs (17. att.: 5) no Z

Pretēji *a* telpai, kurai bijusi divu stāvu virsbūve, *b* telpai virs pagrabstāva bijis tikai viens stāvs. Pēc nobrukušo, tikai daļēji sadegušo konstrukciju izpētes noskaidrojās virs *a* telpas bijušās celtnes izveide.

Pagraba sienām ap 95,80 m līmenī bija 0,15–0,20 m plats ierāvums, uz kura balstījušies pagraba griestu siju gali. Pēc nesadegušiem fragmentiem mērot, sijas bijušas 0,25–0,27 m augstas un 0,24–0,25 m biezas. Tās liktas virs pagraba R–A virzienā cieši gar Z un D sienu un pa vidu ap 0,8–0,9 m cita no citas. Virs sijām Z–D virzienā likts dēļu klājums. Tie 0,05–0,06 m biezi, dažāda platuma (0,16–0,34 m), salikti blīvi, bez pienaglojuma pie sijām. Virs dēļiem divās kārtās bērsa tāšu klājums. Tās lieliem gabaliem – 0,60–0,75 m gari, dažāda platuma. Virs dēļiem tāsis liktas ar iekšpusi uz augšu, ievērojot tāšu šķiedras virzienu, – apakšējā kārtā dēļu šķiedras virzienā, augšējā – perpendikulāri. Dažuviet gan ir arī tā, ka abu kārtu tāšu šķiedras virziens perpendikulārs dēļu šķiedras virzienam. Virs tāšu seguma likta 2–3 cm bieža sarkano mālu kārtā un pāri tai vēl 3–4 cm biezs balto smilšu uzbērums. Virs tā – grīdas ķieģeļi.

19. att. Lielo laukakmeņu pamatu veidojums XI laukumā (tas ir senāks par 18. att. redzamo) no D

Šādu pagraba griestu – pirmā stāva telpas grīdas – veidošanu var skaidrot ar bērza tāšu un mālu kārtas uzdevumu – pasargāt koka daļas (grīdas dēļi, sijas) no mitruma iedarbības, nodrošināt to ilglaicīgumu. Turpretī smilšu kārtā bija vajadzīga, lai, liekot grīdā atšķirīga biezuma ķieģeļus (30 x 15 x 8,5 cm; 30 x 15 x 9 cm; 31 x 15,5 x 9 cm) un tos dziļāk vai seklāk ierīvējot smilšu kārtā, dabūtu pilnīgi līdzenu grīdu.

Un, kā teikts, šī telpa apsildīta, ievadot karsto gaisu no blakustelpā esošās hipokausta tipa krāsns.

Šīs pašas celtnes otrajam stāvam bijusi māla flīžu grīda un podiņu krāsns apkure. Par pirmā stāva griestu – otrā stāva grīdas izveidi drošu norādījumu neguva, bet ir pamats domāt, ka zem grīdas flīzēm bijusi mālu kārtiņa. Arī atrastie krāsns podiņi nav pietiekams guvums, lai runātu par tās uzbūvi. Vienīgi var pieņemt, ka tā bijusi saistīta ar dūmvadu, kas izveidots sakarā ar minēto hipokausta tipa krāsni VIIb laukuma daļā.

Pils austrumu malas apbūves zonā iecirknī starp 31. un 43. m mūsu koordināšu tīklā (XI laukums) sākotnējais zemes līmenis bija ap 97,40

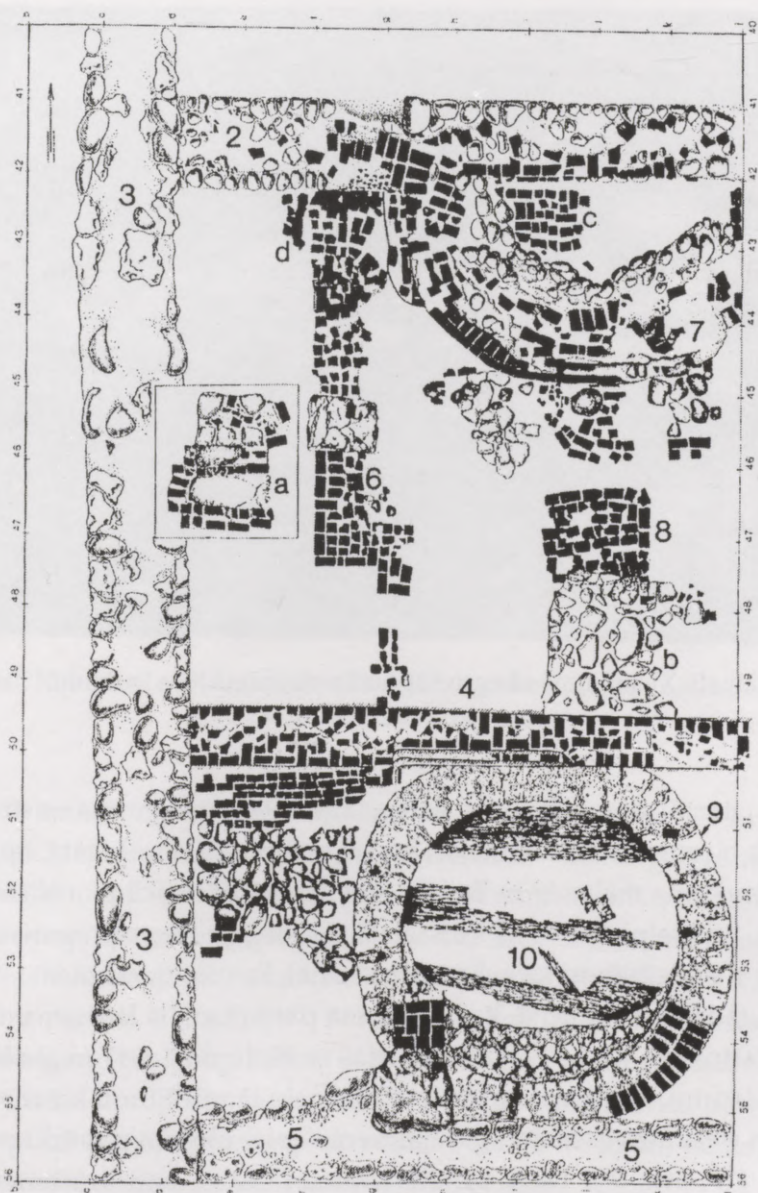
ziemeļu galā, 96,50 – dienvidu galā. Noņemot būvgružiem līdzīgo slāni līdz līmenim ap 96,00, atklājās šī posma apbūves elementi.

Austrumu malā atsedzās austrumu aizsargmūris. Tajā kaļķu javā likti laukakmeņi, plienakmeņi, tomēr atsegtā daļā dominē ķieģeļi. Tie pamatā 30 x 9,0–9,5 x 15 cm. Rietumu malā – “garā siena” dažāda biezuma: Z galā – ap 1,25 m, vidū – ap 0,80 m, bet dienvidu galā – atkal ap 1,3 m. Tur šai sienai pieslēdzās ap 1,0 m bieza R–A virziena siena, kas laukumu šķērsoja 40. metrā (17. att.: 1–4). Bez laukumu norobežojošām sienām 37–g un 37–i kvadrātā atsedzās no ķieģeļiem mūrēti ap 0,62 x 0,62 m četrstūra stabi (18. att.: 1), bet 41–42/g–i kvadrātos – tāpat no ķieģeļiem mūrētā konstrukcija, ko apzīmējam par “kāpņu telpu” (13. att.: l; 17. att.: 5). Atsegtā līmenī to veidoja Z–D virziena sienas (R pusē – 0,48 m, A – 0,47 m biezas, ap 1,50 m garas). Tās 1,55 m viena no otras, bet ap 0,45 m no to D gala abas sasaista 0,45 m bieza starpsiena. Šai “kāpņu telpai” R pusē pieslēdzās 0,30 m zemāk guļošs ķieģeļu klons. Vairākās vietās vēl atsegušies nenozīmīgi kādu nenosakāmu celtniecības objektu fragmenti.

Noņemot kultūrslāni līdz līmenim ap 95,40, situācija ar atklātām konstrukcijām nemainījās, vienīgi noņemot kāpnēm ķieģeļu klājumu, zem tā atsedzās no akmeņiem veidoti pakāpieni. Telpas D daļā – 38–39/g–k kvadrātos atsegušies mālaina zeme, it kā klons, arī ķieģeļu klona (grīdas?) paliekas, bet pēc atrastajām paliekām tuvāk neko noteikt nevarēja. Laukuma DA daļā – 40–43/j–l kvadrātos atsegtās ķieģeļu grīdas paliekas (17. att.: 6) liecināja, ka tur bijusi intensīvi lietota telpa, bet iespējamās celtnes kontūras neiezīmējās.

Nenoskaidrojama nozīme palika samērā lielu laukakmeņu likumam pa pāriem – 32–33–34–35/36–37–38–39 m f un i kvadrātā (19. att.). To virsma bija precīzi vienā – 95,70 līmenī, tāpēc ticams, ka tie būs bijuši kādu kolonnu pamati. Ja tie būtu balsti griestu sijām, tad nebūtu tik lieli un tādi paši balsti – pamati būtu arī pie R un A sienas. Bet tāpat nav skaidrs, ko tad balstījušas uz šiem 14 akmeņiem liktās kolonnas, vistiešāk – griestu sijas.

Atsegtā laukuma vidū (35–38/g kv.) iezīmējas dziļāk guļošas sienas vieta, kas pilnībā atsedzās, iedziļinoties līdz līmenim ap 95,10. Tad atklājās arī citas dziļāk guļošas, tātad senākas konstrukcijas. Pēc lielo akmeņu (kolonnu balstu?) un ķieģeļu stabu noņemšanas līmenī ap 96,06 pilnībā atsedzās mazo

20. att. XI-a un XIV laukuma plāns:

1–5 – mūra sienas, 6 – bojā gājušas senākā posma celtnes pamatu fragmenti, 7 – apaļveida celtnes (torņa?) pamati XI-a laukumā, 8 – ķieģeļu bruģa fragments; a – krāsns 46–47/f–h kv., b – krāsns (ceptuves?) laukakmeņu pamati, c – agrākās apbūves ķieģeļu grīdas fragments, d – tuvāk neraksturojamas ķieģeļu konstrukcijas paliekas; 9 – apaļveida celtnes (torņa) pamati XIV laukumā (13. gs.?), 10 – lībiešu pils laika stipri satrūdējuši koki

21. att. XI laukumā atsegto kāpņu turpinājums XI-a laukumā

telpu (17. att.: 7) norobežojošās sienas. Tās ir – aizsargmūris austrumos, nevienāda biezuma siena ziemeļos, ap 1,0 m bieža rietumu malā, ap 0,8 m bieža pa laukuma malas 40 m līniju R–A virzienā celtniecības joslu šķērsojoša siena. Šajā telpā vēl 38/j–I kv. saglabājies ķieģeļu sienas fragments. Pēc tajā esošiem apdegušiem ķieģeļiem var secināt, ka tur bijusi krāsni.

Otra tāda konstrukcija, kas apzīmēta par krāsni, ir laukuma 36–39/d–e kvadrātos (17. att.: 8). Konstrukcijas ziemeļu daļā 1,47 m garā rindā 9 ķieģeļu likumi. Tā dienvidu daļā ar 2 ķieģeļu iemūrējumu konstrukcija piesaistīta rietumos esošajai “garajai sienai” pieguļošam papildu piemūrējumam (17. att.: 9). Tālāk uz dienvidiem, liekas, pati krāsni: ar ķieģeļu mūrējumu norobežota telpa, ko ziemeļos noslēdz 0,50 m biezs mūrējums, un 0,63 m platu kurtuvi (?) norobežojošas paralēlas sienas (17. att.: 8). Zīmīgi gan tas, ka sienu ķieģeļi bija izdeguši, bet pamatā esošie māli – izdeguši nebija. Laukakmeņu piemūrējumu “garajai sienai” varētu skaidrot ar vēlmi novērst šīs sienas bojāšanos, kurinot tai blakus esošo krāsni.

22. att. Krāsns XI-a laukuma 46–47/f–h kv.: kurtuve – dūmeņa pamati un sprauga starp tiem siltuma izstarošanai

Vēl minams, ka starp kāpnēm un “garo sienu” 41–43 kv. atklājies sapostīts ķieģeļu bruģa fragments, bet zem tā – kārtā galvas lieluma un mazāku akmeņu, kas likti kaļķu javā. Droši nenosakāmas nozīmes bija arī “garās sienas” pagalma pusē (38–43/a–c kv.) situētās akmeņu konstrukcijas. Tur pret 38 m un 40/41 m robežu “garajai sienai” pieslēdzās it kā R virziena sienu pamati (17. att.: 10). Pirmā, celta kaļķu javā no plienakmeņiem un laukakmeņiem, ir ap 1,35 m bieza un ap 0,95 m no pamatsienas izbeidzās. Otrā – ap 0,95 m bieza, arī ap 1 m no pamatsienas pārgāja laukakmeņu krājumā, kurā starp akmeņiem nebija ne mālu, ne kaļķu javas. Tāpēc varēja domāt, ka tas ir jau pagalma bruģis.

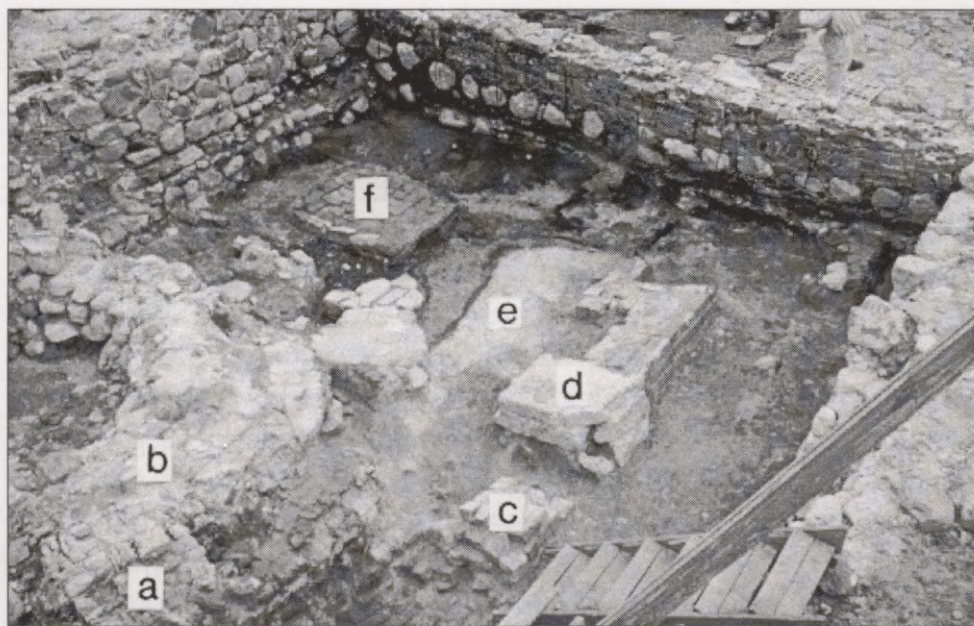
Par visu 31–43 m jāsecina, ka tur senāko apbūves kārtu pārstāv līmenis ar divos ķieģeļos mūrētiem stabiem (18. att., vairāk nav noskaidrojams), tad – kārtā ar lielajiem laukakmeņiem, domājams, kādu kolonnu vai, drošāk, – plašās telpas griestu balstiem (19. att.). Tad – pēc to nojaukšanas liekas ticamākais – tur 1590. gada Turaidas pils revīzijas aktā minētais “brūzis”.⁵ Tādu domu patiesību var apstiprināt šīs celtnes rajonā atrastie

degušie miežu graudi un mucas krāns (vienīgais tāds atradums pils pētījumos). Šo pieņēmumu balsta arī fakts, ka dabā konstatētās divas krāsnis minētas attiecīgajā aprakstā.

Sarežģītāka, grūtāk izsekojama apbūves aina bija celtņu joslas 42.–56. metrā. Tur pēc sadalījuma laukumos ir XI-a un XIV laukums (sk. 5. att.).

Celtņu joslu starp pils austrumu aizsargsienu un "garo sienu" R–A virzienā šķērso sienas 42., 50. un 56. m, sadalot to divos atšķirīgas apbūves laukumos: 43–50 m – XI-a, 51–55 m – XIV laukums (20. att.). Šī XIV laukuma daļa sākotnēji gan bija iedalīta XIV laukuma ziemeļdaļā, bet šādu jaunu iedalījumu noteica reālā eksistējošo sienu sistēma, kas krasi nodalīja celtniecības objektus.

Izvēlētais pētniecības rajons vispirms bija jāatbrīvo no tur sagāztiem būvgružiem. Noņemt sablīvējušos slāni varēja, tikai atirdinot to ar laužņiem. Tāpēc darba gaitā radās pārlicība, ka tiek noņemta kādas nobrukušas konstrukcijas daļa: ķieģeļu siena, mālzemes klājums.

23. att. Celtniecības konstrukcijas XI-a laukumā 84,50–84,80 līmenī:

a – kāpņu platforma, *b* – torņveida celtnes pamati, *c* – ķieģeļu stabveida mūrējums, *d* – senākas celtnes pamatu fragments, *e* – māla klons, *f* – ķieģeļu bruģa (grīdas?) fragments

Norokot blīvo slāni 0,20–0,40 m biezumā, laukumu R malā atsedzās “garā siena”, kas šajā rajonā 1,30–1,40 m bieza. Tā celta no palieliem laukakmeņiem, bagāti pildot kaļķu javu un lielo akmeņu spraugās ķīlējot mazākus laukakmeņus un plienakmeņu šķembas. Atsedzās arī XI-a laukumu D malā nodalošā R–A virziena siena (20. att.: 4), kas 0,80 m bieza, abos galos pie garajām sienām “pielīmēta”, tātad par tām vēlāka.

XI-a laukuma ziemeļu galā 43–44/g-i kv. no XI laukuma ienākošo kāpņu konstrukciju 44–45 m robežā noslēdza prāvu laukakmeņu likums mālu javā, kas veidoja it kā plašākas platformas pamatu (21. att.). Tomēr nebija norādījumu, ka šī platforma iederējusies XI-a laukuma telpā saistībā ar citu telpu.

Laukuma DA stūrī – 48,70–50,3/j–I kv. – atsegusies no lieliem laukakmeņiem mālu javā veidota ap 2,2 x 2,0 m liela konstrukcija, kas varēja būt kādas plašākas krāsns pamati. Noteikta krāsns vieta atklājās laukuma 46–47/f–h kvadrātos (20. att.: a; 22. att.). Te 1,35 m gari un 0,90 m plati pamati norādīja krāsni ar 1,05 m garu un 0,37 m platu (dibendaļā) kurtuvi un 0,44 m platu mutes vietu. Krāsns ziemeļu siena mūrēta viena ķieģeļa platumā, liekot ķieģeļus citu pie cita galeniski. Dienvidu sienā blakus likti 2 ķieģeļi, bet kurtuves dibensienas biezums – ķieģeļa garumā (ap 30 cm). Izmantotie ķieģeļi 28,0 x 13,5 x 8,0; 29,0 x 14,5 x 9,0 cm, arī 30,5 x 13,5 x 9,0 cm lieli, kurtuvē saglabājušies pelni līdz 0,12 m biezā kārtā.

Krāsns ziemeļu pusē 0,25–0,30 m plata josla ar tīru mālu klājumu šķīra to no četrstūra akmeņu konstrukcijas. No lieliem laukakmeņiem kaļķu javā mūrētā konstrukcija R–A virzienā 1,0 m gara, Z–D virzienā 0,70 m plata. Redzams, ka starp krāsni un šo akmens konstrukciju (domājams, dūmeņa pamats!) bijusi tukša sprauga, lai veicinātu siltuma izstarošanu (22. att.).

Krāsns tiešā tuvumā atrada gan veselus, gan sadauzītus dobus krāsns podiņus, kas liecināja, ka te bijusi podiņu krāsns. Tā varēja būt 17. vai pat jau 18. gadsimtā. Par 18. gadsimtu varēja liecināt arī ogļu daudzums, ko varētu saistīt ar lielo 1776. gada ugunsgrēku.

Noraktajās zemēs (bez minētajiem krāsns podiņiem) bija samērā daudz atradumu (bultu gali, naži, atslēgas, monētas, māla pīpītes u.c.). Taču šie atradumi nāca no citur atvestām un te uzbērtām zemēm, tāpēc atsegto konstrukciju datēšanai tās izmantot nevar.

Noņemot vēl kārtu neviendabīgā kultūrslāņa, radās situācija, ka laukuma lielākā daļā – 44–50 m joslā – bija atsegusies bezakmeņu mītņu zeme.

Laukuma DA daļā lielākā platībā un arī 49–50/f–g kvadrātos mālzeme, citur intensīvi melns, ar degumu jaukts slānis. Nemainītā celtnes fragmentu situācijā (20. att.: 6) laukuma Z daļā atklājušās sarežģītas konstrukcijas. Šajā kopumā R pusē (42–44/g–i kv.) esošā konstrukcijas daļa arvien tā pati, kas saistāma ar XI laukuma kāpnēm. Konstrukcijai gar malām liktie lielie, vienā pusē plakanie laukakmeņi veido labi saskatāmu konstrukcijas norobežojumu (21. att.).

Pārsteidzošākais atklājums tomēr bija lokveida konstrukcija laukuma 43–45/h–l kvadrātos (20. att.: 7; 23. att.: b). Tā atgādina torņa pamatus. Ap 1 m biežais mūrējums – pildmūris, kurā laukakmeņi, bet ārmas

24. att. Saglabājusies XI-a laukuma senāka laika (13. gs.?) celtnes pamatu dienvidu daļa no A

25. att. XIV laukumā atsegtās šķērssienas kreisā malā 20. att.: 5 redzamā puse

veidojumā – ķieģeļu rūpīgs salikums. Ar šīs lokveida konstrukcijas atsegšanu noskaidrojās, ka šajā rajonā redzamas vairākas apbūves kārtas. Agrāko norādīja ķieģeļu grīda loka apņemtā daļā (20. att.: *c*). Jaunāka ir 1 m bieza siena, kas celta virs šīs grīdas. Savukārt vēl jaunāks veidojums ir "torņa pamati", kas guļ pāri visam.

Noņemot vēl jauktās zemes kārtu, kam raksturīgs bija sīkkārtnu (melnzeme, kaļķi, māli, dažāda satura jaukums) sastāvs, sasniedzot līmeni ap 84,50–84,80, atklājās visai bagāta dažādu celtniecības objektu aina (23. att.). Saglabāta lokveida konstrukcija un pie tās arī ar XI laukuma kāpnēm saistītie akmeņi (23. att.: *a, b*). Lielos akmeņus noņemot (laukums 43–44/g kv.), atklājās ķieģeļu likums bagātīgā mālu javā (20. att.: *d*). Ne daudz tālāk dienvidos (45–f kv.) – 0,7 x 0,8 m liels ķieģeļu stabveida mūrējums, kas varētu būt saistīts ar ziemeļos esošo ķieģeļu likumu vai ir kādas nenosakāmas nograutas konstrukcijas daļa (23. att.: *c, d*). Tālāk

laukuma D daļā vēl dažādas tuvāk nenoskaidrojamas celtniecības paliekas: 47–48/h–i kv. blīvs sarkanais māls (klons?) (23. att.: *e*), ko aploka melna deguma josla; 45–46/h–i kv. – plienakmeņu klāsts kaļķu saistvielā – kāds grīdas fragments (23. att.: *b*). No tā uz R pusi (46–48/g kv.) – īpatnēja ķieģeļu konstrukcija ar plienakmeņu mūrējumu ziemeļu galā (23. att.). Ķieģeļu konstrukcija Z–D virzienā 1,70 m gara un 0,95 m plata, ar ievērojamu kritumu uz A pusi (sagāzusies?). Tās A mala, redzams, sapostīta.

Noņemot mālzemes kārtu, plašāks ķieģeļu klāsts atsedzās arī 47–48/i–j kvadrātos (20. att.: *8*), bet to sakarība ar pārējo laukumā konstatēto neiezīmējās.

1994. gada sezonā Turaidas muzejrezervāta vadība izlēma, ka interesanto apļa veida konstrukciju, par kuras nozīmi nav skaidrības un

26. att. Ūdens noteka
XIV laukumā

27. att. Lielu, plakanu laukakmeņu bruģis XIV laukuma ziemeļu daļā no A

kurai Baltijas mūra piļu pētniecībā nav zināmas analogijas, saglabās neskartu. To apbēra un pētniecību turpināja tikai laukuma D daļā – 46–50 m joslā.

Laukuma kvadrātos 47–50/j–l norakta mālaina zeme. Liekas, to veido plašāks uzbērums pamatu kārtā. Sasniedzot 83,00–83,30 līmeni, atklājās celtnes daļa, kurā iepriekš minētā slīpā ķieģeļu konstrukcija bija tikai šīs celtnes D galasienas daļa (24. att.).

Celtni raksturo R siena 47–48/g kv., A siena 47–48/kv., R siena, kā iepriekš jau sacīts, ap 1,0 m bieza. Šīs sānu sienas saista ap 0,70 m bieza siena 48/h–k kvadrātos, tā abos galos pie sānu sienām “pielīmēta”. Sienas galos piemūrēti balsti – it kā kontraforsī: R galā 0,45 x 0,45, A galā 0,45 x 0,47 m. Šie “kontraforsī” ar sienu “sasieti”.

Vērojot līmeņus, kas celtnes R daļā – 84,20–84,30, A daļā – 83,20–83,30, tāpat līmeni kultūrslānī, redzams, ka šī XI-a laukumā konstatētā vissenākā celtne gājusi bojā grunts (t.i., kultūrslāņa) nevienmērīgas nosēšanas rezultātā.

Norokot kultūrslāni pilnīgi, noskaidrojās, ka jau pamatzemē ir stāvs, ap 1,0 m augsts līmeņa kritums. Sākoties vācu pils celtniecībai, pie

austrumu aizsargsienas izdarīts melnas zemes (kultūrslāņa?) uzbērums, lai sasniegtu līmenisku virsmu celtniecībai. Šim uzbērumam sēstoties, notikusi katastrofa. Tad veikti jauni uzbērumi, to virsmu noklājot ar māla kārtu, lai radītu drošu pamatu jaunai celtniecībai.

Diemžēl visā noraktajā zemju masā nebija keramikas. Vienīgais atradums – ap 1,0 m virs pamatzemes atrastais lāča zoba piekariņš – nav pietiekams hronoloģijas jautājuma risināšanai un celtniecības kārtas tuvāk datēt nevar.

Mēģinājums skaidrot hronoloģiju ar laukuma D profilu cerēto rezultātu nedeļa. Tāpat dažādajās uzbēruma kārtās ar atšķirīgu saturu nebija atradumu šo kārtu datēšanai. Tas nozīmēja, ka arī šajā rajonā konstatētā celtniecība būs jāizvērtē pēc visā pils teritorijā atrastā.

Tālāk dienvidos pētāmās pils A malas 51–60 m joslā ietvertu daļu apzīmēja par XIV izrakumu laukumu. Notīrot laukumu no tur savestiem akmeņiem un būvgružiem, pirmo kārtu noraka līdz līmenim ap 95,30–95,60. Tad arī atklājās pirmās celtniecības liecības: neliels akmens bruģa fragments (59–60/a–c kv.), ko apņēma 0,5–0,6 m bieža, no laukakmeņiem kaļķu javā mūrēta sieniņa un Z–D virziena sienas fragments. Iedziļinoties laukumā līdz līmenim 94,0–94,75, tajā atsedzās deguma virsma – pelnaina, ogļaina kārtā, kas, liekas, saistāma ar 1776. gada lielo ugunsgrēku. Tālākajā darbā noskaidrojās, ka atsegtā siena, kas laukumu R–A virzienā šķērsoja 55/56 metros, patiesi sadala šo XIV laukumu divās krasi atšķirīgi apbūvētās daļās.

Dienvidu daļā (56–60 m) bez jau minētajām sienām citu celtniecības konstrukciju nebija. Turklāt ziemeļu siena (25. att. kreisajā malā) izrādījās celta uz jau dziļāk guļošiem pamatiem. A daļā siena ap 0,90 m bieža, bet R daļā (f–h kv.) tikai 0,50 m. Pie Z–D virziena “garās sienas” – 1,0 m plata durvju (?) vieta.

Vēl piezīmējams, ka laukuma robežās dažāda rakstura zemju pildījums (bieži ar ogļu piejaukumu), kurā ap 1,0–1,20 m no palasta sienas atklājās rūpīgi veidota ūdens noteka (26. att.). Lielajā Z–D virziena sienā zemāk par ūdens noteku bija ierīkota 0,70 x 1,0 m liela “caurtece”, tās pamatā iemūrējot 0,90 m garu plienakmens plāksni, bet pārsegumam izmantojot 0,85 m garu, plakanu laukakmeni. Radās pārlicība, ka šāda “loga” izbūve lielās sienas apakšdaļā veikta ar nolūku sekmēt pagalma

nokrišņu ūdeņu noplūdi uz nogāzi. Tāda secinājuma pareizību apstiprināja tas, ka jau XI-a laukumā un arī XIV laukuma ietvaros austrumu malas celtniecības joslā pamatzemē bija liels reljefa kritums virzienā uz A. Tā XIV laukumā pamatzemes līmenis pie "lielā mūra" R daļā bija ap 94,0, laukuma vidū – 93,30, bet pie A aizsargmūra, jau 92,30. Ar šādu ūdeņu noplūdi bija rēķinājušies arī minētās ūdens notekas veidotāji.

Zīmīgi, ka laukuma kultūrslāņa pēdējā kārtā bija spēcīga deguma slānis, redzams, degušas celtniecības paliekas. Labi saskatāmas Z–D virzienā 0,20–0,30 m diametra degušu koku paliekas. Vēl interesants ir fakts, ka deguma kārtā bija pārrakta, rokot palasta ziemeļu sienas pamatu būvbedri. Tas liecināja, ka deguma slānis bija radies pirms vācu pils celšanas un, iespējams, bija lībiešu pils nopostīšanas rezultāts. Tāda pieņēmuma ticamību pastiprina līdzīgā līmenī atklātie lībiešu celtnu pamati dažus metrus tālāk uz dienvidiem palasta ietvaros. Par šī deguma slāņa piederību lībiešu koka pils eksistences laikam var liecināt arī atradumi – krama šķembas, dzelzs īlens, slānekļa galodu un bronzas stienīšu važiņu fragmenti, stikla krelles u.c. 12. gs. vai 12./13. gs. robežās datējami atradumi.

Pavisam cita celtniecības aina atklājās XIV laukuma ziemeļu daļā – 51–55 m joslā (20. att., starp 4 un 5 sienu). Pēc augšējā, ar būvgružiem jauktā slāņa noņemšanas ap 84,30–84,60 līmenī atsedzās lielu, plakanu laukakmeņu bruģis (27. att.). Austrumu daļā un daļēji pie D šķērssienu tas sapostīts. Gar laukuma Z šķērssienu ap 1,0 m platumā akmeņu bruģa nebija. Tur (54/k–l kv.) tikai ķieģeļu grīdas paliekas. Visā joslā bija konstatējama neizskaidrojama situācija, jo, noņemot bojātā bruģa akmeņus, atklājās, ka 1) 52–54/k–l kv. atsegusies ar būvgružiem jaukta zeme; 2) 52–54/j kv. – ķieģeļu bruģis, kurā ķieģeļi likti uz sāniem, ar garenasi Z–D virzienā; 3) 51–54/h₈₀–i kv. – grīdojums, kur ķieģeļi likti uz sāniem, bet garenvirziens R–A. Neizprotamas izcelsmes un nozīmes bija 51/f–g kv. gar šķērssienu atsegtais tīru mālu klājums.

Darba turpinājumā, saglabājot lielo akmeņu bruģi, dziļāk raka tikai laukuma A daļā (51–54/h–l kv.). Tur bija dažāda rakstura zemes uzbērums, kurā nebija nekādu atradumu. Tad kā pārsteigums 84,0–83,60 līmenī atsedzās izmūrēts riņķis (20. att.: 9). Lai to atsegtu pilnīgi, bija jārok visa laukuma platībā. Darba gaitā noskaidrojās, ka arī te riņķveida konstrukcija

gājusi bojā nogāzes slīpumā, bijušam zemju uzbērumam nosēstoties, tomēr sienu mūrējums vēl saglabājies ap 2,0 m augstumā R malā un ap 1,70 m A malā. Pēc sienu situācijas jāsecina, ka atsegtais objekts bijis apaļa torņveida celtne. Tās iekšējais diametrs 4,0 m, sienu biezums no 0,60 līdz 0,75 m. Mūrējums kaļķu javā no liela izmēra ķieģeļiem (32 x 15 x 9 cm; varēja būt arī 31–32 x 14,5–15,5 x 8,5–9,5 cm). Vietumis arī nelieli plienakmeņi.

Celtne būvēta, nenoņemot lībiešu laika kultūrlāni. Par to liecināja tās pamatā atsegtie trūdējušie koki (20. att.). Par nožēlošanu, melnajā kultūrlānī nebija ne keramikas, ne citu atradumu, bet trūdējušo koku paliekas datēšanai nebija piemērotas.

Atklājums Turaidas XIV laukumā interesants ar to, ka šāda tipa celtne šis pils apbūvē bijusi nozīmīga. Pēc tās sabrukšanas XIV laukumā, kā jau teikts, no jauna tāda celta XI-a laukumā. Situācija XIV laukumā nepārprotami apliecina, ka apaļā torņveida celtne radīta jau vācu pils celtniecības sākumā. Sabrukusī celtne nav atjaunota. Jauna celta citā vietā, kur jau pirms tam bijusi apbūve un tātad – stabils pamats. Bet arī XI-a laukumā celtā konstrukcija nav pastāvējusi ilgi, jo tā nojaukta un tās vieta ar cita rakstura celtnēm apbūvēta. 1590. gada pils inventarizācijas aktā par to vairs netiek minēts nekas. Tātad tā nojaukta jau 15. gs. vai 16. gs. sākumā.

Šādas torņveida apaļas celtnes nav konstatētas nevienā citā Latvijā pētītajā mūra pilī. Man, šī raksta autoram, nav zināms, ka tādas būtu atsegtas Igaunijā vai Lietuvā. Tātad – mīkla, kam jārod atminējums.

Sarežģītāka bija izpēte pils DA daļā, kurā pēc pirmatnējās laukumu sadales saskārās XV–XVI–XVII–XVIII laukums, bet kā patstāvīgi objekti nodalījās bīskapa mītne – palasts un tā sauktais dienvidu korpuss (sk. 5. att.).

Palastu norobežoja austrumu aizsargmūris, 61/62 m robežā esošā ap 1,10 m biezā ziemeļu siena, ap 1,20 m biezā "garā siena" rietumos un visu austrumu malas apbūves joslu noslēdzošā siena dienvidos (5. att.). "Garā siena" palasta rietumu malā šajā posmā celta, rūpīgi mūrējot ārmalas ķieģeļus, bet vidū liekot dažāda rakstura pildījumu. Kaut rakstītos avotos minēts, ka te bijusi vairākstāvu celtne, nebija nekādu materiālu, kas par to liecinātu. Rietumu sienā 64–65 m ietvaros atklājās 1,25 m plata, iespējams, ieejas vieta un 67. m ietvaros – vieta, kur bijušas riņķa kāpnes. Visā celtnes pamatu līmenī citas durvju vietas nebija. Riņķa kāpnes, kas pamatā 1,15 m platas, bija iešanai uz augšējo stāvu no telpas iekšpuses. Tām sienas

līnijā taisns, 0,20 m plats pirmais pakāpiens, bet ar otro, kas 0,25 m augsts, sākās riņķa veidojums. Arī šis konstatējums bija vienīgais norādījums, ka, neizejot uz telpām, var pāriet uz augstāku stāvu.

Visā palasta platībā – ar kaļķiem un vietumis arī māliem jaukts būvgružu pildījums. Tikai 93,70–93,80 līmenī laukuma 64–71/f–l kvadrātos atklājās stipri trūdējušas grīdas paliekas. Pēc trūdiem ar zināmu drošību konstatējams, ka 64., 65., 67., 69. un 71. m bijušas R–A virziena sijas, virs kurām Z–D virzienā likti grīdas dēļi. Dēļu segums gan bija droši konstatējams tikai telpas R malā (f–h kv.), tāpēc var domāt, ka patiesi grīda bijusi tikai telpas R malā. Diemžēl nebija nekādu atradumu, kas norādītu šīs grīdas pastāvēšanas laiku.

Norokot trūdu kārtu un iedziļinoties līdz līmenim ap 93,00, atsedzās ar augstākā līmenī redzēto nesaistītas sienas. Visu palastu A–R virzienā šķērsoja 1,80 m bieza, no lieliem laukakmeņiem un plienakmeņiem bagātā kaļķu javas likumā mūrēta siena. Tajā h kvadrātā redzams pārtraukums: iebrukums vietā, kur šajā sienā dziļāk bijusi izveidota arka. Šai sienai R galā ziemeļu pusē 63–65/l–h kv. pieslēdzas telpa ar leņķī mūrētām sienām, kurai Z–D virzienā stars 1,35 m biezs, R–A virzienā – 1,70 m. Tās pamatā galvenokārt nelieli laukakmeņi, bet tālāk uz augšu – ķieģeļi. Līdzīgs veidojums no ķieģeļu sienām pieslēdzas lielās sienas R galam dienvidu pusē. Te – Z–D virziena stars ap 2,0 m garš un 0,75 m biezs, R virziena stars 1,7 m garš, 0,55 m biezs. Ar šo ķieģeļu sienu mūrēšanu lielajā telpā nodalīta maza – 1,70 x 1,50 m telpa. Taču kā viena, tā otra veidojuma nozīme nebija izprotama. Arī nekādu norādījumu par biežās šķērssienas nozīmi nebija.

Norokot palasta sienu ierobežotā laukuma kultūrslāni līdz 91,00–91,80 līmenim, droši bija secināms, ka mūra pils sienas celtas tieši virs lībiešu bojāgājušās pils celtniecības paliekām. To var sacīt tāpēc, ka laukuma 63–65/h–l kvadrātos konstatēja triju tur bijušo lībiešu pils celtnu atliekas. No šīm celtnēm paņemto koku datējums (C^{14}) pārlicināja, ka tās pieder lībiešu koka pils beigu laikam – 12. gs. vai, vēlākais, 12.–13. gs. mijai. Tātad šī rajona palasta sienas pieder vācu Turaidas pils celtniecības pašam sākuma posmam.

Turaidas pils dienvidu malā blakus jau aplūkotajam palasta D galam situēts dienvidu korpuss, kas šajā pils daļā ir galvenais objekts, bet darba

sākumā tā vietā bija tikai kokos iesaugušu drupu – gruvešu kaudze (sk. 4. att.).

Šajā pils daļā R aizsargsienai, kas ap 2,40 m bieza, 36/37 m robežā bija noliece uz austrumiem apm. 65°. Taisni mūrētā, ap 1,60 m biezā D aizsargsiena beidzas pie dienvidu korpusa.

Aizsargsienas lūzuma vietā pie dienvidu sienas bija piesaistīta celtne (sk. 5. att.), kuras iekšējie izmēri – garums 4,05 m, platums 3,40 m. Šīs celtnes R, Z un A 0,8–1,0 m biezās sienas mūrētas no dažāda lieluma laukakmeņiem kaļķu javā, bet D – māla celtnes siena – kā papildmūris blakus aizsargsienai – mūrēta mālu javā. Kāda tam nozīme, saprotams nav. Ap 0,8 m platā ieeja celtnē sākotnēji bijusi ziemeļu sienā, bet vēlākā pārbūvē aizmūrēta, un jaunā ieeja iekārtota austrumu sienā tieši pie aizsargmūra. Pēc tam tur izveidots 1,0 x 1,0 m liels priekšnamiņš.

Tālāk uz austrumiem situētais apbūves komplekss pēc atrakšanas izrādījās atbilstošs rakstītajos avotos minētajiem diviem objektiem: pēc pils teritorijā ievestās koordināšu sistēmas – 1) dienvidu korpus – 82–91/c–k kvadrātos un 2) blakustelpa – 82–91/k–v kvadrātos.

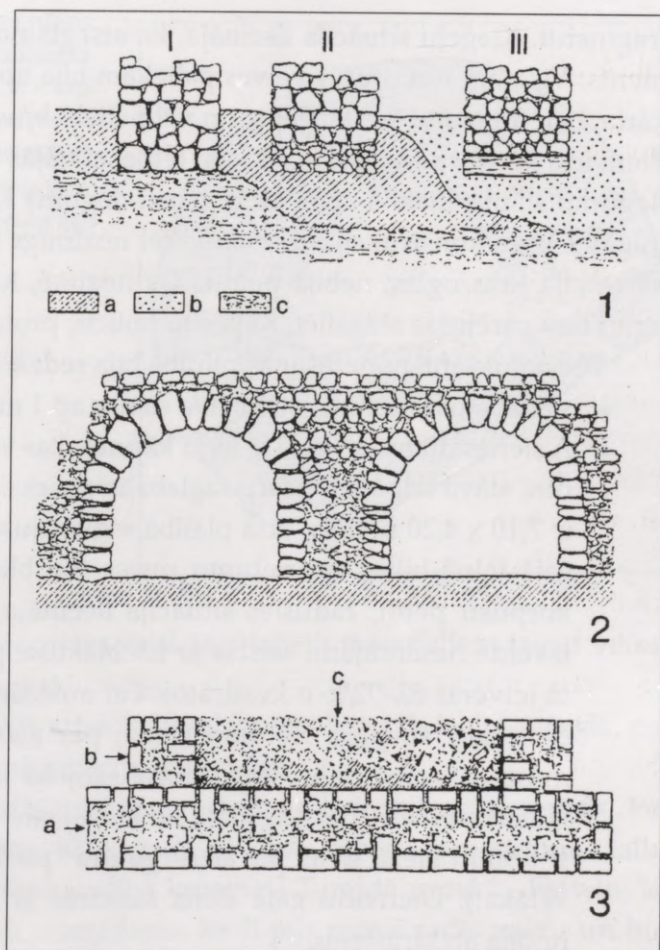
Dienvidu korpus, ko tautā sauca par pagrabiņu, kā redzams 4. att., bija būvgružu un jaunākā laika atkritumu klāts paugurs. Strādājot gan ar tehniku, gan rokot ar rokām, pēc visu atkritumu novākšanas izrādījās, ka dienvidu korpusā pilnīgi saglabājies pirmais stāvs un no otrā stāva – grīdas klājums un ārsienas ap 1,0 m augstumā. Šo sienu dienvidaustrumu stūrī atklājās kāpnes uz trešo stāvu.

Dienvidu korpusa ārējie izmēri bija Z–D virzienā 9,80 m, R–A virzienā 6,70 m; pirmā stāva iekštelpa Z–D virzienā 6,50 m gara, R–A virzienā dienvidu malā 3,40 m, ziemeļu malā 4,0 m plata. Zem šīs telpas grīdas celtnes dienvidu malā bijis 3,20 x 3,60 m liels pagrabs ar cilindrisku griestu velvi. Pagrabā varēja iekļūt pa 1,20 x 1,40 m lielu lūku. Ziemeļu malā turpretī zemgrīdas būvbedre pieblīvēta ar mālzemi, palieliem, pat lieliem laukakmeņiem un būvgružiem.

Visas dienvidu korpusa pirmā stāva lielās telpas griestus veidoja tur izmūrētās divas krusta velves. Velvju spriešļi reljefi izdalās tikai apakšdaļā, bet uz augšu tie pakāpeniski pazeminās, nolīdzinās, līdz augšējā trešdaļā jau veidojas līdzena virsma. Ar tādu paņēmieni sasniegts skaists griestu veidojums. Ar to ir panākts arī tas, ka, veidojot divas krusta velves,

28. att. Celtniecības paņēmieni aizsargmūru būvē:

1 – pamatu celšana (ja būvbedres dibenā 1 – smilšakmens klints; 2 – māla slānis; 3 – ūdeņaina smiltis); 2 – arkas; 3 – pirmās rietumu sienas būvveids (a – pamatsiena, b – pamatsienas iekšpusē piemūrētie atbalsta stabi, c – vēlāks sienas biezuma papildinājums)

visā telpas Z–D garumā radīts gluds, cilindrisks griestu velvējums. Velves pacēlums – ap 1,90 m virs grīdas.

Vērtējot dienvidu korpusa iekšējos un ārējos izmērus, jāsecina, ka tā ārsienas biezums bijis ap 1,30–1,40 m. Tas liek domāt, ka līdz tādai izveidei, kādu konstatēja izrakumos, līdz papildinājumam, piebūvējot blakustelpas, dienvidu korpusa vietā bijusi cita konstrukcija ar noteiktām aizsargfunkcijām.

Atbrīvojot dienvidu korpusa augšdaļu (2. stāva pamatu), kur ap 2,0 m biezumā bija ar ceriņu saknēm caurvīts nogulu (kaļķu java, smiltis, ķieģeļu šķembas, ķieģeļi, jumtu kārneņi, krāšņu podiņu fragmenti) slānis, jau pēc 0,8 m slāņa norakšanas atklājās kādas sabrukušas ķieģeļu konstrukcijas

fragmenti. Ķieģeļu situācija liecināja, ka atsegts nogruvušas velves fragments. Virs šīm nokritušās velves paliekām bija ap 0,20 m bieza deguma kārtā, bet, noņemot šos ķieģeļus un vēl nelielu būvgružu kārtu, pāri visai dienvidu korpusa sienu norobežotai telpai atklājās 0,3–0,6 m biezs ogļains degumu slānis. Lielāki apaļi ogļu gabali deguma kārtā norādīja uz apjomīgāku koka konstrukciju degšanu. Vēl nozīmīgs fakts, ka visā degumu kārtā bija tīras ogles, nebija pelnu. Tas nozīmē, ka uguns noslāpēta un ogles nav varējušas aizgailēt. Kāpēc tā noticis, protams, nosakāms nav.

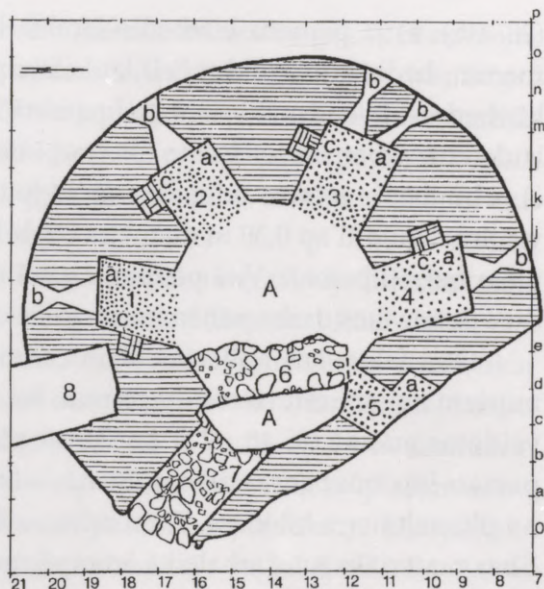
Pēc ogļu slāņa noņemšanas pilnībā bija redzams, ka

- saglabājušās celtnes otrā stāva sienas ap 1 m augstumā,
- A sienas dienvidu galā ir ieeja kāpnēs, kas ved uz trešo stāvu,
- otrā stāva telpā, kas starp saglabājamies celtnes sienu pamatiem ir 7,10 x 4,20 m liela, visā platībā saglabājusies ķieģeļu grīda. Ieeja šajā telpā bijusi no rietumu puses (no blakustelpas!). Dienvidu korpusu pētot, radusies situācija liecināja, ka šī korpusa galīgā izveide nesaraucami saistās ar t.s. blakustelpas izveidi. Kā minēts, tā ietvērās 82–92/k–o kvadrātos. Par austrumu sienu tai izmantota dienvidu korpusa rietumu siena, par ziemeļu sienu – aizsargmūra attiecīgā daļa. Telpu norobežojošā R siena daļēji celta no laukakmeņiem, bet augšdaļā no ķieģeļiem. Augšdaļā ziemeļu galā šī 0,90 m biezā siena pie aizsargmūra “pielīmēta” (tas nozīmē – ir vēlāka!). Dienvidu galā siena saskārās ar dienvidu priekšpils šī rajona aizsargsienu.

Minēto sienu norobežotā telpa bija ap 8,80 m gara (Z–D!) un 4,50 m plata. Ar 0,30 m biezu šķērssienu lielā telpa sadalīta divās daļās: dienvidos 5,20 x 4,50 m lielās telpas DR daļā iebūvēta siltumkrāsns un ziemeļdaļā – neliels pagrabs. Tā velvei pāri veda ceļš uz kāpnēm – uz otro stāvu.

Pagrabstāvā iebūvētā hipokausta tipa siltumkrāsns bija 2,70 m gara, 2,10 m plata, salīdzinājumā ar citur pilī atklātajām krāsnīm ievērojami liela. Nozīmīgs bija konstatējums, ka karstais gaiss no šīs krāsns ticis ievadīts zem dienvidu korpusa lielās telpas ķieģeļu grīdas. Šis konstatējums un vēl tas, ka šī hipokausta tipa krāsns kurināta no dienvidu priekšpils pusē redzamās kurtuves, ir neapšaubāmas liecības, ka dienvidu korpus un blakustelpas izrakumu laikā konstatētajā veidā izbūvētas 13. gs. beigās vai 14. gs. sākumā, kad notikusi visas dienvidu priekšpils izbūve.

29. att. Vārtu torņa 1. stāva plāns: A – centrālā telpa; 1–5 – šaujamma-
 meras (a – to pieejas telpa, b – šau-
 jamlūka, c – nišas šaujamlūku pieejas
 kreisās puses sienā), 6 – nenosakā-
 mas sienas fragments, 7 – ieeja tornī
 no pagalma, 8 – R aizsargsienas gals

Pēc arheoloģiskās izpētes gaitā iegūtajiem materiāliem tagad veikta šī pils apbūves mezgla restaurācija.

Sarežģītāka situācija arheoloģiskai izpētei bija pils ieejas mezglā, par kuru rakstītos avotos informācijas ļoti maz.

Visas mūra pils aizsargsistēmas pamats ir lielais apkārtmūris. Pēc Indriķa hronikas ziņām, 1214. gadā bīskapa Alberta prombūtnes laikā Raceburgas bīskapa Filipa vadībā krustneši Turaidā uzceļ „.. kastelu, ko nosauca par Fredelandi .. cerēdams, ka šī pils zemei radīs mieru un būs patvērums priesteriem un visiem viņa vīriem”⁸. Arheoloģiskos izrakumos šīs kastelas paliekas konstatēja pils R malā (5. att.: e), taču skaidrs, ka, izvēršot īsta cietokšņa celtniecību, kastela bijis tikai pagaidu patvērums. Jau 1218. gadā Turaidu apzīmē ar vārdu “castrum” – tas nozīmē lielu, spēcīgu nocietinājumu, bet, kā šī pārmaiņa notikusi, rakstīto ziņu nav. Jādomā, ka par “castrum” Turaidas pils apzīmēta tad, kad tā bija apjozta ar aizsargmūri un radīts attiecīgs ieejas mezgls.

Aizsargmūra celtniecības pamatmateriāli bijuši laukakmeņi, mazāk plienakmeņi un ķieģeļi. Saistviela – kaļķi.

Aizsargmūra celtnieki bijuši labi sava amata pratēji, kas zinīgi izvērtējuši dabas vidi, piemērojot tai visatbilstošākos nocietinājumu pamatu celšanas paņēmienus. Aizsargsienas pamatu celšanā meistari rikojušies trejādi

(28. att.): a) ja pamatu būvbedre izrakta līdz pamatklintij – līdz smilšakmenim, bedrē tūlīt guldīti lieli laukakmeņi, lietojot kaļķu saistvielu; b) ja būvbedres dibens mālu slānī, tad pamatā līdz 0,5 m biezā kārtā likti nelieli laukakmeņi bez saistvielas un tikai tad – lielāki laukakmeņi kaļķu saistvielā; c) ja būvbedre ierakta ūdeņainā smiltī (pils ziemeļaustrumu daļā!), tad tur vispirms guldīti ap 0,30 m diametra ozola baļķi un tikai virs tiem no akmeņiem mūrēti pamati. Visā pētījumā gaitā redzams, ka senie mūrnieki atraduši pareizākos darba paņēmienus, jo nekur nav vērota pamatu bojāšanās.

Otrs fakts, kas apliecina seno celtnieku gudrību, ir tas, ka aizsargmūriem nav mūrēti vienlaidu pamati, bet ap 2,0–2,2 m biezajā aizsargmūrī veidotas arkas (28. att.: 2). Ap 2,5 m platām un 2,5 m augstām arkām pamats bija būvbedres dibens. Sienās – laukakmeņi, bet augšējās velvēs – no plienakmeņu blokiem. Tādu arku veidošana deva ievērojamu celtniecības materiālu un darbalaiņa ietaupījumu un veicināja nokrišņu ūdeņu noplūdi no pagalma.

Labi saglabājies pils pirmatnējās rietumu sienas fragments parādīja vēl vienu celtniecības variantu. Te uz 2,0 m biezajiem pamatiem, kas, kā minēts, celti ar arku izmantošanu, no ķieģeļiem liktā siena ir plānāka. Virs akmens pamatiem mūrētā ķieģeļu siena šajā rajonā tikai 1,0 m bieza. Uz āru šī siena mūrēta gluda, bet no iekšpuses pie tās ar 2,70 m atstarpi piemūrēti 0,90 x 0,90 m lieli atbalsta stabi (28. att.: 3). Arī šāds aizsargsienas celšanas veids bija materiālu un laika taupīšana.

Protams, nocietinājumu sistēmā nozīmīgākā vietā bija ieejas rajons, kurā bija jādomā gan par pievedceļa, gan tiešās ieejas – vārtu aizsardzību. Vērojot nocietinājumu attīstību, jāteic, ka vācu mūra pils celšanai izraudzītā bijušās Kaupo pils vieta ir ļoti izdevīgu dabisku šķēršļu sargāta.⁹ To izmantojuši vācu celtnieki, saglabājot sākotnēji pat lībiešu pils laika pieejas ceļu un vārtu vietu,¹⁰ t.i., tāpat kā lībiešu pils laikā, ieeju izveidojot no ZR. Taču, šķiet, jau 13. gs., norokot lībiešu laika aizsargvaļņa R galu, izveidots taisns, platāks, vienmērīga krituma pievedceļš. Tad arī šim ceļam ieklāts sīkakmeņu bruģis ar īpašu ūdens noteku vidū.

15. gs. beigās – 16. gs. sākumā sakarā ar šaujamo ieroču ieviešanu pilnīgi pārveidota arī Turaidas pils nocietinājumu sistēma. Radīts jauns piebraucamais ceļš, veidota jauna šī ceļa aizsargsistēma ("cvingers"), uzcelts ieejas aizsardzībai īpašs vārtu tornis, kurā aizsardzībai paredzēta

ugunsieroču izmantošana. Šis tornis ir lielākā, arī nozīmīgākā celtne ieejas mezglā. Tā apraksts 1590. gada poļu revīzijas protokolā ir ļoti vispārīgs.⁷ No tā izriet, ka revīzijas laikā tornis jau bijis daļējā sabrukuma stadijā: "Mūsdienās no tā saglabājušies tikai pamati, iespējams, arī pagrabs." Tālāk gan aprakstīti šī torņa divi stāvi un galerija virs tiem. Minēts arī, ka tornim ir bijis "vēl nebojāts jumts no dēļiem".

Arheoloģiskās izpētes sākumā šī vārtu torņa rajonā bija līdzens lauks (sk. 3. att.). Tūristu plūsmas un transporta kustības rezultātā noblīvētā, būvgružiem pilnā zeme bija ļoti cieta, un darba sākumā varēja atrakt tikai to, ko atirdināja ar laužņiem. Attīrot torņa kontūras un izsmelot iekštelpu līdz 96,30 līmenim, kļuva redzams, ka tornis ir apaļš, ap 14 m diametrā. Torņa iekštelpas centrālā daļa bijusi ap 6,0 m diametrā, ar plašām sānu izbūvēm – šaujammkameru pieejām un pašām šaujamlūkām. Uz laukakmeņu pamatiem celtās torņa ķieģeļu sienas bija saglabājušās 1,5–2,0 m augstumā, to biezums starp šaujammkamerām ap 3,50 m. Iekštelpa, izmūrējot tajā ieeju un šaujammkameras, izrādījās stipri izrobota (29. att.). Iztīrot torņa telpu pilnīgi, 95,90–96,20 līmenī atklājās samērā labi saglabājusies telpas klons, kļuva redzama ieejas vieta tornī un tas, ka tornim bijušas 5 šaujamlūkas: gar R aizsargsienu, uz rietumu pusi, uz ziemeļrietumiem (ar 2 atverēm šaušanai, uz ziemeļiem un uz austrumiem – gar vārtu pieeju. Par šaujamlūku izveidi pilnīgāko priekšstatu deva labi saglabājusies 1. un 3. šaujammkamera (29. att.).

Pirmā šaujamlūka bija izveidota torņa dienvidu sienā blakus R aizsargmūrim, lai varētu apšaudīt lauku tieši gar šo sienu. Torņa sienā izmūrēta 2,0 m plata pieeja. Pieejas kreisajā sienā, 0,75 m no tās ārējā gala, izmūrēta 0,62 m plata, 0,62 m dziļa niša. Pati šaujamlūka veidota kā vidū sašaurināts atvērums. Atvērums iekšpusē 1,08 m, vidū 0,30 m, ārpusē 0,90 m plats. Šaujamlūkas šaurākā vietā 0,18 m platā gropē bijis koka paliktnis zem ieroča.

Visas šaujamlūkas bijušas izveidotas vienādi. Trešā šaujamlūka, domāta apšaudei ziemeļziemeļrietumu virzienā, no pārējām atšķīrās vienīgi ar to, ka tai bija divi apšaudes atvērumi. Tai tāpat bija pieejas telpa, kuras platums 2,14 m. Tāpat pieejas kreisās puses sienā bija izmūrēta niša (0,85 m plata, 0,75 m dziļa). Abu atvērumu augstums 0,70 m, abus augšā nosedza lielāki plienakmeņi.

Tas, ka trešajai šaujamlūkai bijuši divi atvērumi šaušanai, ka ziemeļu virzienā varēja šaut arī no ceturtās šaujamlūkas, ir norādījums, ka tieši ziemeļu virziens (galvenais pievedceļš!) uzlūkots par bīstamāko un pastiprināti apsargājamo.

Piektā šaujamlūka bija sapostīta, domājams, 20. gs. 30. gados, rokot grāvi ūdensvada ielikšanai, ceļot skolotāju atpūtas namu, vai vēlāk – liekot elektrokabeli.

Ieeja torņa telpā bija veidota no pagalma – no DDA puses. Tās platums 1,90 m, sienas rūpīgi, gludi nomūrētas. Ieejas sliksni iezīmēja 4 lieli laukakmeņi. Interesants fakts, ka ieejas austrumu pusē savā sākotnējā vietā bija saglabājies 0,55 m garš, 0,38 m plats un 0,20 m biezs plienakmens bluķis, kurā augšpusē iekaltā 0,04 m dziļā un 0,17 m platā gropē bija iestiprināts durvju viras kāsis.

Darba nobeigumā tornī konstatēja kādas vecākas, ap 1,60 m biezas, no laukakmeņiem celtas sienas paliekas. Tās pastāvēšanas laika un ar to saistītās celtniecības skaidrošanai nekādu citu liecību nav.

Pils pamatteritorijas arheoloģiskās izpētes gaitā atsegtais (celtņu un nocietinājumu paliekas) un atrastais (senlietas, keramika, celtniecības materiāli u.c.), tāpat novērojumi kopumā veido daudzpusīgu vēstures avotu bāzi. Piesaistot vēl priekšpiļu izpētē iegūto un rakstītos avotus (tie gan ļoti trūcīgi), kopumā ir radīta iespēja padziļinātai Turaidas novada vēstures atainošanai vairāku gadsimtu gaitā.

Publicētais dod ieskatu par arheoloģiskās izpētes norisi un šī darba gaitā atsegto un atrasto, kas nu veido pamatu ne tikai pils, bet lielā mērā arī visa novada vēstures skaidrojumam.

1999. gadā noslēgsies Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas 25 gadu darbība, kas noritējusi šīs ekspedīcijas vadītāja – šī raksta autora un Turaidas muzejrezervāta direktores Annas Jurkānes ilgstošā, mērķtiecīgā sadarbībā. Darbs ekspedīcijā, kas daudzus gadus turpinājies no ieviedu laika pavasaros līdz rudens dzelteno lapu brīdim, prasījis tās darbinieku lielu, pašreizējā uzupurēšanos. Vispirms ir minama māksliniece Ilze Siliņa, kas ekspedīcijā darbojusies visus 25 gadus. Ilgāku vai īsāku laiku ekspedīcijā līdzdarbojušies cilvēki, kas arheoloģiju izvēlējušies par sava darba jomu, – šobrīd Latvijas vēstures institūta zinātniskie darbinieki Antonija Vilcāne un Guntis Zemītis, Latvijas Vēstures muzeja līdzstrādnieks Jānis Ciglis.

Fiziskā darba veicēji bijuši Latvijas Universitātes, Daugavpils Pedagoģiskā institūta (tagad augstskola) un Orlas Arhitektūras institūta studenti, Rīgas, Siguldas, Saulkrastu un Gulbenes vidusskolu skolēni. Īpaši jāuzteic Rīgas 31. vidusskolas (vadītāja skolotāja Aija Līdaka), Saulkrastu vidusskolas un Gulbenes vidusskolas (organizētājs Jānis Kukainis) jauniešu labi organizētā darbība. Vienu sezonu strādāja 10 jaunieši no Norvēģijas, divas sezonas – starptautiskās piļu organizācijas entuziasti.

Plaša apjoma arheoloģiskos izrakumus izcilajā arheoloģijas un vēstures pieminekli varēja veikt tikai tāpēc, ka sākumposmā šo darbu finansiāli atbalstīja Siguldas novadpētniecības muzejs, tad lielākā apjomā Latvijas vēstures institūts, Siguldas pilsētas vadība, Latvijas Kultūras fonds un Latvijas Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija. Par to visiem jo liela pateicība.

Atsauces

- ¹ *Malvess R.* Pētniecības materiāli par arhitektūras un vēstures pieminekli Turaidas pili. – Rīga, Latvijas PSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas un konstruktoru birojs (turpmāk ZRKB), 1974. Mašīnraksts LU Latvijas vēstures institūtā Arheoloģijas nodaļas arhīvā; Pētniecības materiāli par arhitektūras un vēstures pieminekli Turaidas pili. Kartes, plāni un shēmas. – ZRKB, 1974. Mašīnraksts pirmajam darbam.
- ² *Stubavs A.* Atskaite par arheoloģiskiem izrakumiem Turaidas pilskalnā 1953. g. Mašīnraksts LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā; *Zirnis A.* Atskaite par 1960. g. jūnija mēnesī raktiem šurfiem bij. Turaidas pils pagalma teritorijā. Mašīnraksts LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā; *Malvess R.* Arheoloģiskie izrakumi arhitektūras un vēstures pieminekli Turaidas pilsdrupās 1968. g. vasarā. – Rīga, 1969. Mašīnraksts LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā.
- ³ *Malvess R.* Pētniecības materiāli .. – 71. lpp.
- ⁴ Līmeņi aprēķināti pēc centrālajā tornī esošās atzīmes – 98,62 m virs jūras līmeņa.
- ⁵ *Malvess R.* Pētniecības materiāli .. – 68.–84. lpp.
- ⁶ Turpat. – 77., 78. lpp.
- ⁷ Pētniecības materiāli... // 1590. gada poļu revīzijas protokols. – 70., 71. lpp.
- ⁸ Indriķa hronika. – XVIII, 3.
- ⁹ *Graudonis J.* Turaida un lībiešu pils. – Turaidas muzejrezervāts, 1998. – 9.–11. lpp., 7. att.
- ¹⁰ Turpat. – 8. att.

Rakstā izmantoti autora fotoattēli, I. Siliņas un D. Pjatkovskas zīmējumi.

Jānis Graudonis

ARCHÄOLOGISCHE ERFORSCHUNG DER BURG TURAIDA

Zusammenfassung

Wegen der Konservierung des halbrunden Turmes der Burgruine Turaida wurden 1974 in seinem Kellergeschoss archäologische Ausgrabungen organisiert. Danach hat man beschlossen, das ganze Territorium der Burg freizulegen, um die Fundamente der Mauern zu konservieren und teils zu restaurieren. Die Ziele der geplanten archäologischen Forschungen waren folgend: 1) wissenschaftlich begründete Materialien für Wiederherstellung der Burgruine zu bieten, 2) neue Quellen für Geschichte der Burg und ihrer näheren Umgebung zu erwerben, 3) neue Exponate für örtliches Geschichtsmuseum zu bekommen. 1975–1998 hat man unter der Leitung des Autors den meisten Teil der Hauptburg archäologisch freigelegt. Die Forschungen wurden in nummerierten Grabungsplätzen (Abb. 5) durchgeführt.

Die Forschungen wurden im südwestlichen Teil der Burg begonnen. In diesem Areal wurde das Verfallen der ersten Schutzmauer um die Wende des 14.–15. Jh. und der Bau des halbrunden Turmes um die Wende des 15.–16. Jh. festgestellt (Abb. 6–12). Man hat auch Warmluftöfen des 14.–15. Jh. (Abb. 6, 7, 8:13), eine Wasserrinne des 18. Jh., ein Ofen vermutlich aus dem 16.–17. Jh. (Abb. 7:9) und andere Überreste auf einander folgender Bauetappen entdeckt. Wegen ihres fragmentarischen Zustandes war die völlige Rekonstruktion ehemaliger Bauten an diesem Ort unmöglich. Die interessanteste Entdeckung ist ein vermutliches Badehaus (Abb. 12) mit einem Steinofen und Brunnen gewesen.

Neben der nördlichen Schutzmauer (Abb. 13) ist zweigeschössige Bebauung festgestellt worden. Davon zeugten Funde im Raum des "Pfortners" östlich des zentralen Turmes, weil Bauten in diesem Areal zerfallen waren. Vom erwähnten Raum zeugte eine Wendeltreppe (Abb. 14) und der Schornstein in der Wand des Turmes. Von der Bebauung des Grundgeschosses muss man noch einen Vorraum eines vermutlichen Badehauses, Überreste einer Fachwerk-Wand, Überreste der Öfen und der Treppen (Abb. 13, 15, 16) nennen.

Parallel zur östlichen Schutzmauer wurde eine Mauer des Gebäudes freigelegt. Das Gebäude ist mit eingebauten Zwischenwänden in einzelne Räume

verteilt worden (Abb. 5). Auch in diesem Teil waren zweigeschössige Räume zu vermuten, obwohl archäologisch nur das Erdgeschoss freigelegt wurde (Abb. 17–27). Man hat im nördlichen Teil des östlichen Gebäudes Überbleibsel nach einem Brand freigelegt. Das Erdgeschoss hatte Ziegelbelag und Beheizung durch Warmluftöfen. Die Funde zeugen, dass im Obergeschoss der Fußboden mit Fliesen belegt und mittels Kachelöfen beheizt worden ist. Man hat auch die Konstruktion der Überdeckung des Kellers festgestellt: in O–W Richtung sind Tragbalken, aber darüber in N–S Richtung – eine Bretterschicht gewesen. Dann gab es eine Schicht mit Birkenrinde, die zweite Schicht mit Lehm, die dritte Schicht mit Sand und nur darauf ist der Fußboden des Erdgeschosses mit Ziegel belegt worden. Die Funde in einem Raum zeugten von Bierbrauerei (Abb. 17:7). In einigen Räumen hat man Überbleibsel der Öfen (Abb. 17:8, 20:a, 23), im Hof – das Pflaster freigelegt (Abb. 17:6, 20:8). Bedeutend sind die im Gebäude gefundenen Fundamente eines runden turmartigen Baues, die schwer zu erklären sind (Abb. 20:7, 9). Die freigelegten Fundamente wurden in diesem Teil der Burg konserviert.

Es wurden Überbleibsel des im 15. Jh. gebauten Torturms (Abb. 29) und einige weitere Bauelemente (Abb. 28) freigelegt.

Die Erforschung des südlichen Gebäudes mit einem Nebenraum hatte aber bessere Vorstellung über die ehemalige Bebauung verschafft, und es wurde mit Hilfe der archäologischen Materialien restauriert.

Während des 19. Jh. ist die Burgruine stark zerstört worden, als die Mauern zur Gewinnung der Baumaterialien für unweit errichtete Neubauten gebraucht wurden. Während der archäologischen Ausgrabungen wurde nicht nur fast die ganze Hauptburg, sondern auch die Vorburgen teilweise freigelegt. Diese Materialien samt spärlichen schriftlichen Überlieferungen sind zur Restauration der Burg verwendet worden.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Plan der Burgruine Turaida vor dem Anfang der archäologischen Ausgrabungen 1976: 1 – bis 1976 erhaltene Bauten: a – zentraler Turm, b – „Kornkammer“ – Museumsgebäude, c – halbrunder Turm, d – Fragmente der Schutzmauer; 2 – Bäume auf dem Burgberg; 3 – Hauptweg zur Burg.
- Abb. 2. Plan der Ostwand des Kellergeschosses des halbrunden Turmes.
- Abb. 3. Hauptweg zur Burg vom Norden.

- Abb. 4. Ruine des südlichen Gebäudes vom Norden.
- Abb. 5. Grabungsplätze (I–XIX) im Territorium der Burgruine und einige Objekte: a – Torturm, b – zentraler Turm, c – „Kornkammer“, d – halbrunder Turm, e – „castellum“, f – Überbleibsel der ersten Schutzmauer, g – Südgebäude, h – Schutzmauer.
- Abb. 6. Überbleibsel eines Warmluftofens im Grabungsplatz Nr. I.
- Abb. 7. Aufbau des Warmluftofens: a – Seitenwände, b – Wände des Feuerraumes, c – Wölbung, d – Raum zwischen Wölbungen, e – Lehm-Erde-Schicht, f – Steine, g – Pflaster im Vorraum.
- Abb. 8. Im Grabungsplatz Nr. II freigelegte Objekte: 1 – Fragment einer Mauer, 2 – Lehm Boden, 3 – Grube für Pfosten, 4 – Fragment einer Mauer, 5 – Fragment einer Mauer, 6 – spätere Mauer aus Feldsteinen, 7 – Fragment einer Mauer, 8 – Kalkboden, 9 – Ofen, 10 – Fundamente eines Baues, 11 – Fragment einer Mauer, 12 – Wasserrinne, 13 – Warmluftofen, 14 – Steinhäufen.
- Abb. 9. Grube für Pfosten, mit Steinen umlegt im Grabungsplatz Nr. II.
- Abb. 10. Ofen im Grabungsplatz Nr. II.
- Abb. 11. Fundamente einer Wand unter dem Boden eines Baues im Grabungsplatz Nr. II.
- Abb. 12. Plan des Badehauses im Grabungsplatz Nr. II: 1 – Grundschwelle, 2 – Ort des Steinofens, 3 – Brunnen, 4 – Ecke, 5 – Aufbau des Brunnens – mit Rundhölzern von außen und Brettern von innen.
- Abb. 13. Plan der Grabungsplätze Nr. V–VI: 1 – nördliche Schutzmauer, 2 – zentraler Turm, 3–6 – Querwände, 7 – innere Wand des nördlichen Gebäudes, 8 – Überbleibsel einer Wand im Fachwerk, 9 – Raum, 10 – Gang zum Keller, a – Raum am Turm, b – vermutliches Badehaus, c – Vorraum des Badehauses, d – Lichtschacht, da – Türstelle, f – Raum mit Ziegelbelag, g – Ofen, h – viereckiges Fundament, i – Mauer, j – Brunnen, k – Treppe, l – Treppe zum Warmluftofen.
- Abb. 14. Wendeltreppe zur „Kammer des Pförtners“.
- Abb. 15. Fundamente im Grabungsplatz Nr. V.
- Abb. 16. Wandnische im Grabungsplatz Nr. VI.
- Abb. 17. Im östlichen Teil der Burg freigelegte Objekte: 1 – östliche Schutzmauer, 2 – Querwand, 3 – innere Wand des östlichen Gebäudes, 4 – Querwand, 5 – Treppe, 6 – Ziegelbelag, 7 – vermutliche „Bierbrauerei“, 8 – Ofen, 9 – Mauer mit Lehmörtel, 10 – Fundamente einer Mauer.
- Abb. 18. Pfosten aus Ziegel und Treppe.
- Abb. 19. Fundamente aus Feldstein im Grabungsplatz Nr. XI.
- Abb. 20. Plan der Grabungsplätze Nr. XI-a und XIV: 1–5 Mauerwände, 6 – Fragmente der älteren Bauten, 7 – Fundament eines Turmes?, 8 – Pflaster aus Ziegel, a – Ofen, b – Fundament eines Ofens aus Feldstein, c – Ziegelbelag der älteren

Bebauung, d – Konstruktion aus Ziegel, 9 – Fundament eines Turmes (13. Jh.),
10 – Überbleibsel der Holzbauten der heidnischen Liven.

Abb. 21. Treppe im Grabungsplatz Nr. XI-a.

Abb. 22. Ofen im Grabungsplatz Nr. XI-a.

Abb. 23. Im Grabungsplatz Nr. XI-a freigelegte Objekte: a – Plattform der Treppe, b –
Fundamente eines Turmes, c – Pföste aus Ziegel, d – Fragmente eines älteren
Bautens, e – Lehmbooden, f – Pflaster aus Ziegel.

Abb. 24. Fundamente eines Gebäudes (13. Jh.?) im Grabungsplatz Nr. XI-a.

Abb. 25. Querwände im Grabungsplatz Nr. XIV.

Abb. 26. Wasserrinne im Grabungsplatz Nr. XIV.

Abb. 27. Pflaster aus plattem Feldstein im Grabungsplatz Nr. XIV.

Abb. 28. Bauarten der Schutzmauer: 1 – Fundamente (1 – Sandstein, 2 – Lehmschicht,
3 – fließender Sand); 2 – Bögen, 3 – Bauart der westlichen Wand (a – Grundwand,
b – Stütze an der Wand an der Innenseite, c – spätere Anmauerung).

Abb. 29. Plan des Erdgeschosses des Torturmes: A – zentraler Raum, 1–5 Schießscharten,
6 – ältere Mauer, 7 – Eingang vom Hof, 8 – Fragment der westlichen Schutzmauer.

Gunārs Jansons

TURAIIDAS PILS NOCIETINĀJUMU ATTĪSTĪBA 13.–17. GS. PILS ARHITEKTŪRAS REKONSTRUKCIJAS MĒGINĀJUMS

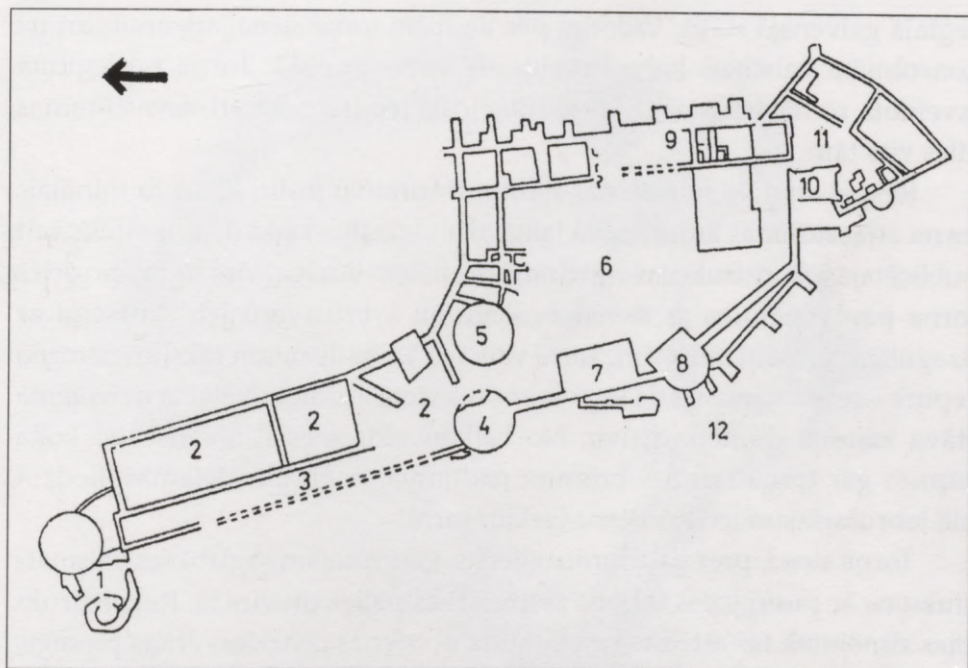
**Bīskapa mūra pils Frēdelande (Vredelant)
13. gs. pirmajā pusē**

Indriķa hronikā ar 1214. gadu datētajā vietā lasām: "Par Frēdelandes kastelas uzcelšanu. Pēc tam Raceburgas bīskaps Filips ar krustnešiem un fogtu Gerhardu devās uz Turaidu un bīskapam tur uzcēla kastelu, ko nosauca par Frēdelandi [..]."¹

Mūsu gadsimta pirmajā pusē, apsekojot Turaidas pils atliekas, igauņu vēsturnieks Armīns Tūlse (*Tuulse*) secina: "Agrīnākā celtne ir apaļais tornis [..]. Torņa veids liecina par labu pieņēmumam, ka to cēluši krustneši jau Raceburgas bīskapa laikā; viņiem bija nostiprinājusies paļāvība ķieģeļiem, kas tikuši pielietoti jau Rīgas pilsētas mūrim. No Rīgas arī saņemts materiāls un vajadzīgais darbspēks. Sākotnēji pils, šķiet, pastāvējusi kā tornis, kuru pēc pilskalnu parauga apjozis zemes valnis un palisāde. Bet drīz ierīkoti mūri; tie tāpat sekojuši kalna formai."² – "Ar dabu saistītā Turaida savā sākotnējā risinājumā bija domāta vienīgi kā torņpils."³ – "Turaida ir tipiska dzīvojamā torņa pils, kas liecina arī par senatnes noslēgtības radītajām grūtībām; tas nav tīrs bergfrīds, arī ne donžons, šeit vairāk sajaukušās normāniskās un vācu tradīcijas."⁴ Tiktāl Tūlse.

Pateicoties kopš 1976. gada prof. Jāņa Graudoņa vadībā veiktajiem plašajiem arheoloģiskajiem izrakumiem, kuros tika atsegta senākās pils nocietinājumu paliekas (1. att.), ir kļuvis iespējams sniegt dažas grafiskas Turaidas pils arhitektūras rekonstrukcijas.

Bīskapa mūra pils Frēdelandes sākotnējās apbūves rekonstrukcijas mēģinājumā (2. att.) skatāma pils teritorijas centrālā daļa vēl bez

1. att. Arhitektūras pieminekļa – Turaidas pils shematiskais plāns. Sastādīts pēc arheoloģisko izrakumu liecībām.

1 – ārējie ziemeļu vārti ar vārtu torniem, 2 – ziemeļu priekšpils, 3 – iekšējā grāvja un paceļamā tilta vieta cvingerā, 4 – iekšējie ziemeļu vārti un vārtu tornis, 5 – galvenais tornis jeb bergfrīds, 6 – pils pagalms, 7 – rietumu korpuss ("klēts"), 8 – lielais pusapaļais tornis, 9 – palasta celtnes, 10 – torņveidīgais dienvidu korpuss un vārti uz dienvidu priekšpili, 11 – dienvidu priekšpils ar stalli un mazo pusapaļo torni ārpusē, 12 – senāko nocietinājumu atliekas ārpus mūriem

mūra priekšpilim un ar lielo apaļo torni kā galveno apbūves sastāvdaļu.

Turaidas pils lielais apaļais tornis, kura drupas līdz mūsu dienām bija saglabājušās aptuveni 27 m augstumā, 1936. gadā tika nostiprināts, virspusē iebetonējot skatu platformu, bet 1953. gadā arhitekta K. Vikmaņa vadībā tika uzsākta tā restaurācija, rekonponējot zudušo augšdaļu un nosedzot to ar stāvu, dakstiņiem segtu teltsveida jumtu. Lai atvieglotu apmeklētāju iekļūšanu tornī, pagalma līmenī jau agrāk izlauzta atvēruma vietā tikusi ierīkota tur nebijusi durvju aila, kā arī iekšējas kāpnes uz kādreizējo pirmo grīdas līmeni, kas sākotnēji bijis pieejams tikai no augšas, jo vienīgā ieeja tad atradusies augstu virs zemes, ar kupolveivi

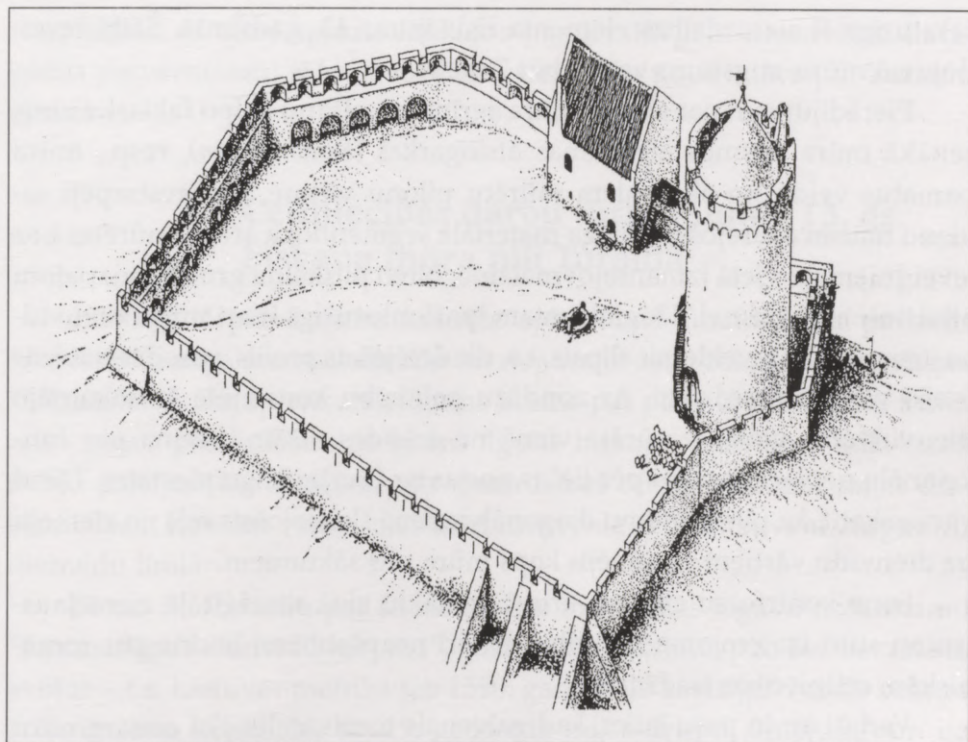
segtajā galvenajā stāvā. Vadoties pēc liecībām torņa sienā, atjaunots arī uz konsolsijām balstītais koka lievenis šīs ieejas priekšā. Torņa noslēgumā izveidota romāniskas arkādes motīva josla jeb frīze, kā arī taisnstūrainas ailas virs tām.

Respektējot šo mūsdienās radīto dekoratīvo joslu, kādu to minētais torņa atjaunošanas autors savā laikā bija saskatījis kādā drupu attēlā, šeit publicētajā rekonstrukcijas zīmējumā tā attēlota līdzīga. Virs šīs joslas sācies torņa paplatinājums ar sienas noslēgumu – brustvēru jeb krūšsegu ar dzeguļiem un šaujamlūkām. Tornī vainago 13. gadsimtam raksturīgā torņa cepure – mūra konusveida kupols ar savā vietā iezīmētu velvētā dzīvojamā stāva kamīna dūmeņa galvu. No balkonveida ieejas lieveņa ved koka kāpnes gar torņa sienu – briesmu gadījumā viegli likvidējamas, liedzot pilī iebrukušajam ienaidniekam iekļūt tornī.

Torņa sienā, pret austrumiem vērsts, vēl joprojām saglabājies balsināts laukums ar pusaploces formas pieres arkas paliekām virs tā. Rekonstrukcijas zīmējumā tas attēlots kā nedaudz no sienas izvirzītas arkas piesegts krucifiksa novietojums. Nostāsts par pils baznīcu šajā vietā varējis rasties no šādas sākotnējās reliģisku brīvdabas ceremoniju noturēšanas vietas.

Torņa sienas mūrētas no sevišķi gariem ķieģeļiem – (9 x 15 x 33,5 cm, ķieģeļi mērīti šķietami sākotnēja mūrējuma vietās). Šādi izmēri varētu būt pieskaitāmi pierādījumiem, kuri ļauj apšaubīt A. Tūlses viedokli par ķieģeļu transportu no Rīgas, kur tik gari ķieģeļi nav lietoti. Literatūrā toties atrodams norādījums par ķieģeļu ražošanu Turaidā jau izsenis, seno ķieģeļnīcu izmantotajās māla bedrēs vēlāk ierīkojot muižas zivju dīķus. Bīskapa pils celtnu ievērojamie ķieģeļu mūra apjomi gadsimtu gaitā būs ražoti pils tiešajā tuvumā, kur bijušas atrodamas piemērotas izejmateriāla iegulas – vidusdevona formācijas treknie sarkanie māli.

Drīz pēc galvenā torņa uzcelšanas ar aizsargmūri tika apjots pils pagalmis, kas aizņēma kādreizējā lībiešu pilskalna plakumu. Par plakumu to varam dēvēt diezgan nosacīti, jo tam ir samērā izteikts reljefs, kas pastāv vēl mūsdienās. No teritorijas augstākā punkta, kur uzcelts galvenais tornis, šī reljefa kritums visvairāk jūtams dienvidu–dienvidaustrumu virzienā. Savā galīgajā platībā, izmantojot turpat 2 morgenus (nedaudz mazāk par 5100 m²) no apbūvei derīgās pakalna muguras, ticis iemērīts neregulārs sešstūris ar taisnvirziena austrumu malu, no kuras taisnā leņķi pavērsti

2. att. Bīskapa mūra pils Frédelande (Vredelant) 13. gadsimta pirmajā pusē.
 Autora rekonstrukcijas mēģinājums

ziemeļu un dienvidu mūra posmi, bet no mūru līnijas izvirzīti četri lūzum-punkti pils t.s. uzbrukuma (vairāk apdraudētajā) pusē ziemeļu un rietumu malā. Mūru krasā virziena maiņa, apejot galveno torni, ir uzskatāma liecība mūru celtniecības secībai pilī.

Apakšdaļā no akmeņiem, augstāk – no ķieģeļiem (9 x 13,5 x 28,5 cm) celtais, ap 1,4 m biežais mūris bijis principiāli līdzīgas uzbūves kā Rīgas pilsētas mūris: pagalma pusē tam bija arkādes veidā kārtotas nišas, kādas tika konstatētas galvenokārt dienvidu galā un izrakumos atsegtajās rietumu posma atliekās. Turaida ir vienīgā kastelas tipa pils Latvijas teritorijā, kuras aizsargmūrī līdz šim atrastas šādas nišu arkādes. Nišas bijušas ap 2,6 m platas un 0,8 m dziļas, segtas ar pusloka arku. Saglabājušās liecības ir pamatā arī šo pirmo aizsargmūru sargejas līmeņa noteikšanai. Mūru sargejas krūšsega izveidojums ar šaujamlūkām un dzeguļiem attēlots kā

raksturīgs šī aizsardzības elementa risinājums 13. gadsimtā. Šādā izveidojumā mūru augstums varēja būt 7 metri.

Pierādījumam par aizsargmūra agrīno uzcelšanu kalpo fakts, ka visos senākā mūra posmos atrodamas atslogarkas (*Schwibbogen*), resp., mūra pamatus veido no akmeņiem mūrētu pilonu virkne, ko savstarpēji savieno mūrim caurejošas līdzīga materiāla segmentloka arkas, mūrētas bez ievaidņiem, to vietā izmantojot mālaino, blīvo pilskalna grunti, noapaļotu atbilstoši arkas līknei. 13. gadsimtam īpaši raksturīgs ir arī mūru dienvidaustrumu stūrī izveidotais slīpais, t.s. rikošetējošais profils, paredzēts līdzās esošo vārtu aizsardzībai. Ar zondāžu palīdzību konstatētā šo sākotnējo dienvidvārtu vieta, izmūrēta vienā no arkādes nišām, liecina par funkcionālu nepieciešamību pēc tiešas noejas uz Gaujas kuģu piestātni. Tātad var uzskatīt, ka pils pagalmu diagonālvirzienā šķērsojošais ceļš no ziemeļu uz dienvidu vārtiem pastāvējis kopš mūra pils sākumiem.

Seno kontrforsu atliekas gruntsapstākļu ziņā sarežģītajā ziemeļaustrumu stūrī izvietojuma īpatnību dēļ arī neapšaubāmi liecina par romāniskām celtniecības tradīcijām.⁵

Varbūt ap to pašu laiku, kad galvenais tornis, celta ēka aizsargmūru teritorijas rietumu malā, tieši virs pilskalna nogāzes.

No šīs celtnes, kas tika atsegta arheoloģisko izrakumu gaitā, bija saglabājusies vienīgi tās rietumu ārsiena ar sānsienu mūrējuma atliekām austrumu virzienā, ļaujot atradumu noteikt kā puspagraba telpas fragmentu. Arī šī celtnē mūrēta no liela garuma ķieģeļiem: to izmēri 8,5 x 15 x 32 cm. Divu logailu vieta liecina par ēkas kādreizējo dzīvojamo funkciju, taču novietne pils apdraudētajā pusē, jādoma, būs noteikusi arī celtnes aizsardzības raksturu.

Nelielā celtnē, kuras garums 13 m, varētu būt aptuveni 10 m plata un ietvert sevī pirmo nocietināto mītņu t.s. stipro namu iezīmes, varbūt kalpojot par bīskapa ļaužu apmešanās vietu, celtu drīz pēc galvenā torņa.

Piedāvātajā rekonstrukcijas zīmējumā nosacīti nav parādītas sargeju koka konstrukcijas virs aizsargmūriem, tāpat iespējamās palīgceltnes, kuras aizņēmušas daļu pagalma platības. Arī vecākās mūra akas vieta ir tikai varbūtēja.

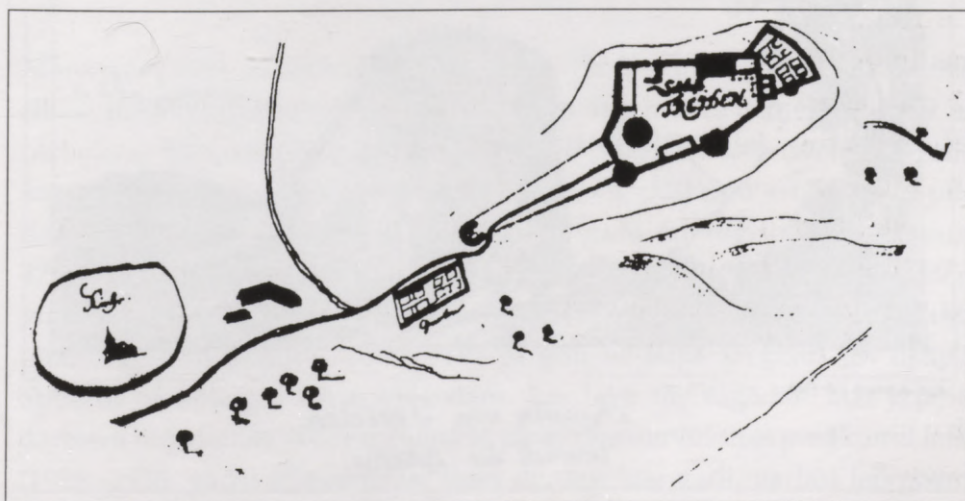
Var uzskatīt, ka attēlotie pils pirmie mūra nocietinājumi jau 1218. gadā bija devuši pamatojumu Frēdelandes kastelu ("castellum" –

nocietināts, ar mūri apjozts laukums pils aizstāvjiem un savāktā kara spēka patvērumam) sākt dēvēt par "castrum" – nocietinātu pili Turaidu (*Treyden*).

Celtniecības darbu turpinājums 13. gs. bīskapa mūra pilī Turaidā

1298. gadā pēc 8 dienu izturēta aplenkuma Turaidas pils padevās Livonijas ordeņa mestram Bruno un nonāca ordeņa rokās uz 68 gadiem. Tiek uzskatīts, ka aplenkuma ilgums liecina par pils nocietinājumu kvalitāti – pirms pils krišanas 84 gadus ilgušie bīskapa valdīšanas laiki tā tad nebūs pagājuši bez tālākiem pils aizsardzības celtnu pilnveidošanas darbiem. Tiem noteikti varam pieskaitīt torņveida celtnes būvi aizsargmūru dienvidu līnijā.

Pirmo informāciju par šo celtni, kas mūsdienās ieguva nosaukumu "torņveidīgais dienvidu korpuss", gūstam 17. gadsimta plānos,⁶ bet rakstu avotos – t.s. Lietuvas metrikā jeb 1590. gada poļu revīzijā.⁷ Par šīs celtnes ārējo izskatu liecina 18. un 19. gadsimta mijas drupu zīmējumi⁸ un uz vietas saglabājies celtnes kādreizējais pirmais stāvs ar velvējumu, augšstāva grīdu virs tā un galvenā stāva sienu fragmentiem ar ailu vietām.

3. att. Turaidas pils 17. gs. otrās puses plānā

17. gadsimta plānā (3. att.) pils pagalma apbūvē atpazīstamas galvenās celtnes, bet torņveidīgais dienvidkorpuss attēlots jau kopā ar tā rietumu piebūvi.

Īpaši nozīmīgi ir minētie drupu zīmējumi. Ar 1793. gadu datētajā zīmējumā (4. att.) redzamas samērā labi saglabājušās celtnes drupas, un tas sniedz ļoti vērtīgas liecības par dienvidu vārtu, ieejas un logu ailu izvietojumu, kamēr 1810. gadā K. fon Ungerna-Šternberga zīmētā ainava (attēlu sk. E. Jemeljānova rakstā) fiksē celtnes atlieku sadrupšanas turpināšanos, kas pavērusi skatam galvenā stāva velvējuma smailloka formas pieresloka fragmentu. Tas deva iespēju rekonstruēt šī stāva velves.

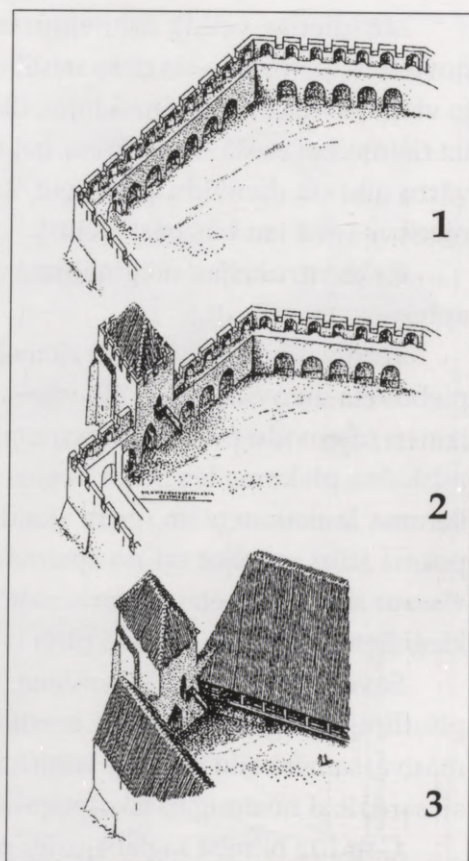
Par to, ka šīs unikālās celtnes drupas piedzīvoja mūsdienas, pirmām kārtām pateicība pienākas vācbaltiešu vēsturniekam K. fon Lēvisam of

4. att. Torņveidīgā dienvidu korpusa drupas.
E. Kerbera zīmējums (pēc V. Krauzes 1793. g.)

5. att. Celtniecības darbu turpinājums 13. gadsimtā pils dienvidu galā. Autora rekonstrukcijas mēģinājums.

1 – kastelas dienvidu gals, 2 – torņveidīgā dienvidu korpusa (kapelas?) uzcelšana, 3 – tālāka pils pagalma apbūves attīstība abpus torņveidīgās celtnes.

Menāram (1855–1930), kurš divreiz (1895, 1924) drupas apsekoja, sniedzot sīkas atskaites par novēroto, kā arī dažu fragmentu izmērus.⁹ Viņš arī pirmoreiz bija celtnē saskatījis palasta dienvidspārna torņveidīgās atliekas. Vēsturnieka atzinumi būs devuši savu ieguldījumu arī Turaidas pilsdrupu ņemšanai valsts aizsardzībā 1925. gadā (ar reģistrācijas numuru 47). Līdz šim nav bijis iespējams noskaidrot, kad veikti torņveidīgā dienvidu korpusa atlieku provizoriskie konservācijas darbi, izdarot dažus piemūrējumus apdares kārtā, savācot gotikas laika ķieģeļus un drupas apberot ar kokogļu un zemes slāni, kas ļāva tās saglabāt līdz izpētes darbiem mūsdienās. No iespējamā šo pirmo konservēšanas pasākumu laika (1925.–1936. gads) visticamākie šķiet divdesmitie gadi, varbūt laikposms starp 1925. un 1928. gadu, kad vēl bija iespējamas minētā vēsturnieka iniciatīvas un konsultācijas.

Mūsdienās veiktā arhitektūras arheoloģiskā izpēte atklāja celtnes novietnes īpatnības – tās ciešo saistību ar sākotnējā aizsargmūra nišu arkādi, jo viena no nišām, to pārveidojot, tikusi pārvērsta ieejas portālā, tai blakus uz rietumiem esošā – aizmūrēta, bet uz austrumiem – pārveidota par jaunu vārtu ailu uz dienvidu priekšpili, kura torņveidīgā dienvidkorpusa celtniecības laikā jau būs pastāvējusi.

Rekonstrukcijas mēģinājumā attēlota pils pagalma dienvidu gala apbūves gaita (5. att.).

Torņveidīgā celtnē, savai ziemeļu sienai daļēji izmantojot aizsargmūri, piebūvēta dienvidos no tā. Tā veido plānā neregulāru četrstūri, kura ārējie izmēri (dienvidu priekšpils izvirzītajai daļai) ir aptuveni 6,5 x 9 m. Sekojot pilskalna plakuma lēzenajai nogāzei, apakšdaļā sienas mūrētas no vidēja lieluma laukakmeņiem, grūti skaidrojamā austrumsienas sabiezējuma posma stūri mūrējot arī no apstrādātiem kaļķakmens kvadriem. Augstāk viscaur sienas mūrētas no sarkanajiem gotikas laika izmēra (9 x 14 x 30 cm) ķieģeļiem t.s. vendu sējumā (divi laidņi – galenieks).

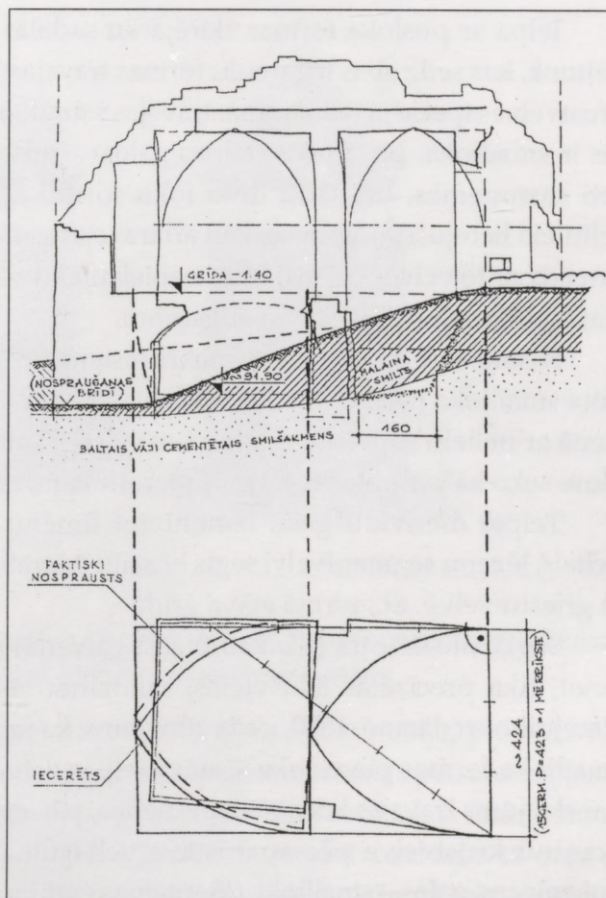
Savdabīgi mūrēta rietumsiena: tās šķērsprofils virzienā uz dienvidiem plūdlīnijveidīgi izvirzās no vertikāles, veidojot atgāzumu, kurš pāriet masīvā, samērā tālu izvirzītā kontrforsā. Tādējādi rietumsienai ticis piešķirts aizsardzībai nozīmīgais rikošetējošais profils.

Gandrīz pilnībā saglabājusies pirmā stāva telpa (vienīgi ziemeļu gala-siena pārbūvēta, 19. gadsimta telpai – toreiz jau saimniecības pagrabam – ap vidu ierīkojot jaunu ieejas ailu).

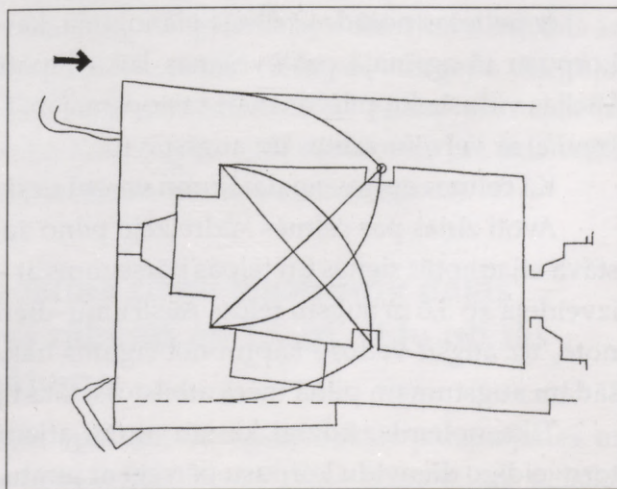
Mēģinot analizēt celtnes nospraušanu dabā (6. att.), autors secina, ka plāns ticis iecerēts, taisnā leņķī nospraužot ziemeļu un dienvidu sienu un par telpas platumu izvēloties 15 ģermāņu pēdas jeb 1 mērrīksti (423 cm). Ar šī platumā palīdzību, sākot ar aizsargmūra dienvidu malu, atrasts šim mūrim piebūvētās telpas iecerētais garums, taču, pēc izvēlētā paņēmiena celtni nospraužot dabā, garums vertikāli projicējot iznācis īsāks, jo nospraušana notika uz dienvidu nogāzes slīpuma.

7. attēlā mēģināts parādīt, kā celtnes brīvastāvošajā daļā, izmantojot tās ārējo platumu, iemērīts telpas dalījums divās travejās. Šajā plānā skaidri iezīmējas nelielās celtnes iespaidīgais dienvidu gala sienas biežums – vairāk par diviem metriem, bet rietumu sienas – pusotra metra, kas aptuveni līdzinās aizsargmūra biežumam.

6. att. Torņveidīgā dienvidu korpusa telpiskās uzbūves analīzes mēģinājums. Plāna nospraušana (G. Jansons)

7. att. Torņveidīgā dienvidu korpusa telpiskās uzbūves analīzes mēģinājums. Ģeometriskā sakarība starp celtnes platumu un telpas sadalījumu (G. Jansons)

Telpa ar pusloka formas šķīrējarku sadalās divdaļīga velvējuma risinājumā, kas sedz abas iegarenās formas travejas. Velvējumu veido šķautņu krustvelves īpatnējā risinājumā: travejas šaurākajās malās (telpas sānsienās) tās ir smailloka, platākajās (telpas galos) – pusaploces. Līdzīgas velves ir reti sastopamas, un šādu divu loku formu apvienojumu gotikas laika celtnieki lietojuši gadījumos, kad arī travejas garākajā malā lietots smailloks (un līdz ar to velves cekuls) būtu nepieļaujami augstāks par iecerētās telpas (šajā gadījumā pirmā stāva) augstumu.

Posmā, kur otrās travejas austrumsiena uz ārpusi ir sabiezināta, izveidota smailloka niša. Otra, nedaudz platākā un dziļākā niša dienvidu galasienā ar nelielu slīpsānu lodziņu centrā segta ar segmenta pārsedzi, kuras līkne seko kā pusaploces formas piereslokam, tā šķīrējarkai.

Telpai dienvidu galā, izmantojot līmeņu starpību nogāzes dēļ, ir neliels, lēzenu segmentvelvi segts bezailu pagrabs, pieejams caur atvērumu tā griestu velvē, t.i., pirmā stāva grīdā.

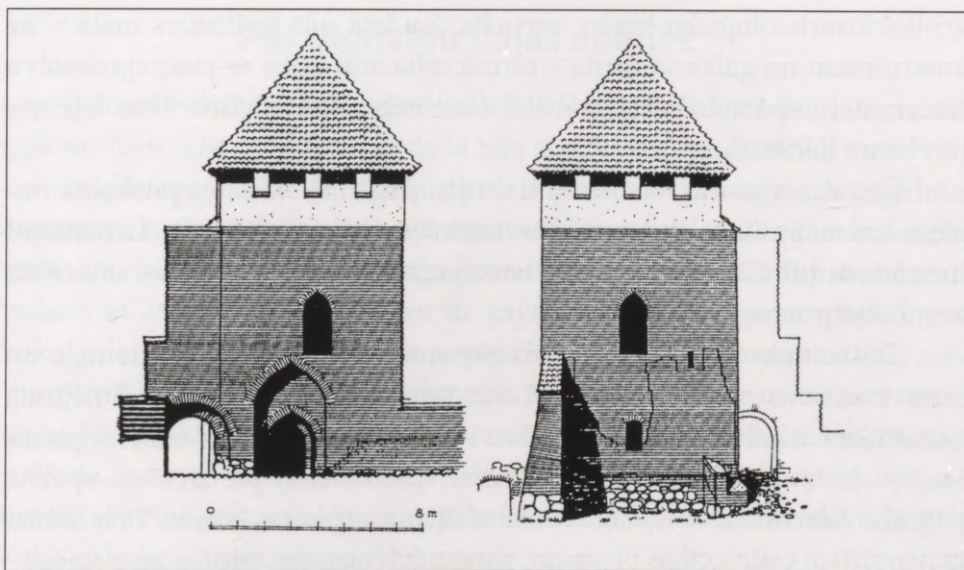
Saglabājušās otrā (jeb kādreizējā galvenā) stāva sienu paliekas apsekojot, tika precizētas ailu vietas, salīdzinot tās ar aprakstos minēto un zīmējumos redzamo. 1810. gada zīmējums, kā jau minēts iepriekš, apliecina smailloka formas pieresloku šī stāva telpas velvējumam. Tā kā nekāds telpas dalījums travejās konstatējams nebija, pārsegumu varējusi veidot viena šķautņu krustvelve pēc apakšstāva velvējuma principa: telpas garumā pusaploces, galos – smailloki. (Vientelpas gadījumā salīdzinājumā ar apakšstāvu loku veidi nu bija mainītās pozīcijās.)

Ir netiešas norādes celtnes plānojumā, kas ļauj torņveidīgo dienvidu korpusu tā agrīnajā pastāvēšanas laikā hipotētiski uzskatīt par līdzīgu Vācijas viduslaiku pils dažkārt sastopamajām t.s. dubultkapelām (*Doppelkapelle*) ar velvētu zemes un augšstāvu.

Kā celtnes aptuveno datējumu varētu uzskatīt 13. gadsimta otro pusi.

Avoti ziņas par celtnes kādreizējo pilno augstumu nesniedz, bet otrā stāva atjaunotās sienas un telpas pārsegums ar iepriekš minētā veida velvi izveidoja ap 5,6 m augstu telpu. Austrumu–dienvidu sienu biezumā atjaunoto, uz augšu vedošo kāpņu nobeigums nākamā stāva līmenī izrādījās šādam augstumam pilnā mērā atbilstošs, tātad pareizi rekonstruēts.

Tika nolemts, līdzīgi kā jau agrāk atjaunotajām pils celtnēm, arī torņveidīgo dienvidu korpusu pārsegt ar jumtu. Tā kā par augšējā – ieroču

8. att. Torņveidīgā dienvidu korpusa rekonstruktīvās restaurācijas priekšlikums (G. Jansons). Ziemeļu un dienvidu fasāde

stāva – izveidojumu nekādu avotos rodamu norāžu nebija, projektā tika paredzēts celtnes augšdaļu zem četrslīpņu jumta risināt pēc analogijas ar galveno torni, ierīkojot skataiļas. Projekts paredzēja augšdaļā fasāžu sienas apmest, lai atzīmētu vietu, kur beidzas rekonstruktīvi restaurētā daļa un sākas šī objekta saglabāšanai un izmantošanai nepieciešamā rekompozīcija (8. att.). (Darbu gaitā no apmetuma nācās atteikties.)

Aizsargsistēmas dienvidu daļas rekonstrukcijas zīmējumā attēlots arī iespējamais vecākais celtnes jumta variants – iekšpusē sargejas dzeguļotajam krūšsegam. Sākotnējā ieeja otrā stāva telpā rādīta ziemeļsienā, uzskatot, ka durvju aila ārējo koka kāpņu galā atradusies tur, kur vēlāk ierīkots logs (tad, kad ieeja jau bija no rietumpuses piebūves).

Pils pagalma ziemeļaustrumu daļas apbūves sākums ap 13. gs. vidu un tās turpinājums

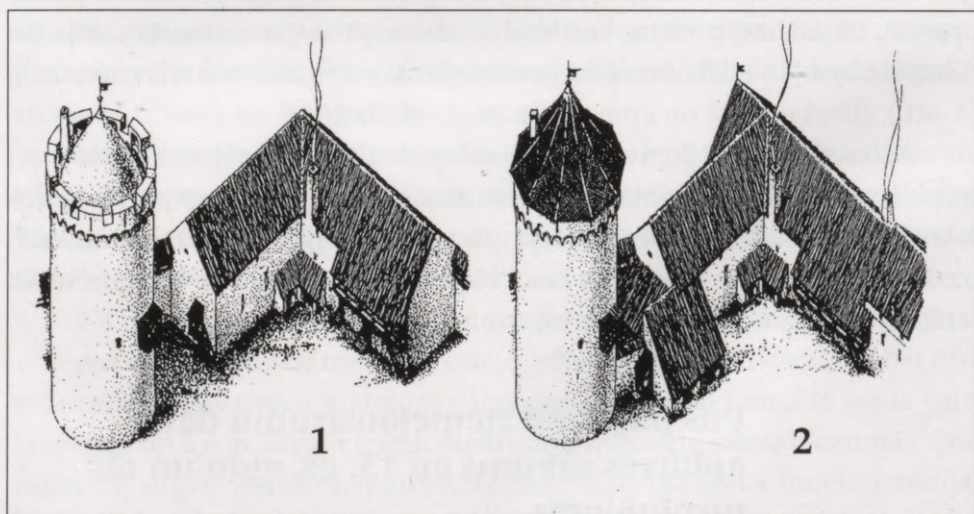
Pēc 1590. gada revīzijas apraksta, bet galvenokārt pamatojoties uz arheoloģiskajos izrakumos no mūrgružiem atbrīvoto mūra celtnu palieku

arhitektūrarheoloģisko izpēti, secināts, ka šajā pils teritorijas malā – uz austrumiem no galvenā torņa – pirmā celta stūra ēka ar puspagrabstāvu tās ziemeļu spārnā. Puspagrabstāva esamība pieskaitāma ēkas agrinās izcelsmes liecībām.

Gar aizsargmūra austrumu daļu jau pagalmā sākusies pilskalna nogāze, kas nedaudz tālāk ārpusē jau turpinājusies kā dziļa grava. Izmantojot līmeņu starpību, celtnes ziemeļaustrumu stūrī ierīkots pagrabs, savienots ar minēto puspagrabu.

Celtnē nekad nav pieslēgusies galvenajam tornim, bet tās ziemeļu un austrumu sienas vienlaicīgi bija arī attiecīgie aizsargmūra posmi. Zīmējumā ēka attēlota ar galveno un ieroču stāvu virs tā, kas apvienojies ar aizsargmūra sargeju jumta stāvā. Celtnes austrumu spārnā, cieši pie ziemeļu spārņa pagraba dienvidu sienas, saglabājusies siltgaisa apkures krāsns. Tā ir liecība gan agrīnam celtniecības posmam, gan apdzīvojamām telpām augšstāvā.

Ja 13. gadsimta celtnes ziemeļu spārns sākās tikai no vietas, kur beidzās aizsargmūra līnijas izvirzījums brīvēstāvošā galvenā torņa apiešanai; līdz 16. gadsimta beigām tikušas uzceltas dažādas piebūves. Tās aizpildījušas kādreiz brīvo telpu starp minēto ziemeļu spārnu un torni, un kapitālākā no tām bija ar mucas velvi segta, ziemeļu virzienā stiepta šaura piebūve (9. att.).

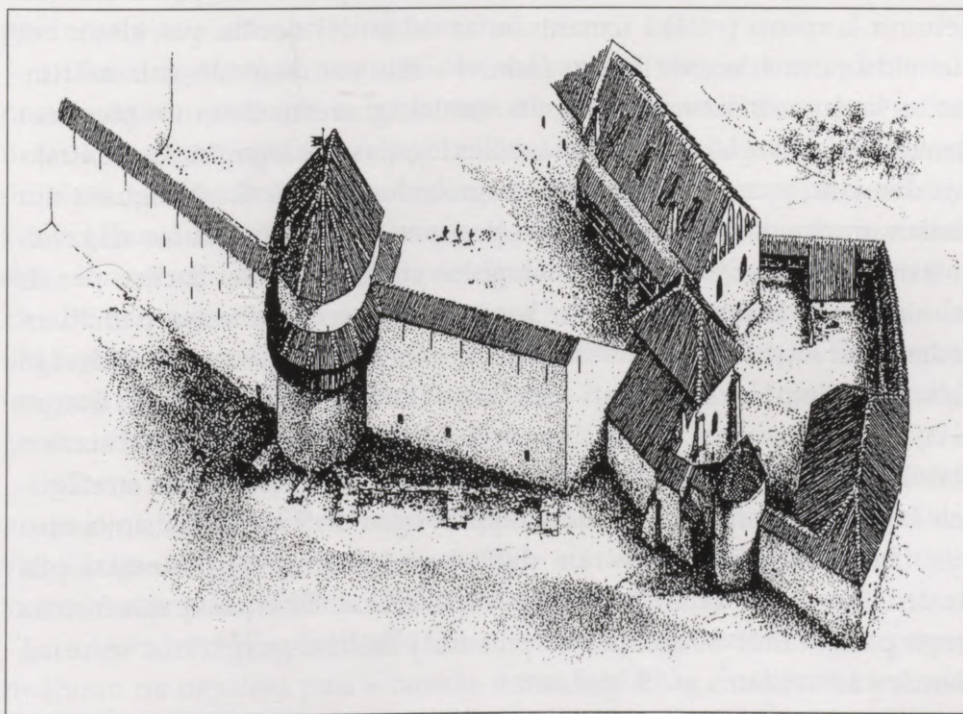

9. att. Pils pagalma ziemeļaustrumu daļas apbūves sākums: 1 – ap 13. gadsimta vidu, 2 – tās turpinājums līdz 17. gadsimtam. Autora rekonstrukcijas mēģinājums

Pils dienvidu daļas apbūve

Rekonstrukcijas zīmējumā (10. att.) attēlots pils vidējās daļas dienvidu gals un dienvidu priekšpils, kāda tā bija skatāma 16. gadsimtā.

Iespējams, ka 14. gadsimta pirmajā pusē tikusi turpināta pagalma austrumu malas apbūve līdz pat sākotnējā aizsargmūra līnijas dienvidu posmam, kur tika uzcelta arī ēka, kas 1590. gada revīzijā raksturota kā palasts ar ārējām mūra kāpnēm uz galveno stāvu. Pagalma pusē bijusi koka galerija ar ieejām šī stāva telpās. Kā liecina apsekojumi dabā, celtnē pilnībā ticis iekļauts aizsargmūris ar savām arkādes nišām, kuras, tāpat kā agrākā vārtu aila, tikušas aizmūrētas. Jaunā dienvidu vārtu aila ierīkota spraugā starp jauncelto palastu un torņveidīgo korpusu – varbūtējo sākotnējo kapelu, kuru ar palastu varēja savienot iepriekš minētās koka galerijas turpinājums rietumu virzienā.

10. att. Pils dienvidu daļas apbūve.
Autora rekonstrukcijas mēģinājums

Zīmējumā attēlotie divi palasta zāles galalogi ir domājami kā atbilstoši ēkas novietnei sauļotajā pusē virs Gaujas senlejas. Dekoratīvās nišas trīsstūra zelminī uzskatītas kā iespējamais pieticīgais rotājums skarbi lietīšķajā pils ķieģeļu arhitektūrā un kā zināms reprezentatīvs akcents vizuālajā konfrontācijā ar ordeņa Siguldas pili Gaujas kreisajā krastā.

Vislielākā vēriba turpmākajā celtniecības gaitā būs tikusi pievērsta pils rietumu puses aizsardzības sistēmas pilnveidošanai, kas varēja īstenoties vai nu 12 gadu ilgušajā ordeņa saimniekošanas laikā (no 1405. līdz 1417. gadam), vai arī nākamajā, ilgākajā tā valdīšanas posmā (no 1439. līdz 1490. gadam).

Varam uzskatīt, ka ap 15. gadsimta sākumu jau bija iecerēta senā aizsargmūra rietumdaļas pārbūve, ar jauno mūra līniju atkāpjoties uz pagalma pusi no sākotnējā asā izvirzuma, jauno aizsargmūri ceļot biežāku un augstāku, taču – līdzīgi austrumu pusei – kā kopīgu sienu ar tam piebūvējamām ēkām: līnijas lauzuma ziemeļu posmā t.s. jauno zāli jeb rietumu korpusu (vēlākā izmantošanas veida dēļ dēvētu par klēti), bet dienvidu posmā iecerot lielāku piebūvi – līdz pat dienvidu gala mūrim. Par to, ka jaunais aizsargmūris celts vienlaicīgi ar šīm ēkām vai paredzot tās, liecina labi saglabājušās jaunās zāles logailas aizsargmūrī, kā arī atraktajā dienvidu posmā saglabājušies pagraba logi līdz ar tā pārseguma siju vietām un citu, vēlāk likvidētu ailu pazīmes aizsargmūrī, kuras arī izveidotas vienlaicīgi ar to. Tā kā arheoloģiskie atsegumi drošas liecības par šīs celtnes pastāvēšanu, kā arī par kapitāli būvētiem tās sienu pamatiem nedeļa, var sacīt, ka pagalma siena bijusi celta atvieglotā – varbūt pildrežģa (fahverka) konstrukcijā vai arī – šī ēka palika tikai kā iecere, kuru īstenot nebija vairs vajadzības. Jaunā aizsardzības koncepcija pamatojās uz aizvien plašāko ugunsšaujāmieroču lietošanu. Uzskata, ka šis jaunais stratēģiskais faktors piļu arhitektūru sācis iespaidot gan tikai ap 15. gadsimta otro pusi. Ar šo laiku tad arī varam datēt jauno, ļoti spēcīgo Turaidas pils aizsardzības sastāvdaļu – t.s. lielo pusapaļo torni. Tieši pusapaļas formas torņu parādīšanās nocietinātajās pilīs un pilsētu aizsargmūros vairumā piemēru arī saistāma ar 15. gadsimtu.

Turaidas pils jaunā torņa novietne tika izraudzīta rietumu malas nocietinājuma kurtiņu līnijā, ar pusapaļo daļu izvirzoties no tās ārpusē, bet taisnstūrains – pils pagalmā.

Iepriekš minēto un zīmējumā redzamo jau sagruvušo, veco mūru spēcīgo izvirzumu, piemērotu flankējošai apšaudei, tagad pilnībā kompensēja jauno mūru lēzenākā leņķī veidotajā izvirzumā ceļamais varenais kaujas tornis. Arheoloģiskajos izrakumos fiksētais iepriekšējā, senākā aizsargmūra posms ar tam raksturīgo nišu arkādi un spēcīgajiem kontrforsiem nogāzes pusē kā aizsegs noteikti būs pastāvējis vismaz jauno mūru celtniecības laikā vai arī – vēl pēc tam, pastāvot kā mūru ieslēgta, šaura platība, kas varbūt izmantota kā neliels, slēgts t.s. parhams jeb cvingers.

Pirmās ziņas par lielā pusapaļā torņa telpām sniedz 1590. gada revīzija, taču pats tornis līdz mūsu dienām drupu veidā bija saglabājies aptuveni 15 m augstumā (gandrīz līdz pēdējam, piektajam stāvam), bet mūros labi bija nolasāmas pārsegumu vietas un dažāda veida ailas – durvis, logi un šaujamlūkas. Arī aizsargmūra pieslēguma vieta torņa ziemeļu sānsienai.

Atrokot pagrabstāvu, pavērās iespēja gandrīz pilnībā gūt skaidrību par torņa plānojumu un telpu funkciju.

Lielais pusapaļais tornis būvēts saskaņā ar vispārējiem viduslaiku nocietinājumu principiem, no kuriem kā galvenos varētu minēt iespēju uzbrukuma gadījumā katru pils objektu aizstāvēt autonomi, bet sienas mūrēt tā, lai izraudzītais mūra biežums būtu atkarīgs no iespējamā uzbrukuma galvenā virziena. Torņa pusapaļās daļas un sānsienu biežums zemes stāva līmenī sasniedz 2,8 m, bet pagalma pusē – 2,1 m. Ķieģeļu izmēri: 9 x 15 x 30 cm. Atšķirībā no pusapaļo torņu vairuma, kuru plāna pamatā ir tikai aploce (t.i., pusapaļajā daļā puse no tās, bet taisnstūrainajā – šīs aploces tangenšu krustojums), Turaidas torņa plāns ir pusapli veidojošas aploces ģeometrisks atvasinājums.

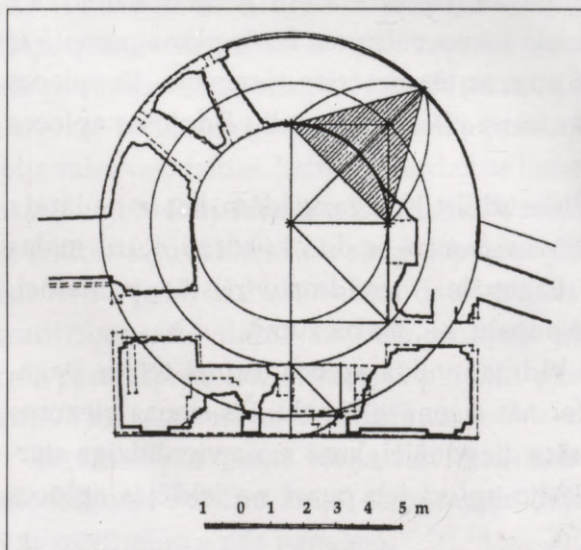
Torņa iekšējās aploces rādiuss atbilst 11 Rīgas pēdām, kas ir, nedaudz noapaļojot, 295 cm. Plāna uzbūves pamatā ir divi kvadrāti, kuru malas vienlīdzīgas šim rādiusam, bet diagonāle – vienādmalu trīsstūra pamatnei, kura virsotne iezīmē sienas ārējo malu, t.i., tās biežumu.

Ar kvadrāta diagonāli kā rādiusu vilktā aploce iezīmē telpas pagarinājumu uz pagalma pusi – taisnās sienas iekšmalu. Šīs sienas biežums vienlīdzīgs tāda mazāka kvadrāta diagonālei, kura mala vienlīdzīga starpībai starp torņa ārējo un iekšējo aploci jeb pusei no iekšējās aploces rādiusa (11. att.).

(Līdzīgā ceļā bija iespējams atrast arī torņa stāvu augstuma ģeometriskās sakarības.)

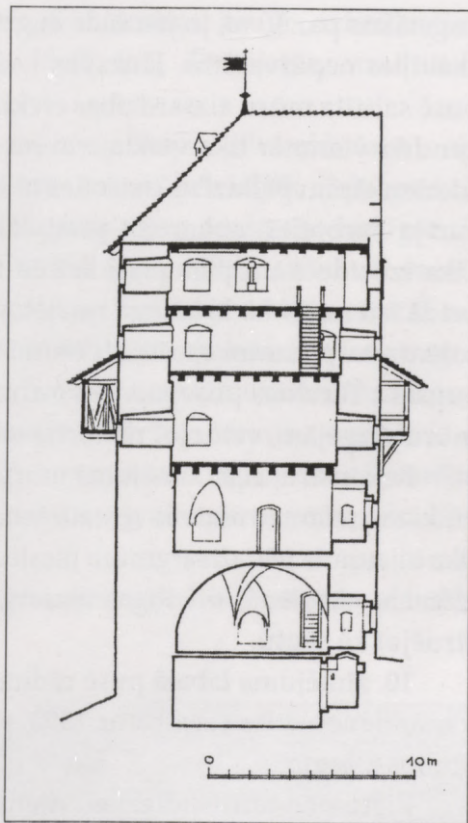
Zem torņa esošais pagrabs velvēts ar puscilindra – t.s. mucas velvi, un tā sienas mūrētas no lieliem laukakmeņiem, spraugas starp tiem aizpildot ar ķieģeļiem. Dienvidu sānsienā īpatnēja, šaura, S veidā izliekta vēdināšanas sprauga ar izvadu torņa ārpusē virs zemes līmeņa. Pagrabs pieejams no pagalma, ar pagriezienu priekšelpā pa galasienā izbūvētām vienlaida kāpnēm, kuru lejasdaļā nākamais pagrieziens uz ieejas ailu, kas no pagraba puses atrodas ap 90 cm no grīdas – zemes klona. Ailas uz āru veramā vārtne bijusi nodrošināta ar aizbīdāmu šķērskoku. Jau minētās pazīmes liecina, ka telpa sākotnēji izbūvēta kā cietums.

Ar piecdaļīgām šķautņu velvēm segtais pirmais stāvs – domājamā sardzes telpa arī bija pieejama pa ieeju pagalma līmenī dienvidu sānsienā un pa ieeju ziemeļu sienā, atrautu no pagalma līmeņa. Kāpnes sienas iekšpusē šo ieeju savieno ar pirmā stāva telpu un otro stāvu, kurš, tāpat kā pārējie stāvi virs tā, bijis segts koka siju griestiem.¹⁰ Kamīni pirmā un otrā stāva telpā, kā arī no šīm telpām pieejamā, aizsargmūra biežumā izbūvēta ateja ir liecība, ka šajās telpās ilgāku laiku varēja uzturēties torņa aizstāvji. Abi pirmie stāvi ar pārējiem stāviem sākotnēji savienoti nebija – uz augšstāviem veda mūra biežumā izbūvētas, skujiņrakstā liktu ķieģeļu velvējumu segtas kāpnes, kuras sākās tikai otrā stāva līmenī. No balkona

11. att. Lielais pusapaļais tornis. Plāna uzbūves analīzes mēģinājums. (G. Jansons)

12. att. Lielais pusapaļais tornis.
Griezums skatā uz ziemeļiem
(G. Jansona zīm.).

ieejas tās bijušas sasniedzamas pa ārējām koka kāpnēm, tāpat kā apaļajā galvenajā tornī.

Domājams, ka balkons ar ārējām koka kāpnēm bijis savienots arī ar sargeju, kura apjoza torni aptuveni trešā stāva līmenī, taču no iekštelpas pieejama nebija (12. att.).

Pret rietumiem vērsto ailu otrā stāva pusapaļajā sienā varēja izmantot lielgabala novietošanai, bet pirmais stāvs un augšstāvi – īpaši pēdējie divi – bija paredzēti šaušanai ar mazāka kalibra ieročiem, piemēram, t.s. āķa bisēm.

Torņa jumta forma atjaunota, vadoties no kādas būtiskas 19. gs. sākuma attēlu liecības par trīsstūra zelmaņa esamību pagalma pusē (13. att.).¹¹

Aizsargmūru biezums to lejasdaļā ir nedaudz biezāks par 2 m, bet augstums, ieskaitot krūšsegu, sasniedzis 13 m. (Lietoto ķieģeļu izmēri: 8,5 x 14,5 x 29 cm.) (Tiek gan uzskatīts, ka tolaik nav bijis racionāli mūrus celt

augstākus par 10 m, jo jau šāds augstums uzbrucējiem ar triecienkāpnēm skaitījies nepārvarams. Jāuzsver, ka ar sargejas izveidojumu mūru augšpusē saistīta mūru aizsardzības efektivitāte. Tā kā pils ieņemšana triecienā gandrīz vienmēr tika veikta, vai nu mēģinot izsist mūrī caurumu, vai ar triecienkāpņu palīdzību cenšoties tikt uz sargejas, pils aizstāvji vissekmīgāk varēja darboties, apkarojot pretinieku mūra tiešajā tuvumā – tā pakājē. Tika izveidota un pilis plaši lietota t.s. mašikuļu sistēma, kas savā pirmveidā īstenojās kā krūšsega novietojums mūra ārpusē, balstot to uz konsolēm, starp kurām esošie atvērumi deva iespēju iznīcināt uzbrucējus no augšas.) Turaidas pusapaļajam tornim šāda sargeja ir, turklāt savienota ar mūru sargejām, veidojot no torņa telpām neatkarīgu aizsardzības līniju.

Rekonstrukcijas zīmējumā mūru šaujamlūku izvietojums attēlots tāds, kāds tas rekonstruktīvās restaurācijas pirmajā posmā (60. gadu sākumā) tika atjaunots pēc aizsargmūra pieslēguma profila, kas bija saglabājies torņa ziemeļu sānsienā, un Rīgas aizsargmūru parauga, pašu sargeju rekonstruējot kā segtu.

10. zīmējuma labajā pusē rādīta dienvidu priekšpils apbūve, kādu to varam iedomāties saistībā ar 1590. gada revīziju un arheoloģiskajos izrakumos atsegto.

Rietumos torņveidīgajam dienvidu korpusam redzama iepriekš minētā, ap 15. gadsimtu celtā dzīvojamā piebūve, kura izvirzās no sākotnējās priekšpils rietumu mūra līnijas (saglabājusies zemesstāva telpa un pagrabs). No lielas siltgaisa apkures krāsns ar zīmējumā rekonstruēto dūmeni apsildīta piebūve, no tās arī vedis siltgaisa zemgrīdas kanāls torņveidīgajā celtnē. Arheoloģiskajos izrakumos atsegta mazāku hipokausta krāšņu atliekas ieplakā, netālu no lielās krāsns kurtuves, liecinot par pārbūvēm šeit mūrim piebūvētai nelielai dzīvojamai ēkai, kura būtu datējama ar 14./15. gadsimta miju.

Priekšpils dienvidu stūri aizņēmis avotos minētais lielais zirgu stallis, kura divas ārsienas ir aizsargmūris. Pie ziemeļaustrumu mūra bijusi mazāka piebūve, kura atrasto dzelzs sārņu dēļ varēja būt saistīta ar dzelzs ieguvi vai apstrādi.

Kādā laikposmā priekšpili divās daļās garenvirzienā dalījuši gandrīz līdztekus Gaujas puses aizsargmūrim no laukakmeņiem celtas sienas pamati – kara darbībā sagrauts pagaidu mūris vai varbūt atbalstsiena

nogāzes stiprinājumam. Tai cauri vedis laukakmeņu bruģis, izbeidzoties pie priekšpils dienvidu aizsargsienas vietā, kur, domājams, atradusies neliela aila noejai pie upes.

Sekojošā pils visas rietumu aizsardzības līnijas pilnveidošanai, ap 15. gadsimtu ievērojamas pārmaiņas skārušas arī priekšpils aizsargmūri, zināmā mērā kompensējot dienvidu korpusa rietumu sienas izslēgšanu no aktīvās aizsardzības uzdevumiem. Mūris ticis papildināts ar vēl vienu pusapaļo torni — izmēros nelielu, ar tikai ap 3 m ārējo rādiusu. Arī šī no ķieģeļiem (8,5 x 4 x 30 cm) rūpīgi mūrētā tornīša apakšdaļa tika atsegta arheoloģiskajos izrakumos. Zīmējumā tornīša augstums noteikts, uzskatot, ka tam nebūs bijuši vairāk kā divi zemi stāvi un trešais – augšējais – šaujamposts. Atšķirībā no lielā pusapaļā torņa mazā torņa, zelminis varējis būt pildrežģa konstrukcijā un balstījies uz aizsargmūra, jo tornītis piebūvēts mūrim ārpusē.

Var uzskatīt, ka arī priekšpils mūru augšā atradusies sargeja ar krūšsegu un šaujamlūkām.

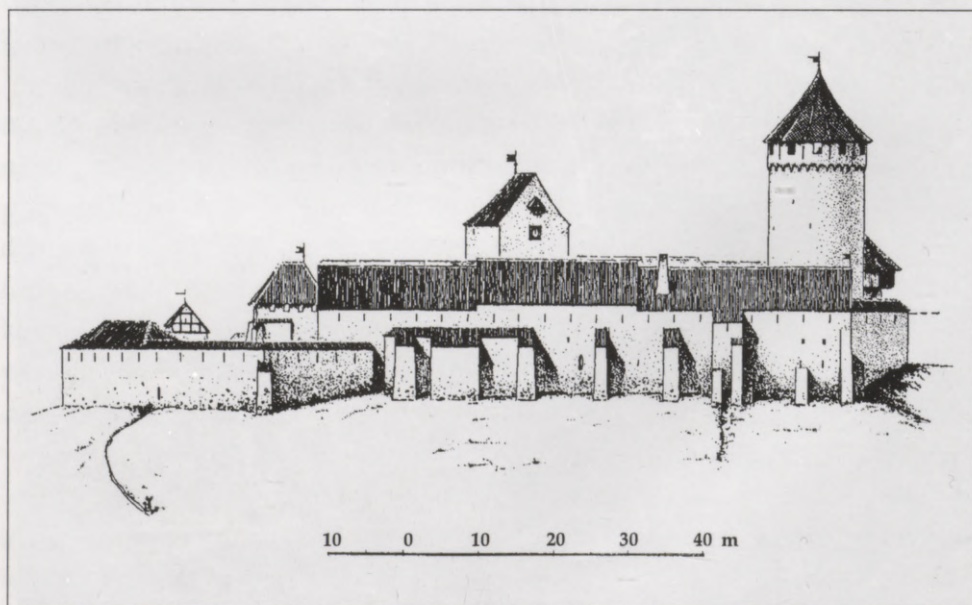
13. att. P. Feita 1809. gadā varā grebtais M. Ulprehta zīmējums

Kopskatu rekonstrukciju zīmējumi

Šajās rekonstrukcijās attēlots tikai pils pamatkodols — centrālā daļa, kā arī dienvidu priekšpils. Ziemeļu priekšpils un tās cvingera izpēte vēl turpināsies, un tās grafiskās rekonstrukcijas mēģinājums vēl varētu būt nākotnes uzdevums.

1. Turaidas pils kopskats no austrumiem (14. att.)

Šādā siluetā skats uz pili 16. gadsimtā pavēries no Jelgavkalna puses, kuru no pilskalna šķir grūti pārvarama, dziļa grava. Pils aizstāvēšanai izdevīgais reljefs tās cēlājiem ļāvis lielāko uzmanību veltīt galvenās pieejas — ziemeļu priekšpils un visapdraudētākās — rietumu — puses aizsardzības būvēm — torņiem. Pils austrumu pusē torņu nav. Vienlaidu aizsargmūris — vienlaicīgi arī pils administratīvo un saimniecības celtnu aizmugures siena līdzīgi rietumu mūrim — bijis maz ailots, bet ar daudziem dažāda izmēra un veida kontrforsiem stāvās nogāzes grunts nenoturības dēļ. (Kā

14. att. Turaidas pils kopskats no austrumiem.
 Autora rekonstrukcijas mēģinājums

to liecina atsegto pamatu paliekas pagalma pusē, mūru noslīdēšanas tieksme pils celtniekiem rūpes sagādājusi nereti.)

Vietā, kur ziemeļaustrumu stūrī atradušās apdzīvošanai iekārtotās ēkas, ārpus mūriem izbūvēta neliela četrstūra formas celtne ar vaļēju, arkām segtu apakšējo daļu, ļaujot to skaidrot kā ateju ar izvadu uz krauju.

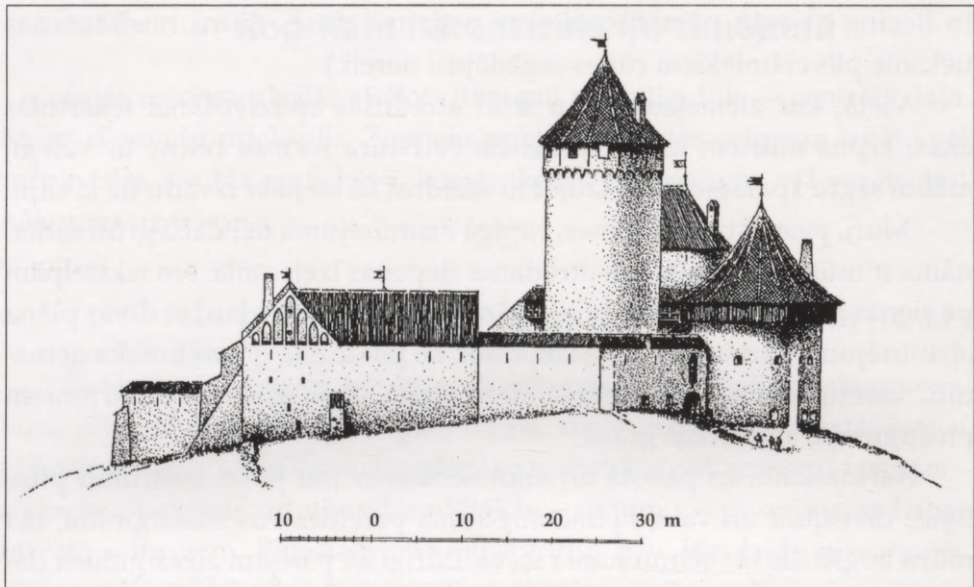
Mūrī, paaugstu virs zemes, rūpīgā aizmūrējuma dēļ dabā grūti samānāma ir mūsu pilis vairs reti atrodama slepenas izejas aila. No iekštelpām pa sienas biezumā izbūvētām kāpnēm, briesmu brīdī izlaužot divas plāna aizmūrējuma kārtas, to varēja izmantot, lai pils aizstāvji, pretinieka nemānīti, varētu nokļūt lejā esošajā mežonīgajā, domājams, allaž krūmiem pieaugušajā, avotainajā gravā.

Var uzskatīt, ka palasta un saimniecības celtņu jumti austrumu pusē bijuši divslīpņu un varēja pilnā augstumā pacelties virs aizsargmūra, bet mūru augšdaļā, t.i., celtņu jumta stāvā, līdzīgi kā pārējām aizsargmūru daļām, bijis kaujas jeb ieroču stāvs ar šaujamlūkām. (Rietumu puses – augstākajam aizsargmūrim pieslēdzās pagalma puses celtņu vienslīpnes jumti.)

Pāri pils ēku jumtiem redzamā lielā pusapaļā torņa zelminī attēlots kā 1590. gada revīzijā minētais pulkstenis, tā arī tā zvans, domājams, zem neliela jumtiņa virs tā. Turaidas pulksteņa zvans būs bijis dzirdams plašā apkārtnē. Nevaram neievērot, ka sānskatā (arī no pretējās – rietumu puses) pils siluets veidojis ļoti harmonisku, pakāpenisku kāpumu, ziemeļu galā dominējot staltajai galvenā torņa vertikālei.

2. Turaidas pils kopskats no ziemeļiem (15. att.)

Tāds vai visai līdzīgs skats pavēries uz pils centrālo daļu no ziemeļu priekšpils jeb galvenās pieejas puses. (Arī šajā zīmējumā priekšpils mūri tikai ieskicēti.) Redzami pils iekšējie – ziemeļu vārti, kuri bija sasniedzami, pārvarot cvingera mūros ieslēgto straujo kāpumu, iepriekš šķērsojot pirmo pilsgrāvi un ārējos – ziemeļu vārtus, pie kuriem austrumu malā atradās masīvs, apaļš vārtu sargtornis, apakšdaļā mūrēts no laukakmeņiem, augstāk – tāpat kā pārējie divi apaļie torņi – no ķieģeļiem. (Arī diametri šiem trim torņiem ir aptuveni līdzīgi.) Pārejot iekšējā pilsgrāvja paceļamo tiltu, tikusi sasniegta ar krītrežģi nodrošināta vārtu aila ar sargposteni mūra virspuses sargejā. Virs vārtiem (līdzīgi kā bīskapa Limbažu pilī) varēja

15. att. Turaidas pils kopskats no ziemeļiem.
 Autora rekonstrukcijas mēģinājums

atrasties niša ar kādu reliģiska rakstura skulptūru, gleznojumu vai arī heraldiska simbolika.

Pils galīgajā izveidojumā tās dienvidrietumu stūri un vārtus vēl papildus nodrošināja skaitā nu jau trešais apaļais sargtornis. Atrokot šī torņa drupas, izrādījās, ka tā zemes stāvs saglabājies labi (ar samērā nelielu zudumu austrumu pusē) līdz ar septiņām no pārējām Turaidas pilī esošajām atšķirīgām šaujamlūkām, kā arī platu ieeju no pagalma. Arī šis tornis mūrēts no gara izmēra ķieģeļiem: 8,5 x 15 x 32 cm.

Gandrīz droši varam uzskatīt, ka šī vispēcīgākā Turaidas pils torņa celtniecība saistāma ar kaismīgā savu piļu cēlāja un nocietinātāja arhibīskapa Jaspera Lindes darbības laiku (no 1509. līdz 1524. gadam). 16. gadsimta pirmais ceturksnis ir atbilstošākais datējums masīvajam, pazemajam tornim un tā šaujamlūku tipam.

1590. gada liecības, savienotas ar arhitektonisko izpēti, deva pamatu torni grafiski rekonstruēt kā trīsstāvīgu, ar erkerveidīgi (kā lielajam pusapaļajam tornim) izvirzītu sargeju, kura, apjožot torni, tajā pašā līmenī savienojas ar visu pils rietumu puses sargeju sistēmu.

Ja vien celtņu ziemeļaustrumu stūri vainagojis zelminis (kāds, domājams, bijis arī austrummalas celtņu virknes dienvidu galā), arī šeit tas varēja būt rotāts ar smailloka nišām kā savā ziņā reprezentatīvs dekoratīvs akcents no galvenās pieejas puses.

Nācējam, tuvojoties pils galvenajiem vārtiem, būs pavēries īpaši izteiksmīgs skats, ko veidojis celtņu kopskata blīvums, ar šādi uzsvērtu ziemeļrietumu puses aizsardzības nozīmi un nocietinājumu varenības apliecinājumu.

Turaidas pils rekonstruktīvās restaurācijas uztvere

Zudušo arhitektūras pieminekļu vai to fragmentu grafiskās rekonstrukcijas, lai cik pamatotas un īstenībai atbilstošas tās arī liktos, vienmēr sevī ietvers krietnu daļu subjektīvās uztveres, kas ne vienmēr var pretendēt uz to īstenību, ko šodien mums pilnībā atminēt vairs nav lemts. Pārāk daudz ir pagājušo laikmetu īpatnību, kas vairs neiekļaujas mūsdienīgās spriešanas sistēmā, un pārāk daudz to nejaušību, kas tā vai citādi iespaidojušas attiecīgajā laikmetā radīto, ko vairs neizzināt, lai cik ļoti mēs to vēlētos. Taču katra grafiskā rekonstrukcija var rosināt uz jauniem meklējumu virzieniem nebeidzamajā patiesības izzināšanas procesā.

Dabā vēl esošā oriģināla praktiskās restaurācijas un rekonstrukcijas pasākumiem tāpēc jāpieiet ar vēl lielāku atbildības un mēra sajūtu. Kā šī praktiskā darbība izpaudusies Turaidā?

Pilsdrupu saglabāšanas jauno, radikālāko pasākumu īstenošanas sākums saistās ar 50. gadu vidu, un, tiem turpinoties gandrīz nepārtraukti līdz pat mūsdienām, metodoloģiskā pieeja šo darbu īstenošanas praksē turpat pusgadsimta laikā iespaidojusies no atziņu attīstības un valdošiem strāvojumiem pieminekļu aizsardzības praksē vispār. Arī no līdzekļu un piemērotu būvmateriālu iegūšanas iespējām un arī no darbu izpildītāju meistarības.

Jāuzsver, ka drupu stāvokli esošo Turaidas pils celtņu atjaunošana nekad nav izpaudusies kā pašmērķis, bet kalpojusi noteiktam praktiskam nolūkam – sagādāt atbilstoši eksponētas telpas Turaidas muzeja izvietotšanai.

Jau esam pieminējuši galvenā torņa restaurēšanu, kas ne vien saveda kārtībā tā sienas un iekštelpas, bet arī atjaunoja jumtu, tā ļaujot gleznainajā Gaujas senlejas ainavā atkal skatīt kādreizējā pils kompleksa silueta domiņojošo vertikāli tās sākotnējā augstumā.

Pils rietumu korpuss jeb t.s. jaunā zāle, kas pēc pils apbūves izpostīšanas 1776. gada lielajā ugunsgrēkā bija segta ar vienkāršas konstrukcijas četrslīpņu skaidu jumtu, pielāgota saimniecības vajadzībām un ieguvusi "klēts ēkas" nosaukumu, bija nākamais saglabāšanas objekts. Celtnes sienās varēja redzēt pārbūvju pēdas un gūt norādes par sākotnējo arhitektonisko izveidojumu, ieskaitot liecības par bijušo vienslīpnes jumtu. Atjaunošanas projekta autors arhitekts G. Zirnis, pildīdams pieminēto aizsardzības instanču uzdevumu un sekodams sava vecākā kolēģa arhitekta K. Vikmaņa veiktā darba piemēram, kas bija īstenojies pils galvenajā tornī, piešķīra minētajam rietumu korpusam tā sākotnējo izskatu, ieskaitot rietumu aizsargmūra ziemeļu posma fragmenta pilnā augstuma un koka sargejas rekonstruktīvu atjaunošanu, kas savā pamatbūtībā arī bija balstīta uz dabā rodamām norādēm un atbilstošām analogijām. Atjaunotais korpuss ļāva izprast pārējo, daudz lielākā mērā zudušo gotikas laika ķieģeļu ēku atturīgo arhitektonisko izveidojumu, kāds pils pagalma apbūvei bijis tās pilnveida laikā.

Turaidas pilsdrupu saglabāšanas radikālo metodi noteica arī pati gotikas laika ķieģeļu sienu konstruktīvā būtība – tās mūrētas pēc noteikta paņēmiena. Pamatos likts hidrofobs materiāls – granīta laukakmeņi, mūrējumu šādā materiālā turpinot arī pagrabu sienās un virszemes sienu apakšdaļā ailu apdarei un spraugu aizpildīšanai lietojot ķieģeļus. Tālāk mūrējums tika veikts t.s. čaulmūra tehnikā: atbilstošā sējumā liktu labas kvalitātes ķieģeļu mūrējums gar malām (fasādes plaknēm), vidū pildot ar javas, nekvalitatīvāku ķieģeļu, to lausku un sikāku akmeņu sajaukumu. Celtnēm zaudējot jumtu, atmosfēras nokrišņu vai dažādu citu postošu faktoru iespaidā pirmās tika zaudētas apdares kārtas. Liela daļa celtnu sienu pārvērtās par dažāda augstuma erodējoša pildījuma materiāla paliekām ar bezveidīgiem tukšumiem vietās, kur ķieģeļu apdari bija zaudējušas kādreizējās ailas.

No estētiska skatpunkta dabas materiālā būvētas celtnes arī sabrukšanas stāvoklī saglabā vairāk monumentalitātes un to paliekās rosina

saskatīt pat zināmu līdzību ar antīku drupu ainavu. Ķieģeļu celtnu erodējošās sienas ar ķieģeļu un cita mūrmateriāla šķembu nemitīgo atdalīšanos un amorfo palieku haotismu lielā mērā atņem drupām gan tām piemītošo romantisko raksturu, gan apmeklētājiem iegūstamo izziņas apjomu. Paliķušajām oriģināldaļām atbilstoši atjaunotā sienu un ailu apdare bieži aizsedz, bet droši saglabā nākotnei līdz tam nemitīgai un neatgriezeniskai iznīcībai pakļauto senatnes liecību – mūru kodolu, taču neizprotošam skatītājam tādā kārtā radot maldīgu priekšstatu par jaundarinājumu lielo apjomu, kas īstenībā lielā mērā attiecas tikai uz zudušās apdares kārtas atjaunošanu.

Autora pārlicība vienmēr bijusi tāda, ka senceltnu saglabājušās oriģināldaļas ir neaizskaramas un saglabājamās, izmantojot visas pieejamās iespējas. Ja brīnumainā kārtā tiktu atklāti jauni izziņas avoti, kuros rekonstruktīvi restaurētās vai rekonponētās daļas izrādītos citādas, kādas tās realizētas mūsdienās, un būtu zinātnisks pamatojums tās pārveidot, to, atskaitot celtniecības izdevumus, varētu veikt bez jūtamiem saglabātās senās oriģinālsubstances zudumiem.

Mākslas darbu konservācijas un zinātniskās restaurācijas galvenie principi ir vienādi visās mākslas sfērās. Arhitektūrai kā celtniecības mākslai vienmēr piemītis zināms duālisms, saskaroties celtnes estētiskajai un praktiskās izmantošanas nozīmei. Tāpēc arhitektūras pieminekļos parasti tik daudz dažādu pārbūvju liecību, katram laikmetam cenšoties celtni padarīt savam laikam atbilstošāku kā estētiskā, tā izmantošanas ziņā. Atkarībā no pārveidojumu kvalitātes tie šodien dažkārt var iegūt sākotnējam celtnes pamatrisinājumam līdzvērtīgu nozīmi.

Šajā apstākļi varētu slēpties kaut vai zināma tolerance arī pret oriģināla saglabāšanas vārdā izdarītām rekonpozīcijām mūsdienās.

Zinot, ka laika gaitā jau sen zudušo viduslaiku piļu fragmentu atjaunošanu praktiski nav iespējams balstīt uz pietiekami precīzu attēlu bāzes, skatītājam skaidri atšķiramās celtnu jaundarinātās daļas uztveramas kā tādas, kur svarīgākā ir principiāli patiesi atjaunotā kopforma. Mūsdienās, pastāvot tādām, līdz šim nebijušam zinātniskās izpētes materiālu klāstam, kurā ietilpst uzmērojumi, foto un kino fiksācija, izsmeltoši projektu materiāli ar visas saglabāšanas aktivitātes atspoguļojošām zinātniskām atskaitēm, katrs var iegūt pilnīgu pārskatu gan par jaundarinājumu apjomu, gan tā

zinātnisko pamatojumu, nekādā mērā nemaldinot iespējamos pētījumu turpinātājus.

Šo rindu autoram, 1968. gada pavasarī stājoties pie turpmākā pils celtnu atlieku saglabāšanas darba, kas vēlāk lielā mērā bija saistīts ar pils teritorijas un tās celtnu atbrīvošanu no dažviet vairākus metrus biezā sairušo ķieģeļu un cita veida mūrgružu slāņa,¹² no pieminekļu aizsardzības instancēm tika dots uzdevums nākamo, relatīvi lielā apjomā saglabājušos celtni – lielo pusapaļo torni restaurēt, vienlaicīgi rekonstruējot tā vainagojošo daļu pēc tām attēlu liecībām, kādas minētas, šī torņa uzbūvi aplūkojot iepriekš.

Arī šī torņa iekļaušana pils ekspozīcijā un atjaunoto stāvu izmantošana eksponātu izvietošanai atbilst muzeja tālākas attīstības diktētajām vajadzībām. Kā loģisks savulaik iesāktās atjaunošanas pasākums tika uzskatīta rietumu aizsargmūra un torņveidīgā dienvidu korpusa rekonstruktīva atjaunošana. Arī šiem objektiem esam pieskārušies jau iepriekš.¹³

Muzejam attīstoties un paredzot tā telpu elektrisko apkuri, radās nepieciešamība pēc transformatoru apakšstacijas pašā pils kompleksā vai tā tiešā tuvumā. Tā kā pilī nebijušas jaunas celtnes parādīšanās tika uzskatīta kā ārkārtīgi nevēlama no dažādiem viedokļiem, 80. gadu sākumā atsaucību ieguva kompromisa risinājums: transformatorus ievietot kādā no bijušo pils celtnu apjomiem. Vienīgo iespēju sniedza pils ārējo ziemeļu vārtu sargtorņa vieta ziemeļu priekšpils pašā galā. No lielā, varbūt ap 15. gadsimta beigām celtā masīvā, apaļā torņa bija saglabājusies tikai apakšdaļa ar mazu pagraba telpu un liecība par tā plāna izmēriem: 12 m ārējā diametra izmēra torņa iekštelpa (līdzīgi kā galvenajam tornim) bijusi ievietota ekscentriski, pret ārpusi vērstajai torņa daļai tādējādi nodrošinot līdz 4,5 m biezu sienu, bet starp aizsargmūriem esošo – 2,5 m biezumā.

1590. gada pils revīzijas skopajās ziņās minēti divi šī torņa stāvi, varbūtējs jumta stāvs, kā arī kamīna klātbūtne telpās. Nekādi būtiski attēlu avoti uzieti netika.

Uz esošās, no mūrgružu slāņa atraktās apakšdaļas varēja autentiski atjaunot tikai torņa ierobežota augstuma ģeometrisku formu – cilindrisku būvķermeni. Lai iegūtu jaunajai izmantošanai atbilstošu platību, sienas mūrēja plānākas, ārējo plakni autentiski atjaunojot: lejasdaļā no

laukakmeņiem un augstāk – no ķieģeļiem (torņa mūri bijuši no 9 x 13 x 28,5 cm ķieģeļiem t.s. gotu sējumā: laidnis – galenieks).

Par nožēlošanu, kompromisa risinājums izraisīja Turaidas pilsdrupu saglabāšanas praksē būtībā vienīgo ievērojamo oriģinālmūrējuma masas (apm. 25 m³) upurējumu, lai transformatoru telpu varētu izbūvēt atbilstoši tehniskajiem noteikumiem.

Torņa augstumu paredzēja, tam nerasniedzot iespējamo sākotnējo, taču arī tas deva iespēju virs transformatoru telpas izbūvēt izstāžu zāli ar mūra kāpnēm uz to. Pirmā stāva līmenī nepieciešamās ieejas ailas tika izveidotas iespējami neitrālas, torņa plaknei piemērotā izliekumā.

Sienas nobeidza pakāpienveidīgi – kā simbolisku nenobeigtības pazīmi, bet bez līdzības ar mākslīgi veidotu drupu siluetu. Lēzenais betona jumts ar virsgaisu zāles izgaismošanai tika iedziļināts starp minētajiem pakāpieniem, sienām virs jumta atkal piešķirot to sākotnējo biezumu un tā marķējot kādreizējo ekscentritāti cerībā, ka to varēs samanīt skatā no galvenā torņa.

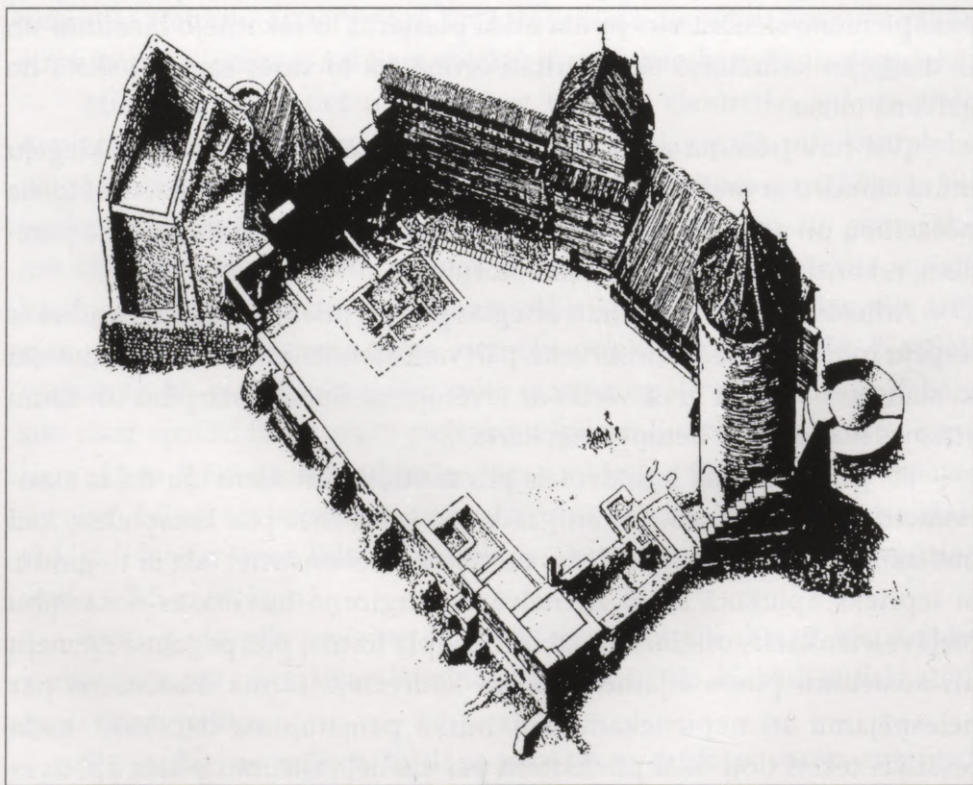
(Vēl nav īstenota autora iecere – apaudzēt aklo akmeņu – ķieģeļu mūra cilindru ar mežvīnu, kas vizuāli gandrīz pilnībā neitralizētu šī torņa nosacītību un acis piesaistošu detaļu trūkumu salīdzinājumā ar pils pārējiem, rekonstruktīvi restaurētajiem torņiem.)

Arheoloģiskajos izrakumos atsegtās pārējās priekšpils apbūves atliekas iespēju robežās tikušas konservētas pārsvarā atbilstošā materiālā, atjaunojot to statisko noturību īpaši vietās ar ievērojamu līmeņu starpību un sienu virsmas nosedzot ar betonējuma kārtu.

80. gadu sākumā izgatavotais pils centrālās un dienvidu daļas aksonometriskais zīmējums (16. att.) rāda, kā izskatīsies pils komplekss, kad būs izsmeltas visas iespējas dažas no celtnēm rekonstruēt līdz ar to jumtu. Ja iepriekš aplūkotā ārējo ziemeļvārtu sargtorņa būvmasas nosacītību pieļāva vienkāršā, oriģinālam atbilstošā apļa forma, pils pagalma ziemeļu un austrumu puses atjaunošana tās kādreizējā formā uzskatāma par neiespējamu arī nepietiekama zinātniskā pamatojuma dēļ. 1590. gada revīzijas teksts dod tikai priekšstatu par ziemeļaustrumu puses apbūves galvenajām telpām un to izmantošanu attiecīgajā – vēlinajā pils pastāvēšanas laikā. Arheoloģiskie izrakumi atbrīvojuši no mūrgružiem šīs apbūves stūra pagrabus, kuros iebrukušie koka griesti un pirmā stāva grīdas

sniegušas arī zināmu priekšstatu par šī stāva interjeru. Jaunās konstrukcijās, bet vecajā izskatā atjaunojot pārsegumus un restaurējot labi saglabājušās pagraba telpas, pirmo stāvu paredzēts rekonstruēt pilnā augstumā, celtnu austrumu daļas divas ziemeļu gala telpas pārsedzot ar līmenisku betona segumu, sienu nobeigumu virs tā veidojot ar nosacītu nenobeigtību simbolizējošām pakāpēm – līdzīgi iepriekš aplūkotajam ziemeļu ārējo vārtu sargtornim.

Tālāk uz dienvidiem atsegtās grūti skaidrojamo celtnu atliekas (zīmējuma izstrādāšanas laikā vēl nezināmas) vairs nesniedz ne mazākās iespējas veikt ko vairāk par zemes līmeņu planēšanu un šo darinājumu konservāciju. Arī palasta dienvidu gala zinātniskās restaurācijas un rekonstrukcijas iespējas izsmeltas, atstājot vienīgi problemātisko iespēju pārsegt

16. att. Turaidas pils centrālās daļas un dienvidu priekšpils rekonstruktīvā restaurācija un konservācija. Autora priekšlikums 80. gadu sākumā

restaurēto pirmā stāva telpu, turklāt traktējot to tikai kā konservācijas pasākumu.

Kaļķakmenī kaltu gotisko kolonnu fragmenti, kas tika iegūti kā savrupatradumi, liecina par augstvērtīgas stila arhitektūras klātbūtni kādā no palasta telpām, taču zemes līmenī atsegtajās palasta sienu lejasdaļās paliekās kolonnu varbūtējās atrašanās vietas noteikt neizdevās.

Dienvidu priekšpils konservācijas priekšlikums paredz saglabāt gan tās sarežģīto reljefu, gan uzieto mūra celtnu paliekas. Aizsargmūri (no laukakmeņiem mūrētā lejasdaļa) atjaunoti līdz augstumam, kas varētu apgrūtināt nelegālu apmeklētāju iekļūšanu muzeja teritorijā.

Tiktāl par šeit publicēto zīmējumu.

Jācer, ka laiks un jaunas atziņas palīdzēs kvalitatīvāk veikt vēl atlikušos konservācijas darbus un pamazām, bet neatlaidīgi labot to, kas līdz šim izdarīts ne īpaši veiksmīgi. Arī nežēlīgā laika jaunus postījumus, jo kopš kapitālo saglabāšanas pasākumu sākuma Turaidas pilī drīz jau būs aizriņķējusi puse gadsimta.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – R., 1993. – 451 lpp., XVIII: 3; 187. lpp.
- ² *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 42–44, 432.
- ³ Turpat. – 340. lpp.
- ⁴ Turpat. – 350. lpp. (No vācu val. tulkojis G. Jansons.)
- ⁵ Tie ir kontrforsī, kas, diviem mūriem savienojoties stūrī, veido it kā to pagarinājumus. Vēlāk praktizēja kontrforsu piemūrējumu diagonālvirzienā tieši pret stūri.
- ⁶ Plāni atrodas Stokholmas Fortifikācijas un kara arhīvā, no tiem 1893. gadā izgatavotās kopijas glabājas Rīgā. Pirmais plāns tiek attiecināts uz 17. gs. pirmo, otrs – uz 17. gs. otro pusi.
- ⁷ Lītovskaja metrika – CGADA, f. 389, g. 1590, d. 577, l. 50–57. No poļu val. tulkojis J. Zemzaris, tulkojumu rediģējis R. Malvess. (Mašīnraksts.)
- ⁸ *Körber Z.* Vaterländische Merkwürdigkeiten. Is. 1802. g. (Igaunijas ZA F. R. Kreicvalda Literatūras muzejā Tartu, 300. lp.) Ar 1810. gadu datēts Karla fon Ungerna-Šternberga zīmējums (TAAM 7610 G 1377). Glabājas Igaunijā.

- ⁹ *Löwis of Menar K., v. Die Burg Fredeland oder Treyden, Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1895. – R., 1896. – S. 36–44; Löwis of Menar K. v. Bericht über die Lage und dem actuellen Zustand der Burgruinen von Fredeland und Vorschläge zur Erhaltung derselben. [1924. g.]* (Ziņojums 80. gados atradies Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības pārvaldes arhīvā.)
- ¹⁰ Šķautņu velves tika atjaunotas armocementa konstrukcijā, starpstāvu koka pārsegumi – no laba kokmateriāla, pēc analogijas ar līdzīgiem griestiem citur.
- ¹¹ No 18./19. gs. mijā izgatavotajiem attēliem, kuros tālplānā redzama Turaidas pils, skatīta ainavā it kā no Gūtmaņalas puses, lielāko uzmanību saista divi. Pirmais no tiem atrodams krājumā: *Brotze J. Chr. Monumente .. – Bd. 6, S. 110*. Var uzskatīt, ka šim zīmējumam pamatā bijušas J. V. Krauzes 1792. gada skices. Otrs attēls ir P. Feita 1809. gadā varā grebtais Broces audzudēla M. Ulprehta zīmējums, kurš 1812. gadā publicēts rakstu un attēlu krājumā "Livona". Šajos attēlos kuriozā kārtā lielais pusapaļais tornis zīmēts ar tainstūraino daļu uz ārpusi – tas ir, tādā skatā, kādā tas redzams no pagalma puses; taču tieši šī kļūda deva iespēju gūt liecību par trīsstūra zelmaņa esamību. Tā kā restaurācijas autora iesniegtie torņa drupu konservācijas priekšlikumi pieņemti netika, šai liecībai bija izšķiroša loma torņa pilnīgas rekonstruktīvās restaurācijas projekta izstrādāšanā.
- ¹² Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija arheologa Jāņa Graudoņa vadībā kopš 1976. gada veikusi titānisku darbu, no dažviet vairākus metrus biežā mūrgružu un zemes slāņa atsedzot turpat visu pils teritoriju, tā paverot iespējas gan gūt pilnīgi jaunas atziņas par pils apbūvi un tās vēsturi, gan arī precizēt līdz tam jau zināmo.
- Seno celtņu trauslo mūru atsegumu lielais apjoms nereti pārsniedza restauratoru pietiekami ilgstoša un vispusīga izvērtējuma, kā arī konservācijas iespējas, dažviet uz ilgu laiku pils kopainā ienesot dažādas pagaidu aizsargnojumes un citas ieilguša celtniecības procesa liecības.
- ¹³ Atzīmējams lielais visu pieejamo rakstu un attēlu avotu apzināšanas, vākšanas un izvērtēšanas darbs, ko, intensīvus pils atjaunošanas darbus uzsākot, 60. gadu beigās un 70. gadu pirmajā pusē veica vēsturnieki R. Malvess un A. Jansons, atstājot apjomīgus izpētes materiālus toreizējā Kultūras pieminekļu restaurācijas projektēšanas kantora arhīvā.

Gunārs Jansons

REKONSTRUKTIONSVERSUCH DER BURG TURAIIDA/TREIDEN

Zusammenfassung

Seit 1976 finden in der Burgruine Turaida archäologische Ausgrabungen statt, die viele bevor teils oder ganz mit Bauschutt bedeckte Unterteile der Burg freigelegt haben. Seit jen Zeit hat auch der Autor dieses Beitrags an den architektonischen Forschungen der Burg teilgenommen, Aufmessungen und Konservierung sowie Rekonstruierung geleitet. Auf Grund der Forschungen wurden zeichnerische Rekonstruktionsversuche vorbereitet, die mehrere Bauperioden, aber hauptsächlich die Baumassen der Burg im 16. Jahrhundert darstellen.

Die zeichnerische Rekonstruktion stellt die Bebauung der Burg im 13. Jh. dar. In der Chronik Heinrichs wird das Jahr 1214 genannt, als der Bischof Filip von Ratzeburg mit Kreuzfahrern und dem Vogt Gerhard nach Turaida gegangen sind und dort ein Kastell, genannt Vredeland, gebaut haben. Der estnische Kunsthistoriker A. Tuulse vermutet, dass der erste Bau der Burg der große runde Turm war, der zur Zeit des Bischofs Filip von Ratzeburg entstanden sein könnte, die Ziegel und Maurer jedoch aus Riga gebracht wurden. Der Autor dieses Beitrags vermutet, dass die eigenartigen Ziegel mit besonders großer Länge sowie der örtliche Ton davon zeugen könnten, dass das Ziegelbrennen unweit der Burg stattgefunden hat.

Im Rekonstruktionsversuch wurde der große Turm mit vermutlicher ursprünglicher Wehrplatte sowie Zinnen und Scharten dargestellt. An der östlichen Seite des Turmes hat sich ein großer getünchter Fleck bis zu unseren Tagen erhalten. Er wird vom Autor als die Stelle eines heiligen Bildes für Freilichtgottesdienste vermutet.

Während der Ausgrabungen wurde der nördliche und der westliche Teil der ältesten Schutzmauer mit Arkade unter dem Wehrgang freigelegt. Da sich keine Zeugnisse vom Brustwehr erhalten haben, wurde er auf Grund der Analogien mit anderen Schutzmauern des 13. Jh. rekonstruiert. Der früheren Datierung entsprechen die zur Befestigung der Ecke angemauerten Streben sowie Schwibbogen, die sich an der ganzen Länge der Mauer erhalten haben.

Die am westlichen Bergabhang freigelegten Überreste eines Gebäudes gehören vermutlich zu einem befestigten Wohnbau, der nur ein wenig jünger als der Hauptturm sein könnte.

Um die Wende des 13.–14. Jh. wurde vermutlich eine Mauer um die kleine südliche Vorburg errichtet. Ein turmartiges Gebäude an der südlichen Mauer stammt aus dieser Zeit. In einer Nische der Arkade der Mauer wurde der Eingang zum Erdgeschoss von der Seite des Hofes gebildet. Die an diesem Gebäude freigelegten zwei unteren gewölbten Geschosse sind der für die Burgen Deutschlands typischen Doppelkapelle mit Wehrcharakter ähnlich. Die eigenartigen Kreuzgewölbe wurden durch das Kreuzen eines Halbkreises mit einem Spitzbogen gebildet. Vermutliche Datierung – die 2. Hälfte des 13. Jh.

Die zeichnerische Rekonstruktion des nördlichen Teiles der Burg zeigt die Lage im 16. Jh. In der 2. Hälfte des 13. Jh. wurde das Bebauen des nördlichen und des östlichen Teiles der Burg begonnen. Der erste Palas wurde an der östlichen Mauer angebaut und durch einen Warmluftofen beheizt. Später, vermutlich im 16. Jh., wurden Gebäude zwischen dem Palas und dem Hauptturm errichtet.

Die bedeutendsten Wehrmaßnahmen in der Burg sind mit der Zeit der Ordensherrschaft (1298–1366, 1405–1417, 1439–1490) verbunden. Es ist zu vermuten, dass am Anfang des 15. Jh. der Umbau der westlichen Schutzmauer an der Angriffseite schon geplant war. Als die neue westliche Mauer näher zur Hofseite gebaut wurde, hat man die ältere Schutzmauer als Vorbefestigung da gelassen. Die neue Mauer wurde dicker und höher gebaut, und es war vorgesehen, daneben später Gebäude zu errichten. Ein halbrunder Turm für Feuerwaffen wurde in der Mauerlinie eingeschlossen. Der Wehrgang des Turmes wurde mit dem Wehrgang der Mauer verbunden. Die Ruine des Turmes hatte sich bis zum vierten Stockwerk erhalten, der obere Abschluss dagegen wurde nach einer Zeichnung des 18. Jh. rekonstruiert.

In der Zeichnung der Rekonstruktion wurde der turmartige südliche Anbau gezeigt. Der Warmluftofen in diesem Gebäude wurde von der Seite der südlichen Vorburg geheizt. Die südliche Vorburg wurde im 15. Jh. durch einen kleinen halbrunden Turm erweitert. In der Zeichnung der Rekonstruktion wurde auch der im Revisionsprotokoll 1590 erwähnte Pferdestall gezeigt.

Die zeichnerische Rekonstruktion der Gesamtansicht der Burg stellt nur den zentralen und den südlichen Teil dar, weil archäologische Freilegung der weiten nördlichen Vorburg noch nicht beendet ist. Von der Ostseite ist die Schutzmauer gezeigt. Die Mauer bildete die Seitenwand des Palases mit Fensteröffnungen sowie

Schießscharten im Wehrgang, der durch den Dachboden führte. Die große Zahl der Streben zeugt von der schlechten Standfestigkeit des Erdbodens. An dieser Seite gibt es keine Türme, nur einen Abort. Der steile Bergabhang schließt sich einer besonders tiefen Schlucht an. Über die Dächer des Palasgebäudes kann man beide Giebel der halbrunden Türme sowie die im Revisionsprotokol I von 1590 erwähnte Uhr sehen.

Die zeichnerische Rekonstruktion der Nordseite der Burg stellt den Haupteingang mit Fallgitter dar. Neben dem Tor befindet sich der Wehrturm, der den freigelegten Schießscharten des Erdgeschosses nach mit dem 1. Viertel des 16. Jh. zu datieren ist. Der Bau des Turmes ist mit der Zeit des Erzbischofs Jasper Linde (1509–1524) verbunden.

Die Bebauung der nordöstlichen Seite des Hofes der Hauptburg wurde in der Zeichnung der Rekonstruktion nur als konservierte Fundamente dargestellt.

Die Konservierung der Burgruine aus Ziegel ist ziemlich problematisch. Die Wände in Schalenmauertechnik haben die oberen Ziegelschichten verloren. Wenn sie mit neuem Ziegel verkleidet werden, entsteht die irriige Annahme von großem Umfang der Neubauten. Aber die neu bedachten Gebäude stellen die ehemaligen Baumassen der Burg wiederher. Die neuen Erweiterungen der Burgbauten sichern auch die künftige Erhaltung der älteren originalen Mauern.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Schematischer Plan der Burg Turaida: 1 – äußeres nördliches Tor mit Tortürmen; 2 – nördliche Vorburg; 3 – Ort des inneren Grabens und der Zugbrücke im Zwinger; 4 – inneres nördliches Tor und Torturm; 5 – Hauptturm - Bergfried; 6 – Hof; 7 – westliches Gebäude ("Getreidekammer"); 8 – großer halbrunder Turm; 9 – Palas; 10 – turmartiges südliches Gebäude und Tor zur südlichen Vorburg; 11 – südliches Vorburg mit Stall und kleinem halbrundem Turm an der Außenseite; 11 – Überbleibsel der älteren Befestigungen außerhalb der Mauern.
- Abb. 2. Bischöfliche Burg Vredeland in der 1. Hälfte des 13. Jh. Rekonstruktionsversuch des Autors.
- Abb. 3. Burg Turaida im Plan der 2. Hälfte des 17. Jh.
- Abb. 4. Ruine des turmartigen südlichen Gebäudes (Zeichnung von E. Körber nach W. Krause 1793).
- Abb. 5. Fortsetzung der Bauarbeiten am südlichen Ende im 13. Jh. Rekonstruktionsversuch des Autors. 1 – südliches Ende des Kastells, 2 – Bau des turmartigen

- südlichen Gebäudes (der Kapelle?), 3 – weitere Entwicklung der Bebauung an beiden Seiten des turmartigen Gebäudes.
- Abb. 6. Versuch der Analyse des Aufbaues des turmartigen südlichen Gebäudes – Vormerken des Plans (Rekonstruktion des Autors).
- Abb. 7. Versuch der Analyse des räumlichen Aufbaues des turmartigen südlichen Gebäudes – geometrische Zusammenhänge der Breite des Gebäudes und Verteilung der Räume (Rekonstruktion des Autors).
- Abb. 8. Vorschlag für rekonstruktive Restauration des turmartigen südlichen Gebäudes. Nördliche und südliche Fassade (Rekonstruktion des Autors).
- Abb. 9. Anfang der Bebauung des Hofes im nordöstlichen Teil der Burg: 1 – um die Mitte des 17. Jh., 2 – Fortsetzung bis zum 17. Jh. (Rekonstruktionsversuch des Autors).
- Abb. 10. Bebauung des südlichen Teiles der Burg (Rekonstruktionsversuch des Autors).
- Abb. 11. Großer halbrunder Turm. Versuch der Analyse des Aufbaues vom Autor.
- Abb. 12. Großer halbrunder Turm. Querschnitt – Ansicht zum Norden vom Autor.
- Abb. 13. Zeichnung von M. Ulprecht, Kupferschnitt von P. Weit 1809.
- Abb. 14. Gesamtansicht der Burg Turaida vom Osten (Rekonstruktionsversuch des Autors).
- Abb. 15. Gesamtansicht der Burg Turaida vom Norden (Rekonstruktionsversuch des Autors).
- Abb. 16. Konservierung und rekonstruktive Restauration des zentralen Teiles der Hauptburg und der südlichen Vorburg Turaida. Vorschlag des Autors, Anfang der 1980er Jahre.

Gunārs Jansons

FIGŪRA UZ TURAIIDAS ĶIEĢEĻA SAVRUPATRADUMS TURAIIDAS PILĪ

1997. gada 2. septembra pēcpusdienas slīpo saules staru reljefi izgaismots, kādreizējā palasta drupu ziemeļu puspagraba daļā, nomīdītā mūrgružu klājienā, nejauši uzmanību pievērsa kāds apdrupis ķieģeļa fragments ar figūras zīmējumu uz tā, kurš bijis izpildīts, līnijas ievēlot vēl mitrā, plastiskā mālā.

Konservācija un daļēja rekonstruktīvā restaurācija, kas pavadījusi Turaidas muzejrezervāta organizētos pilsdrupu atrakšanas darbus (arheologa J. Graudoņa vadībā), ilgst gadu desmitus. Darbu gaitā tikuši vākti arī raksturīgākie senie ķieģeļi vai to fragmenti ar cilvēku pirkstu atstātām pēdām, nelieliem iešvīkojumiem vai arī pēdu iespaidumiem, kas palikuši, dažādiem dzīvniekiem pārskrejot žūšanai novietotos, svaigi veidotos ķieģeļus, bet figurāls zīmējums uz kāda ķieģeļa Turaidā atrasts pirmoreiz.

(Laikam jau valganā, nogludinātā māla vilinājumam ievilkst tajā kādu zīmējumu ļaudis dažkārt, bet samērā reti būs sekojuši visā Ziemeļeiropas gotiskās ķieģeļu arhitektūras izplatības lokā. Šīs informācijas autora rīcībā šobrīd gan ir tikai viens piemērs: Helsingēras (Dānija) karmelītu klostera divos ķieģeļos konstatētie mīksta māla virsmā ievilkto kuģu zīmējumi, aptuveni datēti ar 1430. gadu.¹⁾

Ķieģelis, uz kura atradies zīmējums, nenoliedzami ir vietējas cilmes, jo ķieģeļi pils būvei tikuši gatavoti netālu no pašas pils – vietā, kur atradās labu ķieģeļu ražošanai piemērota māla iegulas. Pārējiem pils ķieģeļiem līdzīgs, šķiet, ir gan māla sastāvs, gan apdedzinātā māla tonis.

Saskaņā ar atrašanas vietu ķieģelis varbūt ticis izmantots logu nišu slīpajām malām, kuras mūrētas no attiecīgajam slīpumam

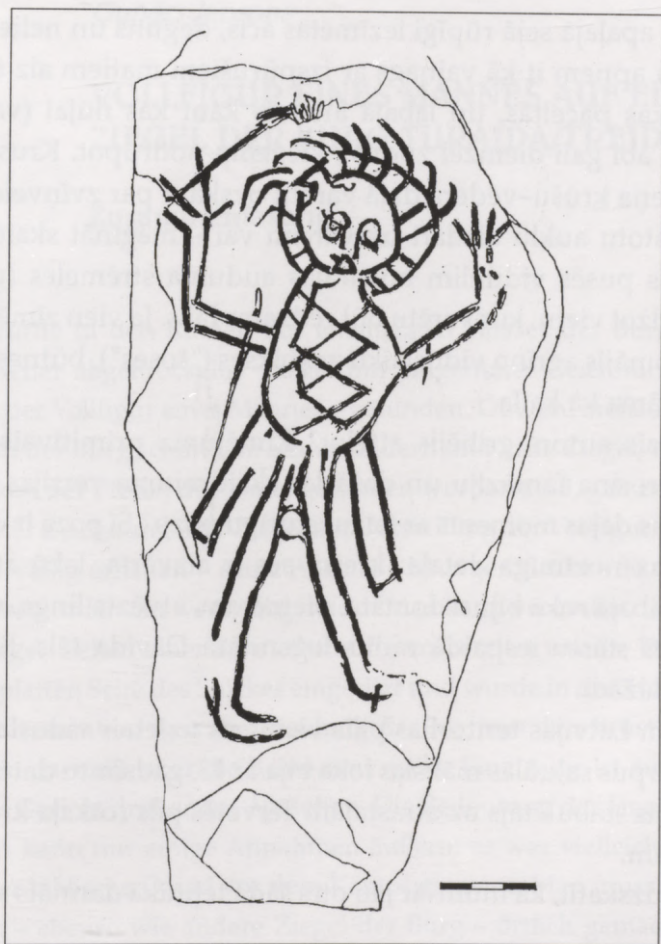

1. att. Ķieģeļa fragments ar zīmējumu. TMR 20768.

(A. Linarta foto.)

pieskaldītiem parastajiem taisnstūra ķieģeļiem. Pieskaldot fragments ieguvis trapeces formu, zīmējumam laimīgā kārtā saglabājoties gandrīz pilnībā. Fragmenta aptuvenie izmēri – 8 x 14 x 30 cm – radīti, apskaldot ķieģeli, kura izmēri atbildeši tiem, kādi ir minētās pils daļas mūrēšanai izmantotajiem. Erodējot atrakto sienu virsmām, fragments nonācis mūrgružos.

Zīmējums izpildīts ķieģeļa plakanajā, tātad mūrējumā slēptajā daļā. Kontūras ievilkta ar galā taisni nogrieztu stiebrveida rīku (vilkuma šķērsgriezums ir taisnstūrainis), radot to malās raksturīgos valnīšus.

2. att. Figūras grafiskais attēls.
(Autora zīmējums.)

Rodas iespaids, ka zīmētājs iecerētās līnijas vilcis pārlicinoši, ar drošu roku. Neraugoties uz grotesko attēlojumu, jāatzīst, ka autoru vadījuši nopietnāki motīvi nekā rokas izmēģināšana bērnišķīgi naivu ķiparu zīmēšanā. Raksturīga ir attēlotā vīra poza ar ķermeņa augšdaļas pavērsumu pretskatā, bet abu kāju – sānskatā. Šādi pagriezts cilvēka ķermenis atrodams gan barbaru mākslas, gan dažkārt arī agrīnās romānikas piemēros. Zinot 1214. gadu kā Turaidas mūra pils celtniecības sākumu, tā aptuveni varētu datēt arī atrasto zīmējumu.

Figūras apaļajā sejā rūpīgi iezīmētas acis, deguns un neliela, pavērta mute. Galvu apņem it kā vainags ar izspūrušiem matiņiem aiz tā. Elkoņos saliektās rokas paceltas, un labajā attēlots kaut kas nūjai (vai šķēpam) līdzīgs, taču abi gali diemžēl zuduši, ķieģelim nodrūpot. Krustoti vilktās līnijas ķermeņa krūšu–vēdera daļā varētu uzskatīt par zvīņveida bruņām vai par krustotu auklu aizdari uzsvārcim vai – mēģināt skaidrot vēl kā citādi... Abās pusēs viduklim nokarājas auduma strēmeles (gurnauts?), skatam atsedzot vietu, kur varētu būt redzams falls. Ja vien zīmētājs figūras kājās nav domājis agrīno viduslaiku zeķbikses ("šoses"), būtnes apakšdaļa būtu uzskatāma kā kaila.

Ko senais autors gribējis attēlot? Zīmējuma primitīvais, skičveida izpildījums rosina fantāziju un dažādas skaidrojuma versijas. Vai fiksēts kādas rituālas dejas moments ar tai raksturīgu pozu? Šī poza ir draudoša – par to liecina nozīmīga detaļa: kreisā acs ir aizvērta, labā atvērta – kā tēmējot. Ja labajā rokā bijusi domāta, piemēram, atvēzta linga, varētu nākt prātā Bībeles stāstu iespaidā radīts leģendārā Dāvida tēls. Skaidrojumi varētu būt dažādi.

Līdz šim Latvijas teritorijas pilīs vienīgais uzietais viduslaiku cilvēka attēlojums ārpus sakrālās mākslas loka bija ar 13. gadsimtu datētais, mīkstā mālā zīmētais stabulētājs uz atrastajām Tērvetes pils rotkaļa krāsns apmetuma lauskām.

Varam uzskatīt, ka mums ir jau otrs šādā tehnikā darināts sena cilvēka attēls.

Atsauces

- ¹ Winter H. Das Hanseschiff im ausgehenden 15. Jahrhundert. – Rostock, 1970. – 68 S., Tafel 1, 2.

Gunārs Jansons

VOLLFIGUR EINES MANNES AUF EINEM ZIEGEL DER BURG TURAIIDA/TREIDEN

Zusammenfassung

1997 wurde in den Ruinen des ehemaligen Palases der Burg Turaida ein fragmentarischer abgebröckelter Ziegel mit eingeritzter Zeichnung – frontaler Darstellung der Vollfigur eines Mannes – gefunden. Obwohl archäologische Ausgrabungen in der Burg schon Jahrzehnte dauern und viele Ziegel, ein Teil davon mit Abdrücken der Pfoten der Tiere, gefunden worden sind, gab es bis jetzt kein Stück mit einer Zeichnung. Der Ziegel mit Darstellung der Vollfigur eines Mannes hat sich fast völlig erhalten – seine Ausmaße betragen 8 x 14 x 30 cm, nur seine beiden Enden wurden ein wenig abgehackt. Man kann vermuten, dass der Ziegel für die schrägen Seiten einer Fensteröffnung vorbereitet wurde. Die Zeichnung war auf der platten Seite des Stückes eingeritzt und wurde in der Mauer versteckt. Man könnte vermuten, dass die Kleidung des Mannes den Brustharnisch und das Röckchen darstellt, aber die Beine sind nackt. Eine Auge ist zugemacht und verleiht dem Gesicht drohendes Aussehen. Die Bedeutung der Figur bleibt unbekannt, man kann nur einige Annahmen äußern: es war vielleicht ein ritueller Tanz oder der biblische David vor dem Kampf gemeint. Man muss denken, dass dieses Stück – ebenso wie andere Ziegel der Burg – örtlich gemacht wurde. Es gibt keine Hinweise auf die Datierung des Ziegels, aber die frontale Darstellung könnte man mit der romanischen Kunst verbinden und also auf die Zeit des Bauanfanges der Burg (nach 1214) hinweisen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Foto des Ziegels mit Darstellung der Vollfigur eines Mannes.
Abb. 2. Zeichnung desselben Ziegels mit Darstellung.

TURAIIDAS PILS 1582. UN 1590. GADA REVĪZIJU PROTOKOLI

Turaidas pils 1582. un 1590. gada revīziju protokolu oriģināli poļu valodā iekļauti Lietuvas metrikā. Tie glabājas Maskavā, Seno aktu arhīvā (Центральный государственный архив древних актов (ЦГАДА), Литовская метрика: год 1582 – фонд 389, дело 574, листы 44–55; год 1590 – фонд 389, дело 577, листы 50–57). Vācot vēstures materiālus plānotajai restaurācijai Turaidas pilī, toreizējās Arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Zinātniskās restaurācijas darbnīcas uzdevumā protokolu tekstus mašīnrakstā sagatavojis un no poļu valodas latviski tulkojis vēsturnieks Jānis Zemzaris (1962. g.). Tulkojumu literāri rediģējis filologs Aleksandrs Jansons. Teksta noraksts un tulkojums mašīnrakstā glabājas Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā Rīgā. Teksta latvisko tulkojumu zinātniski rediģējis vēsturnieks Roberts Malvess 70. gadu sākumā, un šis mašīnraksts glabājas Turaidas muzejrezervāta arhīvā.

Minētajos poļu revīzijas protokolos dotie Turaidas pils ēku senākie apraksti līdz šim literatūrā gandrīz nemaz nav izmantoti. Tāpēc tie kā nozīmīgs vēstures avots publicēti šajā krājumā. Šeit publicēts R. Malvesa rediģētais tulkojums, kuram bija pievienoti paskaidrojumi. Atsevišķi fragmenti no 1582. un 1590. gada dokumentiem poļu valodā, kuros aprakstīta nevis pils, bet tai piederošās muižas, mašīnrakstā nebija pārrakstīti. Dažas vietas no poļu teksta latviski nebija tulkotas un apzīmētas kā izlaists fragments [..]. Zīme [?] norāda, ka attiecīgais vārds manuskriptā bijis grūti saprotams un tulkotājs šaubās par tā nozīmi.

Sastādītāja

Turaidas pils revīzija 1582. gadā*

(ЦГАДА, ф. 389, д. 574, л. 44–47)

S. 44. TREIDEN

7 May w Poniedzialek post Dominica Jubilate przyiachali Panowie Commissarze i Reuisorowie z Segwoltu do Troydenu zamku Je/g/o K/rolewsky/ M/ilos/ci, ktory p. Jan Byringk trzyma i teraz go do ręku krola J/e/go m/ilos/ci oddal.

Liezy nad tąsz rzeką – AA, po naszemu Gawią nad tym brzegiem nad ktorym i Cremon.

Z drugą storonę od Zegwoltu, y są te trzi zamki od siebie wrownei distanciei na strzelieniu zdiała. Ten Troiden zamek iest z muru ceglano, dobrego i zupełnego dosyc prestrony, mnieszy niz Zegwalt, ale calszy.

Gmachow nie wielie ma oprawnych y nie barzo wesolych, ale malem kosztem mogą sie oprawichy prziczinic.

Kosciol przed zamkiem byl murowany w drzewo, ktori spalil X. Christoff mekelburski gdy tu pierwszy raz moskwa byla. Teraz tilko iest xiądz ktori byl. Smintarz gdzie sie liudzie chowaią niemal zadnego podatku od poddanych

44. lpp. TURAJDA

7. maijā, pirmdienā pēc “Dominica Jubilate” [trešā svētdiena pēc Lieldienām], komisāru un revidentu kungi atbrauca no Siguldas uz viņa karaliskās žēlastības Turaidas pili, kuru pārvaldīja pāns Jans Bīrings un tagad to nodeva viņa karaļa žēlastības rokās.

[Turaida] atrodas pie tās pašas upes “Aa”, mūsu valodā Gaujas, tajā pašā krastā, kur Krimulda, pretējā pusē no Siguldas, un šīs trīs pilis atrodas savā starpā vienādā atstatumā, viena lielgabala šāviena tālumā. Šī Turaidas pils ir no laba un pilnīgi vesela ķieģeļu mūra, pietiekami plaša, mazāka par Siguldu, bet nav tik daudz cietusi.

Kārtībā savestu telpu tajā nav daudz, un tās ir ne visai iepriecinošas, bet tās var ar maz izdevumiem sakārtot un pielabot.

Baznīca pils priekšā [*kosciol przed zamkiem*] bija celta no koka [*murowany¹ w drzewo*], bet to nodezinaja Meklenburgas hercogs Hristofs², kad šeit pirmo reizi ieradās maskavieši.³ Pašlaik ir tikai mācītājs, kurš [arī toreiz] bija. Ir

* Tulkojums latviešu valodā. Tulkojis J. Zemzaris, rediģējis R. Malvess.

iedno s zamku opatrzenie miał. Liudzie iednak iemu po trzi szelangi zdawna dawali.

Jest drugi kosciol, vleder mui-ze, witingowei dwe mili od zamku, gdzie liudzie chodzą, isz swego kosciola pod Troidenem zamkiem nie maią i tam dawaią teraz po pul pura owsa, a iedną kurzicą, ktory tam kosciol ma trzi kmiecie y ziemię nie-co. Lecz danina tey Leder muize nie includeie wsobie Juspatronatui oddanego przez Kro/la/ Je/g/o M/ilos/ci.

kapsēta, kur cilvēkus apglabā. Viņam nebija nekādu nodevu no zemniekiem, iztiku viņš saņēma tikai no pils. Ļaudis tomēr no se-niem laikiem deva viņam pa trim šiliņiem.

Ir otra baznīca Fītinghofam pie-derošajā Lēdurgas [*Leder*] muižā, divas jūdzes no pils, kurp ļaudis iet, jo savas baznīcas pie Turaidas pils [*pod Troidenem zamkiem*] viņiem [*vairs*] nav. Tur viņi pašlaik nodod pa puspūram auzu un vienai vistai. Šai baznīcai ir trīs dzimtzemnieki un nedaudz zemes. Bet šī nodeva Lē-durgas muižai neietilpst patronāta tiesībās, ko piešķīrusi viņai karaļa žēlastība.

S. 45. Strelba tego zamku

Dwie zieliazne dzialka

4 zieliazne Ladunki do tich dzialek

3 dziala sturmowe

do tich dzial ladunkow 5

11 Hakow sturmowych

Styrmowy hak iedem krotki

Dwanascie pulhakow hupczastych

Rusznic hupczastych 6 krotkich

Dzialne/g/o prochu Funtow 40

Olowu funtow 30

Dzialo spyzane moskiewskie strzala na nim

Item dzialko drugie wendenskie

45. lpp. Pils šaujамie ieroči

Divi dzelzs lielgabali.

4 dzelzs lādiņi šiem lielgabaliem.

3 trieciena lielgabali [*sturmowe*].

Šiem lielgabaliem ir 5 lādiņi.

11 trieciena arkebūzas [*hakow^a stur-mowych*].

Īsā trieciena arkebūza.

Divpadsmit mazo arkebūzu – kramenīcu [*hupczastych*].

6 īsās bises [*rusznica*] – kramenīcas.

Lielgabalu pulvera – 40 mārciņu.

Svina – 30 mārciņu.

Maskaviešu bronzas lielgabals ar bultu uz tā [*strzala na nim*].

Tāpat otrs mazs, nolietots [*spadale*]

spadale oto dwoie pan Biring prosil
Kroļa Je/g/om m/ilos/ci.

Przed zamkiem iest folwark
Budowanie sien y piekarnia

Ryie, do mlodzenia zboza trzi
Bydla nieoddal zadnego Biring

S. 45-b

Do tego folwarku troie pole Ale nie-
rowne.

Wiednym poliu wysieie 2 Lasti zyta
w drugim 3 Lasty
w trzecim wysieie y 4 lasty kedy
dobrze nagnoy vprawy. Jeczmenia
tesz wysieie Last albo 1 ½ wedlug
naprawy roliey. Owsa spultora Lasta.

Na pustych kmieciech rolach
moze tesh co obrac do siana. Kiedy
by bylo czym, y Liudzie bylo style,
na zimę cztery Lasty powiadaia zyta
wysiano. Item tatarki tesh wysie-
waią okolo 20 purow.

Item pszenici tesh moze wysiac
pur kilka wedle nawozu y naprawy
rolei. Takze grochu pur albo dwa.

Tak kladą mierny vrodzai, ze 3
albo 3 ½ pura ziednego sie vrodzā
Lāk iest dostatek, kiedy wszitkie
mogl sprzātnāc aliudzi bylo dosta-
tek bylo by 80 albo 90 stogow po 10
albo 12 szāzen. Jezioro wielkie zam-
kowe dwie mili od zamku wszeliaka

lielgabals no Cēsīm. Šos divus pans
Bīrings izlūdžās no viņa karaļa žē-
lastības.

Pie pils atrodas muiža [folwark]⁵
[Dzīvojamā] ēka, priekšnams un
ceptuve.

Trīs rijas labības kulšanai.

No lopiēm Bīrings neatdeva nevienu.

45. b lpp.

Pie šīs muižas atrodas trīs lauki, tikai
nevienādi.

Vienā laukā var izsēt 2 lastus⁶ rudzu,
otrajā laukā " " 3 lastus,
trešajā " " " 4 lastus, ja
uzliek krietni mēslus. Miežus tāpat
izsēj lastu vai 1½ atkarībā no tīrumu
labuma. Auzas – pa pusotra lasta.

Tukšajos zemnieku tīrumos
var kaut ko nopļaut [savākt] sie-
nam, ja tikai būtu ar ko un ja ļaužu
būtu tik daudz. Ziemas rudzi, kā
stāsta, esot iesēti 4 lasti. Tāpat iz-
sējot apmēram 20 pūrus griķu
[tatarki].

Tāpat kviešu varot izsēt vairā-
kus pūrus atkarībā no mēslojuma
un tīrumu stāvokļa. Tāpat zirņus [iz-
sējot] kādu pūru vai divus.

Vidējo ražu skaita tā, ka no vie-
na pūra izaug 3 vai 3½ pūra. Pļavu
ir pietiekoši; ja visu varētu nopļaut
un cilvēku būtu diezgan, tad būtu
pie 80 vai 90 kaudzēm siena pa 10–

ryba w nim: szczuka, lescz na jeziorze trzei; ribitwi dawaia cztery razy do tegodnia po siedm ryb. Lecie w poniedzialek wesrodą wpiątek wsobotą a zimie zamkowym niewodem lawiaia ludzie za dzien a ryby do zamku wszitkie biorą a niewod powinni ribitwi robic ktorzi to ribitwi inszei zadnei roboty nie robią, oprocz podatkow, ktore rowno zinszemi daią I niewod iest gotowy v ribitwow. A kiedy sie lieszczi trą, wszitek polow do zamku oddaią. Jeziorek malych iest 7 krotę są iako sadzawki, we trzech tilko lawiaia. Jest ieden mlyn ziednym kolem od zamku, pozytku go inszego nie masz, iedno ze napotrzebę zamkową mielle.

Las iest mile od zamku 3 mile wdlusz 2 mil wszierz dobre, drzewo wnim i do budowania sie naidzie Są wnim sarny, niedzwiedzie, wilki, Sad iest niezly. Dwa ogrody kapustne. Ogrodek I do ziol: zmałą, altanką Ribitwow 6 pod zamkiem ktorzi daią ribi 4 razi do tegodnia co byc moze wzamkowych sadzawkach lowia kiedy trzeba.

S. 46

[..]

12 asu apkārtmērā. Lielais pils ezers divas jūdzes no pils

[..]

Mežs ir trīs jūdzes no pils, 3 jūdžu garumā un 2 jūdzes platumā, kurā var atrast labus kokus māju celšanai. Tajā dzīvo stirnas, lāči, vilki. Dārzs nav slikts. Ir divi kāpostu dārzi. Viens maza sakņu dārziņš virtuves zaļumiem, ar mazu lapenīti.

46. lpp.

Pilij pakļauti 6 zvejnieki, kuri dod zivis 4 reizes nedēļā, kuras viņi laikam zvejo pils dīķos pēc vajadzības.

Šai pilij pakļauto zemnieku ir 4 pagasti:

Pirmais – Vidrižu [*Wydrysch*] ar 20 arkliem, 30 saimniekiem [..]

Otrs pagasts "*Ingielski*" [*Englārte?*] ar 30 arkliem, bez 5½ apļaužotu un tukšu [..]

Trešais pagasts "*Peiting*" [?] ar 44 arkliem [..]

Ceturtais pagasts "*Karlowy*" [?] ar 16 arkliem [..]

S. 47

Herman Kampen in Familia Rebans wpagascie Kurlowie ozenil sie ktory wte woiny poczinal sobie męznie gdy moskwa Kies byla oblegla ow dziewięć razow przebywal do zamku zlisty y Zziwnością byl dobrze zeleczoney od Pana Biringa i zolnierzow.

47. lpp.

Hermanis Kampens, kurš pagājušajos karos izrādīja tik lielu vīrišķību, ieprecējās Rebanu ģimenē [*in familia Rebans*] Karlovas [?] pagastā. Kad maskavieši bija aplenkusi Cēsis, viņš deviņas reizes iekļuvis pilī ar vēstulēm un proviantu [*ziwnoscią*] un bijis pats pie pana Biringa un karēivjiem labā slavā.

Turaidas pils revīzija 1590. gadā

(ЦГАДА, ф. 389, д. 577, л. 50–55)

S. 50. 6. ZAMEK TREIDAN

Naprzod sprzyzdu wrota zezlazem dobrze opatrzone, w nich klotka wielka. W tychze wrotach forta u niey zamek y klodka. Nad wroty komorka dla wartownika wdrzewo murowana, V wrot wieza okragla w ktorey komora nadolie do sypania zboza. Nat thą komorą dru-

50. lp. 6. TURAJDAS PILS

Pretim piebrauktuvei atrodas ar dzelzīm labi apkalti vārti ar lielu piekaramo atslēgu tajos. Šajos vārtos ierīkotas durvis [*forta*] ar atslēgu un piekaramo atslēgu. Virs vārtiem ir kambarītis vārtniekam [*wartownik*], "kokā mūrēts" [*w drzewo murowana*]. Pie vārtiem apaļš tornis, kura apakšā

ga kokmora skominem alie polap zwierzchu zgnil. Dach tesz na they wiezy stary zdachowki. Od they pierwszey wiezie zobu stron mury Miedzy ktorymi namoscie wzwod y forta, u forty zamek prosty.

Zamkowa Brama w ktorey krata zelasem dobrze opatrzona na lancuchach wrota zelazem okowane w ktorych zamek y klodka. W tych wrociech forta wktorey zamek y lancuch sklotką. W zamek wszedszy po lewey ręce wieza wielka okrągla wktorey iesth turma, Na they wiezy dzialo spizane Moskiewskie, kola podnim proste, W they wiezy drzwi zelazne, dach dobry zdachowki.

Gmachy dolne

Podlie they wieze komora sklepista do niey drzwi na zawiasach. Stey komory drugi sklep uniego dwoie drzwi na zawiasach iedne drzwi nawschod, Zamek wnątrzny. Pod tymi sklepami piwnica mala sklepista. Drzwi na zawiasach podle wschodu izdepka sklepista wniewy drzwi na zawiasach zwrzeczadzem, wniewy piec prosty blony dwie szklane.

ir kambaris labības iebēršanai. Virs šī kambara ir otrs kambaris ar kamīnu, bet griesti no augšas ir sapuvuši. Arī jumts virs šī torņa ir vecs, no kārņiem. No šī pirmā torņa pa abām pusēm ir mūri, starp kuriem atrodas uzvelkamais tilts [*namoscie wzwod*] un vārti [*forta*], vārtiem vienkārša atslēga.

Pils vārtu aila [*brama*], kurā ir ar dzelzīm labi nodrošināts režģis uz ķēdēm, ar dzelzīm apkalti vārti ar ielaistu un piekaramo atslēgu. Šajos vārtos ir durvis, kurās ir atslēga un ķēde ar piekaramo atslēgu. Ieejot pilī, pa kreisi ir liels, apaļš tornis, kurā atrodas cietums. Uz šī torņa [*na they wiezy*] novietots maskaviešu bronzas lielgabals uz vienkāršiem riteņiem. Šim tornim ir dzelzs durvis, labs kārņņu jumts.

Apakšējās telpas [*gmachy dolne*]

Blakus šim tornim atrodas velvēts kambaris, uz kuru ved durvis ar virām. No šī kambara – otra velvēta telpa, kurai ir divas durvis ar virām, vienas durvis iziet uz kāpnēm, iekšēja atslēga. Zem šīm velvēm atrodas mazs, velvēts pagrabs, durvis ar virām. Blakus kāpnēm velvēta istabiņa, kurā ir durvis ar virām un aizbīdņi.⁷ Tajā ir vienkārša krāsns, divas stikla rūtis.⁸

Piwnica wniewy drzwi na zawiasach zwrzecziją dzem Nad thą piwnicą szpichlerz do sypania mąki.

V niego drzwi na zawiasach z zamkiem prostym, Sienka sklepista wniewy piec prosty, dwie blonie szklane, drzwi z zawiasami, S theyze sienki są trzy piwnice cale. Nad thymi piwnicami w kącie dwa szpichlerze do sypania zboza. V pierwszego drzwi na zawiasach z zamkiem u drugiego zwrzeczijądzem.

Browar u niego drzwi na zawiasach z zamkiem prostym, w browarze wanna wielka miedziana do warzenia piwa, dwie kadzi wielkie y drugie dwie male. Izdepka mala sklepista wniewy piecek prosty blona szklana, Piekarnia w niewy drzwi

S. 50-b. z zawiasami, w niewy piecow dwa zyzdepką malą u niewy drzwi z zawiasami piec prosty blona l [?].

Kuchnia wniewy dwoie drzwi zawiasach wkuchniewy dwa lancuchy czo kotly wiesaią.

Stainia gdzie byl przed thym mlyn konski, u niewy drzwi na zawiasach zwrzeczijądzem okno skratą.

Przygrodek. W przygrodku stainia iedna, druga ieszcze nie naprawna. W tymze przygrodku wieza wielka okrągla. W tey wiezy

Pagrabs; tajā ir durvis ar virām un aizbīdņi. Virs šī pagraba atrodas noliktava miltu novietošanai.

Tajā ir durvis ar virām un vienkāršu atslēgu. Velvēta priekštelpa, kurā ir vienkārša krāsns, divi stikla logi, durvis ar virām. No šīs pašas priekštelpas ir ieeja trīs veselos pagrabus. Virs šiem pagrabiem stūrī [*w kącie*] atrodas divas noliktavas labibas sabēršanai. Pirmajai [noliktavai] durvis ar virām un ar atslēgu, bet otrai – ar aizbīdņi.

Brūzis [*browar*], tajā durvis ar virām un vienkāršu atslēgu. Brūzī ir liela vara vanna [katls] alus vārīšanai, divas lielas vātis [baļļas – kadzi] un vēl divas mazs. Maza, velvēta istabiņa, kurā ir vienkārša krāsniņa, stikla rūts. Ceptuve [*piekarnia*], kurā ir durvis ar virām.

50. b lp. Tajā divas krāsns; ar mazu istabiņu, kurā ir durvis ar virām, vienkārša krāsns, viena rūts.

Virtuve, kurā ir divas durvis ar virām. Virtuvē atrodas divas ķēdes, kurās pakar katlus.

Stallis, kur pirms tam bija zirgu dzirnavas [*mlyn konski*]; tajā ir durvis ar virām un aizšaujamo; logs ar režģi.

Priekšpils (*przygrodek*). Priekšpilī viens stallis; otrs vēl nav salabots. Tajā pašā priekšpilī apaļš,

naspodzie komora dla węgla y narzynia kowalskiego. Pothym kuznia, W kuzni miechy dwoie y nakowalnia.

Wrociwszy się w zamek na trzeczej stronie

Sklep u niego drzwi blachowie u nich kłodka (?) w tymze sklepiku piwnica. W tym sklepie okien dwie skratami, przykomorek w drzewo murowany u niego drzwi na zawiasach zwrzeczadzem thamze komora wniewy piwniczka mala. Staienka na dwa konia u niewy wrzeczadz y klamka, Domek drzewiany. Sienka doniewy drzwi na zawiasach, Z sienki po lewey ręce izdepka, wniewy piec prosty, blon dwie, drzwi na zawiasach, [svītrots:] /z sienki po lewey ręce izdepka /.

Przeciwno druga izdepka drzwi na zawiasach w nich zamek wnątrznny wyzdepce piec prosty i dwie blonie.

Wieza od pola pod tą wiezą piwnica sklepista wniewy drzwi na zawiasach sklotką. Nad piwnicą komora do sypania zboza. V niewy drzwi na zawiasach zwrzeczadzem, Wtheize wiezy nad komorą izba u niewy drzwi dwoie na zawiasach zwrzeczadzami, W tey izbie piec prosty okna skratami dwie, blony nowe. Nad tą izbą komora wniewy

liels tornis. Šī torņa apakšā ir kambaris oglēm un kalēja piederumiem. Aiz tā smēde (*kuznia*); smēdē ir divējas plēšas un lakta.

Atgriežoties pilī, tās trešajā pusē (*stronie*) atrodas velvēta telpa ar skārda durvīm, pie kurām ir piekaramā atslēga. Šajā pašā velvītē ir pagrabs. Šajā velvētā telpā ir divi logi ar režģiem; no koka gatavots blakuskambaritis [*przykomorek*], kuram ir durvis ar virām un aizbīdnis. Turpat ir [otrs] kambaris, un tajā – maza pagrabiņš. Stallītis diviem zirgiem, kuram ir aizbīdnis un rokturis. Koka mājiņa [*domek*], priekšnama pie tās, durvis ar virām. No priekšnama pa kreisi – istabiņa; tajā ir vienkārša krāsns, divas rūtis, durvis ar virām, [svītrots:] /no priekšnama pa kriesi istabiņa/. Iepretim otra istabiņa, durvis ar virām, kurās ir ielaistā atslēga. Istabiņā ir vienkārša krāsns, divas rūtis.

Tornis no lauka puses. Zem šī torņa atrodas velvēts pagrabs, durvis ar virām un piekaramo atslēgu. Virs pagraba ir kambaris labības sabēršanai. Tā durvis ir ar virām un aizbīdni. Šajā pašā tornī virs kambara ir istaba, kurai ir divas durvis ar virām un aizbīdņiem. Šajā istabā ir vienkārša krāsns, divi logi ar režģiem, jaunas rūtis. Virs šīs ista-

drzwi z zawiasami zwrzeczędzem nad tą komorą dwa polapi dla strzelby.

Thamze zegar naprawny y drugi dzwon. Na they wiezy dach caly zdachowki. Piwnica wielka wniey drzwi z zawiasami. Nad tą piwnicą szpichlerz do sypania zboza u niego dwoie drzwi na zawiasach u iednych zamek u drugich klotka. Nad thym szpichlerzem Sala nowa w niey okien dwie w zamek w iednym blona. Nat thymi gmachami dach gontowy nowy. W rot wieza

S. 51. okrągla w they wiezy na dolie sklep albo Ceikauz dla strzelby uniego drzwi na zawiasach z zamkiem. W tym skliepie Dzialo spizane Wendenskie spadale Alie zniego moze strzelac.

Kiiow zelaznych dlugich dziesiec iedennasty krotky.

Berze ieden zelazny caly drugi spadaly.

Dzialek szturmowych zelaznych trzy Hakonic dwanascie

Polhakow supezastych pięć

Ladunkow do tych dzialek zelaznych osm

Kul do thego dziala czo nowieszzy – 24

Kul wielkich zelaznych do dzial – 181

Kamennych – 321

bas ir kambaris, uz kuru ved durvis ar virām. Virs šī kambara ir divas platformas [*dwa polapy*] šaušanai.

Turpat pulkstenis [*zegar*] lietošanas kartībā un otrs zvans. Virs šī torņa vesels jumts no kārnīņiem. Liels pagrabs, kura durvis ir ar virām. Virs šī pagraba noliktava labības sabēršanai, un tai ir divas durvis ar virām; vienām ir atslēga, otrām – priekškaramā atslēga. Virs šīs noliktavas jauna zāle, kurai ir divi logi uz pils pusi; vienā no tiem ir rūts. Virs šīs telpas ir jauns šķindeļu jumts. Pie vārtiem ir apaļš tornis.

51. lp. Šajā tornī apakšā ir velvēta telpa jeb ieroču noliktava [*ceikauz dla strzelby*]; tai ir durvis ar virām un atslēgu. Šajā velvētā telpā atrodas nolietots [*spadale*] bronzas lielgabals no Cēsīm, bet no tā var vēl šaut.

Dzelzs garo stieņu [*kiiow*] ir desmit gabali, vienpadsmitais – īss.

Viens dzelzs [*berze – ?*] vesels, otrs nolietots.

Trīs mazie “trieciena” lielgabali.

12 arkebūzas.

Mazas arkebūzas – kramnīcas ir piecas.

Lādiņu šiem maziem dzelzs lielgabaliem – astoņi.

Lodes jaunākam lielgabalam – 24.

Lielas dzelzs lodes lielgabaliem – 181.

Akmens lodes – 321.

W theize wiezy nad thym skliepem komora sklepista skominem wniefy dwoie drzwi zzawiasami. Nad thą komorą polap dla strzelby. Dach nathey wiezy desk caly.

Gmachy Gorne

Sposrod zamku wschod kamienny na ganek. Z ganku izba wielka u niefy dwoie drzwi nazawiasach zklamkami. Wthey izbie piec zielony, lichtarz zelazny zawieszony Okien wielkich 2 wnich kraty Blony cztery wielkie. Stoly cztery, lawy wkolo, S thei izby polewey ręce sien sklepista doniefy dwoie drzwi na zawiasach, okno skratą, blony dwie. S they sieni izdepka doniefy dwoie drzwi nazawiasach. W niefy piec blon trzy stolik prosty. Stheize sieni komora sklepista doniefy drzwi nazawiasach z zamkiem w they komorze blona iedna.

Wrociwszy się do izby wielkiej, zniefy po prawey ręce izba doniefy drzwi dwoie na zawiasach u iednych zamek. Wthey izbe piec zielony, Okien dwie zkratami, blon cztery, lawy po trzech stronach, Stolik, S thei izby druga izba doniefy dwoie drzwi. Wniefy piec prosty, okno iedno, Wnim krata blony cale. S they izby drzwi na zawiasach. Wschodek [?] na gadek. Nad thą

Tajā pašā tornī virs velvētās telpas ir velvēts kambaris ar kamīnu, kurā ir divas durvis ar virām. Virs šī kambara ir koka platforma šaušanai. Jumts virs šī torņa ir no dēļiem, nebojāts [*caly*].

Augšējās telpas [gmachy gorne]

Pils vidū [*sposrod zamku*] atrodas akmens kāpnes [*wschod kamienny*] uz galeriju [*ganek*]. No galerijas ir liela istaba [*izba wielka*], kurai ir divas durvis ar virām, ar rokturiem. Šajā istabā ir zaļa krāsns, pakārts dzelzs svečturis, divi lieli logi, kuros ir režģi. Ir četras lielas rūtis; četri galdi, visapkārt soli. No šīs istabas pa kreisi velvēta priekštelpa, uz to ved divas durvis ar virām, logs ar režģi, 2 rūtis. No šīs priekštelpas – istabiņā, uz to 2 durvis ar virām. Tajā krāsns, 3 rūtis, vienkāršs galdiņš. No tās pašas priekštelpas velvēts kambaris, uz to durvis ar virām un atslēgu, kambarī 1 rūtis.

Atgriežoties lielajā istabā, no tās pa labi ir istaba, uz kuru 2 durvis ar virām, vienām ir atslēga. Šajā istabā ir zaļa krāsns, divi logi ar režģiem, četras rūtis, soli trijās pusēs, galdiņš. Aiz šīs istabas ir otra istaba, uz kuru ved divas durvis. Tajā ir vienkārša krāsns, viens logs, tajā ir režģis un veselas rūtis. No šīs istabas durvis ar virām. Kāpnītes [?] – nesalasāms

izbā komora Puszkarska wniefy dwoie drzwi. Komora, do niey drzwi nazawiasach. Na pierwszym wschodzie Sala

S. 51-b. wielka doniefy drzwi nazawiasach. Wtych drzwiach forta nazawiasach sklamką. W they Sali okien pięć skratami zelaznymi. We czterech oknach blon osm.

Nad tą salą iesth sien wniefy komin okna nad rzekę skratą. S they sieni po prawey ręce izba do niey drzwi nazawiasach. W niey piec prosty okna dwie bez krat. Blony wtych oknach cale. Przeciwno they izbie komora doniefy drzwi na zawiasach z zamkiem wnętrznym. W they komorze komin okno nad rzekę skratą blony niemasz. S they komory druga komora doniefy drzwi nazawiasach. Wthei komorze komin. Okien dwie iedno ku rzecę skratą wobu oknach blony cale.

Wschodek do przysionka ukto-rego drzwi nazawiasach. S thego przysionka izba sklepista do niey drzwi na zawiasach skratą y zwrze-ciążdem. W they izbie piec prosty okien trzy zkratami blony cale. S thei izby komora do komory drzwi na zawiasach sklamką wkomorze okno skratą blony niemasz.

Nad thym mieszkaniem przysionek do niego drzwi na zawiasach

vārds]⁹ uz galeriju. Virs šīs istabas – lielgabalnieku [*puszkarska*] kambaris, kuram ir divas durvis. Kambaris; uz to ved durvis ar virām. Virs pirmās uzejas [*na pierwszym wschodzie*] atrodas liela zāle [*sala wielka*],

51. b lp. uz kuru ved durvis ar virām. Šajās durvīs mazākas durtiņas [*forta*] ar virām un rokturi. Šajā zālē ir pieci logi ar dzelzs režģiem. Četros logos ir astoņas rūtis.

Virs šīs zāles atrodas priekštel-pa. Tajā ir kamīns, logi uz upi ar režģiem. No šīs priekštel-pa pa labi atrodas istabiņa, uz kuru iet durvis ar virām. Tajā ir vienkārša krāsns, divi logi bez režģiem. Rūtis šajos logos ir veselas. Pretim šai istabai ir kambaris; uz to ved durvis ar virām un ielaistu atslēgu. Šajā kambarī ir kamīns, logs uz upes pusi bez rūtīm. Šajā kambarī ir kamīns, divi logi – viens uz upes pusi ar režģi; abos logos veselas rūtis.

Kāpnītes uz priekštel-pu [*do przysionka*], kurai ir durvis ar virām. No šīs priekštel-pas velvēta istaba, uz kuru ved durvis ar virām, režģi un aizbīdņi. Šajā istabā ir vienkārša krāsns, trīs logi ar režģiem, veselas rūtis. No šīs istabas kambaris; uz to ved durvis ar virām un rokturi. Kambarī ir logs ar režģi, bet rūšu nav.

Virs šī dzīvokļa [*mieszkanie*] ir priekštel-pa, uz kuru iet durvis ar

zklamką. Wthei izbie piec prosty blon szklanych trzy. S thei izby komora do niey drzwi nazawiasach sklanką wkomorze komin blon dwie.

Folwark przed zamkiem.

Budowanie

Izba y sien nowe zbudowana wyzbie piec czarny, drzwi u izby y u sieni na zawiasach. Chlewow dostatek. Laznia u niey drzwi na zawiasach. W they izbie piec prosty, lawy wkolo dwie szklanych. Słodownia 1. Ryi trzy do mlocenia zboza.

Sad iesth pod zamkiem. S thego maly pozytek bo rzadko rodzi. Ogrodow trzy dla iarzyn.

Pola są trzy pod zamkiem na kazdym z nich wysiewaią zyta purow 90. A na iednym mniey.

S. 52

Theraz na zimę posiano zyta purow	182
Jarzyn thego lata 1590 bylo posiano Jęczmienia purow	59
Owsa purow	99
Gryki purow	3
Pszenice purow	4

Urodzay takowy ze kazdy pur

virām un rokturi. Šajā istabā ir vienkārša krāsns, trīs stikla rūtis. Aiz šīs istabas ir kambaris, uz kuru ved durvis ar virām un rokturi. Kambarī ir kamīns un divas rūtis.

Muiža [folwark] pie pils

Ēkas

Istaba [mājas nozīmē] un priekšnams ir uzcelts no jauna. Istabā ir dūmu krāsns [piec czarny]. Durvis uz istabu un priekšnamu ir ar virām. Lopu kūtis ir pietiekami daudz. Ir arī pirts, kurai durvis ir ar virām. Šajā istabā ir vienkārša krāsns, visapkārt soli, divas stikla rūtis. Iesala žāvētava.¹⁰ Trīs rijas labības kulšanai.

Pie pils atrodas augļu dārzs, no kura ir maz ienākumu, jo tas reti dod augļus. Ir trīs sakņu dārzi virtuves zaļumu [sakņu] audzēšanai.

Pie pils ir trīs lauki. Katrā no tiem var izsēt ap 90 pūru rudzu, bet vienā no tiem mazāk.

52. lp.

Pašreiz ziemāju iesēts ap 182 pūri rudzu. Vasarāju šajā 1590. gadā bija iesēts: miežu – 59 pūri, auzu – 99 pūri, griķi – 12 pūri, zirņu – 3 pūri, kviešu – 4 pūri.

Raža ir tāda, ka katrs iesētais

posiany wszelakiego zboza daie pury trzy.

Do thego folwarku są pogosty cztery.

Pogost W i d r i z ma hakow osiadlych 20

Na thym poddanych co zbydlem na kazdy tydzien chodzą 23

Czo pieszo chodzą na kazdy tydzien zspręzaiem poddanych 2

Ubogich gdy gwaltowna portzeba czo pieszo chodzą 11

Ogrodnikow w thym pogoscie 5
[..]

Pogost K u r g l i ma hakow osiadlych 7½

Na thym poddanych czo spręzaiem chodzą nakazdy tydzien 4

Czo tydzien pieszo atydzien spręzaiem poddanych 4

Pieszých - 2. Nowo przyał ieden paddany hak - 1. 2

W tym pogoscie pan Zawadski za lisztem panaa Pękoslawkiego trzy

dažādas labības pūrs dod trīs pūrus.

Pie šīs muižas pieder četri pagasti:

V i d r i ž u pagasts - ir 20 apdzīvotu arklu. Tajā ir 23 zemnieki, kas ik nedēļas ierodas darbā ar darba lopu. Tādu, kas katru nedēļu ierodas darbā kā kājnieki ar pajūgu [?], ir 2. Trūcīgu [zemnieku], kas nāk darbos kā kājnieki, kad ļoti vajadzīgs, ir 11. Būdnieku šajā pagastā ir 5.

Pie šī pagasta pieder neliels ciems ar 1½ arkliem, bet zemnieku tur ir 3.

Pie šī pagasta pieder neliels ciems "Mosisze" ar [?]¹¹ arkliem. Tajā ir 4 zemnieki, kas ik dienu ierodas darbos ar darba lopu. Kājnieki - 2.

Pie šī pagasta pieder neliels ciems "Reze" ar 1½ arkliem. Tajā ir 7 zemnieki, un tie katru nedēļu iziet darbos uz trim dienām.

K u r g a ļ u [Kurgli] pagastā ir 7½ apdzīvotu arklu. Tajā ir 4 zemnieki, kas ar pajūgu ierodas darbā ik dienas. 4 klausa vienu nedēļu ar pajūgu, bet otru kājām. Kājnieku ir 2. No jauna uzņēma [kāds] zemnieks 1 arklu. Šajā pagastā pans Zavadskis uz pana Penkoslavskā izdotas vēstules [list] pamata tur trīs tukšus arklius.

S. 52-b. ma pustych hakow trzy.
 Pogost I n g l i ma hakow
 osiadlych 24¼
 Na thym poddanych czo
 zsprężaiem chodzą na robotę
 nakazdy tydzien 7
 Czo tydzien pieszo tydzien
 zsprężaiem 9
 Vbogich poddanych czo pieszo
 chodzą 6
 Nowo przyął poddanu haku ¾
 W thym pogoscie ma lieiman
 hakow 2
 S thego daie pieniędzmi za robotę y
 za insze powinności złotych szesnascie
 Zyta purow 4
 Jęczmienia purow 4
 Owsa purow 4 więtcy nie powinien nic.
 Ieznik ma hak 1¾

V thego zdoze rzezą inszey po-
 winności nie placi iedno boty pil-
 nuie a powinność od poddanych
 odbiera zswego pogosta.

Pustych gruntow niemasz w
 thym pogoscie.

Ogorodnikow 2

Pogost B o i t y n ma hakow
 osiadlych 25¾
 Natym poddanych czo sprężaiem
 na kazdy tydzien chodzą 8
 Czo tydzien pieszo tydzien
 zsprężaiem poddanych 10
 Piesznych 12
 Nowo przyęli 2 poddani hakow 1½

52. b lp. I n g l u [*Ingli*] pagastā
 ir 24¼ apdzīvotu arklu.

Tajā ir 7 zemnieki, kas ar pa-
 jūgu ierodas darbos ik nedēļas.

Tādu, kas vienu nedēļu klausa
 kā kājnieki, otru ar pajūgu, ir 9.

Trūcīgo zemnieku, kas klausa
 kā kājnieki, ir 6.

Šajā pagastā leimanim ir 2 arkli.

Par tiem viņš maksā kļaušu un
 nodevu vietā 16 zlotus, rudzu – 4
 pūrus, miežu – 4 pūrus, auzu – 4
 pūrus. Vairāk no viņa nekas
 nepienākas.

Šķilteram [jātņiekam? – *jeznik*]
 ir 1¾ arkla. Viņam “nogriež” labības
 tiesu, citas nodevas viņš nedod, tikai
 pilda kļaušas un ievāc zemnieku
 nodevas no sava pagasta.

Tukšu zemju šajā pagastā nav.
 Būdnieku ir 2.

B o i t i ņ u [*Boityn*] pagastā
 ir 25¾ apdzīvotu arklu. Tajā ir 8
 zemnieki, kas ik nedēļas nāk
 darbos ar pajūgu. Tādu, kas vienu
 nedēļu nāk kājniekos, otru nedēļu
 ar pajūgu, ir 10. Kājnieku ir 12. Divi
 zemnieki no jauna uzņēma 1½
 arkla. Skroderis no jauna uzņēma

prziął krawiec nowo hakow $1\frac{3}{4}$ na osadzie ma placic na rok zlotych 14.

1 $\frac{3}{4}$ arkla [na osadzie - ?], gadā jāmaksā 14 zloti.

Powinnosc tych wszytkich poddanych iednak, tho iesth: Narobothę ktory ma dwoie bydla robotnego powinien isc na robothę zsprzętaiem wkazdy tydzien. A ktory iednego konia

Visu šo dzimtzemnieku pienākumi ir vienādi, tas ir: kam ir divi darba lopi, jāierodas klaušu darbos ar pajūgu ik nedēļas, bet, kam ir tikai viens zirgs

S. 53. abo wolu ma idzie tydzien pieszo, a tydzien zpręžaiem. Czi ce się piszą pieszo niemogą prze ubostwo na kazdy tydzien narobothę chodziec iedno czasy. A gdy czasu robotnego tedy muszą isc o chlebie zamkowym.

53. lp. vai vērsis, tas nāk vienu nedēļu kā kājniēks, otru nedēļu ar pajūgu.

[..]

Zboza karbuiā u tych poddanych zyta Jęczmienia, owsa, czwartą częsc napoliu podstarosci z Woitami.

Labības nodevu šiem zemniekiem podstārosta kopā ar voitiem nošķir [nodalā] uz lauka – ceturto daļu no rudziem, kviešiem, auzām. Šī nošķirtā labības nodeva šajā gadā bija:

Tho zboze karbowane w thym roku teraznieiszym uczynilo

Zyta purow	585 $\frac{1}{2}$
Jęczmienia purow	376
Owsa purow	1
Pszenice kazdy zdymu daie siek	1
Grochu siek	1
Gryki zhaku pur	1
Lnu zhaku funtow	10
Chmieliu funtow	10
Na konople zhaku kozdego po groszu	1
A zatho winiem dac kazdy czi ktorzy konopie sieiā pud konopi	1

rudzu – 585 $\frac{1}{2}$ pūra	
miežu – 376 pūri	
auzu – 349 pūri.	
Kviešus dod no katra dūma 1 sieku	
zirņus	1 “
griķus no viena arkla	1 “
linus no viena arkla	10 mārciņu
apīņus	10 “
Kaņepāju tiesai katrs dod 1 grasi.	
Bet katram, kas sēj kaņepes, jādod 1 pods [pud] kaņepāju.	

Miodu ktorzy pszezoly maiā daiā na zamek polowicę ktorego

Kam ir bites, tie dod pilij pusi no medus, kas šajā gadā deva kopā

thego roku uczynilo beczek cztery, niegdy mniei abo wietcey. A za drugą polowicę placi im Starosta tho iesth za pud miodu zyta pur. – 1.

Barany wybieraia z haku po baranu iednemu alie isz niemalo poddanych zubozało thedy niktorzy co ubozszy skladaia się po dwa trzy y cztery na iednogo Barana. Liecz i ci napotym takze po baranu iednemu dawac będa powinni.

Czynszu pienięznego daią zha-
ku po g/roszi/ 30
a spolhaku po g/roszi/ 15
S tych trzech więszych pogostow
ziednego wszystecy daią po
jalowicy y po wieprzu. A z mieis-
zego pogostu Kurgli wieprz daią na
ktorego się takze poddani skladaia
Daie tesz kaazdy zdymu
kaplunow 2
Kurszał 2
Z haku kapusty glowek 10
Jaiec 10
Sązen draw abo g/roszi/ 6

S. 53-b.

Siana woz 1
Slomy snopow 10
A spolhaku polowicę thego

W tymze ostatnim Pogoscie Boityn
Rein Bern[?]tyn Woit ma hak 1¼

četras mucas; dažreiz arī vairāk vai mazāk. Bet par otru pusi stārosta viņiem maksā, tas ir, par podu [pud] medus dod 1 pūru rudzu.

Aunus [nodevām] ņem pa aunam no arkla, bet, tā kā ne mazums zemnieku ir kļuviši nabagi, tad daži, kuri ir nabagāki, sametas kopā pa divi, trīs un četri uz vienu aunu. Bet arī tiem vēlāk būs jādod no katra pa vienam aunam.

No nodevām viņi dod no arkla pa 30 grašiem, bet no pusarkla – 15 grašus.

No trim lielākajiem pagastiem pa visiem kopā no katra pagasta dod pa jaunlopam un pa veprim.

Bet no mazākā Kurgaļu pagasta dod vepri, kuru tāpat samet visi zemnieki kopā.

Katrs no viņiem dod vēl no ik dūma kastrētus gaiļus [kaplun] 2 gabalus.

Cāļus – 2.

Kāpostus dod no arkla pa 10 galviņām.

Olas – 10 gabalas.

Asi malkas vai 6 grašus.

53. b lp.

Sienu – 1 vezumu.

Salmus – 10 kūļus.

Bet no pusarkla tikai pusi no tā.

Pēdējā, Boitiņu pagastā
voitam Reinim Berntiņam [?] ir

S thego daie zyta purow	3	1¼ arkla, no kura viņš dod
Jęczmienia purow	4	rudzu – 3 pūrus, miežu – 4 pūrus,
Owsa purow	4	auzu – 4 pūrus, aunu – 1 [gabalu].
Barana	1	Vairāk nekā nedod, tikai pilda
Więtcy nic niepowinien iedno ro-		klaušas un ievāc no zemniekiem
boty pilnuie apowinnosc od pod-		nodevas.
danych wybiera.		
Gramotnikow abo sluszkow		Diviem grāmatniekiem jeb ziņ-
dwa maią hak	1	nešiem ir divi arkli.
S thego daią zyta purow	2	No tiem viņi dod 2 pūrus ru-
Jęczmienia purow	2	dzu, 2 pūrus miežu, 2 pūrus auzu,
Owsa purow	2	1 aunu.
Barana	1	Bet ar vēstulēm brauc, kurp sū-
A zlisty iadą gdzie poszlą więtcy		ta, citu pienākumu nav.
nic niepowinni		Atslēdzniekam ir 2¼ arklu, no
Slosarz ma hakow	2¼	kuriem jādod 6 pūri rudzu,
S thego daią zyta purow	6	miežu – 8 pūri, auzu – 8 pūri, viens
Jęczmienia purow	8	auns. Vairāk neko [nedod], tikai ar
Owsa purow	8	savu amatu strādā, cik tas
Barana	1	nepieciešams, pils vajadzībām.
Więtcy nic iedno wedlug		Stikliniekam ir 2 arkli, no
rzemiosla swego czo potrzeba robi		kuriem viņš neko nedod, tikai
do zamku.		strādā pili savā amatā, cik tas va-
Szklarz ma hakow. 2. Sthego		jadzīgs.
nic nie daie iedno co trzeba robi w		Mūrniekam ir viens arkls ze-
zamku wedlug rzemiosla swego.		mes, no kura tas nekā nedod, tikai
Mulnik ma ziemie hak s thego		strādā pilij, kas vajadzīgs.
nic nie daie iedno czo potrzeba robi		Audējam ir viens arkls zemes,
w zamku.		no kura nekā nedod, strādā, ko
Tokatz ma ziemie hak 1. S tego		vajag.
nic nie daie iedno co trzeba robi.		Kalējam ir viens arkls zemes, no
Kowal ma ziemie hak 1. S thego		kura nekā nedod, tikai strādā, ko
nic nie daie iedno co trzeba robi.		vajag.
Czi wszystkie rzemiestnicy o		Visi šie amatnieki strādā ar pils
chlebie zamkowym robią.		maizi.

W tymze Pogoscie Beitynskim
ziemie pustey hakow iesth 61¼

S. 54

Rybakow pod zamkiem iesth 10
Tych powinnowc lowic ryby w
poniedzialek weisrodę wpiątek y
wsobotę przynoszą ryb czo dostac
mogą w otokach nad Gawią. Liecie
kolo ogrodow robią o chlebie zam-
kowym.

Daią tesz iako inszy ogrodnicy
na rok czynszu po gr. 2

Mlyn iesth do zamku sthego
inszego pozytku niemasz iedno czo
na zamkową potrzebę mielie.

Stawek mlynski maly.

Sadzawek rtzy. W tych ryby
inszey niemasz iedno karas, lin,
okun.

Jesth tesz karczma zamkowa na
goscincu. Derpskim do they z zam-
ku daią potrzeby Czyni do roku zło-
tych 15.

Jesth tesz iezioro więtsz a
dwie mniesze blotne alie nie po-
lowne. Jesth wtych więtszym ie-
zierze szczuka, y lieszcz alie male
y barzo chude. Ryba wtych ma-
lych ieziorkach okun plocica bo-
the ieziorka blotne.

Jesth tesz las do zamku Trei-
danskiego 4 milie od zamku. Drze-
wo wnim osowe, olszowe, jasiono-
we, obalki iodlowe barzo trudno

Šajā pašā Beitiņu pagastā ir
tukšu zemju 61¼ arkla.

54. lp.

Zvejnieku pilij ir 10.

Viņu pienākums ir zvejot
zivis; pirmdienās, trešdienās,
piektdienās un sestdienās viņi pie-
gādā zivis, cik var dabūt Gaujas
attekās. Vasarā viņi strādā sakņu
dārzos pils maizē.

Dod arī, līdzīgi citiem dārz-
niekiem, naudas nodevu pa 2 gra-
šiem gadā.

[..]

Turaidas pilij pieder arī mežs
4 jūdzes no pils

[..]

stego lasu dostac. Za drwa odtych ktorzy się do lasu wkupią czyni narok owsa purow 30.

Zwierzū wlesiech tych okrom niedzwiedzi y wilkow, niemasz. Łāk zamkowych cztery sktorych ukoszywaiā na rok siana wozow 150. Więtsy łāk przyczynic się niemoze.

Folwark drugi S a s moiza mil 4 od zamku. Budowanie wnim [..]

Poddani do tego Folwarku jesth hakow osiadlych 6½. Poddanych czo zspręzaiem chodzą tydzien osm.

S. 55.

Poddanych czo piesze chodzą 6. Ubogich 2.

Powinnosc ich iako i zamkowych oprucz czo noe daiā tatarki. Ogorodnikow 3 czy tylko daiā po 2 grosza.

Rybakow do they moizy nad morzem 5 powizni dawac po 1006 flondrow albo po 6 groszy.

Przy thym do koszenia siana y do ogrodow chodzie ilie potrzeba będzie o zamkowym chlebie.

Pogost U l p e n [..]

Pils pļavas ir četras, no kurām nopļauj gadā ap 150 vezumu siena. Vairāk pļavu iekopt nav iespējams.

Otrs folvarks – "Zasu" muiža [Sas moiza] atrodas 4 jūdzes no pils [..]¹²

55. lp.

[..]

Teksta tulkotāja un rediģētāja piezīmes

- ¹ *Murowany* nevar tulkot ar vārdu mūrēt, jo runa ir par koka celtni. (A. Jansona rediģētajā tulkojumā – “mūrēta kokos jeb stabos”).
- ² Pēdējā Rīgas arhibīskapa Brandenburgas Vilhelma pēdējais koadjutors (vietnieks) no 1555. gada novembra līdz 1563. gada 4. augustam.
- ³ 1560. gada vasarā.
- ⁴ Āķa bise.
- ⁵ *Folwark* – muiža, saukta arī lopu muiža, pusmuiža. Tā bija pilij vai muižai piederoša patstāvīga saimniecība, kur darbus veica klaušu zemnieki.
- ⁶ 1 lasts – 12 mucu.
- ⁷ *Wrzeciądz* – nozīmē tā laikmeta ierīci durvju aiztaisīšanai, kas var būt vai nu aizbīdnis, vai aizmetamā ķēde, vai pat dzelzs stienis priekšā durvīm. Tulkoju: “aizbīdnis” (tulkotāja piezīme).
- ⁸ Šajā dokumentā lieto tiklab vārdu “rūts” (*blona*), kā arī logs (*okno*), un tā arī konsekventi ieturēts tulkojumā (tulkotāja piezīme).
- ⁹ Tulkotāja piezīme.
- ¹⁰ *Slodownia* – varbūt iesalnīca? (Tulkotāja piezīme.)
- ¹¹ Tulkotājs skaitli nav minējis, bet oriģināltekstā nav norakstīts.
- ¹² Seko muižas ēku sīks apraksts, kas arhīvā nav norakstīts un tulkots.

Egīls Jemeljānovs

SIGULDAS, KRIMULDAS UN TURAIIDAS PILS 19. GS. BEIGU UN 20. GS. PIRMĀS PUSES FOTOGRAFIJĀS UN PASTKARTĒS

Sigulda un tās tuvākā apkārtnē – Krimulda un Turaida 19. gs. beigās izveidojās par ievērojamu kūrortu. To īpaši veicināja Rīgas tuvums, šīs – vienas no lielākajām Krievijas impērijas pilsētām straujā rūpnieciskā attīstība, iedzīvotāju skaita pieaugums un regulārās satiksmes atklāšana ar to.

Pirmais nozīmīgākais solis šajā ziņā bija lielceļa Rīga–Pleskava būve caur Siguldu 1858. gadā. Taču lielceļa izbūve vēl pilnībā nenodrošināja Siguldas skaistāko vietu pieejamību, satiksme notika ar zirgu pasta ratiem, diližansiem. Biežās apstāšanās un dārgā maksa neveicināja apmeklētāju pieplūdumu.

Pilnīgāku satiksmi ar Siguldu atklāja, 1889. gadā izbūvējot Rīgas–Valkas dzelzceļa līniju. Līdz ar tās atklāšanu Sigulda kļuva daudz plašāk pieejama ekskursantiem un atpūtniekiem, un tas nodrošināja Siguldas kā kūrortvietas uzplaukumu.

Pirmie soļi ar apzinātā Siguldas – atpūtas un tūrisma vietas – izveidē un tās popularizēšanā saistās ar kņazu Kropotkinu vārdu. No 1867. gada līdz 1920. gadam Siguldas muiža bija kņazu Kropotkinu dzimtīpašums, un divas to paaudzes iedibinājušas t.s. Vidzemes Šveices popularitāti toreizējā Krievijas impērijā. Muižas īpašnieks, iespējams, pievērsa uzmanību tam, ka jau 19. gs. sākumā vācu ceļotāji A. Triharts un J. Fišers savos iespaidos par Siguldu bija to salīdzinājuši ar Saksijas Šveici, bet Gaujas ieleju – ar Elbas krastiem Saksijā, un nolēma to attīstīt pēc Eiropas kūrortu paraugiem. Pirmie būtiskākie labiekārtošanas darbi tika veikti jau 19. gs. 60. gadu sākumā, kad 1864. gadā, apceļojot Baltijas provinces,

Siguldā vairākas dienas uzturējās Krievijas imperators Aleksandrs II.

Dmitrijs Kropotkins pirmais uzsāka Siguldas pilsdrupu saglabāšanas darbus. Viņa sieva – grāfiene Olga fon Borha, muižas mantiniece, 1870. gadā sāka pārdot zemniekiem viņu rentētās mājas, tā iegūstot līdzekļus arī Siguldas kūrorta izkopšanai. Tika ierīkotas skatu vietas un nojumes, izveidotas t.s. Alpu takas ar koka kāpnēm Gaujas senlejas krastos, lai neatpaliktu no slavenajiem Eiropas kūrortiem.

Arī Nikolaja Kropotkina darbība bija mērķtiecīgi virzīta uz atpūtas centra izveidi Siguldā. (Pēc nepārbaudītām ziņām, kad tika būvēts minētais Rīgas–Valkas dzelzceļš, N. Kropotkins izmantojis pazišanos, lai panāktu šīs dzelzceļa līnijas izbūvi caur Siguldu, nevis Allažiem, kā bijis paredzēts projektā, tādējādi pārtrumpojot Allažu baronu Otto fon Blackenhāgenu – pazīstamā “Allažu ķimeļa” fabrikas dibinātāju paša muižā.)

Ap Siguldas dzelzceļa staciju sāka veidoties pašreizējais pilsētas centrs – uzcelta viesnīca, vasarnīcas un pansijas. To reklāmas tika ievietotas Krievijas lielāko pilsētu laikrakstos un daudzajos gadsimtu mijas ceļvežos. Tas viss veicināja sezonas viesu pieplūdumu Siguldā. (*Pirms I pasaules kara Siguldā bija 114 vasarnīcas, iedzīvotāju skaits uz atpūtnieku rēķina mainījās no 1000 iedz. ziemā līdz 3000 iedz. vasarā. Vasarnieku izvadāšanai pa tuvāko apkārtni bija nodarbināti 142 ormaņi.*)

Viesu iecienītākās vietas “Vidzemes Šveicē” – Siguldas, Krimuldas un Turaidas apkārtnē – bija saistītas gan ar dabas pieminekļiem un to skaistumu, gan ar vēsturiskiem objektiem. Šeit blakus daudziem citiem vēstures lieciniekiem nelielā attālumā cita no citas atrodas trīs viduslaiku mūra piļu drupas – Sigulda, Krimulda, Turaida, kuras iemantoja popularitāti jau pašos tūrisma pirmsākumos. Apceļojot šīs vietas, ekskursantiem gribējās iegūt kādu suvenīru piemiņai un ar Siguldai raksturīgajiem spieķišiem, ar kuriem varēja ērti kāpelēt pa “Alpu takām”, vien nepietika.

Tieši šajā laikā, 19.–20. gs. mijā, uzplaukumu piedzīvoja viens no nozīmīgākajiem atklājumiem – fotogrāfija. Pēc L. Dagēra atklājuma 1839. gadā pirmie uzņēmumi – dagerotipi – ātri izplatījās arī Latvijā. Pirmās fotodarbnīcas tika atvērtas Rīgā, ap 19. gs. 80. gadiem tās tika iekārtotas

arī provinces pilsētās un izgatavoja galvenokārt dažādu personu portretus un grupu uzņēmumus.

Pirmās pastkartes priekšteces – korespondences kartes – parādījās 1870. gadā franču-vācu kara laikā. 1875. gadā ieviesa skatu kartes. Krievijas impērijā, kuras sastāvā tolaik ietilpa Latvija, tās sāka izdot vēlāk – 19. gs. 90. gados. Pirmās zināmās pastkartes Rīgā – 1894. gadā.

Drīz pēc tam parādījās pastkartes ar Siguldas skatiem. Autoram zināmā vecākā pastkarte datēta ar 1899. gadu, taču domājams, ka tās tika izdotas arī nedaudz agrāk. Pazīstamākās Siguldas vietas 19./20. gs. mijā un 20. gs. sākumā iemūžinājuši Rīgas ievērojamākie fotogrāfi – K. Šulcs, E. Maurahs, E. Egerts u.c.

Visvairāk Siguldas apkārtni popularizēja Hēbenspergera un Co izdevniecība, kuras izdevumi izceļas ne tikai ar lielo skaitu un dažādību, bet arī labas kvalitātes ziņā. Siguldas un tās apkārtnes fotodokumentēšanā īpaši jāatzīmē Mārtiņš Buclers – latviešu fotogrāfijas pamatlicējs (1866–1944), kurš 1897. gadā Siguldā atvēra fotodarbnīcu. Ar M. Buclera vārdu ir saistāmi vieni no pirmajiem Siguldas un tās tuvākās apkārtnes fotouzņēmumiem.

No apskatāmajiem objektiem – Siguldas, Krimuldas un Turaidas viduslaiku mūra pils drupām – visvairāk fotogrāfu uzmanību ir saistījušas pirmās. Priekš Pirmā pasaules kara tās fotografējuši un pastkartēs tiražējuši apmēram 20 dažādi izdevēji, ne tikai jau minētie rīdiznieki, bet arī fotomeistari no citām pilsētām, īpaši no Cēsīm – O. Jēpe, A. Edels, E. Poruks (dzejnieka J. Poruka atraitne). Daudzas 19./20. gs. mijas fotogrāfijas skatāmas gan pastkartēs, gan tūrisma ceļvežos (K. Šulcs).

1207. gadā, ordeņmestra Venno laikā, Zobenbrāļu ordenis sāka celt Siguldas pili. Pēc Zobenbrāļu ordeņa sagraves 1236. gadā tā vietā nāca Livonijas ordenis, kas veica pili lielus pārbūves darbus, pārveidojot to par regulāru ordeņpili. Pils tika nopostīta 18. gs. sākumā Ziemeļu kara laikā. Līdz mūsdienām daļēji saglabājušās vārtu torņa, galvenās pils un dienvidrietumu torņa drupas, tās arī visbiežāk redzamas 20. gs. sākuma pastkartēs.

Pats senākais pastkartē redzamais skats – Siguldas ordeņpils drupas – atrodams vienā no R. fon der Leja Tallinā izdotajām skatu kartēm. Tajā

1. att. Pēc 1905. g. R. fon Leja Tallinā izdota pastkarte ar Johana Kārļa Emanuela Ungerna-Šternberga 1810. gadā zīmēto Siguldas pilsdrupu attēlu

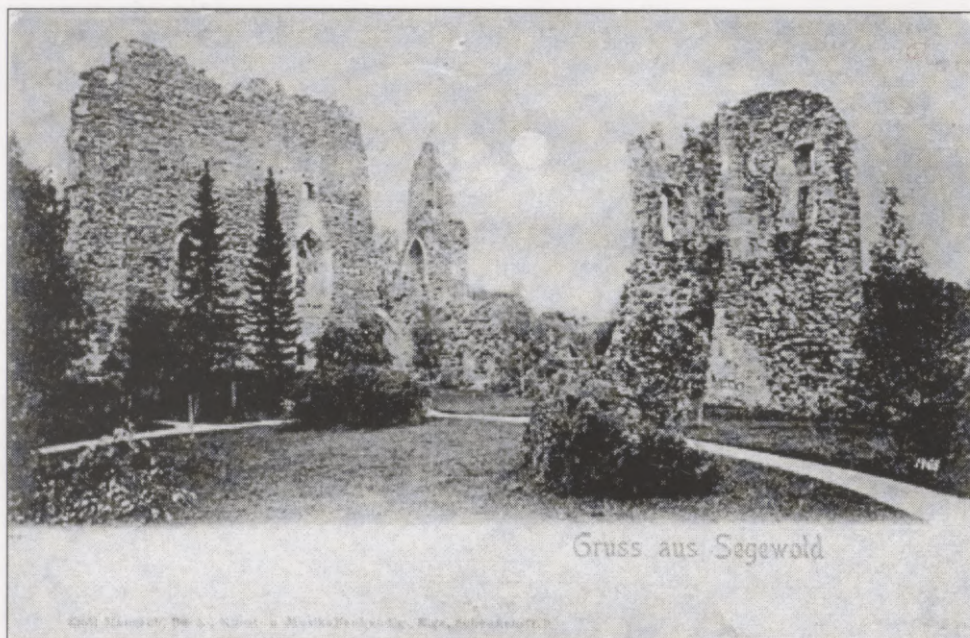
2. att. 19. gs. beigās M. Buclera un Šeneka Siguldā izdotā pastkarte ar Siguldas pilsdrupu attēliem

3. att. Līdz 1915. g. nezināmu izdevēju izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupu kopskatu

izmantots J. K. E. Ungerna-Šternberga 1810. gada zīmējums "no dabas". Šeit drupas attēlotas no populārākā skatu punkta – pils pagalma, ietverot galvenās pils, vārtu torņa un dienvidu aizsargsienas paliekas (1. att.). Šādiem zīmējumiem bija lielāka nozīme pirms fotogrāfijas rašanās, jo tie sniedza vairāk vai mazāk autora subjektīvo apskatāmās vietas atainojumu. Fotogrāfija bija tieša vizuāla kāda objekta kopija.

Viena no senākajām ap 1900. gadu M. Buclera izdotā un L. Glāzera spiestuvē Leipcigā (Vācija) drukātā pastkarte – vaļēja vēstule, montēta no pieciem skatiem. Tajā izmantotas precīzi pārzīmētas M. Buclera, domājams, Siguldas darbnīcā gatavotās fotogrāfijas, kurās galvenā uzmanība pievērsta abām Siguldas pilīm. Augšdaļā redzams ordenpils vārtu tornis no dienvidiem un galvenā pils ar vārtu torni no ziemeļrietumiem. Centrā – Kropotkinu jaunā pils (celta 1878.–1881. g.) un vārti uz to (1878. gadā uzbūvēti bijušo Ordenpils ārējās priekšpils vārtu vietā). Apakšējā stūrī – Siguldas baznīca (2. att.). Kopskatā vārtu torņa un galvenās pils drupas no dienvidrietumiem skatāmas ap 1910. gadu nezināmu izde-

4. att. Līdz 1903. g. Emīla Mauraha Rīgā izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupu attēlu

vēju izdotajā pastkartē (fotografēts acīmredzot no jaunās pils torņa). Šis attēls jau dod spilgtāku priekšstatu par pilsdrupu stāvokli 20. gs. sākumā (3. att.).

Visizplatītākais skats fotogrāfijās uz Siguldas pilsdrupām ir no pils pagalma ziemeļrietumu puses. Ap 1903. gadu Rīgā izdotajā E. Mauraha pastkartē labi saskatāmas galvenās pils paliekas un vārtu torņa drupas. Redzams, ka 20. gs. sākumā pilsdrupas bijušas rūpīgi sakoptas – izveidoti glīti gājēju celiņi un apstādījumi (4. att.).

Fotogrāfu uzmanību piesaistījuši arī atsevišķi pils objekti – ap 1910. gadu Hēbenspergera un Co izdevniecībā Rīgā izdotajās pastkartēs redzam Siguldas pils vārtu torni atsevišķi no pils ārpuses dienvidos un skatījumā no pils pagalma ziemeļos.

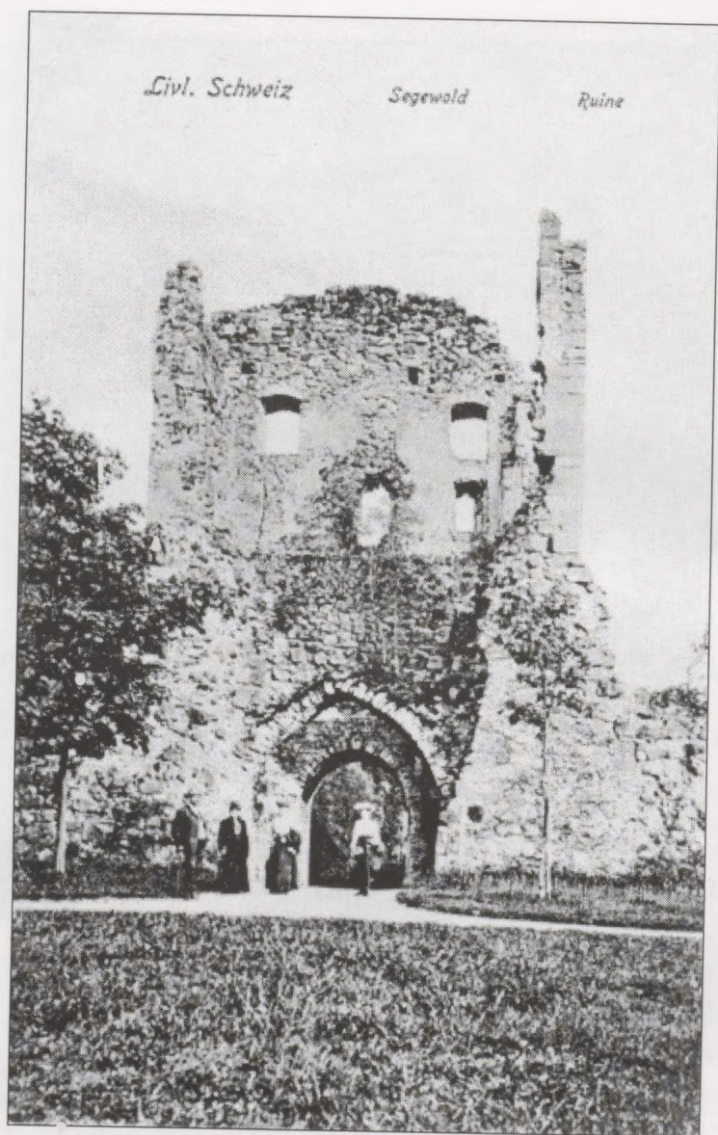
5. attēlā torņa fasādē virs vārtiem samanāms grāfu Borhu dzimtas ģerbonis, uzstādīts 19. gs. 70. gados reizē ar pilsdrupu nostiprināšanas darbiem, 6. attēlā – vārtu ailas un torņa drupu iekšskats. Gaujas pusē esošais pils ziemeļrietumu tornis fotografēts retāk, jo salīdzinājumā ar galvenās pils

5. att. Ap 1910. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupu vārtu torņa attēlu

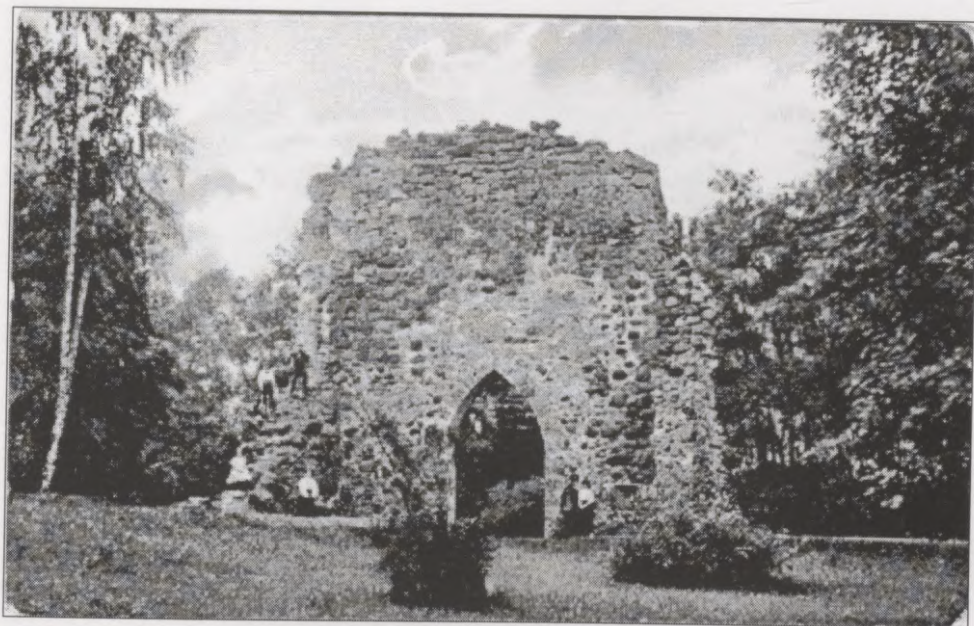
un vārtu torņa paliekām tas ir mazāks un neizteiksmīgāks, tomēr atsevišķos 20. gs. sākuma izdevumos tas ir redzams no pils pagalma dienvidos (7. att.).

Interessants objekts, pie kura ekskursanti bieži pozējuši fotogrāfam, ir arka, kam ar ordenpils drupām nav tieša sakara. Tā izbūvēta uz senās

6. att. Ap 1910. g. K. Hēbenspergera fotografēta, Rīgā izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupu vārtu torņa attēlu

pils rietumu sienas pamatiem 19. gs. 70. gados reizē ar pilsdrupu sakopšanas darbiem kā raksturīga nodeva tālaika modei (8. att.). Dekoratīvais veidojums laika gaitā saira un 1990. gadā sagruva pavisam. Tikai senās fotogrāfijas liecina par tā kādreizējo izskatu.

7. att. Ap 1910. g. nezināmu izdevēju izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupu ziemeļrietumu torņa drupu attēlu

8. att. Ap 1910. g. nezināmu izdevēju izdota pastkarte ar Siguldas pilsdrupās izbūvētās arkas attēlu

9. att. Ap 1910. g. Emila Mauraha Rīgā izdota pastkarte ar Krimuldas pilsdrupu un jaunās pils skatu

10. att. Ap 1910. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar skatu uz Krimuldas pilsdrupām

Gruss aus der Livländischen Schweiz.

Ruine Cremon.

11. att. Ap 1905. g. Kārļa Šulca Rīgā izdota pastkarte ar Krimuldas pilsdrupu skatu

13. gs. vidū Rīgas arhibīskaps libiešu teritoriju Kubeseli Gaujas labajā krastā piešķīra Rīgas Domkapitulam – 12 augstākajām baznīcas amatpersonām, kas 1255. gadā sāka celt Krimuldas pili. Pils 1601. gadā tika nopostīta, vēlāk tās drupu akmeņus izmantoja jaunās firstu Līvenu pils un muižas ēku celtniecībā. Tādēļ vecās pils drupas saglabājušās ļoti minimāli (līdzīgs liktenis, tikai mazākā apjomā ir piemeklējis arī Siguldas un Turaidas pili). Tas arī būtu galvenais iemesls, kāpēc Krimuldas mūra pils drupas senajās fotogrāfijās maz redzamas – tās ir neizteiksmīgas salīdzinājumā ar blakusesošo Krimuldas jauno pili, "Šveices māju", dabas objektiem – Velna un Gūtmaņa alu, kas piesaistījuši fotogrāfu lielāku uzmanību. Vairāk fotografēts ir vecās pils aizsarggrāvis, pateicoties "Velna tiltiem" pār to. No senās pils fotogrāfijās tiek fiksētas vienīgi dienvidaustrumu sienas drupas, kuras 19. gs. 60. gados ir pārbūvētas, sekojot mākslīgo pilsdrupu modei, – sienas uzceltas augstākas un papildinātas ar lielām, dekoratīvām loģu ailām.

12. att. Līdz 1909. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar Krimuldas pilsdrupu dienvidaustrumu sienas attēlu

20. gs. sākumā Rīgā izdotajā E. Mauraha pastkartē, kas kombinēta no diviem attēliem, redzamas Krimuldas pilsdrupas un firsta Līvena jaunā Krimuldas pils. Pilsdrupu mākslīgi papildinātā siena šeit skatāma no rietumiem (9. att.). Pēc tādas pašas fotogrāfijas izgatavota arī ap 1910. gadu izdotā atklātne, kurā redzamas vienīgi pilsdrupas un līdz ar to labāk atšķiramas atsevišķas to detaļas (10. att.). Līdzīgi drupu dienvidaustrumu stūris no tradicionālā rietumu skatu punkta fiksēts 20. gs. sākumā K. Šulca apgāda izdotajā pastkartē. Arī šeit abpus augstajam sienas fragmentam fotografēti mūri, kas mūsdienās ir stipri nogruvuši un zaudējuši lielāko daļu sava augstuma (11. att.).

Otra izplatītākā Krimuldas pilsdrupu fotografēšanas vieta ir skats uz iepriekšminēto sienu no ārpuses – no ziemeļaustrumiem. Nezināmu izdevēju (ap 1909. gadu – pēc pasta zīmoga) klajā laistajā pastkartē redzams, ka apkārt pilsdrupām ierīkots gājēju celiņš (12. att.). Tālāk tas vedīs uz t.s. Velna tiltiem, ko fon Līveni izbūvējuši pāri senajam pils aizsarggrāvim tūristu ērtībām. Kā jau teikts, pateicoties tiltiem, senais Krimuldas pils

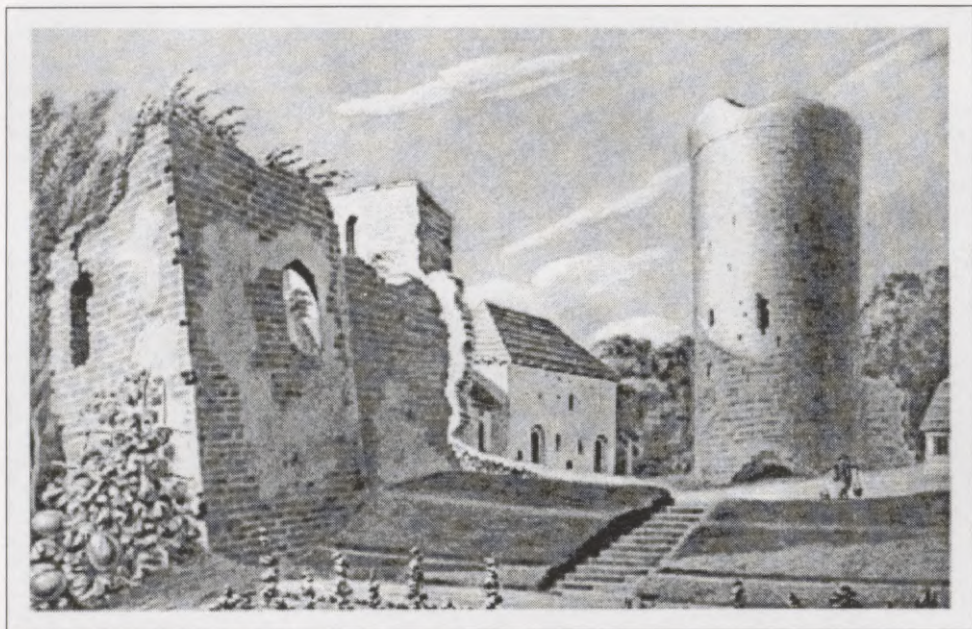
13. att. Ap 1910. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar Krimuldas vecās pils aizsarggrāvja attēlu

aizsarggrāvis atšķirībā no līdzīgiem aizsargierīkojumiem citās pilīs ir bieži fiksēts 20. gs. sākuma attēlos.

Ap 1910. gadu izdotajā pastkartē redzams aizsarggrāvis no Gaujas puses, no austrumiem. Grāvis daļēji zaudējis savu pirmatnējo dziļumu, tajā vēlāk ierīkoja ceļu, pāri tam redzami minētie Velna tilti, kuri līdz mūsu dienām nav saglabājušies (13. att.).

Turaidas pili sāka celt Rāceburgas bīskaps Filips pēc Rīgas arhibīskapa Alberta norādījuma 1214. gadā. Pils aizsardzības sistēmas pilnveidošana turpinājās arī nākamajos gadsimtos. Postošie kari pili īpaši neskāra. Pils gāja bojā nejaušā ugunsgrēkā 1776. gadā. Pēc tā pils vairs netika atjaunota un pakāpeniski pārvērtās drupās. Par drupu stāvokli neilgi pēc ugunsgrēka var spriest pēc divām R. fon Leja Tallinā izdotajām pastkartēm, kur atkal ir izmantoti J. K. E. Ungerna-Šternberga 1810. gada zīmējumi "no dabas".

Pirmajā attēlā pilsdrupas uzlūkojamas no mākslinieku, vēlāk arī fotogrāfu visiecienītākā skatu punkta, pils pagalma dienvidiem, jo no šejienes labi saskatāmas visas kaut cik saglabājušās pils ēkas. Attēlā labi

14. att. Pēc 1905. g. R. fon Leja Tallinā izdota pastkarte ar Johana Kārļa Emanuela Ungerna-Šternberga 1810. g. zīmēto Turaidas un Siguldas pilsdrupu kopskatu

15. att. Pēc 1905. g. R. fon Leja Tallinā izdota pastkarte ar Johana Kārļa Emanuela Ungerna-Šternberga 1810. g. zīmēto Turaidas un Siguldas pilsdrupu attēlu

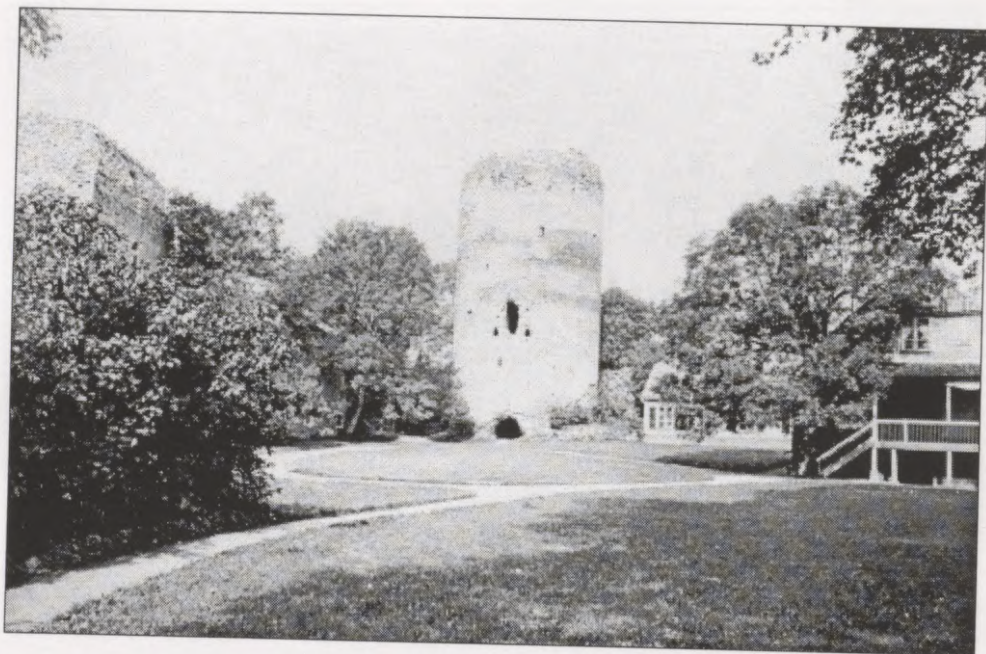
16. att. Ap 1910. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar Vilhelma Zigfrīda Štafenhāgena gravūrā attēlotām Turaidas pilsdrupām 19. gs. vidū

redzamas nelielā dienvidu tornīša, rietumu (pusapaļā) torņa, saimniecības ēkas un pils galvenā torņa drupas vēl salīdzinoši labā stāvoklī (14. att.).

Otrajā pastkartē, kur izmantots J. K. E. Ungerna-Šternberga zīmējuma skats no pils pagalma ziemeļiem uz pretējo pusi, priekšplānā ir redzamas dienvidu tornīša drupas, tas ir viss, kas šeit skatāms no Turaidas pilsdrupām. Tālāk fonā slejas Gaujas pretējā krastā esošās Siguldas ordeņpils drupas un senais Siguldas miests ar baznīcu centrā (15. att.). Pārējās zināmās pastkartes ar J. K. E. Ungerna-Šternberga zīmējumiem rāda Turaidas pili no lielāka attāluma un būtisku informāciju par to nesniedz.

Abos attēlos priekšplānā redzamais dienvidu tornis vēlāk – 19./20. gs. mijas fotoattēlos vairs neparādās, jo atšķirībā no citām vēl pastāvošām pils ēkām apmēram simt gadu laikā ir pārvērties drupu kaudzē.

No pastkartēs izmantotajiem zīmējumiem, kas tapuši pirms fotogrāfijas izplatīšanās, vēl jāatzīmē ap 19. gs. vidu radītā V. Z. Štafenhāgena

17. att. 19. gs. beigu E. Egerta fotogrāfija
ar Turaidas pilsdrupu attēlu

gravīra, kur Turaidas pils redzama no ziemeļaustrumiem, no tai blakus esošā Jelgavkalna. No pilsdrupām saskatāmas pusapaļā un centrālā torņa drupas, kuras daļēji aizsedz tām priekšā esošās Turaidas muižkunga dzīvojamās ēkas. Tālumā atkal redzamas Siguldas ordeņpils drupas (16. att.). Mūsu gadsimta sākumā, izplatoties fotogrāfijai, pilsdrupas no šīs vietas nav fotografētas. Acīmredzot tas izskaidrojams ar to, ka tās jau ir aizaugušas ar kokiem. Arī Turaidas pilsdrupas, līdzīgi Siguldas ordeņpilij, jau no pagājušā gadsimta beigām bija nonākušas pastiprinātā fotogrāfu uzmanības lokā. Galvenokārt tās tika fotografētas kopskatā no pils pagalma dienvidiem. Bieži tika akcentēts atsevišķi pils galvenais tornis no dienvidiem. No citām vietām drupas fiksētas reti, jo bija aizsegtas ar kokiem.

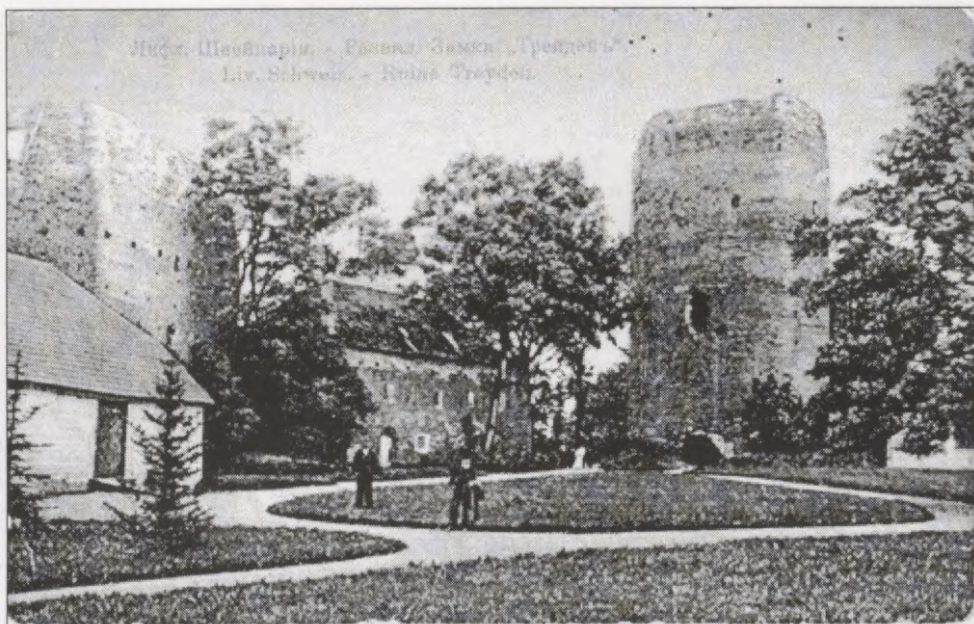
Viena no vecākajām zināmajām Turaidas pils fotogrāfijām ir pazīstamā Rīgas fotogrāfa E. Egerta 19. gadsimta beigu uzņēmums, kur pils redzama no ierastās dienvidu puses, no kurienes to iepriekš iemūžinājuši arī daudzi mākslinieki, to skaitā jau pieminētais J. K. E. Ungerns-Šternbergs. Tā kā

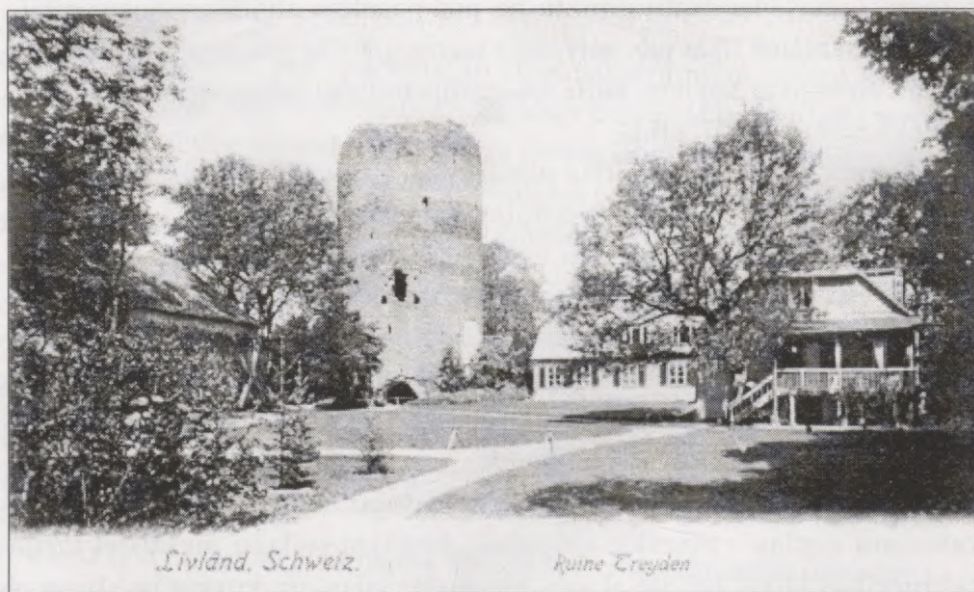
18. att. Līdz 1909. g. Lenca un Rūdolfā Rīgā izdota pastkarte ar Turaidas pilsdrupu attēlu

fotogrāfs izvēlējies skatu punktu no pils pagalma attālākās vietas, attēla centrā saskatāms tikai pils galvenais tornis, pārējie pils objekti vairāk vai mazāk aizsegti ar kokiem, tādēļ fotogrāfija būtisku informāciju par drupu stāvokli nesniedz (17. att.).

Daudz skaidrāk Turaidas pilsdrupas no pagalma skatāmas pirms 1909. gada Lenca un Rūdolfā izdotajā pastkartē. Redzams, ka drupas ir sakoptas, pagalms apstādīts ar eglītēm, izveidoti gājēju celiņi. Attēlā ir ietverti visi kaut cik saglabājušies pils objekti. Kreisajā pusē priekšplānā fragmentāri redzams muižas zirgu staļļa stūris (stallis uz arhibīskapu pils drupām tieši neattiecas, jo celts tikai 18./19. gadsimta mijā). Aiz tā saskatāms rietumu jeb pusapaļā torņa pagalma stūris. Tornis celts 15. gs., kad notika pils pārbūve – uz senākajiem pamatiem tapa modernāka aizsargsistēma. Tā sienā redzamas divu logu aillas un dažāda izmēra caurumu rindas – mazākie kalpojuši drošākai stalažu piesaistei torņa celtniecības laikā, bet lielākajos atradušās sijas, uz kurām balstījusies kaujas apeja jeb satiksmes eja. Tornim bijuši pieci stāvi, no kuriem divi pirmie – apdzīvojami, pārējie trīs – izmantoti tikai kara apstākļos. Zem

19. att. Ap 1909. g. nezināma izdevēja izdota pastkarte ar Turaidas pilsdrupu attēlu

20. att. Ap 1905. g. Emīla Mauraha Rīgā izdota pastkarte ar Turaidas pilsdrupu attēlu

torņa atradies pagrabs, kurā bija iekārtots cietums. Tornis gāja bojā 1776. gada pils ugunsgrēkā. Otra kreisajā pusē redzamā ēka ir klēts, arī celta 15. gadsimtā, tās rietumu siena vienlaicīgi bijusi pils aizsargsiena. No šīs klēts 1776. gadā izcēlies ugunsgrēks, pēc kura tā vienīgā no pils ēkām tolaik atjaunota. Ap fotografēšanas laiku to nosedza ar skaidu jumtu un izmantoja gan kā malkas šķūni, gan kā siena šķūni muižas vajadzībām.

Centrā redzamais galvenais tornis ir viena no pils senākajām celtnēm, būvēts, domājams, 13. gadsimtā un kalpojis kā patstāvīgs nocietinājums – pēdējā pils aizstāvju patvēruma vieta. Tam bijuši pieci stāvi un 2,9–3,9 m biezas sienas, kuras ziemeļu pusē ir biežākas, jo tā bija vairāk ienaidnieka apdraudēta, ieejas durvju un apgaismes ailas atrodas tikai dienvidu pusē (pagalma pusē). Tornis no ārpuses apšūts ar ķieģeļiem, bet sienu vidus pildīts ar plienakmeņiem un laukakmeņiem. Attēla labajā pusē daļēji ietvertā ēka ir jaunākā – celta Turidas muižas laikā kā muižkunga dzīvojamā ēka pēc pils bojāejas un uz pašu pili tieši neattiecas (18. att.).

Nākamajā, ap 1910. gadu nezināma autora izdotajā pastkartē vairāk saskatāms muižas zirgu stallis un rietumu pusapaļā torņa drupas (19. att.). Šo laiku attēli, kur rietumu tornis būtu redzams pilnībā vai fotografēts atsevišķi, pagaidām nav zināmi.

Emīla Mauraha 20. gadsimta sākumā izdotajā pastkartē galvenā uzmanība atkal pievērsta pils centrālajam tornim, bet labajā pusē skaidrāk saskatāmas abas jaunās muižkungu dzīvojamās ēkas. Abas šīs pastkartes dod priekšstatu par Turidas pils pagalmu ap 1910. gadu (20. att.).

Turidas pilsdrupas šajā rakursā ar nelielām atšķirībām pirms Pirmā pasaules kara savos izdevumos iekļāvuši vismaz 15 dažādi izdevēji. No tiem vairums ir pazīstami Rīgas fotogrāfi – K. Šulcs, E. Egerts, E. Maurahs, M. Buclers, K. Hēbenspergers, G. Šenfelds u.c. Samērā bieži atsevišķi tika fotografēts pils galvenais tornis – arī no pils pagalma puses.

20. gs. sākumā nezināma autora fotogrāfijā ietverts tikai galvenais tornis, labi saskatāmas tā sīkdetaļas. Apakšā skatāmā ieeja agrāk tur nav atradusies – tā izlauzta 19. gadsimta beigās tūristu ērtībām. Senās ieejas vieta redzama tornim ap vidu, trešā stāva līmenī, 8,4 m augstumā no

pagalma virsmas. Uz to vedušas kāpnes, kuras, pils aizstāvjiem atrodot pēdējo patvērumu tornī, viegli nojaucamas. Ieejas priekšā – platforma, kas balstījusies uz mūrī ielaistām sijām, kuru vietas redzamas abpus durvju ailām. Tā bijusi pārsegta ar vienslīpes jumtu. Sienā virs durvju ailas

21. att. Līdz 1920. g. izdota nezināma autora fotoatklātne ar Turaidas pils centrālā torņa attēlu

redzamā ar javu aizklātā grope ir vieta, kur jumta segums salaists ar mūri. Šajā attēlā skaidri izšķiramas torņa gaismas lūkas, turklāt senās ieejas kreisajā pusē redzama lielāka loga aila telpas apgaismošanai un, iespējams, arī Krimuldas pils novērošanai. Nav īstas skaidrības par torņa labajā pusē esošo balto arkveidīgo veidojumu. Ir versija, ka tas cēlies no pils baznīcas, kas bijusi saistīta ar torni, un tur atradusies tās altārsiena. Redzams arī, ka pa izlauzto jauno ieeju tornī uzkāpušie atpūtnieki pozē fotogrāfam (21. att.).

Daudz retāk (autoram zināma tikai viena pirms Pirmā pasaules kara izdota pastkarte) Turaidas pils fotografēta no pretējās – ziemeļu puses. No šejienes pils ēkas sliktāk saskatāmas, turklāt tās aizsedz lieli koki, tādēļ vieta fotografēšanai neizdevīga.

Turaidā atšķirībā no Siguldas gadsimta sākumā nav fotografēti atsevišķi pils objekti. Attēlos parādās vai nu pils kopskats, vai galvenais tornis, kurš kā tuvākās apkārtnes centrālā dominante novērsis uzmanību no mazsvarīgākām ēkām vai to drupām.

Sigulda stipri cieta Pirmā pasaules kara laikā, jo atradās piefrontes joslā. Arī Siguldas muižā, kura pēc 1920. gada agrārreformas tika nacionalizēta, lielākā daļa ēku bija nopostīta. Līdzīga situācija bija vērojama arī Siguldas miestā. Nebija īsti skaidrs, uz kāda ekonomiska pamata Sigulda varētu attīstīties turpmāk, jo Kropotkina privātā iniciatīva bija aprimusi, tūristu un atpūtnieku interese mazinājusies. Arī nākamie gadi rādīja, ka atjaunot Siguldu par plaukstošu kūrortpilsētu tik drīz neizdosies – atpūtnieki nepārplūdināja pat dažas esošās pansijas. Bagātie rīdzinieki nesteidzās ar vasarnīcu būvi, jo pēc pansijām īpašas vajadzības vairs nebija, tāpēc ka daudzi Siguldas namsaimnieki daļu savas dzīvojamās platības izīrēja.

Tomēr drīz vien kā tūristi parādījās skolēni un vienas dienas ekskursanti, jo 20. gs. 30. gados Sigulda bija ērti pieejama – darbadienās kursēja seši vilcieni no Rīgas un atpakaļ, svētku dienās – astoņi. Tika darīts viss iespējamais arī no pilsētas domes un valdes puses. 30. gadu sākumā valdē izveidoja īpašu kūrortkomiteju, lai tā popularizētu un propagandētu Siguldas un tās apkārtnes jaukumus (komiteja, piedaloties 1934. gada republikas kūrortu izstādē Rīgā, ieguva 1. vietu). Tas viss kopumā palīdzēja kaut daļēji atgūt apkārtnes zudušo pirmskara spožumu. Līdz ar to turpinājās veiksmīgi iesāktās vecās tradīcijas – mainījās

fotogrāfi un izdevniecības, bet to fiksētie objekti lielākoties palika iepriekšējie.

Siguldas, Krimuldas un Turaidas pilsdrupas saglabājās kā iecienīti tūrisma objekti. 20. gs. 20.–40. gadu fotogrāfi savos uzņēmumos galvenokārt atkārtoja jau gadsimta sākumā iemūžinātos skatus no tām pašām populārajām vietām. Šajā laikā Siguldas apkārtni fotografēja tādi ievērojami fotogrāfi kā R. Johansons, J. Rieksts, M. Lapiņš, P. Upītis, V. Priede, V. Rīdzenieks, A. Saule u.c., kā arī abi Siguldas fotogrāfi – O. Lesiņš un Ed. Bočs. Īpaši ievērojams bija O. Lesiņš. Šo fotogrāfu darbi bija augstā mākslinieciskā un tehniskā kvalitātē. Tie lielākoties tika orientēti uz ainavu kopumā, nevis uz atsevišķām drupu detaļām. Plašāk parādījās arī daudzi amatieru uzņēmumi bez fotogrāfa norādes. Bieži vien tie bija sliktākā kvalitātē, taču reizēm pārsteidza ar neordināru skatījumu uz objektu, attēlojot vizuāli neizteiksmīgus, bet būtiskus celtnu elementus (īpaši tas attiecas uz Siguldas pilsdrupām). Kopumā 20.–40. gadu fotogrāfijās piļu drupas vairumā gadījumu nebija tik skaidri izšķiramas kā gadsimta sākumā, turklāt pa pagājušajiem gadiem tās bija stipri ieaugušas kokos un krūmos, jo netika tik rūpīgi koptas. Neraugoties uz to, ka 20. gs. 20.–40. gados Siguldas, Krimuldas un Turaidas pilsdrupas ir fotografētas skaitliski daudz vairāk nekā gadsimta sākumā, šie attēli tomēr nedod lielāku informāciju par drupu stāvokli kā uzņēmumi, kas izdarīti pirms Pirmā pasaules kara.

Siguldā nāca klāt arī divi jauni objekti, kas popularitātes ziņā spēja konkurēt ar pilsdrupām. Tie bija – 1926. gadā atklātā pēc prof. P. Federa projekta celtā jaunā Siguldas dzelzceļa stacija un Gaujas tilts, 1937. gadā atklātā pēc K. Gaiļa un K. Tomeļa projekta celtā būve – 153 m garais, tolaik lielākais dzelzsbetona tilts Ziemeļeiropā. Šīs jaunās, iespaidīgās celtnes daļēji novērsa fotogrāfu uzmanību no jau pierastajām pilsdrupām. Kā izņēmums būtu jāmin Turaidas pilsdrupas, jo tās atšķirībā no Siguldas un Krimuldas skāra nelielas, taču būtiskas izmaiņas.

1936. gada 19. novembrī atklāja Turaidas pilsdrupu skatu torni. Tā izbūvi organizēja zemes nomātāja – Rīgas latviešu skolotāju biedrība, finansēja – Pieminekļu valde ar Kultūras fonda līdzdalību. Skatu vieta tika ierīkota pils galvenajā tornī, no kurienes pavērās plaša panorāma uz tuvējo apkārtni. Krišjāņa Vībura uzņēmumā redzams pils centrālais tornis jau

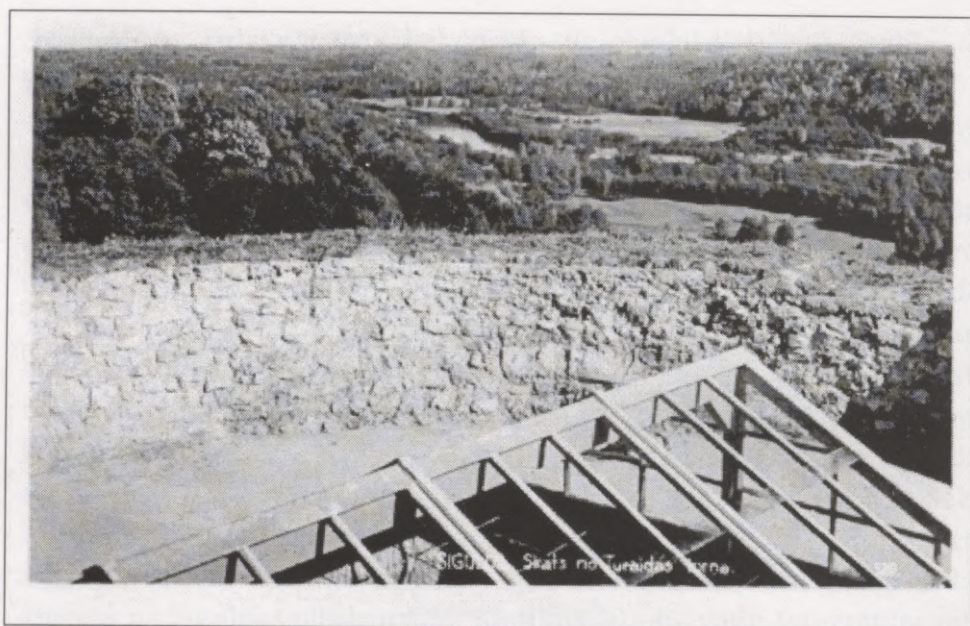

Turaidas pilsdrupas.

22. att. Ap 1937. g. Krišjāņa Vībura izdota fotoatklātne ar Turaidas pilsdrupu galvenā torņa attēlu

pēc pārbūves par skatu torni. Tā kreisajā pusē esošā vecā pils klēts ēka un labajā – muižkunga dzīvojamā ēka palikusi bez izmaiņām, taču, skatoties uz centrālo torni, salīdzinājumā ar 20. gadsimta sākumu redzami daži pārveidojumi. Torņa pakājē izlauztās neregulārās ieejas vietā ierīkotas kārtīgas, acīmredzot slēdzamas durvis, arī izdrupusī torņa augša izlīdzināta un daļēji iekonservēta. Tornī uzvilks Latvijas karogs. Pārējais apkārtnes iekārtojums palicis bez izmaiņām (22. att.).

Jauninājums lika sarosīties ekskursantiem un, protams, arī fotogrāfiem, tādēļ no šī laika blakus arvien vēl tradicionālajiem skatiem uz pili no pagalma puses vērojamas fotogrāfijas, kas uzņemtas torņa augšā, – lielākoties tie ir skati uz Gaujas senleju. Taču gadās attēli, kuros daļēji redzama torņa toreizējā izbūve skatu vietas vajadzībām. Nezināma autora fotogrāfijā redzama skatu torņa platforma no augšas pēc izbūves. Redzams, ka augšējā mūra daļa ir nolīdzināta un zināmā mērā pārveidota, mūri hidroizolācijai noklāti ar velēnām (šķiet, pēc K. Lēvisa of Menāra 1924. gada ziņojumā par Turaidas pils drupām izteiktajiem norādījumiem). Virs apmeklētāju uzejas izveidots jumts, kurš acīmredzot sargājis

23. att. Ap 1940. g. nezināma fotogrāfa izdota fotoatklātne ar Turaidas pils torņa skatu platformas attēlu

24. att. Ap 1935. g. Pētera Upīša izdota fotoatklātne ar skatu uz Turaidas pilsdrupu rietumu torņa drupām

gan torni no ūdens iekļūšanas tajā, gan neuzmanīgus ekskursantus (23. att.).

P. Upītis, fotografējot Gaujas leju no torņa, pievērsis uzmanību ne tikai dabas skaistumam, bet arī vienīgajam, no augšas redzamajam pils objektam – Turaidas pils rietumu pusapaļā torņa drupām. Priekšplānā redzamas drupas, domājams, pēdējā – 5. stāva līmenī. Mūru augšdaļa stipri nodrupusi, sienas kļuvušas plānākas un robainākas, daļēji saglabājušās divas logu ailas. Tomēr arī šeit galvenais akcents likts uz Gaujas senleju. Pārējās pils paliekas visticamāk ir aizseguši koki (24. att.).

Iepriekšējie fotogrāfi (E. Egerts, K. Šulcs, J. Rieksts u.c.), kuri riskējuši kāpt tornī pirms tā izbūves par skatu vietu, nav pievērsuši uzmanību pašas pils paliekām no augšas – viņus vairāk saistījis Gaujas senlejas plašums. Pilsdrupas viņi fotografējuši no tradicionālās skatu vietas – pagalma, centrā ietverot galveno torni.

Skatoties senajās, 19./20. gs. mijas fotogrāfijās, tajās atainotajos vēstures pieminekļos, redzam, kā tie laika gaitā mainījušies. Bieži gadsimta sākuma fotogrāfijās fiksētais ir saglabājis to, kas reāli dabā neatgriezies, ir gājis bojā. Atsevišķos gadījumos tā ir vienīgā liecība, kura dod informāciju par kāda vēstures pieminekļa izskatu. Taču fotogrāfi, fiksējot objektu, šajā gadījumā pilsdrupas, lielāko uzmanību pievērsa tam, lai attēlā būtu ietverts drupu kopējais skats, tās izskatītos arī pēc iespējas ainaviskākas un kompozicionālākas. Tādēļ maz tika atainotas atsevišķas, specifiskas celtnu detaļas. Visām šeit apskatāmajām piļu drupām bija izvēlēti iecienīti skatu punkti – no kuriem tās izskatījās iespaidīgāk un labāk.

Siguldā vairumā gadījumu tas bija skats uz galveno pili un vārtu torņa drupām no pagalma – gan kopā, gan atsevišķi. Krimuldā – tikai skats uz vienīgo pils dienvidaustrumu sienu ar tajā izbūvētajām arkām. Turaidas pils visplašāk fotogrāfa no pagalma dienvidu puses kopskatā.

Lai izvēlētos skatus, kas sniedz plašāku informāciju par apskatāmajiem objektiem, nākas saskarties ar ļoti daudziem, gandrīz identiskiem attēlu variantiem, un bieži vien izvēli noteic tikai to kvalitāte.

Pēc autora apzinātajām pastkartēm un fotoatklātnēm spriežot, laika posmā no 19./20. gs. mijas līdz 1940. gadam fotogrāfijās visvairāk fiksētas ir Siguldas pilsdrupas – ap 140 atšķirīgu attēlu, zināmas 32 to izdevniecības. Tām seko Turaida – ap 80 attēlu, 25 izdevniecības – un Krimulda – 30 attēlu, 12 izdevniecību. (Šajā skaitā iekļautas arī mākslinieciskās pastkartes.) Tie, protams, nav galīgie skaitļi, jo daudzi 19./20. gs. mijas izdevumi un īpaši 1920.–1940. gada amatieru uzņēmumi vēl nav apzināti, bet ieskatu par šo piļu popularitāti tie dod.

No 1900. līdz 1940. gadam kopā visas trīs pilis apzinātas ap 250 atsevišķos attēlos.

No tiem **Siguldas pilsdrupas** – ap 140 attēlu. Laikā no 1900. līdz 1920. gadam – 70 attēlu, ko izdevušas 20 dažādas izdevniecības. Laikā no 1920. līdz 1940. gadam – ap 70 attēlu, ko izdevuši 12 dažādi fotogrāfi un izdevēji (daudzi anonīmi).

Turaidas pilsdrupas – ap 80 attēlu. Laikā no 1900. līdz 1920. gadam – ap 30 attēlu (15 izdevniecību). No 1920. līdz 1940. gadam – ap 50 attēlu (10 atsevišķu fotogrāfu un izdevniecību, daudz anonīmu).

Krimuldas pilsdrupas – laikā no 1900. līdz 1920. gadam ap 15 attēlu, ko izdevušas 7 izdevniecības. No 1920. līdz 1940. gadam – 15 attēlu (5 atsevišķi fotogrāfi un izdevēji).

Siguldas, Krimuldas un Turaidas pilis bija nopostītas jau ilgi pirms fotogrāfijas rašanās. Ar foto palīdzību fiksētas vairs tikai to drupas. Taču, ieskatoties senajos, līdz simt gadu vecajos attēlos, varam vēl redzēt vairākas oriģinālas, nepārveidotas vai nesagruvušas kādreiz vareno piļu detaļas, kas palīdz mūs tuvināt to sākotnējam veidolam. Šī attēlā iemūžinātā informācija arī ir tā galvenā vērtība, ko mums sniedz senās fotogrāfijas un pastkartes.

Egīls Jemeļjānovs

**DIE BURGEN SIGULDA/SEGEWOLD,
KRIMULDA/KREMON UND TURAIIDA/
TREIDEN AUF FOTOS UND
ANSICHTSKARTEN AUS DEM ENDE
DES 19. JH. UND DER 1. HÄLFTE DES 20. JH.**

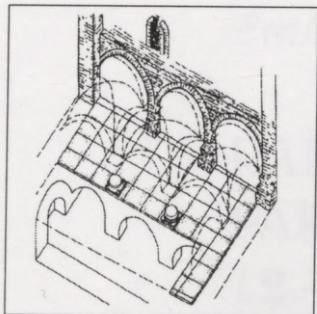
Zusammenfassung

Das Gut Sigulda/Segewold ist 1867–1920 das Eigentum des Fürsten Kropotkin gewesen. Nach dem Bau der Eisenbahn (1889) wurde die malerische Gegend mit den unweit voneinander liegenden Burgruinen Sigulda (Segewold), Krimulda (Kremon) und Turaida (Treiden) zu einem beliebten Ziel des Tourismus und zu einem Kurort nach europäischen Vorbildern gebildet. Um Souvenir-Postkarten der immer zuwachsenden Zahl der Touristen zu bieten, wurden seit dem Ende des 19. Jh. alle drei Burgruinen oft auf Fotos und Ansichtskarten dargestellt. Heute sind die alten Fotos wertvolle Dokumente, da viele Teile der Burgruinen in den folgenden Jahrzehnten verloren gegangen sind.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Burgruine Sigulda/Segewold – eine nach 1905 herausgegebene Postkarte mit Darstellung der Zeichnung J. K. E. Ungern-Sternbergs 1810.
- Abb. 2. Burgruine Sigulda/Segewold, Postkarte, Ende des 19. Jh.
- Abb. 3. Burgruine Sigulda/Segewold, Postkarte vor 1915.
- Abb. 4. Burgruine Sigulda/Segewold, Postkarte vor 1903.
- Abb. 5. Torturm der Burg Sigulda/Segewold, Postkarte um 1910.
- Abb. 6. Torturm der Burg Sigulda/Segewold, Postkarte um 1910.
- Abb. 7. NW-Turm der Burg Sigulda/Segewold, Postkarte um 1910.
- Abb. 8. Der ausgebaute Bogen der Burg Sigulda/Segewold, Postkarte um 1910.
- Abb. 9. Burgruine Krimulda/Kremon, Postkarte um 1910.
- Abb. 10. Burgruine Krimulda/Kremon, Postkarte um 1910.
- Abb. 11. Burgruine Krimulda/Kremon, Postkarte um 1905.

- Abb. 12. SO-Mauer der Burgruine Krimulda/Kremon, Postkarte vor 1909.
- Abb. 13. Schutzmauer der Burgruine Krimulda/Kremon, Postkarte um 1910.
- Abb. 14. Ansicht der Burgruinen Sigulda/Segewold und Turaida/Treiden – eine nach 1905 herausgegebene Postkarte mit Darstellung der Zeichnung J. K. E. Ungern-Sternbergs 1810.
- Abb. 15. Ansicht der Burgruinen Sigulda/Segewold und Turaida/Treiden – eine nach 1905 herausgegebene Postkarte mit Darstellung der Zeichnung J. K. E. Ungern-Sternbergs 1810.
- Abb. 16. Burgruine Turaida/Treiden – eine um 1910 herausgegebene Postkarte mit Darstellung der Gravüre von W. S. Stavenhagen um die Mitte des 19. Jh.
- Abb. 17. Burgruine Turaida/Treiden, Foto vom Ende des 19. Jh.
- Abb. 18. Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte vor 1909.
- Abb. 19. Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte um 1909.
- Abb. 20. Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte um 1905.
- Abb. 21. Bergfried der Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte vor 1920.
- Abb. 22. Bergfried der Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte um 1937.
- Abb. 23. Oberteil des Bergfriedes der Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte um 1940.
- Abb. 24. Westturm der Burgruine Turaida/Treiden, Postkarte um 1935.

Pētījumi par arhibīskapa pilīm

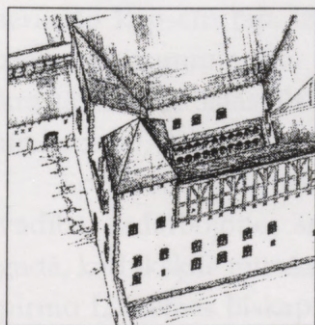

Abb. 12. 30-Meter der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 13. Südostmauer der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 14. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 15. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 16. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 17. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 18. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 19. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 20. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 21. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 22. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 23. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 24. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 25. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 26. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 27. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 28. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 29. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 30. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 31. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 32. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 33. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 34. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 35. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 36. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Abb. 37. Ansicht der Burgmauer (Kriegsruine) im Jahre 1897

Ēvalds Mugurēvičs

RAKSTĪTIE AVOTI PAR MĀRTIŅSALAS PILI 12.–14. GS.

Mārtiņsala, kur bija uzcelta mūra pils, pirms applūdināšanas atradās stratēģiski izdevīgā vietā 20 km no Rīgas blakus Doles salai, kur šīs abas salas Daugavas straumi sadalīja trijos atzaros. Tā kā Mārtiņsala attiecībā pret Doles salu atradās vairāk uz austrumiem, tad no tās vislabāk varēja kontrolēt satiksmi pa visiem trim upes atzarojumiem. Turklāt Daugavas dziļākais, tātad labāk kuģojamais atzarojums atradās starp Mārtiņsalu un upes labo krastu.

Acīmredzot to ņemot vērā, pils un baznīcas celtniecībai ar blakus ierīkoto kapsētu bija izvēlēts nelielās salas (20 ha) paaugstinātās daļas ziemeļaustrumu stūris (1. att.). Savukārt tam iepretim Daugavas labajā krastā atradās Salaspils pilskalns, kur 14. gs. otrajā pusē celta ordeņa pils un baznīca, bet 16. gs. beigās ierīkotas zviedru skanstis.

Spriežot pēc Indriķa hronikas,¹ pils celtniecība Gotlandes dzirkaļu vadībā, sadarbojoties ar Salas (*Holme*) lībiešiem, uzsākta 1186. vai 1187. gadā, kad Ikšķilē mītošais vācu misionārs Meinards tikko bija iesvētīts par pirmo Līvzemes bīskapu (1186). Kā atlīdzība par uzcelto pili Salas lībiešiem bija jāpieņem kristīgā ticība. Taču pēc mūra pils uzcelšanas lībieši bīskapa Meinarda ļaudis no šā nocietinājuma padzina un kristīgo ticību "nomazgāja" Daugavā.

Lībieši bieži tirgojās ar vāciešiem, kas 12. gs. 80. gados, dodamies gar Gotlandi, mēdza iebrukt Daugavā, lai ar tās krastos mītošiem lībiešiem izvērstu tirdzniecību. Par Salas iedzīvotāju tirdzniecisko vērienu liecina viņu interese par sāls un vadmalas cenām Gotlandē.²

Kā izriet no "Zemju aprakstu" autora informācijas³ 13. gs. vidū, tad tieši tirgotāji ir bijuši tie, kas par saviem līdzekļiem veidojuši nocietinājumu

1967.–1973. gada arheoloģiskie izrakumi Mārtiņšalas pili

šajā salā, lai to izmantotu par noliktavu un atbalsta punktu. Tā kā šis nozīmīgais avots nesen atklāts un zinātniskajā literatūrā maz pazīstams, liederīgi informāciju par tirgotāju aktivitātēm citēt pilnībā. "Tie [tirgotāji. – Ē. M.], vētras dzīti, nokļuva kādā lielā upē, ko sauc par Daugavu⁴ (*quod Duna dicitur*) un kas plūst no Krievijas apgabaliem. Un viņi redzēja vienkāršu, miermīlīgu tautu. Piesardzīgi un pamazām no viņiem ieguva [piekrišanu], lai minētās upes salā⁵ (*in insula dicti fluvii*) uzceltu akmens iežogojumu mazai sētai (*sepem de lapidibus pro parva curia*), lai tos pašus un lopus, kas bija iegādāti, naktī netraucētu vilki vai laupītāji. No sagatavotas javas

viņi ieguva pietiekami stipru pili – kastelu (*facto cemento castellum ceperunt satis firmum*). Tādēļ vietējie, to redzēdami, teica tā: "Mēs atļausim šiem cilvēkiem no akmeņiem celt, bet pabeigto būvi ar sasiētām visstiprākajām virvēm un daudziem iejūgtiem pašu vēršiem un zirgiem vienā mirklī nogāzīsim zemē."⁶

Un, kad viņi ar minētajām ierīcēm (*cum dicits instrumentis*) bija ieraušies un redzēja, kā daudzus savējos nogalināja aizstāvju bultas, notūrējuši apspriedi, viņi ar tirgotājiem noslēdza pastāvīgu mieru. Un tā, lūktur sāka izplatīties kristieši."

Ap 1195. gadu Salas lībieši ir atkrituši no kristīgās ticības un uz ilgāku laiku kļuva par noteicējiem pili.⁷ Savas karjeras pašā sākumā Līvzemes trešais bīskaps Alberts 1200. gadā ar krustnešu karaspēku ieradās Daugavas lejtecē un devās uz Salas pili.⁸ Tur Alberts bija nodomājis sagaidīt, līdz viņam no Daugavgrīvā stāvošiem kuģiem atvedīs bīskapa amata piederumus. Lībieši, saprazdami vācu krustnešu centienus nostiprināties un viņus pakļaut ar varu, uzbruka Mārtiņsalā novietotajam bīskapa Alberta karaspēkam un turēja to ilgstošā aplenkumā. Taču šajā situācijā bija atrasta izeja: "Tā kā aplenkajiem tur nebija pārtikas pašiem, ne zirgiem, viņu stāvoklis bija visai smags, tomēr beidzot viņi, uzrokot zemi, dažādās bedrēs⁹ atrada daudz labības un pārtikas."

Varētu domāt, ka aplenkītie atradās pilī, jo, pirms Alberts devās uz Ikšķili, par viņa apmešanās vietu minēta Mārtiņsalas pils (*castrum Holme*). Atgriežoties no Ikšķiles, kā bīskapa apstāšanās vieta atkal minēta Mārtiņsala (*Holma, Holmia*), tieši gan nenorādot, ka tā bijusi pils. Arī, vēstot par bīskapa karaspēka ielenkšanu, pieminēts tikai Salas (*holma, Holmia*) vārds, tāpēc var pieņemt, ka bīskaps pili nav ielaists.

Pārdzīvojis briesmas Mārtiņsalā un redzēdams, ar kādām grūtībām bez lielāku kuģu atbalsta pārvaramas bīstamās Rumbulas krāces, bīskaps Alberts nolēma par savu galveno atbalsta punktu un bīskapijas sēdekli pārvērst Rīgu. Līdz ar to 13. gs. sākumā agrākie misionāru un krustnešu atbalsta punkti – Ikšķiles pils un Mārtiņsalas pils – pakāpeniski sāka zaudēt savu sākotnējo vadošo nozīmi.

13. gs. pirmajā gadu desmitā Mārtiņsalas pilij joprojām bija svarīga loma. Par šīs pils stiprumu liecina 1202.–1203. gada notikumi. Šai laikā Mārtiņsalai uzbruka lībiešiem naidīgie zemgaļi.¹⁰ Viņiem izdevās nodezīnāt ciemu un baznīcu, bet pili, ko ilgi aplenca (*castrum diu inpugnantēs*), ieņemt nespēja.

Neveiksmīgs bija arī polockiešu uzbrukums Mārtiņsalas pilij 1203. gadā,¹¹ kad to atvairīt palīdzēja bīskapa atsūtītie stopnieki. Šo taktisko manevru hronists raksturojis ar vārdiem "viņi pasteidzas pili ieņemt" (*castrum preoccupant*), t.i., ātrāk par polockiešiem. No šo notikumu attīstības var spriest, ka pili pārvaldījuši nevis vācieši, bet gan vietējie lībieši. Tātad pēc 8 gadu pārtraukuma (1195–1203) Mārtiņsalas pils atkal bija vācu kontrolē.

Sarūgtināti par politiskās varas zaudēšanu, lībieši 1206. gadā plānoja plašu sacelšanos pret krustnešu uzkundzēšanos. Šajos notikumos lībiešu elitei – vecākajiem no Mārtiņsalas – bija vadošā loma. Sīvas cīņas notika ap Mārtiņsalas pili,¹² jo vietējie lībieši ar Ako, kas bija viņu vadītājs un vecākais (*Ako, princeps ac senior eorum*), kļuva par aktīvas cīņas organizētājiem. Uz kopēju cīņu pret krustnešiem tika aicināti ne tikai Daugavas un Gaujas lībieši, bet arī polockieši un lietuvji.

Sacēlušies pulcējās Mārtiņsalā, par atbalsta punktu izmantojot pili, ko no vāciešiem bija atkarājuši sacelšanās sākumā. Gūt lielākus panākumus šajā cīņā lībiešiem kavēja uz kopējo rīcību uzaicināto savlaicīga neierašanās un šķelšanās pašu lībiešu vidū, jo daļa Salas lībiešu ar Lembevaldi priekšgalā nostājās bīskapa pusē. Cīņā pret lībiešiem un viņu sabiedrotajiem pirmo reizi uzstājās 1202. gadā nodibinātais Zobenbrāļu ordenis,¹³ kura militārais vadītājs bija ordeņbrālis Arnolds (*Arnold frater milicie*), kas šajā kaujā atradās krustnešu karaspēka priekšgalā. Pēc Mārtiņsalas krasta piestātnes ieņemšanas tuvējā virsroku guva militāri labāk apbruņotie krustneši. Lietojot akmeņu metamās mašīnas (*paterellas*) un sviežot degmateriālu, tika aizdedzinātas priekšpils celtnes (*menia suburbana*) un koka nocietinājumi virs aizsargmūra (*in munitione*).

Krustnešiem izdevās Mārtiņsalas aizstāvjus izklīdināt tā, ka tikai daļa atrada patvērumu pilī (*castro recipiuntur*), kamēr citi glābās peldus, bet lielākā daļa krita cīņā, to skaitā Ako, ko hronists vēlāk uzskatīja par vienu no lielākajiem Līvzemes ienaidniekiem. Viņš tika nosaukts par Salas kādreiz nodevīgo lībiešu vadītāju¹⁴ (*Ako, Lyvonum in Holme quondam perfidorum princeps*). Ako galvu kā krustnešu uzvaras zīmi nosūtīja un pasniedza bīskapam Albertam.

Pilī (*in castro*) patvērušos piespieda padoties, Salas vecākos (*seniores Holmensium*) apcietināja un pēc tam aizveda uz Vāciju, "lai tie tur skatīdamies un klausīdamies iepazītu kristiešu paražas un tie, kas vienmēr bijuši neuzticīgi, iemācītos būt uzticīgi". Mārtiņsalas pili no jauna pilnīgi pārņēma vācieši un pārvērtā par vienu no bīskapa saimnieciskās dzīves bāzēm. Pilī nometināja priesteri Danielu kopā ar pārvaldnieku Gevehardu (*cum dapifero suo Gevehardo*), kura uzdevums bija rūpēties par pārtikas sagādi. Pils apsardzību, "lai lībieši turpmāk vairs nevarētu, ataicinot krievus un pagānus, izrādīt kristiešiem pretestību", nodrošināja atsūtītie balistāriji.¹⁵

Kā liecina notikumu tālākā attīstība, Mārtiņsalas pils kļuva par bīskapa, vēlāk arhibīskapa domkapitula īpašumu un tā saimniecisko pamatu.

Ar lībiešu sacelšanās apspiešanu 1206. gadā vēl nebeidzās cīņas par Mārtiņsalas pili. Tā paša gada vasarā dažiem lībiešiem izdevās nokļūt Polockā, lai turienes kņazu aicinātu steigties palīgā.¹⁶ Kņazs savāca spēcīgu karaspēku un kuģos devās pa Daugavu uz leju. Pēc īsas cīņas pie Ikšķiles polockiešu karaspēks virzījās tālāk un ielenca Salas pili. Tā kā uzbrukums bija negaidīts, daļa lībiešu paglābās mežos (acīmredzot tie, kas dzīvoja Daugavas labajā krastā), citi kopā ar vāciešiem pulcējās pie pils. Kad tā bija noslēgta¹⁷ (*clauso castro*), 20 vācu stopnieki izvietojās uz aizsargsienas, lai atvairītu uzbrukumu. Krievi kopā ar pieaicinātajiem Turaidas lībiešiem sarena milzīgu grēdu koku, kurai pielaida uguni, lai aizdegtos virs mūra pamata ierīkotās koka konstrukcijas. Dedzināšanai paredzētie koki acīmredzot tika sakrauti aizsarggrāvī pie pils sienas, jo 1970.–1973. gada izrakumu laikā grāvja pārrakuma apakšējā daļā bija vērojamas ogļainas starpkārtas.

Aplenkums turpinājās 11 dienu, kad vāciešiem vajadzēja aizsargāties kā pret "draugiem iekšā (jādomā, svārstīgajiem lībiešiem), tā ienaidniekiem ārā" (*de amicis infra quam extra de inimicis*). Cīņas aprakstā minēti pils nocietinājumi virs aizsargsienas¹⁸ (*arx munitiois*), kur pa mūrī izveidotām trepītēm varēja uzkāpt un kaujas pozīciju ieņemt stopnieki. Viņu šaušanas māksla un aplencēju neveiksme ar metamās ierīces darbināšanu (akmeņus svieda nepareizā virzienā) ļāva atvairīt uzbrukumu pilij.

1212. gada vasarā,¹⁹ kad Gaujas baseinā sākās sacelšanās pret vāciešiem, nemierniekiem pievienojās arī Daugavas lībieši, starp kuriem minēti arī salieši (*Holmenses*). Hronists raksta, ka viņi "sāka nocietināt visas savas pilis (*ceperunt firmare omnia castra sua*), lai tūdaļ pēc ražas novākšanas patvertos tajās". Šī lībiešu akcija liecina, ka viņiem, to skaitā mārtiņsaliešiem, joprojām bija saglabājušās zināmas tiesības uz pils izmantošanu saviem mērķiem. Uzzinājuši lībiešu plānus, krustneši nekavējoties veica pretpasākumus, kas bija vērsti "pret saliešu (*Holmensium*) jo nelietīgajiem nodomiem", kā rezultātā viņi "nopostīja augšdaļu akmens pilij (*summitatem castrī ipsorum lapidei*), kuru bija uzcēlis viņu pirmais bīskaps Meinards". Acīmredzot šeit postījumi skāra tās koka konstrukcijas, kas atradās virs 4–9 m augstajiem mūra pamatiem, ko no iekšpuses balstīja 2–3 m attālumā cits no cita ieraktie stabi.²⁰

Sadalot iekarotās zemes 1211. gadā starp Rīgas bīskapu un Zobenbrāļu ordeni (attiecībā uz lībiešu teritoriju tas bija noteikts jau 1207. gadā) vienojās, ka no Mārtiņsalas pils (*de castro Holme*) 2/3 piekrīt bīskapam, bet 1/3 nonāk ordeņa īpašumā kopā ar novada ļaudīm, viņu laukiem un nodevām.²¹ Ka šādam dalījumam sākumā bijis formāls raksturs, liecina ordeņa sūdzība pāvestam 1213. gadā par to, ka bīskaps traucējis tam izmantot pienākušos 1/3 un nav ļāvis celt savu baznīcu Mārtiņsalā (*in Insula, quae Holme dicitur*).²²

Spriežot pēc 1231. un 1248. gada dokumentiem,²³ kur gan nav minēta pils, bet Mārtiņsalas baznīca un draudze, kas pāriet Rīgas bīskapijas domkapitula īpašumā, var secināt, ka Mārtiņsalas (*Holme*) īpašumi aptvēruši arī daļu no Doles salas (*Magna insula*) un ciemus pāri Daugavai (*.. villarum, que altra Dunam site sunt*). Jādomā, ka ar šīm teritorijām Doles salā un Daugavas labajā krastā jāsaprot Mārtiņsalas pilsnovada īpašumi.

Kopš 1255. gada, kad pāvests apstiprināja Rīgas arhibīskapa īpašumus uz vairākām pilīm līdz ar visu piederīgo, neskarot ordeņa tiesības, Mārtiņsalas pili sastop ar citu nosaukumu – Baznīcsalas pils (*castrum Kercholme*).²⁴ Jaunais Mārtiņsalas apzīmējums varētu liecināt par pārmaiņām salas celtņu izveidē, ko apstiprina arheoloģisko pētījumu rezultāti (pār-būves pili un baznīcā – mūra celtne).

No 1294. gada dokumenta²⁵ izriet, ka arhibīskaps domkapitulam dāvināja savus atlikušos īpašumus Doles salā un Mārtiņsalā, kas līdz tam pili un salā sastādīja 1/3 (*in castro Kercholme, similiter et tercia parte hominum in eadem insula cotidie residentium*), ar pusi no zvejas tiesībām Daugavā.

Mārtiņsalas pils stipri cieta arhibīskapa un ordeņa savstarpējās cīņās 13. gs. beigās – 14. gs. sākumā, kas, starp citu, atspoguļojas arhibīskapa 1305. gada sūdzībā pāvestam.²⁶ Tajā sacīts, ka ordenis viņa un kapitula īpašumiem nodarījis zaudējumus, kā arī ieņēmis vairākas pilis, starp tām minēta arī Mārtiņsalas pils ar attiecīgajiem īpašumiem – ciemiem, ļaudīm, tūriem u.c. (*castrum Kerchholm cum villie, hominibus, agris cultis et incultis etc.*).

Attiecībā uz Mārtiņsalas pili (*Chercholi*) ordeņa pārstāvji Franciska de Moliēna nopratināšanas laikā 1312. gadā²⁷ paskaidroja, ka šo pili paturēs, jo te viņiem pienākoties zināma daļa (*habeant in eo certem partem*). Acīmredzot ordenis te atsaucas uz Līvzemes, tajā skaitā Mārtiņsalas pils (*Holme*) sākotnējo dalījumu, pēc kura tam pienācās viena trešdaļa no īpašuma.

Ka vēl nākamajos gados Mārtiņsalas pils joprojām bija ordeņa rokās, liecina pāvesta 1318. gada rīkojums²⁸ ar norādījumu, ka vairākas pilis, ciemi u.c., to skaitā Mārtiņsalas pils (*Kerchholme*), ordenim jāatdod arhibīskapam un kapitulam, atlīdzinot nodarītos zaudējumus. Liekas, ka šoreiz pāvesta rīkojums ir bijis izpildīts savlaicīgi, jo, spriežot pēc 1355. gada arhibīskapa apstiprinātā dāvinājuma domkapitulam, Mārtiņsalas pils (*castrum Kerchholme*) beidzamos četrdesmit gadus līdz ar citiem arhibīskapa īpašumiem esot pārvaldīta miera apstākļos.²⁹ Tā ir pēdējā drošā ziņa par Mārtiņsalas pili kā arhibīskapijas īpašumu.

14. gs. otrajā pusē nosaukumu "castrum Kirchholm" mantoja iepretim Mārtiņsalai Daugavas labajā krastā uzceltā ordeņa pils, kura dokumentos pirmo reizi minēta 1380. gadā.³⁰ Kādā tuvāk nedatētā, 1414.–1438. gada, tātad 15. gs. pirmās puses ordeņa piļu sarakstā³¹ blakus *Kircholm* (*Kyrhol*) minēta *Xkolm* ar tai sekojošām Lielvārdes (*Lenewerne*), Ropažu (*Rodenpussch*) un Ādažu–Bukultu (*Nuwenmoel*) pilīm. Iespējams, ka *Xholm* attiecas uz Mārtiņsalas pili, kas pastāvēja varbūt kā daļēji izmantojams nocietinājums Salaspils ordeņa pils izveidošanas sākuma posmā. Zīmīgi, ka Lielvārdes pils, kas principā bija arhibīskapijas īpašums, 15. gs. pirmajā pusē līdz 1436. gadam arī bijusi iekļāta ordenim.³²

Divi 14. gs. pirmās puses dokumenti (1335, 1349) ļauj aptuveni noteikt sākotnējā Salas pils – Mārtiņsalas pilsnovada (*districtus Kirholmensis*) robežas.³³ Šie dokumenti runā par labu pieņēmumam, ka Salas pils jeb Baznīcshalas lībieši (*Lyven van me Kercholme*), kas aplūkojamā laikā atradās ordeņa daļā, ieņēma teritoriju taisni uz austrumiem no Rīgas patrimoniālapgabala diezgan šaurā joslā starp Daugavu no dienvidiem līdz Ādažu–Bukultu (*Nyen Molen*) un Ropažu (*Rodenpoyer*) robežai, kamēr rietumu pusē atradās Ikšķiles pilsnovads.

Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalas pili izdarīti jau 1897. un 1899. gadā vācbaltu arheologa Antona Buholca vadībā,³⁴ cenšoties ar atsevišķu tranšeju palīdzību noskaidrot pils vispārējo plānojumu. Pēc tam 1900. gadā atsevišķās vietās veikta pils mūru konservācija. Diemžēl plašāks pārskats par izrakumiem, kā arī plāni un fotoattēli nav saglabājušies. Balstoties uz izrakumos iegūto materiālu, resp., mūra sienu paliekām, arhitekts V. Neimanis ir devis pils rekonstrukciju.³⁵ Pamatmūri pilij zīmēti kā regulārs četrstūris, mūru ārpusē aizsarggrāvji novietoti

simetriski vienādā attālumā no sienām, bet pašas mūra sienas dotas pārāk augstas.

LZA Vēstures institūta 1967.–1973. gada izrakumos šā raksta autora³⁶ vadībā pilnībā atsegta visa pils teritorija, apmēram puse no priekšpils, četrās vietās izdarīti aizsarggrāvja griezumi un divās vietās – Daugavas krasta pārrakumi pret pils ziemeļaustrumu sienu. Nodalīti divi pils apbūves periodi (12. gs. beigas – 13. gs. 1. puse, 13. gs. 2. puse – 14. gs.), dots jauns pils pirmā apbūves perioda rekonstrukcijas mēģinājums.

Mārtiņsalas mūra pils, kas pēc vecuma ir otrs senākais šāda tipa nocietinājums Livonijā, vēsturniekiem ir svarīga tajā ziņā, ka tās pilnīgā arheoloģiskā izpēte ir ļāvusi gūt uzskatāmu priekšstatu par seno mūra piļu plānojumu un fortifikāciju. Te vēlākajos gadsimtos nav notikušas pārbūves, kas būtu sapostījušas kultūrlāni un 12. gs. beigu – 14. gs. celtnu izvietojumu un konstrukciju. Pēc izrakumu pabeigšanas 1974. gadā pils mūri, pateicoties Rīgas HES celtnieku atsaucībai un viņu tehnikas izmantojumam, tika apbērti ar grants slāni, lai ūdenskrātuves ūdeņi pēc salas applūdināšanas neizskalotu vēl pilnībā neatsegto mūru paliekas.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Sala (*Holme, Holma, Holmia*) ieguvusi Mārtiņsalas nosaukumu no Sv. Mārtiņam veltītās baznīcas, kas atradās blakus pilij, vārda. Nosaukums "Mārtiņsala" literatūrā gan konstatēts tikai no 17. gs. Pirms tam tā saukta vienkārši par Salu, no 13. gs. vidus par Baznīcas salu (*Kirchholm*). – Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri (turpmāk – IH). – R., 1993. – I, 5–9, 340., 341. lpp.
- ² IH. – I, 11.
- ³ Mugurēvičs Ē. Ģeogrāfiskais traktāts "Descriptiones terrarum" un tā informācijas avoti par Austrumbaltijas tautām 13. gadsimta vidū // LZAV, A. – 1995. – Nr. 7/8. – 24., 25. lpp.
- ⁴ No Austrumeiropas upēm šajā traktātā minēta vienīgi Daugava (*Duna*). Nav šaubu, ka ar Daugavas salu ir jāsaprot Mārtiņsala pie Salaspils, kur 12. gs. 80. gados celta mūra pils.
- ⁵ Raksturojot otrā Līvzemes bīskapa Bertolda darbību Mārtiņsalā 1198. gadā, ir minēts, ka Salas pils atrodas upes vidū (*castrum Holme.. medio fluminis situm est*). Turpat bijusi baznīca (*ecclesia*) un kapsēta (*cymiterium*). – IH. – II, 4.

- ⁶ Šķiet, ka šeit nav aprakstīts konkrēts notikums, bet gan atstāstīta kāda viduslaiku teika, kurā ievīts populārs motīvs par pils vai torņa ievilkšanu ūdenī (*Johansen P.* Die Chronik als Biographie // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – München, 1953. – NF, Bd. I. – S. 17). Indriķa hronikā (IH, I, 6) aprakstītais nostāsts par Ikšķiles pils ievilkšanas ūdenī mēģinājumu ļoti atgādina “Zemju aprakstu” autora teikto par pili uz Daugavas salas.
- ⁷ IH. – I, 9, 11.
- ⁸ IH. – IV, 1–3.
- ⁹ Tās bijušas lībiešu apmetnēm raksturīgās saimniecības bedres vai pagrabi pārtikas produktu uzglabāšanai. Tādas bedres izrakumos atsegta Mārtiņsalā kā lībiešu ciema vietā, tā pili (*Mugurēvičs Ē.* Die Dorfsiedlung und die Burg Holme bei Salaspils (Lettland) in Mittelalter // Zwischen Lübeck und Nowgorod. – Lüneburg, 1996. – S. 102–104).
- ¹⁰ IH. – VI, 5.
- ¹¹ IH. – VII, 4.
- ¹² IH. – X, 6–9.
- ¹³ *Benninghoven Fr.* Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz, 1965. – S. 422.
- ¹⁴ IH. – XXV, 2.
- ¹⁵ IH. – X, 9.
- ¹⁶ IH. – X, 12.
- ¹⁷ Mārtiņsalas pilij bija divas ieejas – viena no ziemeļrietumu, otra no dienvidaustrumu puses. Lai noslēgtu 2 m platos dienvidaustrumu ejas vārtus, abās pusēs ejai mūra sienā bija atstāti caurumi vārtu aizbīdnim. Caurumus iztīrot, varēja konstatēt, ka vienā no apaļajiem caurumiem, kas bija paredzēts 2 m garā koka aizbīdņa ievietošanai, vēl bija saglabājušās tā satrudējušās koka paliekas (*Buchholtz.* Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertums-kunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre (turpmāk – Sb. Rig.) 1904. – Riga, 1905. – S. 220). Tātad ar pils “aizslēgšanu” jāsaprot vārtu aizvēršana un nostiprināšana no iekšpusēs ar koka aizbīdņiem.
- ¹⁸ *Arx* – aizsargsienas (*munitio*) augšējā daļa, virsa, reizēm arī tornis vai jumts – izmantota par patvērumu, aiz kura varēja stāvēt pils aizsargātāji. Reizēm *arx* tulko ar vārdu “brustvērs”, kas gan parasti ir zemju uzbērums ierakumu grāvja priekšā (IH. – 367. lpp.).
- ¹⁹ IH. – XVI, 3.
- ²⁰ *Mugurēvičs Ē.* Mārtiņsalas pils un baznīca // Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes (turpmāk – RT) par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem. – R., 1968. – 64.–68. lpp.
- ²¹ Latvijas vēstures avoti (turpmāk – LVA) / Izd. A. Švābe. – R., 1937–1940. – 2. sēj. – Nr. 61.
- ²² LVA II. – Nr. 73.

- ²³ Livländische Güterurkunden (turpmāk – LG) / Hrsg. von H. Bruiningk und N. Busch. – Riga, 1908. – Bd. I. – Nr. 15, 19, 20.
- ²⁴ LVA II. – Nr. 419.
- ²⁵ LG I. – Nr. 44.
- ²⁶ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (turpmāk – UB) / Hrsg. von Fr. G. Bunge. – Reval, 1855. – Bd. II. – Nr. 616.
- ²⁷ *Seraphim A.* Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312). – Königsberg I. Pr., 1912. – S. 86.
- ²⁸ UB II. – Nr. 661.
- ²⁹ UB II. – Nr. 958.
- ³⁰ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 70.
- ³¹ Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438) / Hrsg. von Peter G. Thielen. – Marburg, 1958. – S. 136.
- ³² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon.. – S. 78.
- ³³ LG I. – Nr. 63; UB II. – Nr. 894.
- ³⁴ Sb. Rig. 1897. – S. 116; Sb. Rig. 1899. – S. 109–112; Sb. Rig. 1900. – S. 91, 92; *Buchholtz A.* Über die Burg Holme. – S. 206–222.
- ³⁵ *Busch N.* Burg Holme. – Riga, 1908. – S. 1.
- ³⁶ *Mugurēvičs Ē.* Mārtiņsalas pils un baznīca. – 63.–66. lpp.; t.p. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1968. g. – RT 1968. – R., 1969. – 41.–45. lpp.; t.p. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1970. gadā. – RT 1970. – R., 1971. – 47., 48. lpp.; t.p. Izrakumi Mārtiņsalā 1971. gadā. – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli (turpmāk – Mat.) par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1971. gada pētījumu rezultātiem. – R., 1972. – 87.–90. lpp.; t.p. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1972. gadā. – Mat. 1972. – R., 1973. – 47. lpp.; t.p. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1973. gadā. – Mat. 1973. – R., 1974. – 50., 51. lpp.; t.p. Ciems un pils Mārtiņsalā (izrakumu rezultātu kopsavilkums). – Mat. 1973. – R., 1974. – 54.–58. lpp.; t.p. Wechselbeziehungen der deutschen und ostbaltischen Kulturen im Lettland des 13. bis 16. Jahrhunderts // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. – Bonn, 1986. – Bd. 12. – S. 229–239; t.p. Die Dorfsiedlung und die Burg Holme. – S. 99–107.

Ēvalds Mugurēvičs

SCHRIFTLICHE QUELLEN ÜBER DIE BURG HOLME IM 12.–14. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Insel Martinsholm mit der Burg Holme befand sich in der Mitte des Flusses Daugava oberhalb der Insel Dole / Dahlen, etwa 20 km von Riga entfernt. Der strategisch günstige Ort der Insel erlaubte es, den Verkehr in der Daugava zu kontrollieren. Die Chronik Heinrichs berichtete, dass auf der Insel Holme der erste livländische Bischof Meinhard 1186 oder 1187 den Bau einer Steinburg zusammen mit den örtlichen Liven begonnen hat. Die Information des Autors des Traktates "Descriptiones terrarum" aus der Mitte des 13. Jh. lautet, dass Kaufleute mit ihren Mitteln die Befestigungen auf der Insel Holme bezahlt haben, um hier ein Lager der Waren und einen Stützpunkt zu bilden. Die Chronik Heinrichs berichtet über die Festigkeit der Burg Holme, als sie 1202–1203 von einem anderen örtlichen Völkchen – den Semgallern – sowie 1203 von den Polozkern überfallen, jedoch nicht eingenommen wurde. Die Burg war 1206 ein Stützpunkt der Liven, die einen Aufstand gegen Kreuzritter organisierten, aber wegen des inneren Unverständnisses keinen Erfolg erzielten. Die Liven haben Hilfe von Polozk bekommen, aber die vom Bischof eroberte Burg vergeblich belagert, obwohl um die Mauern Holz gelegt und angezündet wurde.

Als die von Deutschen eroberten Territorien 1207 verteilt wurden, hat der Bischof 2/3 der Burg Holme, aber der Orden der Schwertbrüder 1/3 bekommen.

Die Urkunden aus den Jahren 1231 und 1248 zeugen vom Burggebiet Holme und dessen Eigentümern nicht nur auf der Insel, sondern auch auf dem Festland. Seit 1255, als das Erzbistum Riga gebildet wurde, begegnet man einer neuen Bezeichnung der Burg Holme – "castrum Kercholme".

Die Urkunde aus dem Jahre 1294 zeugt, dass der Erzbischof sein Eigentum auf der Insel Dole / Dahlen und Holme dem Domkapitel geschenkt hat. Die Burg Holme hat während der Kämpfe zwischen dem Erzbischof und dem Orden Ende des 13. – Anfang des 14. Jh. stark gelitten. Vom Anteil des Eigentums des Ordens an der Burg zeugen die Urkunden aus den Jahren 1312 und 1318. Der letzte Hinweis auf die Burg Holme als Besitz des Erzbischofs stammt aus dem Jahre

1355. In der 2. Hälfte des 14. Jh. wurde mit der Bezeichnung "castrum Kirchholm" die auf dem Festland gegenüber der Insel gebaute Ordensburg gemeint, die zum ersten Mal 1380 urkundlich erwähnt wird. In einem Verzeichnis der Burgen aus der 1. Hälfte des 15. Jh. wird neben Kirchholm (Kyrhol) auch Xholm genannt. Man könnte vermuten, dass Xholm die alte Burg Holme bezeichnete, die vielleicht noch zur Verteidigung genutzt wurde.

Die ersten archäologischen Ausgrabungen wurden in der Burg Holme 1897 und 1899 organisiert, aber 1967–1973 wurde unter der Leitung des Autors die ganze Fläche des Burgareals freigelegt, teils die Vorburg und der Graben erforscht. Man konnte zwei Wohnperioden der Burg feststellen – 1) Ende des 12.–1. Hälfte des 13. Jh., 2) 2. Hälfte des 13.–14. Jh. Da die Burg Holme nach dem 14. Jh. verlassen wurde, gibt es hier keine spätere Umbauten. Darum bieten die Ausgrabungen eine gute Vorstellung über den Plan und Bebauung der Burg Holme – einer der ersten Steinburgen Alt-Livlands. Nach den Ausgrabungen wurde die Ruine der Burg mit Bausand beschüttet, und jetzt befindet sich die Insel Martinsholm mit der Burg Holme in der Überschwemmungszone eines Wasserkraftwerks auf der Daugava.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Die Burg Holme während der archäologischen Ausgrabungen 1967–1973.

Andris Caune

BĪSKAPA SĒTAS RĪGĀ 13. GS.

Ievads

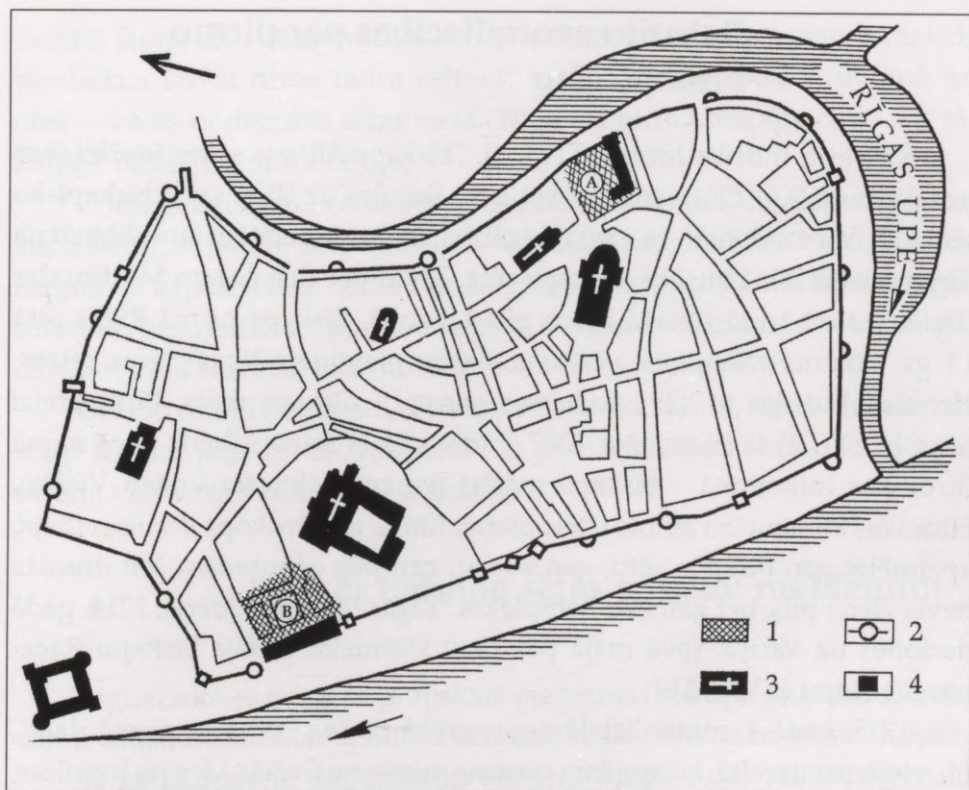
Piļu pētniekiem galvenās ziņas par senās Livonijas pilīm sniedz divi plaši pazīstami darbi: Karla Lēvisa of Menāra 1922. gadā Rīgā izdots senās Livonijas piļu leksikons¹ un igauņu mākslas vēsturnieka Armīna Tūlises 1942. gadā Tartu iespiestā grāmata – apkopojošais pētījums par Igaunijas un Latvijas pilīm.²

Taču abās šajās nozīmīgajās monogrāfijās par 13. gadsimta sākumā celtajām bīskapa sētām Rīgā sīkākas ziņas nav sniegtas (1. att.). Norādīts, ka tās abas ir pilnīgi iznīcinātas.³ Minētajiem piļu pētniekiem ir taisnība, līdz mūsu dienām no abām bīskapa Rīgas sētām virs zemes nekas vairs nav saglabājies. To vietā paceļas 19. gadsimtā celtie dzīvojamie nami. Beidzamajos gadu desmitos veiktie pētījumi namu pagrabos, skopo rakstīto vēstures avotu apkopojumi, senāko pilsētas attēlu un plānu analīze ļauj iegūt zināmu priekšstatu arī par šo divu senāko Latvijas piļu iespējamo apbūves plānojumu.

Bīskapa sēta vai bīskapa pils?

Vēstures literatūrā latviešu valodā sastapsim dažādos laikos lietotus abus nosaukumus. Senākajās publikācijās pilsētā esošās bīskapu, vēlāko arhibīskapu rezidences konsekventi tika dēvētas par bīskapa sētām, jaunākajās – par bīskapa pilīm.

Diemžēl latviešu piļu pētnieku terminoloģijā pagaidām vēl nav izstrādāta tāda nosaukumu gradācija kā vācu valodā, kur dažādu piļu tipu apzīmēšanai lieto atšķirīgus nosaukumus – *das Haus, der Hof, das Palass, der Palast, die Burg* u.c. Mēs lietojam tikai vienu, visu aptverošo vārdu “pils”.

1. att. 15. gs. Rīgas plāna shēma ar abu bīskapa sētu novietni:

A – bīskapa pirmā sēta; B – bīskapa otrā sēta. 1 – bīskapa sētu aizņemtā teritorija;
2 – pilsētas nocietinājuma mūris un torņi; 3 – baznīca; 4 – bīskapa palasts

Par bīskapa pili Rietumeiropā sauc spēcīgi nocietinātu bīskapa rezidenci, kura atrodas ārpus pilsētas vai arī ir atdalīta no pilsētas.

Pilsētā esošu bīskapa rezidenci, kas sastāv no bīskapa dzīvojamās ēkas, ar to apvienotas vai atsevišķi stāvošas kapelas un saimniecības ēkām, kuras grupējas ap plašu pagalmu, vācu valodā dēvē par *der Bischofshof* – bīskapa sētu, bet pašu bīskapa dzīvojamo ēku – par *der Palas*. Bīskapa sētai atšķirībā no pils trūkst nocietinājumu pilsētas pusē.

Šajā rakstā, runājot par bīskapa rezidenci kopumā, lietots nosaukums bīskapa sēta, bet sētā esošā bīskapa mājvieta tiek saukta par palastu. Vārds "palasts" (no latīņu *palatium* – pils) ieviesies no vācu valodas, latviešu valodā tas tiek reizēm lietots arhitektu publikācijās, lai apzīmētu pilī esošo galveno dzīvojamo ēku.

Rakstīto avotu liecības par pirmo bīskapa sētu

Kā vēsta Indriķa hronika⁴ (VI, 4), "bīskaps Alberts savas ievēlēšanas trešajā gadā [t.i., 1201. gadā] pārcēla no Ikšķiles uz Rīgu savu bīskapisko sēdekli". Varam domāt, ka viena no pirmajām mūra celtnēm jaundibinātajā Rīgas pilsētā būs bijusi t.s. bīskapa sēta. Tātad pēc Ikšķiles un Mārtiņsalas (*Holmes*) tā ir trešā senākā mūra pils Livonijā. Bīskapa pirmā Rīgas sēta 13. gs. sākuma rakstītajos vēstures avotos pieminēta tikai piecas reizes. Hronists Indriķis to dēvē par *domo episcopi* – bīskapa māja. Pirmo reizi hronikā (XI, 2) tā pieminēta 1207. gadā, kad bīskaps Alberts savā namā (hronikas tulkojumā – bīskapa mājās) uzņēma Kokneses kņazu Vjačko. Hronikas komentāru autors izteic pieņēmumu, ka vārdkopa *domus episcopi*, apzīmējot gan bīskapa sētu, gan kūriju, gan pili, acīmredzot šeit domāta nevis viena pils, bet gan ēku komplekss.⁵ Rīgas bīskaps Alberts, 1214. gadā dodoties uz Vāciju, savā mājā par savu vietnieku atstāja bīskapu Raceburgas Filipu (XVIII, 1).

1215. gada 4. marta lielajā ugunsgrēkā nodeg "pilsētas pirmā daļa", t.i., vispirms uzceltā, ko apņēma pirmais mūris, no Svētās Marijas baznīcas, kas nodega kopā ar lielajiem zvaniem, līdz bīskapa mājai ar blakus esošajām mājām un līdz ordeņa brāļu baznīcai (XVIII, 6). Stāstot par Raceburgas Filipa nāvi, hronists, starp citu, piemin, ka "Rīgas ugunsgrēka laikā viņš bijis spiests bēgt projām no savas mājas.." (XIX, 6).

Pēc Rīgas lielā ugunsgrēka hronists Indriķis bīskapa māju vairs nepiemin. Pēc 1215. gada sākās Rīgas jaunā Doma celtniecība tagadējā vietā. Blakus jaunajai katedrālei sāka būvēt arī Doma klosteri – domkapitula mītne un, domājams, arī bīskapa jauno rezidenci Daugavas krastā.

Hronikā sniegtais 1215. gada Rīgas lielā ugunsgrēka apraksts dažus pētniekus vedinājis domāt, ka pirmā bīskapa māja varētu būt bijusi koka celtnē. Taču šo pieņēmumu noraida 1234. gada 8. septembra dāvinājuma akts, ar kuru Alberta pēctecis bīskaps Nikolajs, izpildot pāvesta legāta Modenas Vilhelma vēlēšanos, dāvina Dominikāņu ordeņa brāļiem savu mūra pili – palastu (*palatium nostrum lapideum*) līdz ar piederīgiem gruntsgabaliem, kas atrodas vecpilsētā pie Rīgas upes.⁷ Savu veco rezidenci bīskaps Nikolajs nevarēja dāvināt dominikāņu mūkiem, kamēr vēl nebija

uzcelta jaunā sēta Daugavas krastā. Nav domājams, ka Nikolajs būtu licis vienlaikus būvēt divas mūra celtnes: vienu – jaunā Doma tuvumā un otru – vecās nodegušās sētas vietā. Tātad arī pirmā bīskapa māja jau sākotnēji būs bijusi mūra celtnē.

Dominikāņu mūki vecās bīskapa sētas vietā dibina klosteri ar baznīcu, kuru veltī Sv. Jānim. Iespējams, ka sākumā tā bijusi tikai bīskapa sētas kādreizējā kapela. Laikā no 13. līdz 16. gadsimtam baznīca vairākkārt paplašināta un paaugstināta.⁸ Klosters celtnes, kas pēdējo reizi pārbūvētas 15. gs., izņemot Jāņa baznīcu, līdz mūsu dienām nav saglabājušās.

Daži šo celtnu fragmenti, iebūvēti vēlāko ēku sienās, atrodami kvartālā starp Kalēju, Jāņa un Skārņu ielu. No pirmās bīskapa mājas, kā jau minējām, virs zemes nekas nav saglabājies.

Pirmās bīskapa sētas palieku meklējumi dabā

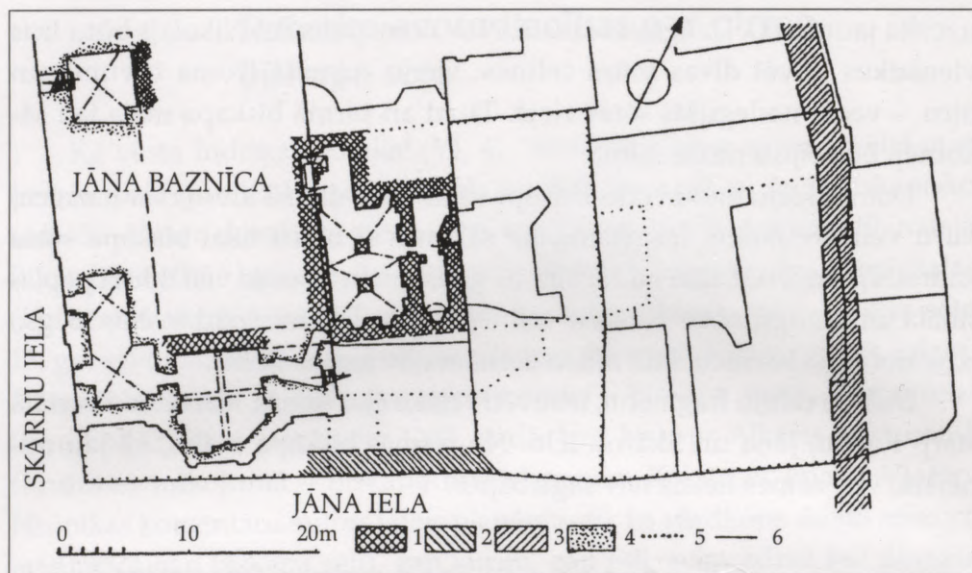
Atgriezīsimies mūsu īsajā apskatā pie pirmās bīskapa sētas. Kādi izejas dati ir mūsu rīcībā sētas apbūves lieluma un plānojuma rekonstrukcijai?

Tā kā kādreizējā dominikāņu klosterim piederošā, vēlāk pārbūvētā Sv. Jāņa baznīca pastāv līdz mūsu dienām un dabā vēl ir vērojama pilsētas aizsargmūra trase gar Kalēju ielu, tad ir droši nosakāms vecpilsētas kvartāls, kurā atradies kādreizējais dominikāņu klosteris un pirms tam bijusi bīskapa sēta. Tas ir pilsētas kvartāls, kuru ierobežo Skārņu, Jāņa, Kalēju iela un nelielais pagalmiņš – saukts par Jāņa sētu.

Paraudzīsimies, kādas liecības par šā kvartāla senāko apbūvi ir atklājuši iepriekšējie pētnieki.

19. gs. beigās vācbaltu arhitekts un mākslas vēsturnieks Vilhelms Neimanis konstatēja blakus baznīcas 16. gs. celtajai altāra apsīdai, zem tur esošās jaunākās ēkas, kādas senākas viduslaiku celtnes pagrabus, kā arī pastorāta pagalma pretējā pusē caurbrauktuvē atliekas no kādreizējas klostera krustejas. V. Neimanis parādījis mūsdienu gruntsgabalu plānā šo viduslaiku celtnu fragmentu atrašanās vietu.⁹

Uzraugot remonta darbus 1909. gadā Jāņa baznīcā, viņš sīkāk aprakstīja arī senā klostera sienas daļu, kas ietverta 16. gs. celtajā baznīcas apsīdā.¹⁰ Lai gan visus atklātos senceltnu fragmentus V. Neimanis uzskata

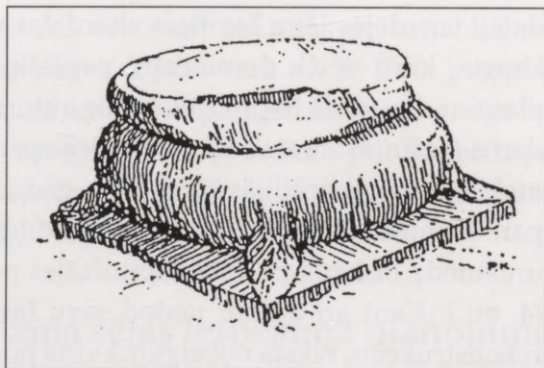
2. att. Pirmās bīskapa sētas celtnu fragmentu atklājumi ēku pagrabos (pēc T. Viņolas):
 1 – bīskapa sētas celtnu mūri; 2 – iespējamais bīskapa sētas apkārtmūris; 3 – pilsētas aizsargmūris; 4 – Jāņa baznīcas vēlāko pagrabu sienas; 5 – 1858. gada apbūves kontūras;
 6 – 20. gs. apbūves kontūras

par piederošiem dominikāņu klosterim, savā Rīgas 13. gs. sākuma plānojuma rekonstrukcijā šo pagrabu atrašanās vietā plānā tiek parādīta bīskapa pirmā sēta.¹¹ Bīskapa sētas rekonstrukcijā tiek attēlots ar mūri aizsargāts plašs pagalms, kura vienā malā atrodas brīvi stāvoša celtnē – palasts, novietota paralēli Jāņa ielai. Starp šo celtni un pilsētas aizsargmūri Kalēju ielas pusē atrodas brīvs neapbūvēts laukums.

Ceļot jauno Jāņa baznīcas pastorāta ēku, 1930. gadā nojauca celtni blakus baznīcas apsīdai, zem kuras atradās minētie senie pagrabu. Celtnes nojaukšanas laikā atklāja arī vēl citus viduslaiku būvju fragmentus. Proti, divu romānisku kolonnu pamatnes pirmā stāva grīdā un senāku mūrējumu fragmentus vienā no ēkas sienām (3. att.). Tos pieminēja arhitekts Pauls Kampe savā apcerējumā par Jāņa baznīcu.¹² Kampe toreiz atrastās kolonnu pamatnes uzskatīja par dominikāņu klostera krustejas paliekām.

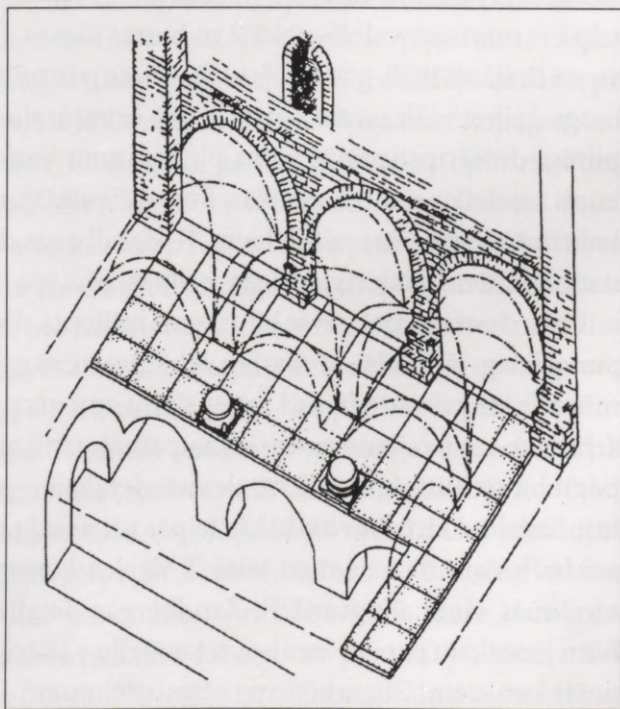
1962. gadā arhitekte Tatjana Viņola, veicot Jāņa baznīcas un tai pieguļošā kvartāla pirmsprojekta izpēti, apsekoja zem baznīcas altārdaļas 19. gs. sākumā ierīkotos pagrabus (2. att.). Viņa konstatēja, ka no sarkanajiem

3. att. Romāniskas kolonnas pamatne, atrasta 1930. gadā, nojaucot ēku blakus Jāņa baznīcai
(pēc P. Kampes)

ķieģeļiem izbūvētie pagrabi ziemeļu virzienā nesniedzas pat līdz altārtelpas vidum, jo tur tos norobežo kāda senāka no dolomītakmeņiem celta siena.

Šī siena nav saistāma ar esošās baznīcas plānu. Tā gan pēc būvmateriāla, gan pēc novietojuma virziena sakrīt ar 1930. gadā nojauktās ēkas ārsienu. T. Vītola, apkopojot visus tajā laikā iegūtos materiālus, kā arī V. Neimaņa un P. Kampes atklājumus, secināja, ka atsegtās viduslaiku celtnes paliekas varētu būt pirmā bīskapa palasta kapitulzāle. Blakus tai,

4. att. Pirmās bīskapa pils kapitulzāles pārseguma velvju rekonstrukcija
(pēc T. Vītoles)

daļēji tagadējās Jāņa baznīcas altārdaļas vietā, atradusies bīskapa palasta kapela, kuru vēlāk dominikāņi paplašinājuši, piebūvējot savai baznīcai plašāku draudzes telpu. Sākotnējie autores secinājumi palika npublicēta darba mašīnraksta atskaitē. Publikācija par pirmās bīskapa pils arhitektūras meklējumiem parādījās tikai 1994. gadā.¹³ T. Vītola, līdzīgi V. Neimanim, parāda mūsdienu apbūves plānā konstatētos viduslaiku celtnu fragmentus un sniedz bīskapa palasta kapitulzāles pārseguma velvju rekonstrukciju (4. att.). Kaut arī autore nedod savu bīskapa sētas iespējamā kopplāna rekonstrukciju, raksta nobeigumā viņa norāda: "Atceroties hronista Indriķa vārdus par bīskapa māju un tās aizsargmūri, diezgan droši var teikt, ka pils bijusi brīvastāvoša ēka, kuras teritoriju austrumos norobežoja mūris, ziemeļos – pilsētas nocietinājumu siena, rietumos – Zobenbrāļu ordeņa pils siena. Iespējams, ka gar dienvidu robežu, gar tag. Skārņu ielu, bija situēta galvenā pils ēka. To var noskaidrot tikai izrakumi zem Jāņa baznīcas." Tātad atšķirībā no V. Neimaņa T. Vītola palasta ēkas novietni saskata bīskapa sētas dienvidu pusē gar Skārņu ielu.

1968. gadā arhitekte Rita Zandberga, apskatot dabā pagrabus dzīvojamai ēkai Jāņa ielā nr. 3, ievērojusi, ka 1910. gadā celtajai ēkai vienā pagraba telpā ir masīvas, vairāk nekā 3 m biezas sienas. Šī telpa novietota aptuveni vienā līnijā ar 1930. gadā nojauktās vecās pastorāta ēkas pamatiem. R. Zandberga šajā vietā saskata sena, plānā četrstūraina torņa pamatus. Protams, pilnīgi droši apstiprināt viņas pieņēmumu varētu tikai arheoloģiskie izrakumi vai dziļas sienu zondāžas. Bet arī šis atklājums ir ņemams vērā turpmākajiem bīskapa sētas pētniekiem. R. Zandberga devusi arī savu, no T. Vītoles secinājumiem atšķirīgu Rīgas pirmās bīskapa sētas rekonstrukciju.¹⁴ Pēc autores domām, palasts ir bijusi gari izstiepta divstāvu mūra celtnē, situēta paralēli tag. Jāņa ielai, ar masīvu četrstūra torni galā, kas novietots pie pilsētas mūra.¹⁵ Aiz pils atradies ar mūra sienu apjozts pagalms. Diemžēl cienījamā arhitekte savā rekonstrukcijā, kas pamatota tikai ar trim dabā konstatētiem pagraba sienu fragmentiem, devusi detalizētu palasta divu stāvu plānojamu, sadalot katru stāvu sīkākās telpās un nosakot katras telpas izmantojuma veidu.¹⁶ Viņa nav ņemusi vērā T. Vītoles konstatēto senceltnu fragmentu atrašanās vietu. Kopumā R. Zandbergas detalizētā palasta rekonstrukcija būtu jāuzskata par autores brīvu fantāziju variācijai par viduslaiku pils tēmu, nevis konkrētas Rīgas bīskapa sētas attēlojumu 13. gadsimtā.

1992. gadā pirms pārbūves tika veikti arhitektūras un arheoloģijas izpētes darbi 19. gs. celtās ēkas pagrabā Jāņa sētā nr. 5. Ēkas pagrabā konstatēti 14.–15. gs. celtā klostera krustejas pamati, bet netika iegūtas nekādas liecības par varbūtējo robežmūri starp ordeņa pili un bīskapa sētu, kas apstiprinātu iepriekšējo autoru izteiktās hipotēzes par mūra iespējamo atrašanos šajā gruntsgabalā.¹⁷

Pirmās bīskapa sētas iespējamā plānojuma rekonstrukcijas mēģinājums

Izmantojot mūsu rīcībā esošos iepriekšējo pētnieku savāktos datus, mēģināsim sniegt jaunu iespējamo variantu bīskapa pirmās sētas kopplāna rekonstrukcijai. Bīskapa pirmā sēta atradās jaundibinātās Rīgas pilsētas senākās daļas ziemeļaustrumu stūrī, Rīgas upes krastā. Spriežot pēc mūsdienās šajā vietā esošā apbūves kvartāla lieluma, ko ierobežo Kalēju, Skārņu, Jāņa iela un Jāņa sēta, bīskapa sētas teritorija nevarētu būt lielāka par 50 x 60 m, t.i., ap 300 m².

Sētas robeža gar Rīgas upi acīmredzot gājusi pa vēlāko pilsētas aizsargmūra trasi un, liekas, sākotnēji veidoja vienu kopīgu aizsardzības sistēmu. Bīskapa sētai ziemeļrietumu pusē atradās Zobenbrāļu ordeņa pils plašais pagalmis. Iespējams, ka sākotnēji abas sētas šķīra tikai kopējs robežmūris. Taču, kā liecina kāds 1330. gada zemes pirkšanas līgums, dominikāņu mūki paplašinājuši savu klostera teritoriju, piepirkdami šauru pilsētas gruntsgabalu, kas atradies starp Klosters kapsētu un bijušās Zobenbrāļu pils dienvidaustrumu robežu.¹⁸ Gruntsgabals stiepies no Skārņu ielas līdz pašam pilsētas mūrim pie Kalēju ielas. Tas nozīmē, ka, dominikāņiem 1234. gadā saņemot kā dāvinājumu bīskapa veco sētu līdz ar tai piederīgajiem gruntsgabaliem, šī brīvā zemes josla, kas piederēja pilsētai, starp abām sētām jau pastāvējusi. Diemžēl senākajos gruntsgabalu robežu plānos, kas pagatavoti 19. gadsimtā, šajā kvartālā taisna robežlīnija no Kalēju ielas līdz Skārņu ielai veidojas tikai tag. Jāņa sētas vienā pusē pret bijušo Zobenbrāļu ordeņa pili. Otra iespējamā robeža kā taisna līnija uz klostera pusi šajā kvartāla plānā nav saskatāma. Arī dabā 1992. gada izrakumos Jāņa sētas nr. 5. nama pagrabos nekādas robežmūra pamatu paliekas netika konstatētas. Ja šāda no apbūves brīva josla starp Zobenbrāļu pili un bīskapa

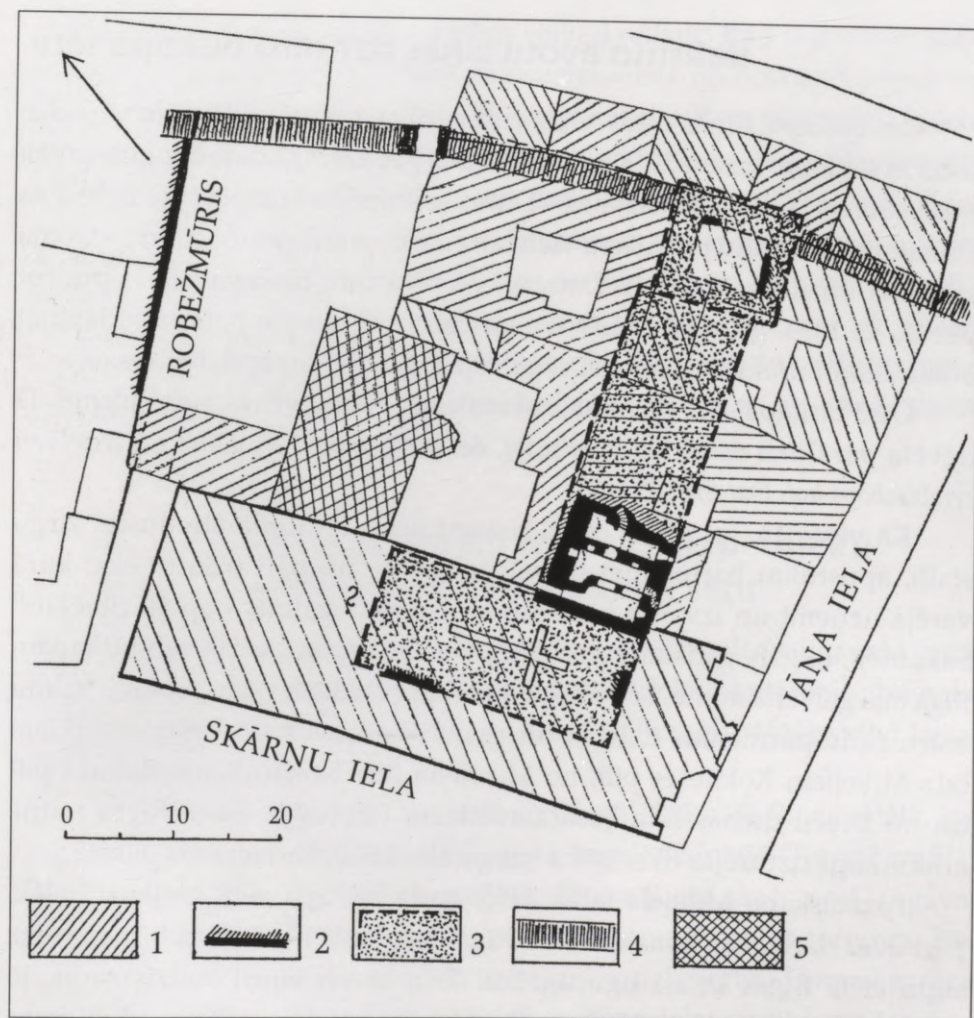
sētu būtu pastāvējusi jau no paša sākuma, tad mūra sienu pamatiem vajadzētu būt bijušiem iedziļinātiem pamatzemē. To atliekām izrakumos būtu bijis jāparādās. Šobrīd šādas otras mūra sienas pastāvēšana un atrašanās vieta vēl paliek atklāts jautājums.

No paša bīskapa palasta mūriem dabā droši konstatēti fragmenti zem tagadējā ielas līmeņa mūsdienu ēku pagrabos trīs vietās. Divi no apskaldītiem dolomītakmeņiem mūrēti sienu fragmenti atklāti 1962. gadā zem Jāņa baznīcas. Trešais celtnes fragments ir jau 19. gadsimta beigās konstatētās pagraba telpas Jāņa ielas pusē. Spriežot pēc 1968. gadā atklātajiem no dolomītakmens mūrētajiem pagraba mūriem, ap 10 x 12 m liels četrstūrainis tornis varētu atrasties Jāņa ielas pusē pie Kalēju ielas.

Iepriekšējie bīskapa sētas palasta plānojuma meklētāji ir izteikuši divas atšķirīgas hipotēzes. Bīskapa mūra palasts atradies paralēli Skārņu ielai (T. Vītola). Palasts atradies paralēli Jāņa ielai (V. Neimanis un R. Zandberga) (5. att.).

Šķiet, iespējams arī trešais rekonstrukcijas variants. Senie mūra sienas fragmenti Jāņa baznīcas pagrabos varbūt iezīmē bīskapa sētas nelielas kapelas atrašanās vietu, bet pati palasta celtnes atrastos paralēli Jāņa ielai. Paliek nenoskaidrots jautājums, vai palasta korpuss stiepies no tag. Jāņa baznīcas līdz iespējamajam tornim pie Kalēju ielas. Vai arī tornis un kapela sākumā bijušas divas atsevišķas celtnes. R. Zandbergas atklātais tornis un T. Vītolas dabā konstatētā bīskapa kapitulzāles daļa atrodas aptuveni vienā līnijā, taču tornis par nepilniem 2 m nobīdīts uz austrumiem no palasta iespējamās ārsienas trases. Varbūt tas izskaidrojams ar to, ka tornis, kapela un palasta korpuss nav vienlaicīgi celts. Varam pieņemt, ka bīskapa sētā pirmās celtas brīvi stāvošas divas patstāvīgas celtnes – kapela un lielais četrstūrainais tornis. Tās būvētas katra savā sētas galā. Pēdējais varētu būt celts palasta korpuss, kas savienojis abas šīs agrāk radušās celtnes. Kā liecina 80. gadu beigās veiktie izrakumi blakus esošajā Zobenbrāļu ordeņa sētā, arī tur pie Skārņu ielas celta pils kapela un brīvi stāvoša otra celtnes pie Kalēju ielas – gandrīz kvadrātiska, no dolomītakmeņiem būvēta ēka, plānā apmēram 14 x 17 m liela.¹⁹ Tātad abām sētām sākotnēji varētu būt bijis līdzīgs apbūves princips.

Atšķirībā no blakus esošās Zobenbrāļu ordeņa sētas, kur pils kapela un otra sākotnējā celtnes pieslēdzas tieši kvartāla robežām, bīskapa sētā

5. att. Pirmās bīskapa sētas (1201–1234) plāna rekonstrukcija:

1 – mūsdienu apbūve; 2 – konstatētie bīskapa pils mūru fragmenti; 3 – rekonstruētās bīskapa pils ēkas; 4 – pilsētas aizsargmūris; 5 – ēka, kuras pagrabā 1992. gadā veikti izrakumi

tikai viena torņa siena atrodas uz kvartāla robežas. Pārējās celtnes atvirzītas par 6–10 m no tagadējā kvartāla robežām. Paliek neatbildēts jautājums, vai bīskapa sēta sākotnēji ieņēmusi mazāku teritoriju un palasta ēka atradies gar šīs sētas robežu vai arī kapela un palasta korpuss atradies ar mūri norobežota pagalma vidū.

Rakstīto avotu ziņas par otro bīskapa sētu

Par bīskapa Rīgas otrās sētas celtniecības sākumu rakstītie vēstures avoti tiešas ziņas nesniedz. Kā jau minējām, pēc 1215. gada lielā ugunsgrēka sākās jaunas bīskapa katedrāles – Doma celtniecība tagadējā vietā. Blakus Domam tā dienvidu pusē savu vietu atrada arī domkapitula mītne – Doma klosteris un nedaudz tālāk Daugavas krastā otrā bīskapa sēta. Spriežot pēc tā, ka 1234. gadā bīskaps Nikolajs varēja savu veco palastu atdāvināt dominikāņu mūkiem, jaunajai sētai vajadzēja būt jau apdzīvojamai.

Otrā bīskapa sēta pieminēta senrakstos daudz vairāk nekā pirmā. Tā dēvēta par *Curia domini archiepiscopi, des bisschoppes hof*, vēlāk arī *Des hern ertzbischops hof, Dat Stift*.²⁰

Kā vēsta 15. gs. avoti, otrās bīskapa sētas teritorijā atradušies zirgu staļļi, apustulim Bartolomejam veltīta kapela un pati palasta ēka, kurā varēja uzņemt un izvietot bīskapu ar visu viņa galmu – ap 50 cilvēku.²¹ Sākotnēji, t.i., 13. gadsimta pirmajā pusē, bīskapam, vēlāk arhibīskapam Rīgā bija galvenā mītne, bet vēlāk arhibīskaps, ordeņa vajāts, ar savu galmu katru gadu pārmaiņus dzīvoja trīs savās rezidencēs: no Vasarassvētkiem līdz Miķeļiem Kokneses pilī, no Miķeļiem līdz Sveču dienai Raunas pilī un no Sveču dienas līdz Vasarassvētkiem Limbažos. Savā Rīgas mītņē arhibīskaps uzturējās tikai īsāku vai garāku laiku, kad ieradās pilsētā.

Arhibīskapa Mihaela laikā 1495. gadā bīskapa sētā notikuši lielāki pārbūves darbi, kas izmaksā 4000 Rīgas marku.²² 1547. gadā bīskapa sēta stipri cieta Rīgas lielajā ugunsgrēkā. Taču tā vēl bijusi apdzīvojama, jo palastā līdz savai nāvei 1563. gadā uzturējies pēdējais Rīgas arhibīskaps Brandenburgas Vilhelms.²³ Polijas karalis Stefans Batorijs 1582. gadā bīskapa sētu ar visām celtnēm atdāvināja Rīgas pilsētai, starp citu, pieminot, ka celtnes ir vecas un sakritušas.²⁴

1652. gadā Rīgas rāte savā īpašumā pārņemto otro bīskapa sētu liek pārbūvēt par pilsētas labības noliktavu.²⁵ Laika gaitā, izņemot pašu palasta celtni, pārējās bīskapa sētā bijušās ēkas un robežmūri tiek nojaukti un to vietā paceļas pilsētnieku dzīvojamie nami. Vairāk nekā divsimt gadu Daugavas krastā turpina pastāvēt par noliktavu pārbūvētā bīskapa sētas galvenā celtnē. Tad 1877. gadā gruntsgabalu, uz kura šī celtnē atrodas, pilsēta pārdod privāta īres nama celtniecībai. Lai atbrīvotu jaunceltnei

vietu, 1878. gadā veco pilsētas labības spīķeri nojauc. Kad noliktavas mūri jau daļēji bija noārdīti, tos dabā neatkarīgi viens no otra apskatījuši un aprakstījuši arhitektūras students Nikolajs Bokslafs²⁶ un gleznotājs Jūliuss Dēriņgs.²⁷ Viņu ievēribu saistīja vairāki arhitektoniskie elementi, kuri bija saglabājušies senceltnes nenojauktajā daļā, kā arī atsevišķi akmens kalumu fragmenti, kas atrasti būvgružos. Par saviem novērojumiem viņi publicējuši īsas piezīmes. Tā kā toreiz neviens no minētajiem pētniekiem netika veicis ne noplēšanai paredzētās ēkas plāna uzmērojumu, ne arī zīmējis atrastās senās būvdetaļas, tad arī mūsu rīcībā nav nekādu grafisku materiālu par bīskapa otro sētu. Tas kavē bīskapa otrās sētas atrašanās vietas un būvapjomu precīzu noteikšanu.

Seno attēlu un iepriekšējo pētnieku liecības par otro bīskapa sētu

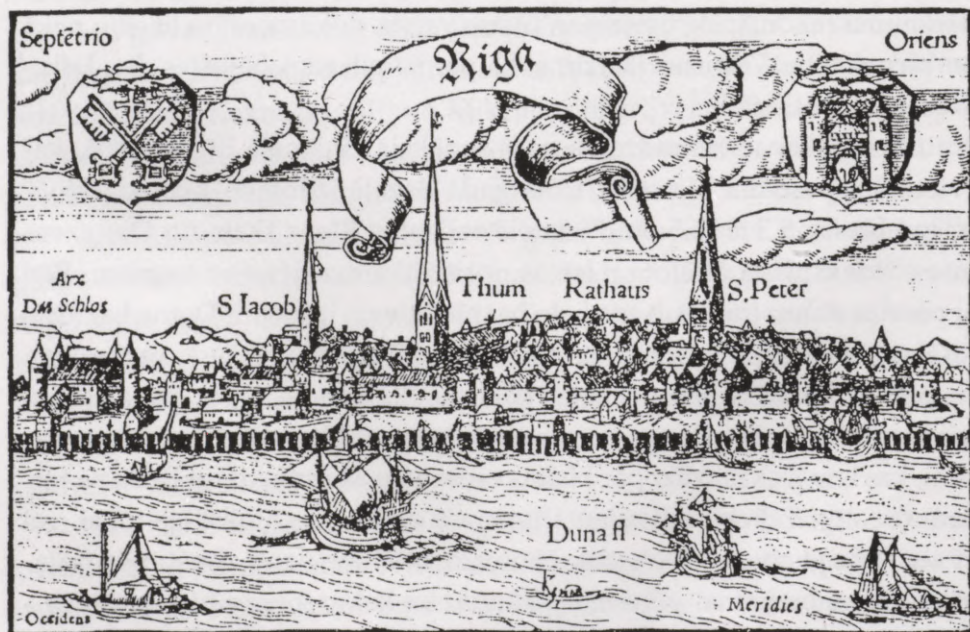
Otrās bīskapa sētas, kas atrodas pilsētas pretējā malā Daugavas krastā, plānojuma rekonstrukcijai izmantojams vairāk dokumentāro liecību nekā par pirmo sētu. Vispirms jāatzīmē, ka par šo pili saglabājušies divi laika-biedru gatavoti attēli.

Otrā bīskapa sēta redzama pašā senākajā zināmajā Rīgas attēlā, kas ievietots Sebastiana Minsterā 1550. gadā Bāzelē izdotajā "Kosmogrāfijā" (kokgrebums, 9,5 x 15,5 cm).²⁸ Attēlā redzams Rīgas skats no Daugavas puses. Priekšplānā attēlota pilsētas nocietinājuma siena ar torņiem. Pāri tai paceļas namu jumti un trīs lielo baznīcu torņi. Iepretim Doma baznīcai pilsētas nocietinājumu sienā starp lielajiem Miesnieku un Bīskapa torņiem shematiski iezīmēts bīskapa sētas palasts – kā gari izstiepta ēka ar stāvu jumtu, lieliem, pret Daugavu vērstiem logiem. Ēkas abos galos atrodas torņi, kas izmēros mazāki par blakus esošajiem Miesnieku un Bīskapa torņiem (6. att.). Paliek atklāts jautājums, vai attēlā viss atbilst īstenībai, vai arī šeit, līdzīgi citiem tālaika zīmējumiem, attēlotie nami zīmēti pēc trafa-reta – viena pieņemtā parauga. Jādomā, ka kokgrebuma pirmparaugs – zīmējums radies vēl pirms 1547. gada, jo citādi tajā nebūtu parādīta bīskapa pils un Doma baznīcas tornis, kas nodega ugunsgrēkā.²⁹

Otrajai vecākajai pilsētas panorāmai, kuras autors ir F. Hogenbergs un kas publicēta 1572. gadā kā 16,4 x 41 cm liels kolorēts vara grebums,

pamatā ir Minstera "Kosmogrāfijā" ievietotā kokgrebuma palielinājums.³⁰ Šajā gravūrā starp lielajiem Miesnieku un Bīskapa torņiem zīmēts tikai pilsētas aizsargmūris. Taču otrpus Miesnieku torņa, līdzīgi senākajam zīmējumam, pilsētas aizsargmūru trasē atkal iezīmēta gara celtne ar lieliem logiem un torņiem abos celtnes galos (7. att.). Tā kā šī gravūra ir izmēros lielāka, tad arī pils attēlota detalizētāk. Celtnei rādīti 7 logi ar pusloka veida pārsedzēm. Taču jāņem vērā, ka pilsētnieku dzīvojamām mājām arī ir zīmēti tāda paša veida logi. Tas varētu būt mākslinieka trafarets. Atklāts paliek jautājums: vai pils nav zīmēta pareizajā vietā starp Miesnieku un Bīskapa torni tāpēc, ka tā 1547. gadā bija nodegusi? Vai arī mākslinieks gravieris, nezinot patiesos Rīgas apstākļus, ir kļūdījies ar pils novietni zīmējumā?

Tā kā otrās bīskapa sētas celtnes, kā jau minējām, 16. gs. beigu dokumentos aprakstītas kā galīgi sabrukušas un neapdzīvojamās, tad arī saprotams, kāpēc daudzajos Rīgas 17. gs. attēlos palasta ēka vairs netiek parādīta.

6. att. Senākais zināmais Rīgas attēls – kokgriezums no Sebastiana Minsterā "Kosmogrāfijas", Bāzele, 1550. Pilsētas aizsargmūri iepretim Domam – otrā bīskapa pils

7. att. Rīgas panorāma.

Autors F. Hogenbergs. 1572. gads. Vara grebums. Otrā bīskapa sēta parādīta nepareizā vietā, pa kreisi no Jēkaba baznīcas pilsētas aizsargmūra trasē

1652. gadā vecā palasta mūros iebūvē pilsētas labības noliktavu. Tā attēlota divos 19. gs. zīmējumos.

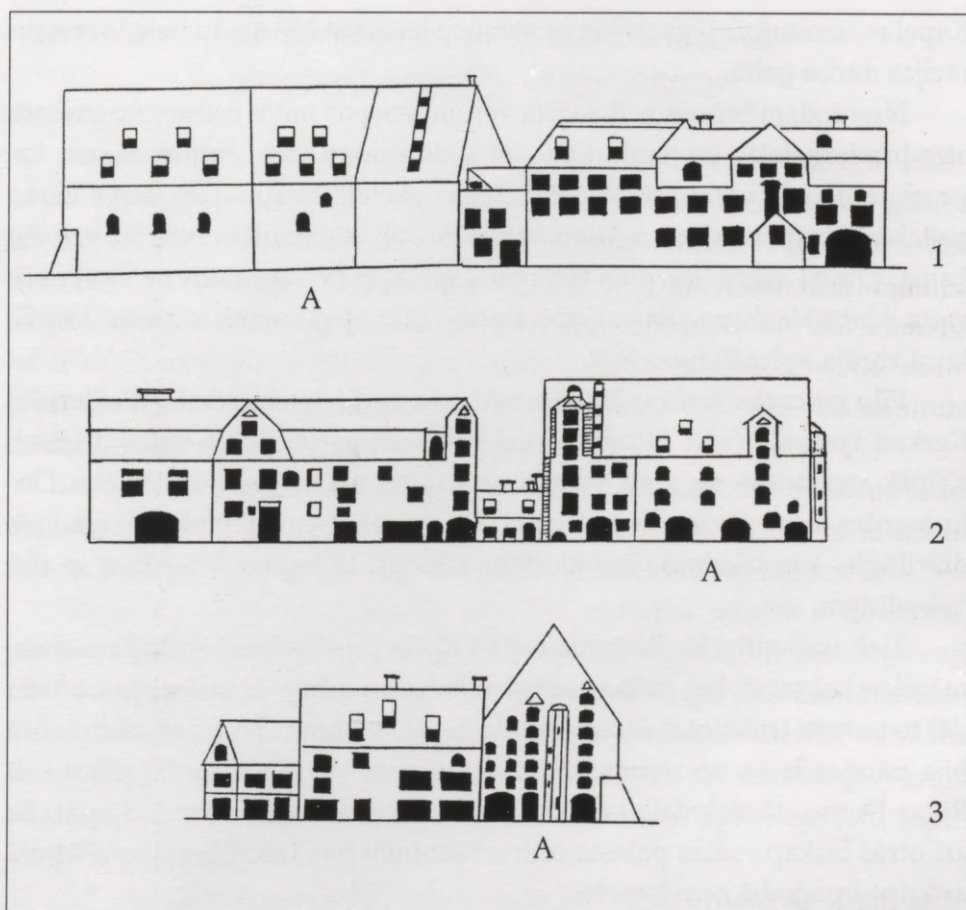
1823. gadā kara inženieris Kļimenko izgatavoja visu Rīgas namu fasāžu zīmējumus – uzmērojumus Krievijas valdības iecerētajai Rīgas pilsētas modeļa izgatavošanai.³¹ Zīmējumos parādīts arī kvartāls pie Miesnieku ielas un Bīskapa gātes. Kvartāla stūrī paceļas lielā pilsētas labības noliktava. Noliktava redzama trijos skatos – Daugavas pusē fasādē otrā stāva līmenī redzami četri lieli četrstūrains formas logi (9. att., 1). Noliktavas gala fasādē, kas vērsta pret Miesnieku ielu, parādīts neliels, ēkai cieši piebūvēts vītņu kāpņu tornītis, kas savieno ielu ar nama augšējiem stāviem (9. att., 2). Vai tas iezīmētu vietu, kur 1547. gada attēlā palasta celtnes galā parādīts

viens no nelielajiem torņiem? Bīskapa ielas puses fasāde (9. att., 3) neko no senās celtnes neparāda, te redzama Rīgas vecpilsētai raksturīga noliktavas fasāde ar 2 preču pacelājiem jumta stāvā un 4 lielām noliktavas durvīm apakšstāvā.

Par to, ka bīskapa palastam Daugavas pusē otrā stāvā bijusi rinda lielu logu, liecina arī 19. gs. 30. gados pēc mākslinieka T. H. Rikmaņa zīmējuma pagatavota litogrāfija, kas parāda Daugavmalas tirgus ainu ziemā (8. att.). Litogrāfijas priekšplānā attēloti tirdzinieki zemnieki. Aiz tiem redzama pilsētas panorāmas daļa no bij. Rīgas ordeņa pils līdz Domnam. Miesnieku ielas galā paceļas vecā pilsētas labības noliktava ar ieskicētiem lielākiem logiem otrā stāva līmenī. Pēc zīmējumiem logu ailas pārseždes forma precīzi nav nosakāma. Šeit varētu pieminēt toreizēja Rīgas Politehniskā institūta arhitektūras studenta Vilhelma Ludviga Nikolaja Bokslafa 1878. gadā pierakstītos novērojumus vecās pilsētas labības noliktavas nojaukšanas laikā.³²

8. att. T. H. Rikmaņa zīmējums (19. gs. 30. gadi) – zemnieki tirgojas Daugavmalā uz aizsalušās upes ledus. Kreisajā pusē starp Jēkaba baznīcu un Rīgas pili redzams lielais pilsētas labības spīķeris, kas uzcelts otrās bīskapa pils vietā

9. att. Kara inženiera Kļimenko 1823. gadā zīmētās Rīgas kvartāla namu fasādes: A – pilsētas labības noliktava – otrā bīskapa pils; 1 – skats no Daugavas puses; 2 – skats no Bīskapa gātes puses; 3 – skats no Miesnieku ielas puses

Bokslafs norāda, ka noliktavai pret Daugavu vērstās sienas iekšpusē ir vērojamas kādas lielas zāles atliekas ar smailloka velvju nospiedumiem uz sienām. Velvju ribas balstījušās uz ornamentētiem virspamatiem – cokoliem. Pēc apraksta autora domām, šī telpa varētu būt bijusi bīskapa mājas kapela. Starp pilastriem sienā bijušas redzamas aizmūrētas dziļas logu nišas ar pusaploces pārsedzēm. Aizmūrēto logu ailas no ārpuses veidotas no apskaldītiem kaļķakmens blokiem. Šeit minētais logu apraksts un pils – vēlākās noliktavas attēlos shematiski parādītie logi varētu būt analogiski logiem 13. gs. sākumā celtajai Rīgas ordeņa pils Jura kapelai.

Kapelas aizmūrētie logi atklāti tikai mūsu gadsimta 80. gadu beigās restaurācijas darbu gaitā.

Nesniedzot šeit visus Bokslafa vērojumus par senās celtnes fragmentu atradumiem, būtu jāpiemin tikai vēl kāds zīmīgs fakts. Autors raksta, ka, veco noliktavu nojaucot, atrasts cilvēka skelets satrunējuša koka zārka paliekās. Starp vecajiem mūriem atrasti arī cilvēku kauli un vairāki galvaskausi. Otrajā stāvā, kur bija bīskapa kapela, apbedījumiem nevarēja būt vieta. Varbūt bīskapa pils pagrabā atradās otra apakšzemes kapela – kriptā, kurā varēja apbedīt mirušos?

Piļu pētnieks Armīns Tulse norāda, ka arī 14. gs. būvētajai klosterpiliij Kerknā Igaunijā (vāc. *Falkenau*) zem baznīcas pagrabstāvā bijusi kriptā.³³ Kriptā atradušies ne vien vairāki altāri, bet arī apbedījumu vieta. Dokumentos esot ziņas, ka tajā apbedīti ne tikai garīdznieki, bet arī tie dižciltīgie, kas izkalpojušies klostera labā un tā ieguvuši tiesības te tikt apbedītiem.

Tiek uzskatīts, ka Rietumeiropā kriptas bijušas bieži sastopamas romānikas laikmetā, bet gotikas celtnēm kulta un arhitektonisku apsvērumu dēļ to parasti trūkstot.³⁴ Atceroties, ka 13. gs. sākums Livonijas arhitektūrā bija pārejas laiks no romānikas uz gotiku, kā arī 1215. gadā, sākot celt Rīgas Domu, tā altārdaļa vēl tika būvēta romāņu stilā, varam domāt, ka arī otrās bīskapa sētas palasta celtnē sākotnēji bija iecerēta šajā pašā stilā ar kriptu pagrabā zem kapelas.

Kā liecināja jau pieminētās Bokslafa aprakstītās smailloka velvju paliekas uz kapelas sienām, pati kapela otrajā stāvā pabeigta jau gotikas stilā. Par to, ka vecā pilsētas labības noliktava celta, izmantojot bīskapa otrās sētas pils mūrus, netieši liecināja vēl kāds zīmīgs atradums – akmens kalums ar kāda arhibīskapa ģerboni. To piemin jau N. Bokslafs, bet sīkāk apraksta J. Dēriņš savā ziņojumā par atradumiem nojaukamajā senajā celtnē.³⁵ Atrasta apmēram trīs pēdas liela kaļķakmens plāksne, kurā ļoti rūpīgi vēlās gotikas stilā iekalta Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes (1509–1523) ģerbonis. Plāksnei viens stūris bijis nolauzts. Akmens kalums neatradies savā sākotnējā vietā, bet gan kā būvmateriāls otrreiz izmantots, lai aizmūrētu kādu no loga nišām pret Daugavu vērstajā noliktavas sienā.

Otrās bīskapa sētas plānojuma rekonstrukcijas mēģinājumi

Kaut arī otrās bīskapa sētas palasta novietne Daugavas krastā Miesnieku ielas galā ir precīzi zināma, taču tās lielums un sētas aizņemtā platība vēl joprojām ir neatrisināma problēma. Bīskapijas īpašumi šai pilsētas daļā sadalījušies divās daļās, un katrai no tām bijis savs saimnieks. Tieši bīskapa rīcībā atradusies pati bīskapa otrā sēta ar tuvējām ēkām, bet bīskapa katedrāli, kapsētu un klosteri pārvaldīja bīskapijas kapituls – t.s. domkapituls. Kā liecina senraksti, atsevišķas šīs sētas daļas bijušas kapitula dekāna, prāvestu un Kalandas brālības rīcībā.

Netieši par to, ka bīskapa sēta no domkapitula pārvaldē esošā īpašuma daļas bijusi norobežota ar mūra žogu, liecina 1326. gada 12. februāra dokuments, kurā pieminēti mazie vārti starp Doma kapsētu un bīskapa sētu.³⁶

Rīgas mantojumu grāmatās otrā bīskapa sēta minēta 9 ierakstos, pirmais ieraksts izdarīts 1410. gadā, pēdējais 1576. gadā.³⁷ Tā pieminēta arī pilsētas ienākumu grāmatā.³⁸ Taču šajos avotos bīskapa sēta uzrādīta tikai kā orientieris citu tuvumā esošo objektu noteikšanai. Salīdzinot vairākus šādus ierakstus, kuros minēta bīskapa sēta vai kāda tās sastāvdaļa, varam tikai aptuveni konstatēt tās kādreizējās robežas un apkārtējo ielu topogrāfisko stāvokli.

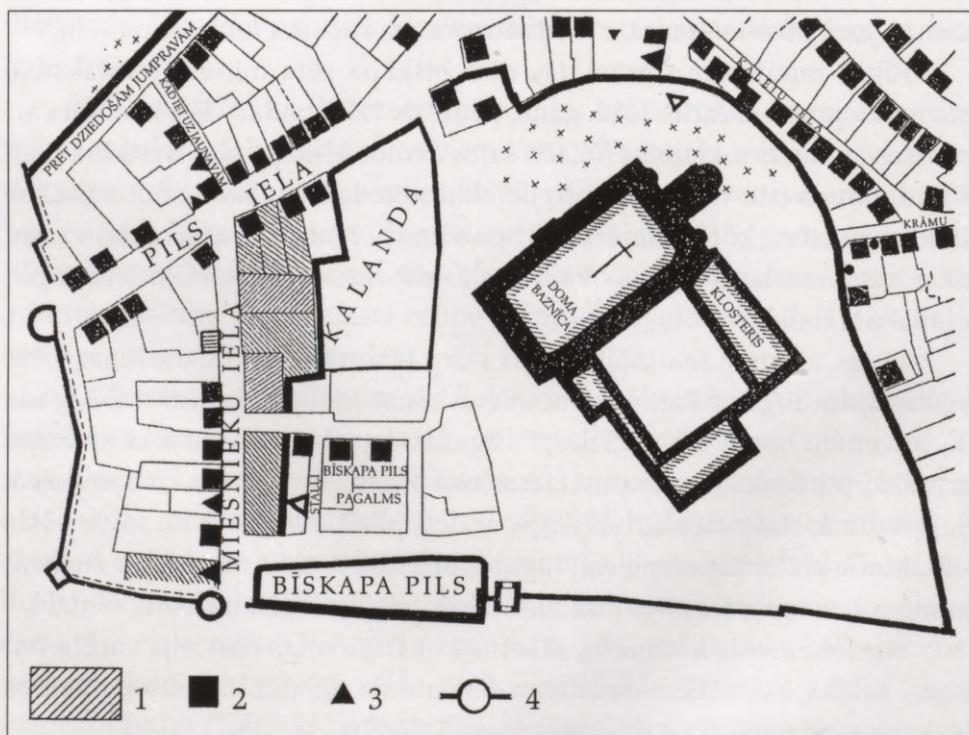
15. gs. sākumā saasinājās strīds starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapu, un Rīgas pilsētniekiem. Nesaskaņas uz laiku izšķīra 1452. gada 30. novembrī noslēgtais t.s. Salaspils līgums starp Livonijas ordeni un Rīgas arhibīskapu. Saskaņā ar to pilsēta nokļuva ordeņa un bīskapa virskundzībā. Šajā līgumā, starp citu, arhibīskaps nodod pilsētai arī daļu no savas sētas – laukumu aiz bīskapa stalliem. Līgumā bija noteikts, ka no bīskapa stalliem jaunā robeža pagriezusies līdz Miesnieku ielai un tālāk uz Daugavmalu.³⁹

Šis dokuments liecina, ka sākotnēji bīskapa sētas teritorija varētu būt bijusi lielāka, bet vēlāk sašaurināta. Šā iemesla dēļ dažādu autoru darbos bīskapa sētai uzrādīta atšķirīga aizņemtā platība.

Viens no vēsturniekiem, kas visvairāk pētījis bijušās bīskapa sētas rajonu, ir Jānis Straubergs.⁴⁰ Pēc viņa domām, pilsētas 19. gs. gruntsgabalu stāvoklis atvieglojot noskaidrot bīskapa otrās sētas ārējās robežas. Viņš devis savu detalizētu bīskapa otrās sētas robežu rekonstrukciju, sīkāk gan

neparādot tās iekšējo dalījumu (10. att.). Pēc Strauberga domām, sēta aizņēmusi platību starp Miesnieku, Mūku (tag. M. Muzeja) un Bīskapa ielu. Palasta korpuss – gara, izstiepta celtne atradusies kvartāla malā gar Daugavas krastu.

Zināmas neskaidrības tomēr paliek par palasta lielumu. Spriežot pēc jau minētajiem senākajiem Rīgas attēliem, palasta korpussam tiešām vajadzētu stiepties no Miesnieku ielas līdz pat Bīskapa gātes sākumam. Ja mēs apskatām senāko precīzāko Vecrīgas plānu, kuru pagatavojis inženieris topogrāfs Katarovskis 1858. gadā, kurā parādīts ne vien ielu tīkls, bet arī nekustamo īpašumu robežas, redzams, ka šis kvartāls bijis apbūvēts ar vairākām mūra dzīvojamām un saimniecības ēkām (11. att.). Dzīvojamās ēkas izvietotas kvartāla dienvidu daļā, bet uz ziemeļiem no tām atrodas

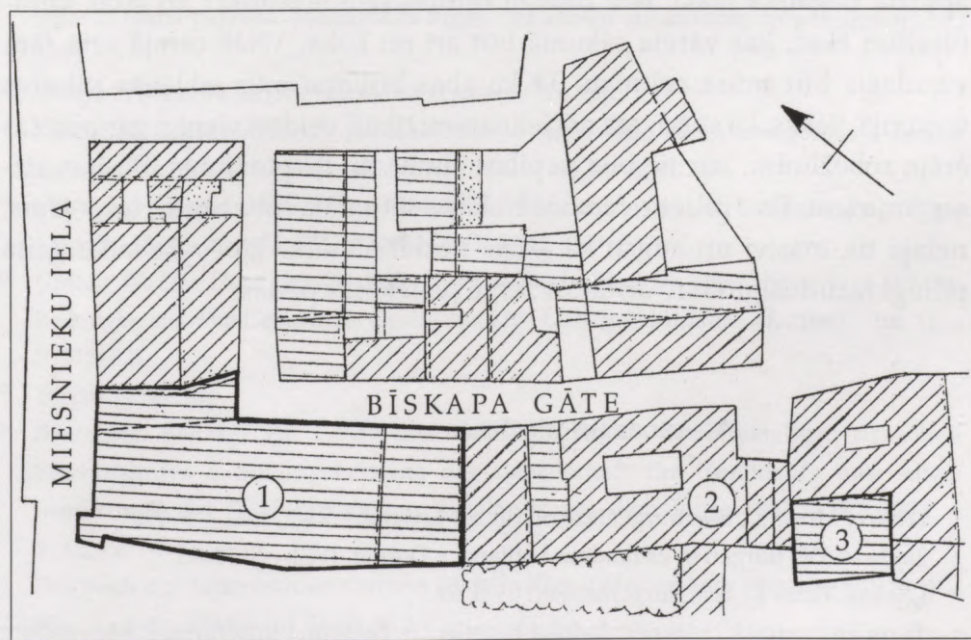
10. att. Izgriezums no J. Strauberga Rīgas plāna rekonstrukcijas, kur parādīta otrā bīskapa pils kopējā teritorijā ar Doma baznīcu ap 1500. gadu:

1 – dārzi un neapbūvēti laukumi; 2 – mūra nami; 3 – saimniecības ēkas; 4 – pilsētas aizsargmūris ar torņiem.

divas noliktavas – pilsētas labības spīķeris (11. att., 1). Par to, ka labības spīķera vietā meklējama bīskapa otrās sētas palasta celtne, kā mēs to noskaidrojām iepriekš, šaubu nav. Paliek jautājums, cik tālu šis palasta korpuss kādreiz gājis, ja labības noliktavas aizņem tikai pusi no šī kvartāla.

Kvartāla dienvidu galā 19. gs. beigās atradies t.s. Petersena nams, kura nosaukums cēlies no tā toreizējā īpašnieka galma tiesas konsulenta Vilhelma Petersena uzvārda. Šis nams 1858. gada uzmērotajā plānā redzams ar pagalmu vidusdaļā, caurbrauktuvi (t.s. Bīskapa vārti) – Bīskapa gātes galā. Daugavas pusē ēkai pieslēdzas neliela piebūve un dārzs, bet ziemeļu pusē tai piekļaujas neliela mūra saimniecības ēka. Savukārt mūra dzīvojamā ēka pieslēdzas pilsētas labības noliktavai.

Jāatzīmē, ka vairāki bīskapa otrās sētas pētnieki – A. Buholcs,⁴¹ V. Gūtceits,⁴² N. Bokslafs⁴³ 1877.–1878. gadā vērš uzmanību uz to, ka šā nama apakšējais, velvētais stāvs ir sens un varētu glabāt sevī paliekas no bīskapa otrās sētas palasta. Diemžēl nekādi uzmērojumi šajā celtnē nav veikti.

11. att. Izgriezums no Rīgas 1858. gada plāna, kurā parādīta pilsētas labības noliktavas atrašanās vieta:

1 – labības noliktava – bij. bīskapa otrās sētas palasts; 2 – Petersena nams; 3 – dzīvojamais nams, kas celts Bīskapa torņa vietā

Ēka nojaukta 1898. gadā. Tās vietā pēc arhitekta K. Pēkšēna izstrādāta projekta uzcelts liels piecstāvu īres nams. Vecā celtne nojaukšanas laikā tika apsekota, un konstatēts, ka agrāk par ļoti senu uzskatītā velvētā telpa varētu būt radusies, agrākais, tikai 17. gs.⁴⁴ Šis secinājums noraida iespēju, ka 19. gs. apbūve bez vecās labības noliktavas būtu vēl citās ēkās saglabājusi celtniecības liecības no kādreizējā bīskapa palasta. Līdz ar to jautājums paliek atklāts, vai bīskapa otrās sētas palasts atradies tikai pilsētas labības noliktavas vietā vai arī tas bijis lielāks.

Daži secinājumi

Abu bīskapa sētu celtniecība notikusi aptuveni vienā laikā. Pirmā – senākā – celta laikā no 1201. līdz 1215. gadam, otrā – jaunāka – no 1215. līdz 1234. g. Šā iemesla dēļ abām sētām plānojumā ir zināma līdzība. Sētas palasta korpusu veido gara, izstiepta celtne, kas novietota ar mūra žogu apjozta pagalma malā. Bez palasta celtnes sētā atradušās arī citas saimniecības ēkas, kas varēja sākumā būt arī no koka. Vēlāk otrajā sētā tām vajadzēja būt mūra celtnēm. Tā kā abas bīskapa pilis iekļāvās pilsētas teritorijā, liekas, ka spēcīgāki nocietinājumi tikuši veidoti vienīgi gar pilsētas ārējo robežlīniju, kur tie bija papildinājums un turpinājums pilsētas aizsargmūriem. Pret pilsētu vērstajā bīskapa sētu daļā robežmūri, iespējams, nebija tik masīvi un augsti kā ārējie nocietinājumi. Tāpēc tie laika gaitā pilnīgi izzuduši un nav atstājuši zemē paliekošas pēdas.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 99.
- ² *Tuulse A.* Die Burgen in Estland un Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 30–33.
- ³ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 99.
- ⁴ Te un arī turpmāk citēts pēc: *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča komentāri.* – R., 1993.
- ⁵ Turpat. – 369. lpp.
- ⁶ Turpat. – 370. lpp.
- ⁷ *Senās Latvijas vēstures avoti.* – R., 1937. – 1. d. – Nr. 202. – 174. lpp.

- ⁸ Kampe P. Rīgas Sv. Jāņa baznīcas būvvēsture // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 4. – 176. lpp.
- ⁹ Neumann W. Das mittelalterliche Riga. Ein Beitrag zur Geschichte der norddeutschen Baukunst. – Berlin, 1892. – Abb. 41.
- ¹⁰ Neumann W. Die St. Johanniskirche in Riga // Rigaer Tageblatt. – 1910. – Nr. 19–22.
- ¹¹ Neumann W. Der Dom zu St. Marien in Riga. Baugeschichte und Baubeschreibung. – Riga, 1912. – Abb. 1. – S. 2.
- ¹² Kampe P. Jāņa baznīca // Latviešu konversācijas vārdnīca. – R., 1931. – 7. sēj. – 13950.–13954. sl.
- ¹³ Vītola T. Rīgas pirmās bīskapa pils arhitektūras meklējumu pēdās // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. – 1994. – Nr. 1. – 7.–11. lpp.
- ¹⁴ Zandberga R. XIII gadsimta celtne Jāņa ielā // Literatūra un Māksla. – 1970. – 17. okt.
- ¹⁵ Zandberga R. Lokāli pilsētībūvnieciskie veidojumi agro viduslaiku Rīgas struktūrā XII un XIII gs. mijā // Latvijas PSR pilsētu arhitektūra. – R., 1979. – 67. lpp.
- ¹⁶ Zandberga R. Rīgas viduslaiku nozudušo arhitektūras pieminekļu meklējumi // Muzeji un kultūras pieminekļi. – R., 1973. – 10., 11. lpp.
- ¹⁷ Zviedrāns J., Eglāja B. Arheoloģisko un arhitektonisko izpētes darbu atskaite Rīgā Jāņa sētas 5. nama pagrabā. Mašīnraksts Rīgas Pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā, 1992.
- ¹⁸ Kampe P. Rīgas Sv. Jāņa baznīcas būvvēsture. – 176. lpp.
- ¹⁹ Гурска И. Археологические исследования на территории замка меченосцев в Риге // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. – 1993. – Nr. 3. – 6.–10. lpp.
- ²⁰ Die Erbebücher der Stadt Riga 1384–1579 / Bearbeitet von J. G. L. Napiersky. – Riga; Leipzig, 1888. – Nr. 475, 854, 871, 872, 1211, 1370.
- ²¹ Gutzeit W. Das Haus des Bischofs und der Bischofshof im ehemaligen Riga // Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Esth- und Kurland. – R., 1868. – Bd. 11. – S. 515–521.
- ²² Turpat. – 520. lpp.
- ²³ Bruiningk. Beiträge zur Geschichte und Topographie des ehemaligen rigaschen Bischofshofes // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1893. – R., 1894. – S. 12, 13.
- ²⁴ Das Buch der Aeltermänner Grossen Gilde in Riga // Monumenta Livoniae antiquae. – Riga; Leipzig, 1844. – Bd. 4. – S. 86.
- ²⁵ Gutzeit W. Das Haus des Bischofs .. – S. 520, 521.
- ²⁶ Bockslaff N. Baureste des ehemaligen Bischofshofes // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands (1879–1881). – Riga, 1881. – S. 55–59.

- ²⁷ Döring J. Über abgebrochenen alten Saatspeicher in Riga // Sitzungsberichte der Kurlandischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1878. – Mitau, 1879. – S. 22, 23.
- ²⁸ Senā Rīga. Gleznu, zīmējumu, gravīru un plānu izstāde Rīgas pilsētas Mākslas muzejā 1937. 16. VIII–21. VIII. Katalogs. – R., 1937. – 3. lpp.
- ²⁹ Arbuzovs L. Minsters Sebastians // Latviešu konversācijas vārdnīca. – R., 1935–1936. – 13. sēj. – 27355. sleja.
- ³⁰ Katalog der Rigaschen culturhistorischen Ausstellung. – R., 1883. – S. 52. – Nr. 514.
- ³¹ Zīmējumu oriģināli atrodas Centrālajā Valsts jūras un flotes arhīvā Pēterburgā (3. f., 26. apr., 1332. l., 7. lp.). Darbā izmantoti zīmējumi, kas izgatavoti pēc fotokopijām bijušā Zinātniskās restaurācijas projektēšanas konstruktoru birojā.
- ³² Bockslaff N. Baureste des ehemaligen Bischofshofes. – S. 55, 56.
- ³³ Tuulse A. Die Burgen .. – S. 273.
- ³⁴ Jahn J. Wörterbuch der Kunst. – Berlin, 1957. – S. 365.
- ³⁵ Döring J. Über abgebrochenen alten Saatspeicher in Riga .. – S. 22.
- ³⁶ Gutzeit W. Das Haus des Bischofs .. – S. 516.
- ³⁷ Die Erbebücher .. – Nr. 475, 854, 871, 872, 1211, 1370.
- ³⁸ Die Libri redituum der Stadt Riga / Hrsg. von J. G. L. Napiersky. – Leipzig, 1881. – Bd. III. – Nr. 244.
- ³⁹ Arndt J. G. Der Liefländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern etc. – Halle im Magdeburgschen, 1750. – S. 191.
- ⁴⁰ Straubergs J. Vecā Rīga. – R., 1951. – 60., 61., 74., 75. lpp.
- ⁴¹ Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands (1879–1881). – Riga, 1881. – S. 25.
- ⁴² Gutzeit W. Über das Petersensche Haus, Bischofsberg Nr. 1 // Sitzungsberichte.. (1879–1881). – S. 35, 36.
- ⁴³ Sitzungsberichte.. (1879–1881.). – S. 26.
- ⁴⁴ Sitzungsberichte.. aus dem Jahre 1898. – S. 81, 116.

Andris Caune

DIE BISCHOFSHÖFE IN RIGA IM 13. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Der Bischof Albert hat in der Stadt Riga in der Zeit von 1201 bis 1229 eine nach der anderen zwei seine Residenzen – die sogenannten Bischofshöfe errichtet. Bis zu unseren Tagen hat sich von diesen Bauten nichts über der Erde erhalten.

Im vorliegenden Beitrag wird die Baugeschichte dieser Bischofshöfe kurz dargestellt sowie versucht, eine Variante der Rekonstruktion ihrer Pläne zu bieten. Für diese Rekonstruktionen wurden die von vorigen Forschern des 18.–19. Jh. in der Natur festgestellten fragmentarischen Überbleibsel dieser Bauten, die Pläne der Stadt aus dem 19. Jh., die ältesten Ansichten der Stadt aus dem 16. Jh. und die Zeugnisse der schriftlichen Quellen ausgenutzt. Diese beide Bischofshöfe haben ähnlichen Grundriss gehabt: der weite Hof wurde von einer Mauerwand begrenzt und an einer Seite des Hofes ein langgestreckter zweigeschossiger Wohnbau – der Palas errichtet. Den Schriftquellen nach zu urteilen, hat sich die bischöfliche Kapelle im Palas oder daneben befunden. In ihrer Nähe waren auch die Wirtschaftsgebäude, darunter auch Ställe, zu finden.

Die Entstehung der Rigaer Bischofshöfe ist mit eigenartiger Baufolge, die sie von anderen mittelalterlichen Befestigungen Lettlands unterscheidet, verbunden. In Livland wurde an anderen Orten zuerst eine streng befestigte Burg gebaut, und erst danach ist an einer Seite der Burg ein Flecken oder eine Stadt entstanden. In Riga ist die Situation umgekehrt gewesen. Beide Bischofshöfe wurden schon von Anfang an in dem mit einer Mauer umgebenen Territorium der Stadt gebaut. Nur eine Seite des Bischofshofes, die sich an die Grenze der Stadt anschloss, wurde als Wehrbau gebildet. Jeder Bischofshof in Riga hat sich an der entgegengesetzten Seite der Stadt befunden. Im entsprechenden Stadtviertel wurde jeder Bischofshof von anderen Bauten umgeben.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Schema des Plans Rigas im 15. Jh. mit Orten beider Bischofshöfe: A – erster Bischofshof; B – zweiter Bischofshof.
1 – Territorium der Bischofshöfe; 2 – Türme und Stadtmauer; 3 – Kirche; 4 – Gebäude im Bischofshof.
- Abb. 2. Entdeckungen der Baureste des ersten Bischofshofes in den jetzigen Kellern (nach T. Vitola).
1 – Wände der Gebäude des Bischofshofes; 2 – vermutliche Schutzmauer des Bischofshofes; 3 – Stadtmauer; 4 – Wände der späteren Johannis-Kirche; 5 – Konturen der Bebauung vom 1858; 6 – Konturen der Bebauung im 20. Jh.
- Abb. 3. Basis einer romanischen Säule, gefunden 1930 während des Abtragens eines Gebäudes neben der Johannis-Kirche (nach P. Kampe).
- Abb. 4. Rekonstruktion des Gewölbes des Kapitelsaals des ersten Bischofshofes (nach T. Vitola).
- Abb. 5. Rekonstruktion des Plans des ersten Bischofshofes (1201–1234).
1 – heutige Bebauung; 2 – Fragmente der Mauer der Gebäude im Bischofshof; 3 – vermutliche Gebäude des Bischofshofes; 4 – Stadtmauer; 5 – Gebäude, in dessen Keller 1992 archäologische Forschungen durchgeführt wurden.
- Abb. 6. Die älteste Abbildung Rigas – Holzschnitt in der "Cosmographie" von Sebastian Münster (Basel, 1550). In der Stadtmauer unweit der Domkirche – der zweite Bischofshof.
- Abb. 7. Panorama Rigas von F. Hogenberg 1572, Kupferstich. – Der zweite Bischofshof wurde an falschem Ort – links von der Jakobs-Kirche gezeigt.
- Abb. 8. Zeichnung von T. Rikmann (30er Jahre des 19. Jh.) – Bauernmarkt am Kai der Daugava. Links zwischen der Jakobs-Kirche und dem Schloss – großer Getreidespeicher, der am Ort des zweiten Bischofshofes gebaut wurde.
- Abb. 9. Fassaden der Rigaer Gebäude, gezeichnet vom Kriegingenieur Klimenko 1823.
A – Getreidespeicher – Überbleibsel des zweiten Bischofshofes; 1 – Ansicht von der Daugava; 2 – Ansicht von der Biskapa gāte (Bischofs-Straße); 3 – Ansicht von der Miesnieku iela (Metzger-Straße).
- Abb. 10. Ausschnitt aus dem Plan Rigas um 1500 von J. Straubergs. Hier wird ein gemeinsames Territorium des zweiten Bischofshofes und der Domkirche gezeigt;
1 – Garten oder unbebauter Platz; 2 – Steingebäude; 3 – wirtschaftliche Bauten; 4 – Stadtmauer mit Türmen.
- Abb. 11. Ausschnitt aus dem Plan Rigas 1858, wo der Ort des Getreidespeichers der Stadt gezeigt wurde. 1 – Getreidespeicher – ehemaliger Palas des zweiten Bischofshofes; 2 – Petersensche Haus; 3 – Wohnhaus, gebaut am Ort des Bischofsturms.

Tatjana Vītola

RAUNAS PILS REKONSTRUKCIJAS MĒGINĀJUMS

Raunā atrodas vienas no nedaudzajām Latvijas pilsdrupām, kas vēl saglabājušās ievērojamā augstumā un ļauj nojaust kādreizējos celtnes būvapjomus. Tā kā laika apstākļu iedarbībā pils strauji iet bojā, jau 20. gs. 70. gados Raunā bija plānota pilsdrupu konservācija. Tomēr nepietiekama finansiāla nodrošinājuma dēļ toreiz bija iespējams tikai savākt materiālus pils vēsturiskajai izpētei. Tos manuskriptā apkopoja vēsturnieks R. Širants 1975. gadā,¹ vienā sējumā analizējot ziņas no literatūras un senajiem attēliem, kā arī dodot latvisko tulkojumu pils 1582. gada inventarizācijas protokolam no Lietuvas metrikas, kas glabājas Seno aktu arhīvā Maskavā, un zviedru veiktās 1688. g. inventarizācijas materiāliem, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā Rīgā.

Otrreiz Raunas pilsdrupu konservācija bija ielānota 1990. gadā. Lai varētu veikt arhitektūras uzmērošanu un noskaidrot kādreizējo pagalma bruģa līmeni, Mārtiņa Rušas vadībā notika arheoloģiskie izrakumi. Pētījumu laikā bija paredzēts attīrīt pils iekšējo pagalmu no būvgružiem, sasniedzot pēdējās apdzīvotības līmeni. 1990. gada izrakumos attīrīja 65 m² bruģa pie austrumu korpusa.² 1991. gadā pagalma ziemeļu daļā atsedza 136 m² lielu teritoriju un konstatēja vārtu vietu, kā arī rietumu korpusa stūrī attīrīja torņa pirmā stāva grīdu.³ Līdz ar to bija iespējams noteikt pagalma un pirmā stāva grīdas līmeni pēdējās apdzīvotības laikā, konstatēt pils korpusu sienu apakšmalu un precīzāk izmērīt stāvu augstumu.

1990. gadā šā raksta autores uzdevumā tika uzņemts pils teritorijas topogrāfiskais plāns, uzmērojot pilskalnu un aizsarggrāvi. Veikts arī galvenās pils plāna uzmērojums. Lai izgatavotu fasāžu zīmējumus,

neaizsniedzamos augstumus mērīja ar teodolītu un aprēķināja. Tika izstrādāts un apstiprināts arī pilsdrupu konservācijas priekšlikums. Foto-grāfs V. Šaicāns veica pilsdrupu fotofiksāciju (1., 2. att.). Tagad izpētes materiāli glabājas Latvijas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.⁴ Diemžēl līdzekļu trūkuma dēļ 1991. gadā uzsāka tikai neliela apjoma pagaidu konservāciju, lai nostiprinātu izrakumos atsegto mūrus un kavētu to bojāeju. Vēlāk šos darbus neturpināja un plānoto konservāciju neveica. 1992. gadā finansēšanu pārtrauca, un pils sabrukuma process turpinās.

Izmantojot 1990.–1991. gada arheoloģiskās izpētes materiālus, jaunākos uzmērojumus, Raunas pils 17. gs. plānu, kā arī aprakstu 1688. gada inventarizācijas protokolā, grafiski izstrādāta pils arhitektūras telpiskās uzbūves rekonstrukcija. Šīs rekonstrukcijas mēģinājums tiks pamatots šajā rakstā.

Lai izprastu pils arhitektūru, nedaudz jāpieskaras ar tās vēsturi saistītajiem faktiem. Raunas pils būvēta Raunas upes stāvajā krastā pretī latgaļu

1. att. Raunas pilsdrupas 1992. gadā. Skats no ziemeļiem (V. Šaicāna foto)

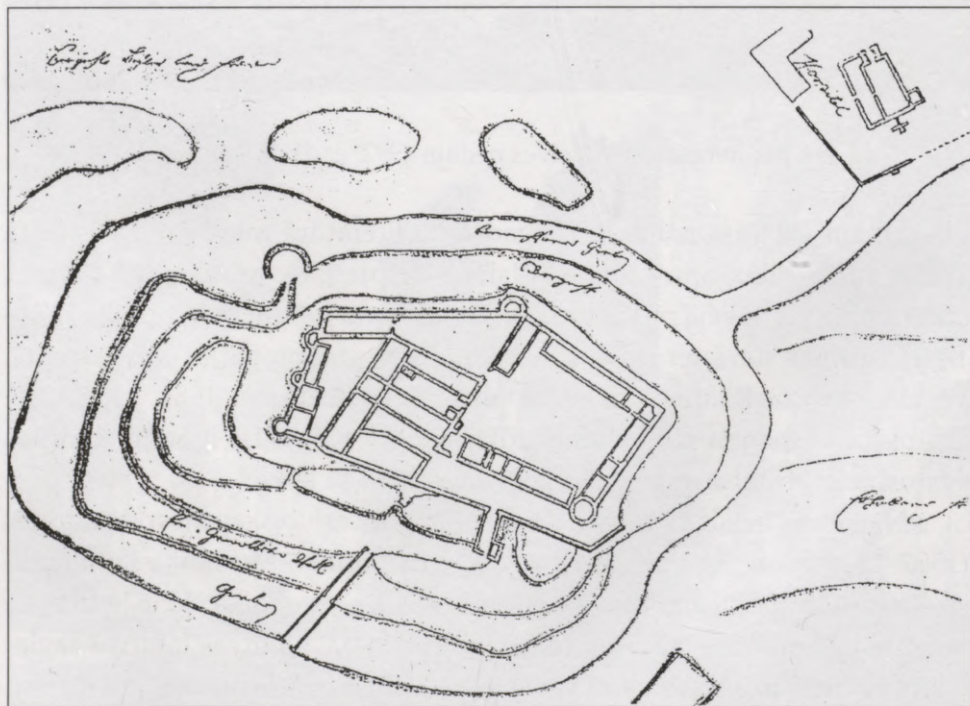
2. att. Remtera siena ar velves pēdām 1992. gadā (V. Šaicāna foto)

pilskalnam – Tanīsa kalnam. 18. gadsimta literatūrā minēts, ka pils celta 1262. gadā arhibīskapa Alberta II laikā.⁵ Turpretī 16. gs. sacerētā Raunas epigramma piedēvēja pils celšanu arhibīskapam Johanam I (valdījis 1273–1284).⁶ Tomēr neviena no šīm norādēm nav dokumentāri apstiprināta. Vēstures avotos Raunas pils vārds pirmo reizi atrodams 1381. gadā kādā arhibīskapa Johana II Sevitena dokumentā.⁷ Kā atzīst igauņu mākslas vēsturnieks A. Tūlse, pils tomēr celta jau pirms šā laika.⁸

Nākamais liels būvperiods attiecināms uz arhibīskapa Jaspera Lindes (1509–1524) laiku, kad pils kopā ar nocietinājumiem sasniedza savu maksimālo apjomu.⁹ Pils bojāeja aizsākās Livonijas kara laikā. 1556. gadā pili aplenca ordeņa karaspēks un celtni aizdedzināja. Lietuvas metrikā saglabājies Raunas pils 1582. gada 17. marta revīzijas protokols, kur fiksēti ēku postījumi.¹⁰ Turpmākie pils bojājumi saistāmi ar poļu-zviedru kara laiku 17. gs. pirmajā pusē, bet tos laboja, un Rauna joprojām skaitījās nozīmīgs

cietoksnis. Bet jau 1653. gada aplenkumā nocietinājumi stipri cieta un vairs netika atjaunoti. 1683. gadā Zviedrijas karalis pavēlēja Raunas pili likvidēt visu, kas tajā atgādinātu cietoksnī. Pētniekiem par laimi, pirms tam bija uzzīmēts pils plāns, kas glabājas Kara arhīvā Stokholmā (3. att.). Kad 1688. gadā Vidzemes arklu revīzijas laikā veica Raunas pils inventarizāciju,¹¹ tās protokolā noteiktā secībā aprakstītas visas telpas, bet vairs nav minēts neviens priekšpils tornis. Senākie saglabātie Raunas pils attēli no 18.–19. gs. jau rāda ēkas drupu stāvokli.

1991. gadā, uzsākot pētījumus Raunas pilsdrupās, varēja konstatēt, ka no aizsargmūra, kas kādreiz apņēma plašās priekšpilis, virs zemes bija redzami vairs tikai atsevišķi fragmenti. No ziemeļu priekšpils saimniecības ēkām dabā bija saskatāmi tikai klēts pamatu fragmenti un daļa piebūves pagalma ziemeļu stūrī. Labāk bija saglabājušies galvenās pils trīs korpusi, kuriem tika uzmērīts pirmā stāva plāns un fasādes visu trīs stāvu augstumā. Pils sienās izmantoti dabiski, neapstrādāti laukakmeņi, bet ailu apdarē

3. att. Raunas pils plāns 17. gs. (no Kara arhīva Stokholmā)

4. att. Raunas pils iekšējā pagalma bruģis ar ūdens noteku un galerijas kolonnas bāzi, atsegts 1990. g. izrakumos

un stūru noformējumā – šūnakmens. No kvaderiem veidotajos celtnes stūros akmeņi piezāģēti tik precīzi, ka veidojas ideāla šķautne. Acīmredzot tieši mūrējuma labā kvalitāte nodrošināja pils korpusu noturību līdz mūsu dienām, kad vēlāk celtās nocietinājumu daļas jau ir nobrukušas.

Raunas pils galvenā celtnē ir plānā taisnstūrains un aizņem 47,40 x 35,49 m lielu teritoriju, kuras vidū atrodas diezgan šaurs un garš iekšējais pagalms. Kā noskaidrojās 1990.–1991. gada arheoloģiskajos izrakumos, pēdējās apdzīvotības laikā pagalms bijis bruģēts ar dažāda izmēra laukakmeņiem. Paralēli korpusiem akmeņu rindā bija veidota rene ar slīpām malām – lietus ūdens noteka (4. att.). Ap pagalmu bijusi vaļēja divstāvu galerija, no kuras izrakumos atrada vienas kolonnas bāzi (5. att.). Pagalma ziemeļaustrumu stūrī atsedza kādas celtnes pamatus, kurai vajadzētu būt svaru mājai.

ir aizbiruši, bet pēc apraksta 1688. gada inventarizācijā tajos atradušies divi cietumi. Zuduši ir celtnes augštāvu pārsegumi. Tomēr vietām iekštelpu sienās var redzēt sākotnējā pārseguma baļķu vietas, kas liecina, ka pirmajā celtniecības periodā galvenā stāva pārsegumi, tāpat kā galerija pagalmā, bija celti no koka. Sienās redzamas arī paliekas no vēlāk būvētām krāšņām krusta velvēm (sk. 2. att.). Korpusu ārsienu augšmalā vēl šodien skatāma neliela sienas atkāpe, kas norāda par kādreiz bijušu vienslīpes jumtu ar slīpumu uz pagalma pusi. Tikai rietumu korpusa sienas ziemeļgals paceļas bez šādas atkāpes, jo te bijis no sienas līnijas neizvirzīts plānā kvadrātisks tornis.

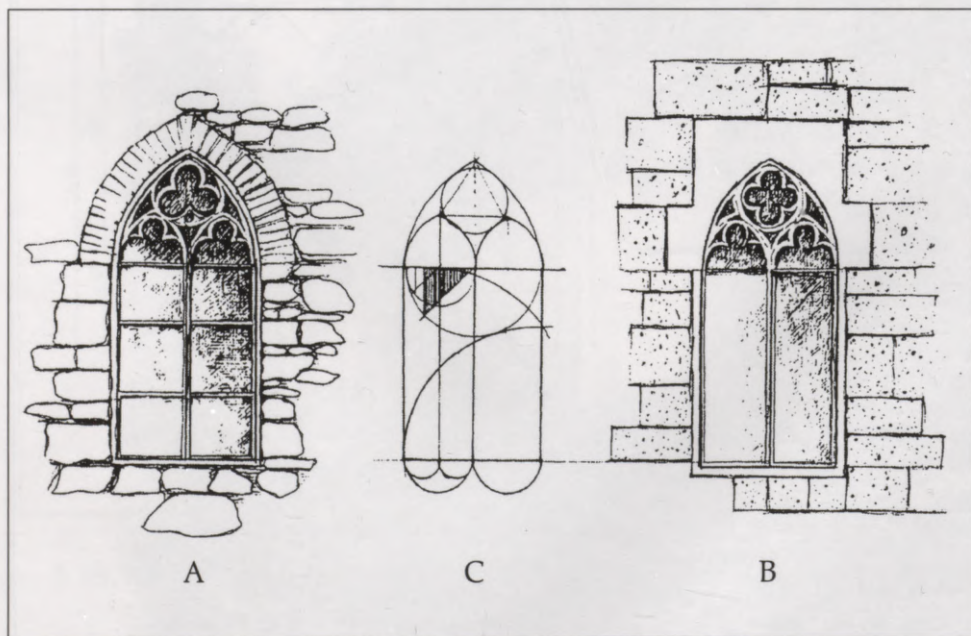
Ārsienās saglabājušās arī galvenā – otrā stāva logailas. To arkās var atšķirt divus celtniecības periodus. Agrākas arkas veidotas šūnakmenī. Sevišķi grezni veidoti logi pils austrumu korpusa ziemeļu stūra telpai. Tajā, ievērojot baznīcu orientāciju ar altārtelpu uz austrumiem, vajadzēja būt kapelai. No smilšakmens izkaltas smailloka ielodzes, kurās vidusstatnis

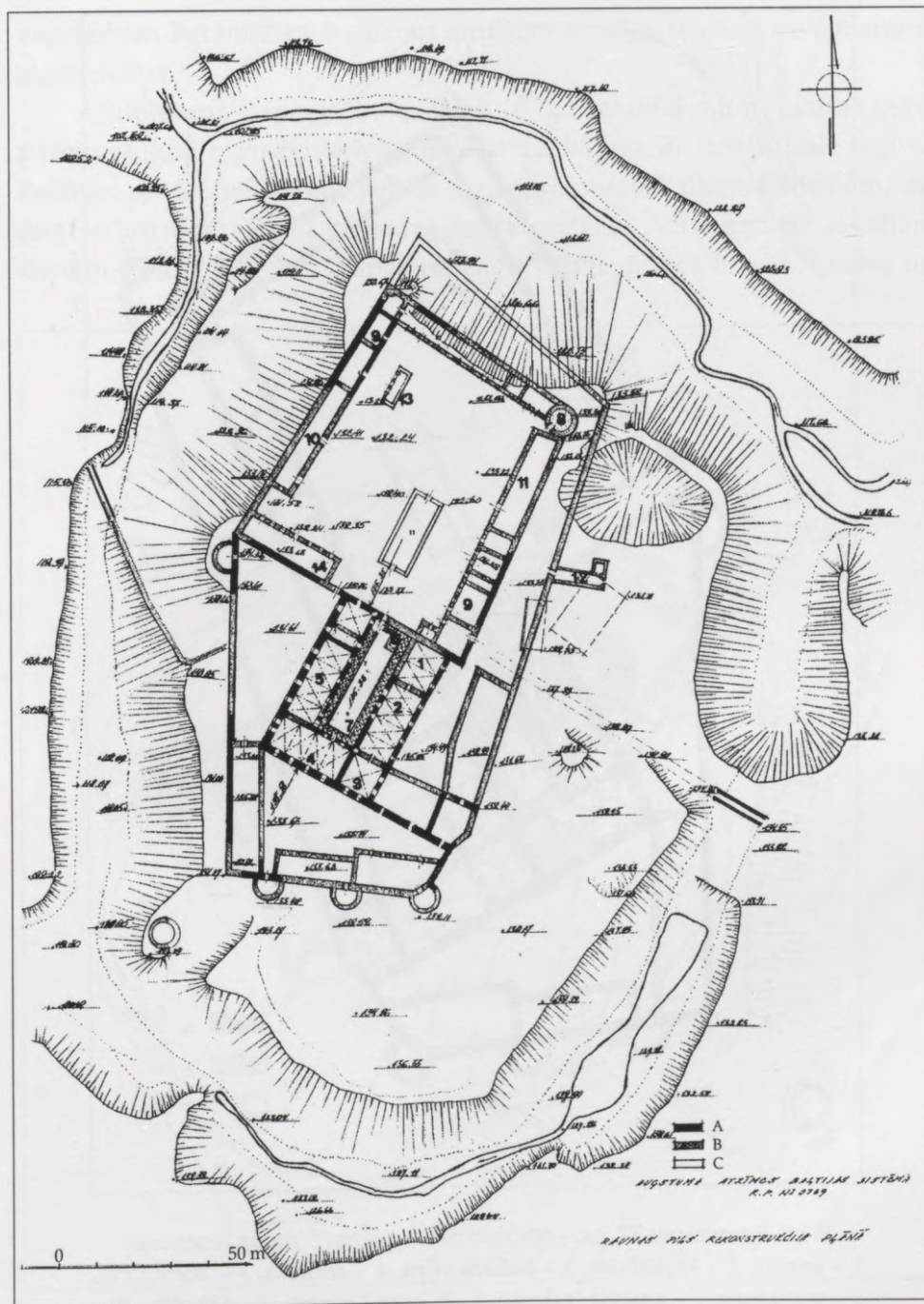
6. att. Pils kapelas logi (1910. g. foto)

jeb imposts sadala ietvaru divās smailloka arkās ar apli – rozi virs tām (6. att.). Diemžēl ielodzes tagad ir jau stipri izdrupušas. Spriežot pēc 20. gs. sākuma fotogrāfijām, smailloka ailas bijušas rotātas ar trīslapju formas masverku.¹² Jāatzīmē, ka analogisks logailas dalījums bijis arī Kuresāres pilij Igaunijā (7. att., *B*). Ar masverku rotātus logus esam pieraduši redzēt gotiskajā baznīcu arhitektūrā, kur siena bija maksimāli atvieglota, jo velvju spriegumu uzņēma atspaidu arkas un kontrforsī. Raunas pils masīvajā ārsienā smalki sadalītie logi rada dīvainu kontrastu. Domājams gan, ka kopā ar profilētām zvaigžņu velvēm kapelas interjerā bija panākta harmonija.

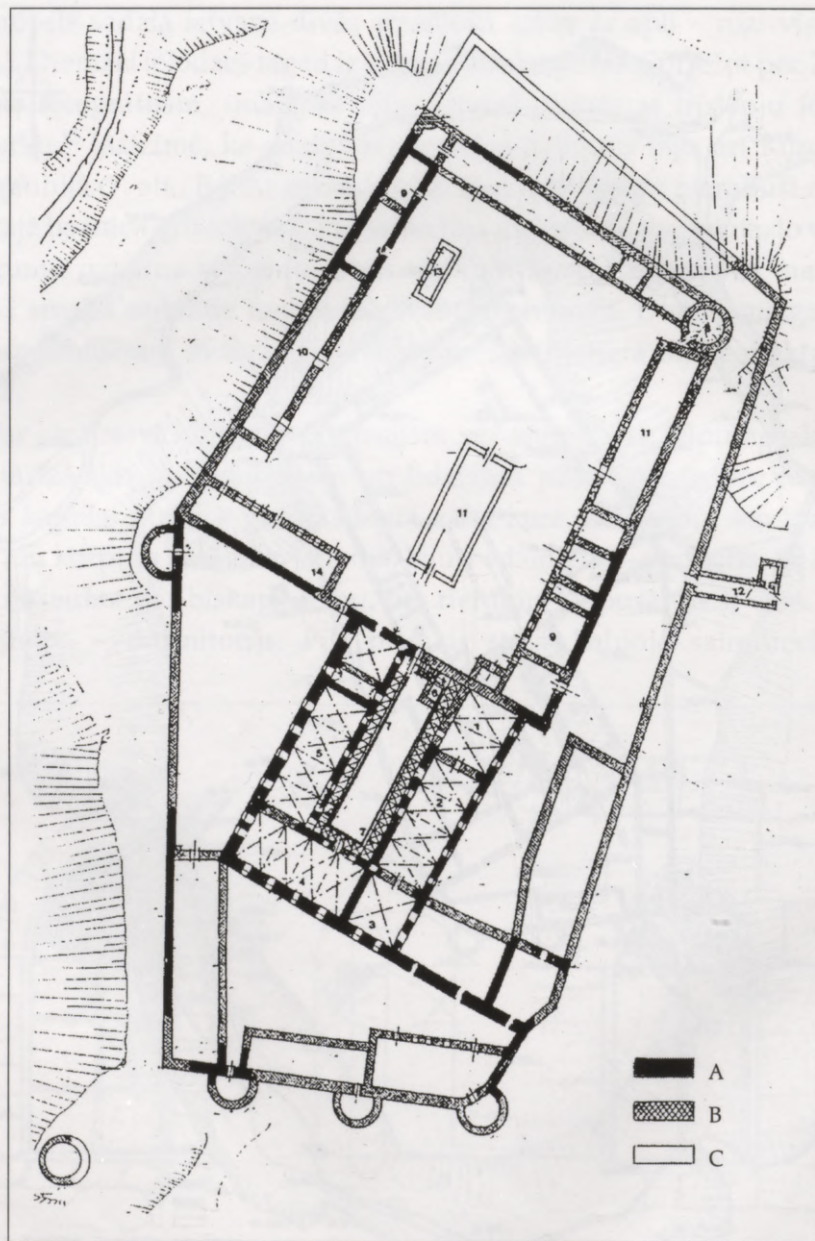
Par otrā stāva citu telpu funkcijām var spriest pēc telpu aprakstiem inventarizācijās un analogijām no līdzīgām pilīm. Austrumu korpusā blakus kapelai atrodas gari izstiepta zāle, kura varēja būt kapitulzāle. Dienvidu korpusa lielā zālē, jādomā, bijusi ēdamtelpa – remteris, tai līdzās esošā nosaukta par bīskapa telpu, bet rietumu korpusā droši vien bijusi guļamtelpa – dormitorijs. Pils pirmais stāvs kalpoja saimnieciskām

7. att. Raunas un Kuresāres pils kapelu logu rekonstrukcija pēc senām fotogrāfijām:
A – Rauna, B – Kuresāre, C – loga ielodzes uzbūves shēma (T. Vītolas zīmējums)

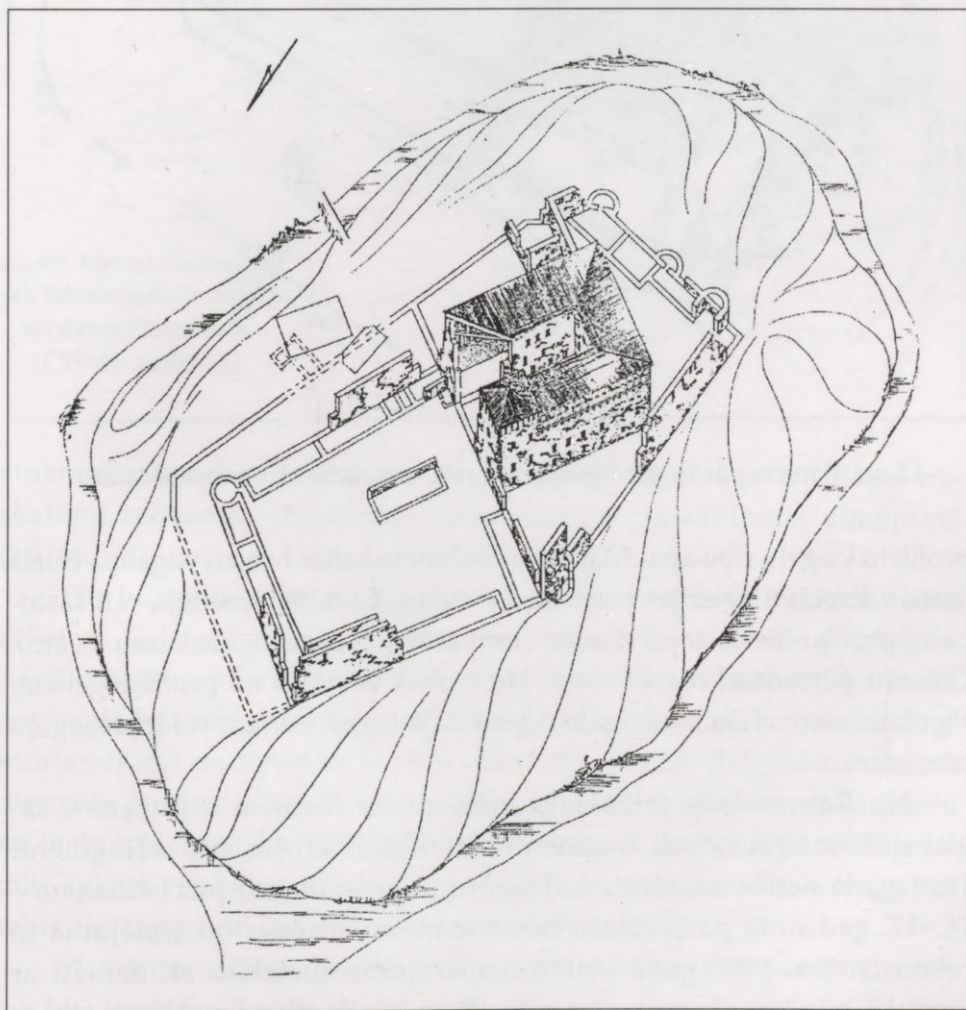
8. att. Raunas pils rekonstrukcija mūsdienu situācijas plānā (T. Vitolas zīmējums)

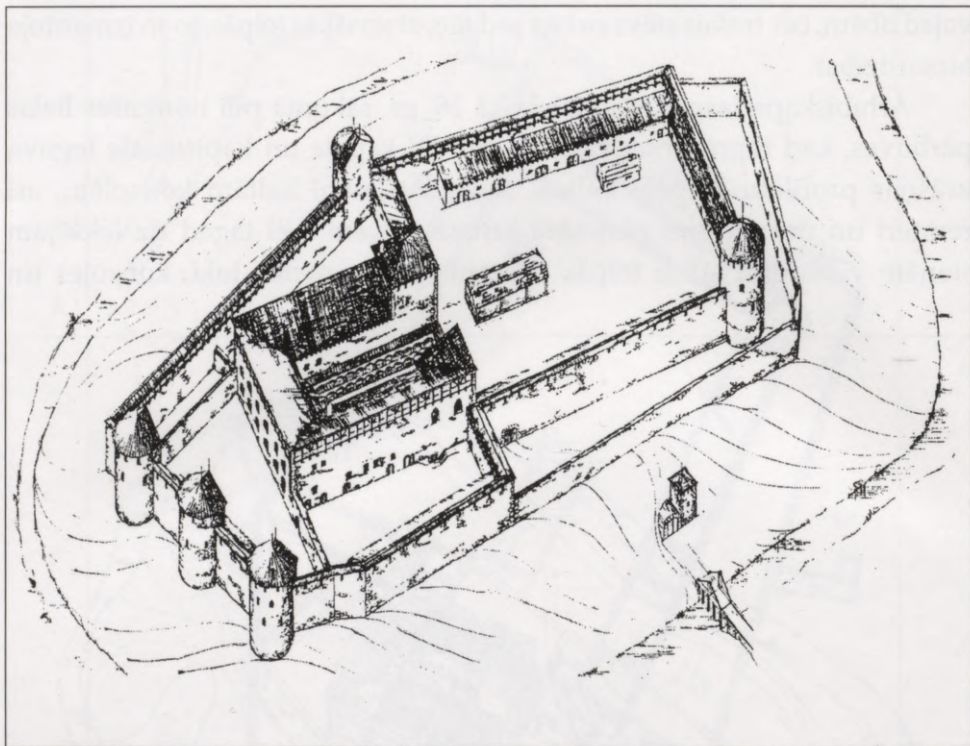
9. att. Raunas pils 17. gs. – rekonstruētais plāns (T. Vītolas zīmējums):
 1 – kapela, 2 – kapitulzāle, 3 – bīskapa telpa, 4 – remteris, 5 – dormitorijs,
 6 – svaru māja, 7 – krusteja (galerija), 8 – “Garais Kaspars”, 9 – dzīvoklis, 10 –
 stallis, 11 – klētis, 12 – eja zem vaļņa, 13 – siernīca, 14 – piena kambaris, A – dabā
 saglabājušies mūri, B – 17. gs. zviedru plānā fiksētie mūri, C – zudušie mūri

vajadzībām, bet trešais stāvs nebija sadalīts atsevišķās telpās, jo to izmantoja aizsardzībai.

Arhibīskapa Jaspera Lindes laikā 16. gs. sākumā pili notikušas lielas pārbūves, kad reprezentatīvo funkciju dēļ kapela un kapitulzāle ieguva krāšņas profilētu ķieģeļu velves ar smilšakmenī kaltām konsolēm, arī remteri un dormitoriju pārsedza krusta velvēm. Vēl tagad uz iekšējām sienām visās otrā stāva telpās redzami velvju pieres loki, konsoles un

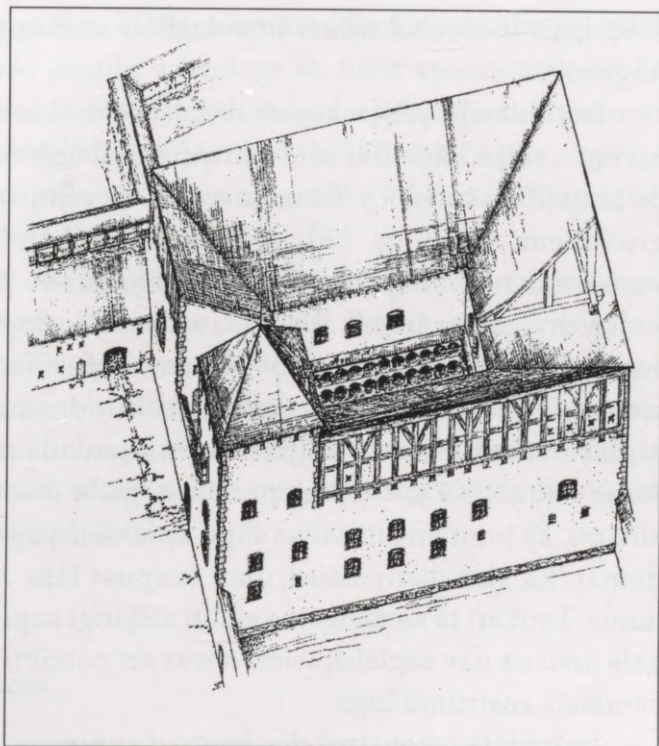
10. att. Raunas pilsdrupu konservācijas priekšlikums
(T. Vitolas zīmējums)

11. att. Raunas pils 16. gs. būvapjomu rekonstrukcija (T. Vītolas zīmējums)

profilēto ķieģeļu ribu apakšdaļas. Smilšakmenī kaltas bija arī pagalmā celtās jaunās divstāvu galerijas konsoles un bāzes. Tām bija īpatnējs, reti sastopams profils – nevis ar izliekumu – kurvatūru, bet gan ar ieliekumu (6. att.). Galeriju pārsedza krusta velves, kuru ribas veidotas no profilķieģeļiem. Vienlaikus ar velvju izbūvi pilij paplašināja logus, kuriem veidoja ķieģeļu pārsedzes.

No Raunas pils priekšpiļu mūriem un torņiem virs zemes saglabājušies tikai nelieli fragmenti. Priekšpilīs esošie mūru fragmenti 1990. gadā netika uzmēroti. Lai iegūtu priekšstatu par pils beidzamo – 16.–17. gadsimtā pastāvējušo nocietinājumu sistēmu un zīmējumā to rekonstruētu, 1990. gadā veikto uzmērojumu materiāli salīdzināti ar iepriekš minēto 17. gs. izgatavoto Raunas pils plānu no Kara arhīva Stokholmā. Balstoties uz šiem materiāliem, rekonstruēts Raunas pils plāns noteiktā mērogā (8. att.). Tajā lokalizētas pēc revīzijas protokoliem

12. att. Rauna. Galvenās pils rekonstrukcija. Skats no ziemeļrietumiem (T Vitolas zīmējums)

zināmās pils celtnes un telpas (9. att.). Saglabājušās mūru daļas uzskatāmi redzamas pilsdrupu konservācijas priekšlikuma zīmējumā (10. att.).

Pils būvaplans un aizsargsistēma zīmējumā (11. att.) rekonstruēta sekojoši. Galveno pili apņēma ziemeļu, rietumu un dienvidu priekšpils. Ar tām apjoza pili, kad sāka ieviesties ugunsieroči. Jādoma, ka mūra augšmalā bija izbūvētas šaujamlūkas un ieroču eja – brustvērs. Aizsargmūris vēl bija pastiprināts ar trim plānā pusapaļiem lielgabalu torņiem dienvidu pusē un vienu rietumu pusē. Ziemeļu priekšpils austrumu galu un ieeju tajā sargāja plānā apaļš tornis, saukts “Garais Kaspars”. Priekšpili apkārt vēl bija cvingers. Apkārt mūrim izveidoti zemes vaļņi un rakts aizsarggrāvis, kas ūdeni saņēma no Raunas upes.

Plašajā ziemeļu priekšpilī varēja iekļūt no austrumu puses, kur reljefs bija lēzenāks. Te bija galvenā ieeja, kuru aizsargāja neliels tornis. Pāri grāvim ceļš veda pa paceļamo tiltu, un tad bija jāiziet caur velvētu eju valnī. Pašreiz šeit atrodas estrāde un deju laukums, bet pirms to ierīkošanas

1986. gadā tika veikti nelieli arheoloģiskie izrakumi un fiksēts kāds mūra fragments.¹³

Izstrādātajā pils rekonstrukcijā ir vairākas vājas vietas. Ļoti aptuveni varēja iztēloties ziemeļu priekšpils saimniecības ēkas un ziemeļaustrumu torni, t.s. Garo Kasparu. Šīs celtnes sabrukušas un segtas gruvešiem jau 18. gs. Līdz ar to nav saglabājušies nekādi zīmējumi, kas dotu kaut vai aptuvenu priekšstatu par šo pils daļu. Tāpat paliek neskaidrs galvenās pils dienvidaustrumu korpusa ziemeļu stūra pārseguma izveidojums (12. att.). Tam nav iespējams izmantot kā analogiju ziemeļrietumu korpusa izskatu, kur atrodas tornis, jo, spriežot pēc saglabātajiem ārsienu fragmentiem, dienvidaustrumu korpusa stūrī torņa nebija. Kā jau teikts, pēc 1688. gada inventarizācijas protokola zināms, ka jumtam bija viena slīpe uz iekšējā pagalma pusi. Būtu loģiski domāt, ka viss dienvidaustrumu korpuss bijis zem kopīga vienslīpes jumta, kaut arī tā ziemeļgalā veidoti atšķirīgi kapelas logi. Tā kā korpusa gala ārsiena nav saglabājusies, nevar arī noteikt, vai kapelai bijis tradicionālais austrumu logs.

Izstrādātā rekonstrukcija, kaut arī aptuvena, dod iespēju salīdzināt Raunu ar citām tā laika un tipa pilīm, sevišķi pievēršoties labāk saglabātajai galvenajai celtni. Pēc plānojuma un būvapgoma līdzīga bijusi Sāmsalas-Vīkas bīskapa pils Kuresārē (vācu nosaukums – Arensburg), kas atrodas Igaunijā Sāremas salas dienvidu galā. Šķiet, ka abu piļu celtniecība sākta 13. gs. un sākotnēji būvēta kastela. 16. gs. attīstījusies aizsardzības sistēma ar vairākiem torņiem, vaļņiem un grāvjiem, izveidojot spēcīgus cietokšņus, kuru vidū atradusies monumentālā galvenā ēka ar skaistām, reprezentatīvām iekštelpām. Tuva ir abu piļu galveno ēku platība – Raunā tā ir 1682,2 m², bet Kuresārē – 1843,9 m². Kuresāres pils pēc prof. V. Vagas novērtējuma esot vienīgais viduslaiku cietoksnis Latvijā un Igaunijā, kas saglabājis savu pirmatnējo būvapgomu.¹⁴ Pēc Igaunijas restaurācijas institūta pētījumiem, kurus vadīja arhitekts K. Aluve, atzīts, ka Kuresāres pilij sākotnēji bijis vienslīpes jumts ar slīpi uz iekšējo pagalmu,¹⁵ – līdzīgs jumts rekonstruēts Raunā. Tomēr Kuresāres pilij pēc restaurācijas uzlikts divslīpju jumts. K. Aluve par unikālu novērtējis arī Igaunijā vienīgo ieliektas arhitektūras paraugu Kuresāres

pils zāles interjerā.¹⁶ Jāatgādina, ka Raunas pilī smilšakmenī kalto galerijas kolonnas bāzi ar ieliekto profilu arheologs M. Ruša atrada, attīrot pils pagalmu, bet līdzīga konsole saglabājusies pagalma puses dienvidrietumu sienā. Norādot uz analogijām, vēl jāuzsver, ka Kuresāres pils kapelas logiem redzamas tādas pašas ielodzes ar gotisko ietvara dalījumu kā Raunā (sk. 7. att.).

Abas pilis visvairāk atšķiras pēc saviem priekšpiļu nocietinājumiem. Šo atšķirību noteica reljefs. Kuresāres pils celta lēzenā jūras krastā, bet Raunas pils atrodas uz ievērojama reljefa pacēluma (pils – 135 m virs jūras līmeņa, bet Raunas ciems pilskalna pakājē – 100 m virs jūras līmeņa). Būtiska atšķirība šodien ir abu piļu tehniskajā stāvoklī – Raunas pils ir drupās un avārijas stāvoklī, bet Kuresāres pilij saglabāties viss apjoms, un tajā atrodas novadpētniecības muzejs.

Atsauces

- ¹ Širants R. Pētījumu materiāli par arhitektūras un vēstures pieminekli Raunas pilī. 1975. g. (manuskripts Latvijas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā).
- ² Ruša M. Pārskats par 1990. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Raunas pilī. 1991. g. (manuskripts Latvijas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā).
- ³ Ruša M. Pārskats par 1991. g. arheoloģiskajiem izrakumiem Raunas pilī. 1992. g. (manuskripts Latvijas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā).
- ⁴ Vītola T. Raunas pilsdrupas. Uzmērojumi un konservācijas priekšlikumi. 1991. g. (manuskripts Latvijas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā).
- ⁵ Arndt J. G. Der Livländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern. – Halle, 1753. – S. 345.
- ⁶ Malvess R. Raunas epigrammas // Tautas vēsturei. – Rīga, 1938. – 146. lpp.
- ⁷ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F. G. v. Bunge. – Rīga, 1873. – Bd. 3. – Nr. 1178.
- ⁸ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 206.

- ⁹ *Löwis of Menar C., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 104.
- ¹⁰ Центральный государственный архив древних актов (Москва), ф. 389, д. 574 (Литовская метрика).
- ¹¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7348. f., 1. apr., 10. l., 579.–622. lp.
- ¹² *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 209.
- ¹³ *Apala Z., Apals J.* Izrakumi Vaidavas pilskalnā un Raunas pilsdrupās // Zinātniskās atskaites materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1988. – 19. lpp.
- ¹⁴ *Vaza B. Я.* Памятники архитектуры Эстонии. – Ленинград, 1980. – С. 17.
- ¹⁵ *Алуве К.* Замок Курессааре. – Таллин, 1979. – С. 16, 17.
- ¹⁶ Turpat. – 12. lpp.

Tatjana Vītola

REKONSTRUKTIONSVERSUCH DER BURG RAUNA (RONNEBURG)

Zusammenfassung

Rauna (Ronneburg) – eine Burg des Erzbischofs von Riga – wird in den schriftlichen Quellen zum ersten Mal 1381 erwähnt, sie ist aber schon früher gebaut worden. Seit dem 18. Jh. ist die Burg unbewohnt, und die Ruine verfällt allmählich. Während der architektonischen Forschungen wurde 1990 unter der Leitung der Autorin dieses Beitrags die rechteckige Hauptburg aufgemessen. Die Hauptburg bestand aus drei dreigeschossigen Gebäuden rings um den Innenhof. An der nordwestlichen Ecke ist ein im Plan quadratischer Turm gewesen. Spuren in den Außenmauern sowie Beschreibungen der Inventarisierung der Burg von 1688 zeugen davon, dass das Dach nur eine Böschung zum Hof hatte. Von den weiten Vorburgen haben sich nur spärliche Reste der Mauern über die Erde erhalten.

Auf Grund der neuen Aufmessungen sowie eines Plans und einer Beschreibung der Burg von 1688 wurde ein Rekonstruktionsversuch erarbeitet.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Burgruine Rauna, 1992. Ansicht vom Norden.
- Abb. 2. Wand des Remters mit Abdrücken der Gewölbe, 1992.
- Abb. 3. Grundriss der Burg Rauna im 17. Jh.
- Abb. 4. Das während der Ausgrabungen 1990 freigelegte Pflaster des Innenhofes mit Wasserrinne und die Basis einer Säule in der Galerie.
- Abb. 5. Aufmessung der Basis einer Säule in der Galerie.
- Abb. 6. Fenster der Burgkapelle, 1910.
- Abb. 7. Rekonstruktion der Fenster der Kapelle in der Burg Rauna (A) und Burg Kuresaare (B). C – Aufbauschema der Fensterrahmen.
- Abb. 8. Rekonstruktion des Grundrisses der Burg Rauna auf dem heutigen Situationsplan.
- Abb. 9. Rekonstruierter Plan der Burg Rauna im 17. Jh. A – sichtbare Mauer, B – Mauer im Plan des 17. Jh., C – verschwundene Mauer; 1 – Kapelle, 2 – Kapitelsaal, 3 – Raum des Bischofs, 4 – Remter, 5 – Dormitorium, 6 – Waagehaus, 7 – Galerie, 8 – "Langer Kasper", 9 – Wohnhaus, 10 – Stall, 11 – Kornkammer, 12 – Gang unter dem Wall, 13 – Käsehaus, 14 – Milchammer.
- Abb. 10. Vorschlag für Konservierung der Burgruine.
- Abb. 11. Rekonstruktionsversuch der Baumassen der Burg im 16. Jh.
- Abb. 12. Rekonstruktionsversuch der Hauptburg, Ansicht vom Nordwesten.

Tatjana Vītola

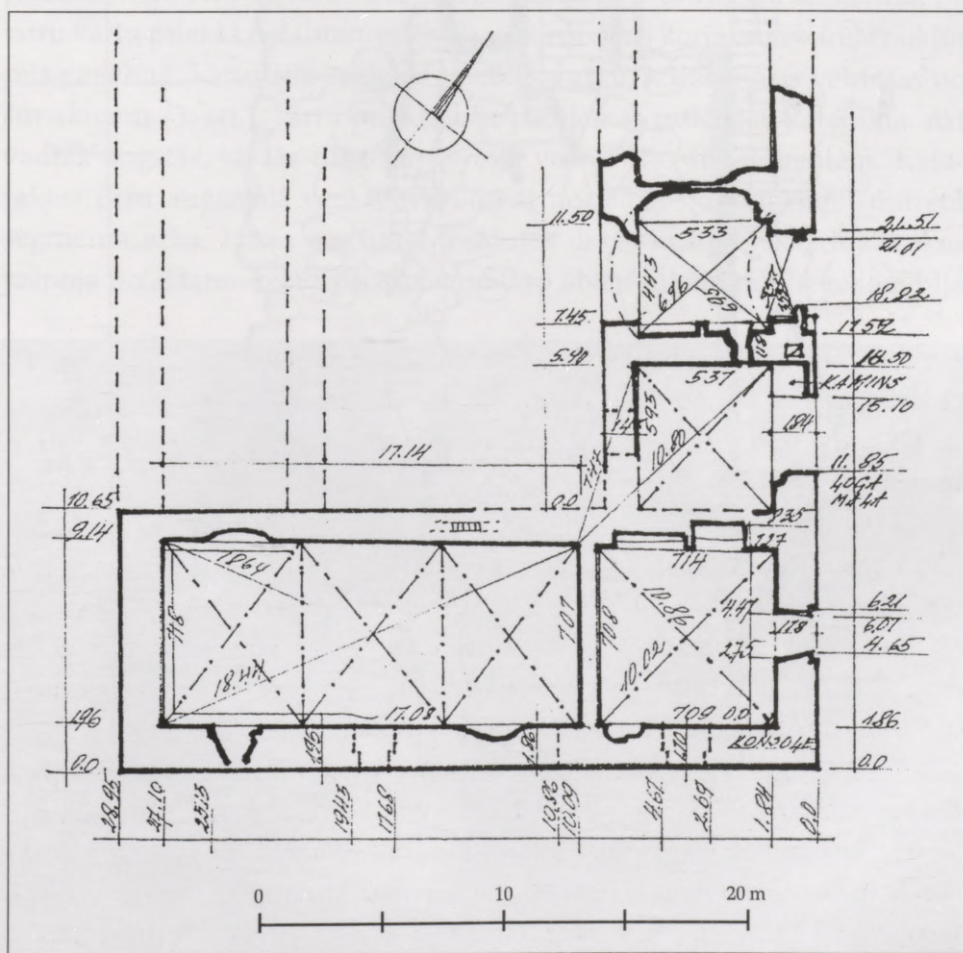
LIMBAŽU PILS REKONSTRUKCIJAS MĒGINĀJUMS

No kādreizējās Rīgas arhibīskapa pils Limbažos līdz mūsdienām saglabājušās drupas avārijas stāvoklī. Lai labiekārtotu teritoriju pilsdrupu apkārtnē, 1968. gadā Limbažu pilsētas pašvaldība pasūtīja Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas kantorim konservācijas projektu. 1968. gadā fotogrāfs V. Šaicāns veica pilsdrupu fotofiksāciju un šā raksta autore vadībā notika mūru apsekošana un uzmērīšana, bet līdzekļu trūkuma dēļ konservāciju neveica. 1989. gadā izpētes darbi Limbažos atsākās. Lai izstrādātu pamatotu konservācijas projektu, tika apzināti Limbažu pils senākie attēli, latviski tulkoti pils 16.–17. gs. inventarizāciju materiāli ar telpu aprakstiem, uzsākta konservācijas projekta izstrādāšana. Tomēr arī šoreiz nepietiekama finansējuma dēļ mūru konservācija nenotika – un pilsdrupas turpina sagrūt.

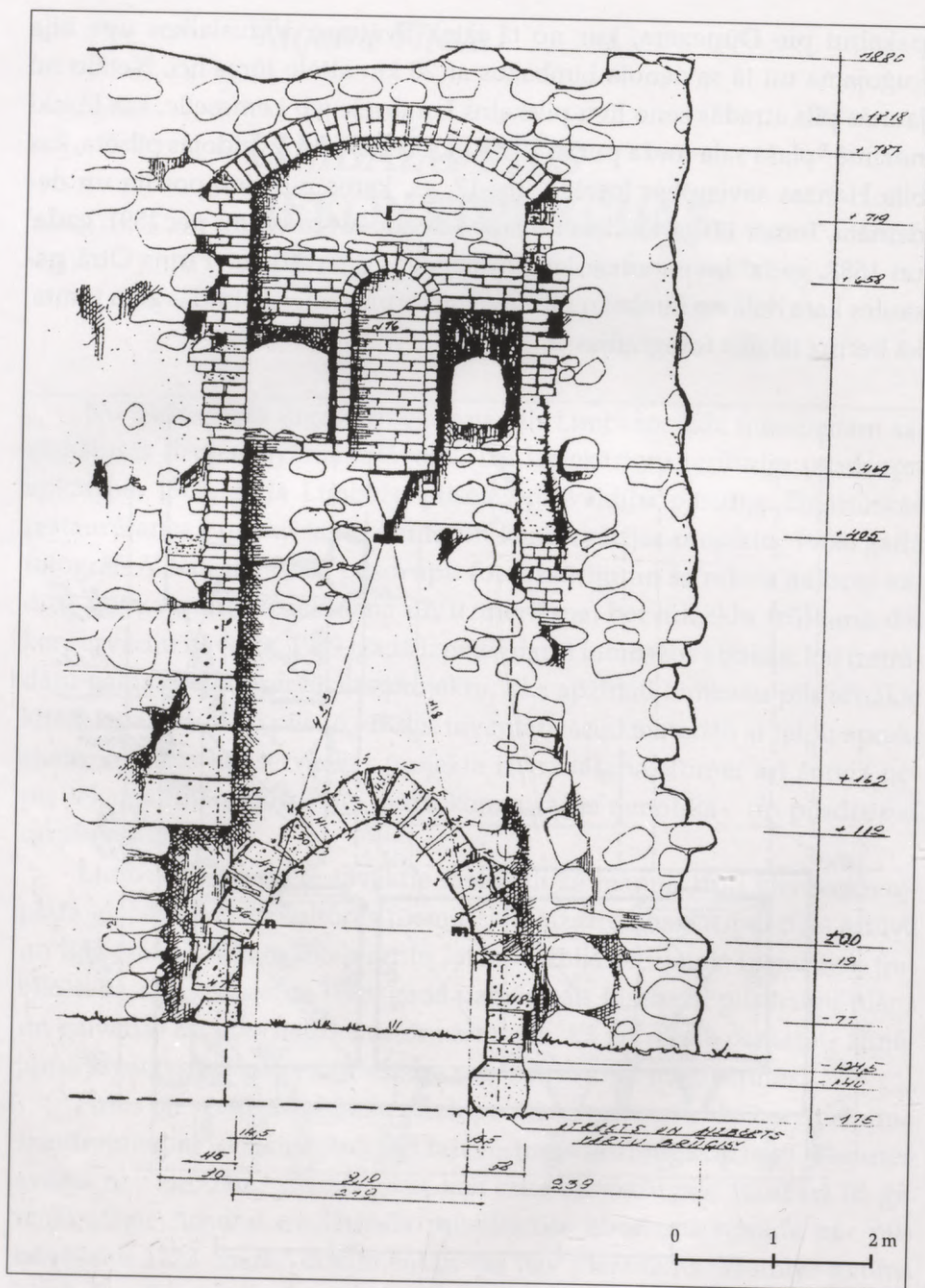
Limbažu pils izpētē savāktie materiāli kā manuskripti vienā eksemplārā glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā un līdz šim plašākam interesentu lokam nebija pieejami. Tagad tiek publicēts šā raksta autore 1968. gadā uzmērotais Limbažu pilsdrupu plāns un galvenās fasādes fragments ar vārtu ailu, kā arī tekstā pamatots zīmējumā sagatavotais galvenās fasādes rekonstrukcijas mēģinājums.

Pirms pievērsties Limbažu pils hipotētiskās rekonstrukcijas zīmējuma skaidrojumam, īsi jāatgādina pils būvvēstures nozīmīgākie fakti. Vēstures avotos nav atrodams precīzs gads, kad celta Limbažu pils. Kaut arī 18. gs. iznākušajās Arnda¹ un Hupela publikācijās atrodama norāde par pils būvēšanu 1223. gadā,² dokumentāri tas nav pierādāms. Vēstures avotos Limbažu pils pirmo reizi minēta 1318. gadā, kad to bija okupējis ordenis.³ Limbažu pili cēlis Rīgas arhibīskaps savas valsts Lībiešu galā, izvēloties

pakalnu pie Dūņezera, kur no tā iztek Svētupe. Viduslaikos upe bija kuģojama un tā savienoja Limbažus ar 20 km attālo jūras līci. Netālu no jaunās pils atradās seno līvu pilskalns Lembsele jeb Lemeselle, kas lībiski nozīmē "plaša sala meža purvā".⁴ 14. gs. blakus pilij izveidojās pilsēta, kas bija Hanzas savienības locekle. 16.–17. gs. karos pils tiek postīta un dezināta. Tomēr 17. gs. tās daļa vēl ir apdzīvota, kā spriežams pēc 1591. gada⁵ un 1688. gada⁶ inventarizācijas ar pils telpu aprakstiem. Pirms Otrā pasaules kara daļa no Limbažu pils diviem korpusiem vēl atradās zem jumta, kā liecina tālaika fotogrāfijas.⁷

1. att. Limbažu pilsdrupu plāns (T. Vitolas uzmērojums 1968. g.)

2. att. Limbažu pils galvenā ieeja ziemeļaustrumu fasādē (T Vītolas uzmērojums 1968. g.)

Kad 1968. gadā veica Limbažu pils uzmērošanu (1. att.), virs zemes bija redzamas tikai drupas no pusotra korpusa, kuriem vairs nebija jumta. Pils mūrēta no laukakmeņiem, bet velvēm un ailu malām lietoti arī ķieģeļi. Daļēji bija saglabājies ziemeļaustrumu korpus, caur kuru veda galvenā ieeja pagalmā, bet tam perpendikulāri pacēlās dienvidaustrumu korpusa mūri. Abiem pārējiem pils korpusiem nevarēja noteikt pat plānu, jo to pamatus sedza gruveši. Zem visas pils bijuši velvēti pagrabi, kas vēl 1688. gada inventarizācijā pieminēti kā labi saglabājušies. 1968. gadā visi pagrabi bija aizgruvuši.

Pils ziemeļaustrumu korpusam tika uzmērots kādreizējās galvenās fasādes fragments ar vārtu ailu (2. att.). Tā novietota augstā, seklā nišā, pa kuru vārtu priekšā nolaistas restes. Pa vārtiem cauri korpusam varēja nokļūt pils pagalmā. Vārtu aila segta ar smailloka arku, kuras malas veidotas no šūnakmens (3. att.). Vārtu priekšā bija paceļamas restes jeb katarakta. Arī vadnis augstās, seklās nišas sānos bija veidots no šūnakmeņiem. Kataraktas nišu augšmalā otrā stāva līmenī noslēdza no ķieģeļiem mūrēta segmenta arka. Nišas augšpusē veidotas divas kvadrātiskas lūkas, kas kalpoja nolaižamo restu pacelšanai. Starp abām lūkām no ķieģeļiem bija

3. att. Pils vārti un to kreisajā pusē saglabājies kataraktas vadnis (V. Šaicāna foto 1968. g.)

izbūvēta neliela niša, zem kuras novietota konsole – postaments pils patrona tēlam (4. att.).

Izpētes laikā 1968. gadā bija iespējams uzmērīt vārtu telpu un virs tās esošo telpu, bet tagad tās jau ir aizgruvušas. Pirmā stāva vārtu telpa bija plānā 5,33 x 4,43 m liela, segta ar mucas velvi. Tās dienvidu sienā veidotas divas nišas ar lēzenu segmenta arku pārsedzi (5. att.).

Korpusā blakus vārtu telpai uz dienvidiem no tās bija plānā kvadrātiska 5,93 x 5,37 m liela telpa ar kamīnu stūrī. Telpu pārsegusi krusta velve. Iespējams, te atradusies arhibīskapa dzīvojamā telpa.

Pašā pils austrumu stūrī atrodas kvadrātiska 7,08 x 7,14 m liela telpa. Tā acīmredzot kalpojusi par vienjoma kapelu, kā tas arī pēc debespusēm

4. att. Konsole un niša pils patrona tēlam virs vārtiem (V. Šaicāna foto 1968. g.)

5. att. Vārtu telpas dienvidu siena ar nišām (V. Šaicāna foto 1968. g.)

atbilst klauzūrai. Kapelu pārsedza krusta velve, kuras pieres loki iekštelpā bija labi redzami. Telpas stūros velvi balstīja konsoles (6. att.), kuras Lēviss of Menārs nosaucis par romāniskām.⁸

Perpendikulāri ziemeļaustrumu korpusam atradās pils dienvidaustrumu korpus, kuram 1968. gadā varēja uzmērot divu telpu plānu. Šā korpusa dienvidu galā atradās 17,08 x 7,18 m liela telpa, jādombā, kapitulzāle. Tajā uz iekštelpu sienām saglabājušies triju krusta velvju pieres loki, bet fasādē redzami trīs lieli smailloka logi. Tie nepārprotami tikuši paplašināti, kad pils zaudēja savu stratēģisko nozīmi. Par to liecina ne tikai logailu gotiskā forma, bet arī pats mūrējums – logu vieta ir "iestiķēta" fasādes plaknē (7. att.). Sākotnēji, jādombā, visām ailām un nišām bijuši segmenta arkas pārsegumi. No 1688. gada pils inventarizācijas protokola uzzinām, ka logiem bijis smalks dalījums – no 42 līdz 47 rūtīm katram. Zāles pretējā sienā pagalma pusē mūra nobrukumā saskatāmas kāpņu paliekas. Tās vedušas uz pils ieroču stāvu. Pēc 1688. gada inventarizācijas protokola, kāpnēm bijuši 16 pakāpieni. Pils ieroču stāva kādreizējo esamību apstiprina šaujamlūku paliekas pilsdrupu ārsienu augšmalā.

6. att. Kapelas velves pieres loks un konsoles (V. Šaicāna foto 1968. g.)

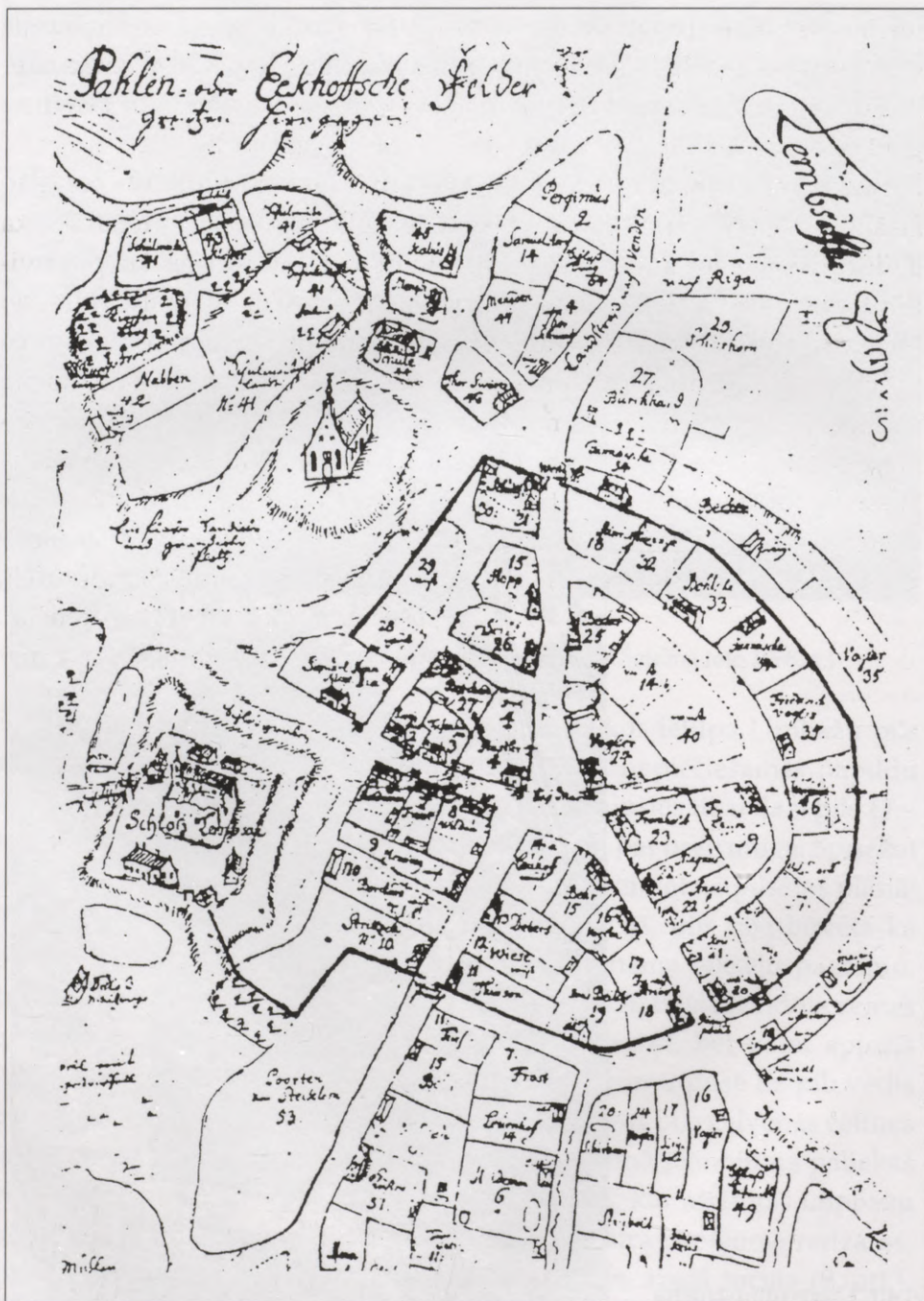
Abi 1968. gadā uzmērotie korpusi viduslaikos ietilpa Limbažu pils galvenajā celtnē. Lai rekonstruētu pils fasādes, nepieciešamas papildu ziņas par tās kādreizējo izskatu. Diemžēl saglabājušies tikai daži pils 17.–18. gs. zīmējumi, kuru informācija ir nepilnīga un pat pretrunīga. Spriežot pēc pils attēlojuma Johana Šneibergera 1663. gadā zīmētajā pilsētas plānā⁹ (8. att.), kā arī apraksta 1688. gada inventarizācijā, pils bija būvēta kā plānā noslēgts kvadrāts, kura četri korpusi apņēma iekšējo pagalmu. 1688. gada inventarizācijā arī minēts, ka apkārt pilij bijis izveidots zemes uzbērums, kura četros stūros atradušies koka torni, bet valni apjozis palisāžu žogs un grāvis. Pāri grāvim ziemeļaustrumu pusē uz pili vedis paceļamais tilts. No šīm aizsardzības izbūvēm ārpus pils galvenās celtnes tagad nekas nav saglabājies. Tomēr pils četrstūrainā plānojuma paliekas vēl var saskatīt J. K. Broces 1795. gada zīmējumā, kur attēlotas Limbažu pilsdrupas no pagalma puses.¹⁰ Pēc J. K. Broces otra zīmējuma redzams, ka pils kubiskā korpusa austrumu stūrī atradies apaļš tornis (9. att.). Tomēr minētajā 1663. gada Limbažu pilsētas plānā parādīts atšķirīgs pils variants ar plānā četrstūrainu torni ziemeļu stūrī. Minētajos zīmējumos

pils attēlota no dienvidu vai austrumu puses, kur vēl tagad saglabājušās divu korpusu paliekas. Tā kā šie zīmējumi tapuši tad, kad pils ziemeļrietumu daļa jau bija sabrukusi, par tās izskatu un izmēriem nav nekādu ziņu.

Kad K. fon Lēviss of Menārs apskatījis Limbažu pili 19. gs. beigās, viņš secinājis, ka celtne plešas no austrumiem uz rietumiem 28 m, bet tās otras malas garums esot bijis gandrīz divtik liels. Pils daļa rietumu pusē esot pilnīgi sagrūvusi, redzami tikai pamati no četrstūra torņa pils ziemeļrietumu stūrī un fragmenti no varbūtējā kāpņu

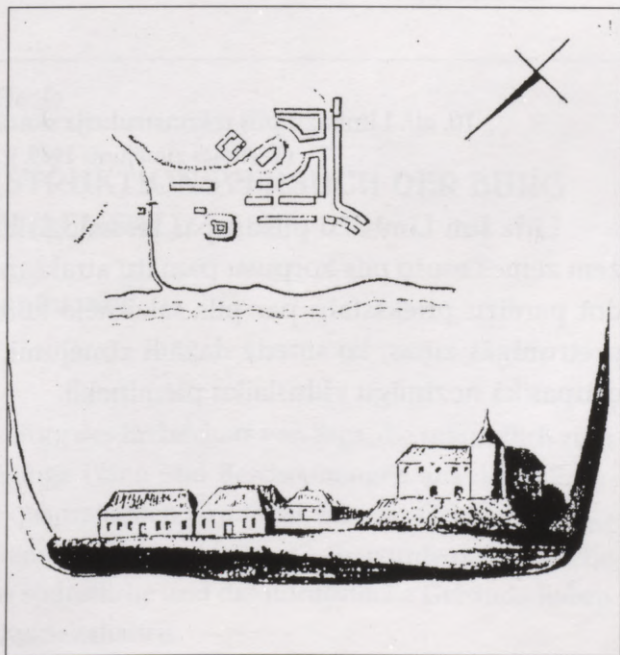

7. att. Dienvidaustrumu fasādes logs (V. Šaicāna foto 1968. g.)

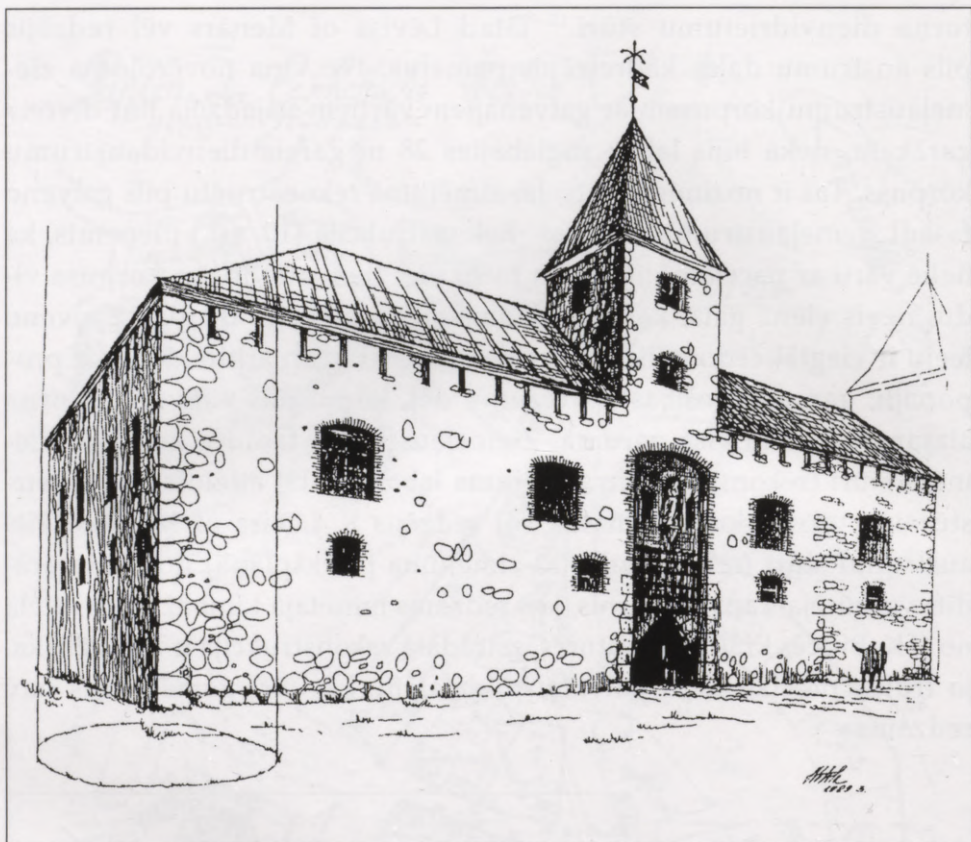

8. att. Pils attēlojums Limbažu pilsētas 1663. gada plānā

torņa dienvidrietumu stūrī.¹¹ Tātad Lēviss of Menārs vēl redzējis pils austrumu daļas kādreizējos pamatus. Pēc viņa novērojuma ziemeļaustrumu korpusam ar galvenajiem vārtiem vajadzēja būt divreiz garākam, nekā bijis labāk saglabājies 28 m garais dienvidaustrumu korpus. Tas ir nozīmīgs fakts, lai zīmējumā rekonstruētu pils galveno fasādi ziemeļaustrumu korpusā. Rekonstrukcijā (10. att.) pieņemts, ka lielie vārti ar paceļamo režģi un torni virs tiem atradušies korpusa vidū, nevis vienā galā, kā tas redzams tagad esošajās drupās. Galveno ieeju ir vieglāk iedomāties garas sienas centrā gan arhitektonisko proporciju, gan arī drošības apsvērumu dēļ, lai no pils vidū esošā torņa aizsargātu sienu visā garumā. Ziemeļaustrumu fasādes galā pils ziemeļu stūrī (rekonstrukcijas zīmējuma labajā malā) attēlots plānā četrstūrainais tornis, kura pamatus vēl redzējis K. Lēviss of Menārs. Pils austrumu stūrī (rekonstrukcijas zīmējuma priekšplānā) nosacīti parādīts varbūtējais apaļais tornis, kas redzams minētajā Limbažu pils attēlā no J. K. Broces krājuma. Autores izstrādātā rekonstrukcija ir hipotētiska, jo trūkst precīzu datu par tām pils daļām, kas virs zemes vairs nav redzamas.

9. att. Limbažu pils plāns
un zīmējums
(J. K. Broces kopija 1792. g.)

10. att. Limbažu pils rekonstrukcija skatā no austrumiem
(T. Vītolas zīmējums 1989. g.)

Līdz šim Limbažu pilsdrupās arheoloģiskie izrakumi nav veikti, bet zem zemes esošo pils korpusu pamatu atrakšana un konservēšana varētu dot pareizu priekšstatu par pils sākotnējo konfigurāciju, kā arī precizēt pretrunīgās ziņas, ko sniedz dažādi zīmējumi, un drošāk nosargāt pilsdrupas kā nozīmīgu viduslaiku pieminekli.

Atsauces

- ¹ *Arndt J. G.* Der Livländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern. – Halle, 1753. – S. 343.
- ² *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. – 1774–1777. – Bd. I. – S. 221.
- ³ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F. G. v. Bunge. – Reval, 1855. – Bd. 2. – Nr. 661.
- ⁴ *Jušķēvičs J.* Limbaži // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1929. – Nr. 1. – 481. lpp.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1392. f., 1. apr., 532. l.
- ⁶ LVVA, 7348. f., 1. apr., 10. l.
- ⁷ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 202, Abb. 129.
- ⁸ *Löwis of Menar C., von.* Bemerkungen betreffend das Rigasche und Lemsalische Schloss // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Ruslands aus dem Jahre 1888. – Riga, 1889. – S. 77.
- ⁹ LVVA, 2909. f., 1. apr., 596. l.
- ¹⁰ *Brotze J. C.* Monumente .. – Bd. 7, 108 (manuskripts Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā).
- ¹¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 77.

Tatjana Vītola

REKONSTRUKTIONSVERSUCH DER BURG LIMBAŽI (LEMSAL)

Zusammenfassung

Limbaži (Lemsal) ist eine Burg des Erzbischofs von Riga, die urkundlich zum ersten Mal 1318 aufkommt. Einige Pläne und Beschreibungen aus dem 17. Jh. zeugen davon, dass die Burg quadratischen Grundriss mit vier Gebäuden rings um den Innenhof hatte. Während der Kriege des 16.–17. Jh. wurde der westliche Teil der Burg zerstört, aber das südöstliche und das nordöstliche Gebäude haben sich bis zu unseren Tagen als Ruine erhalten.

Der Plan beider teils erhaltenen Gebäude sowie die Hauptfassade wurden während der architektonischen Forschungen 1968 von der Autorin dieses Beitrags aufgemessen. Auf Grund dieser neuen Materialien sowie der älteren Zeichnungen und Pläne wurde der zeichnerische Rekonstruktionsversuch der Burg erarbeitet.

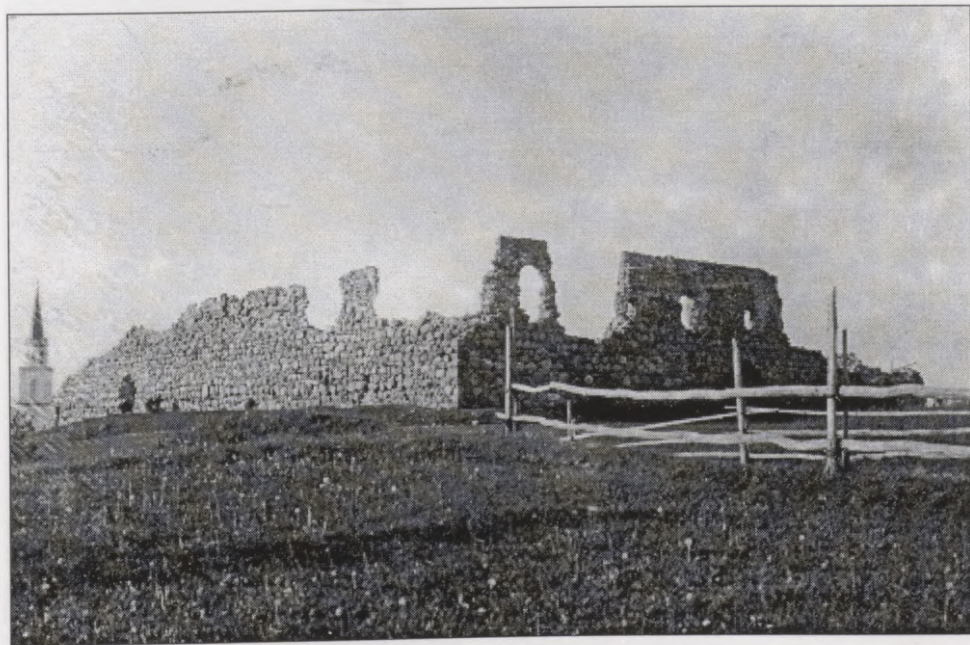
Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Grundriss der Burgruine Limbaži.
- Abb. 2. Aufmessung der Blendnische für die Fallgattereinrichtung und des Haupttores in der nordöstlichen Fassade.
- Abb. 3. Haupttor der Burg.
- Abb. 4. Konsole und Nische für das Bild des Patrons der Burg über dem Haupttor.
- Abb. 5. Die südliche Wand mit Nischen im Torraum.
- Abb. 6. Abdruck des Gewölbes und die Konsolen der ehemaligen Kapelle.
- Abb. 7. Fenster in der südöstlichen Fassade der Burg.
- Abb. 8. Abbildung der Burg auf dem Plan der Stadt Lemsal, 1663.
- Abb. 9. Plan und Zeichnung der Burg – Kopie von J. C. Brotze, 1792.
- Abb. 10. Rekonstruktionsversuch der Burg Limbaži – Ansicht von der Ostseite.

Ieva Ose

ARHIBĪSKAPA SAIMNIECĪBAS PILS PIEBALGA

Piebalga ir viena no nedaudzajām Rīgas arhibīskapa saimniecības pilīm, kas līdz mūsdienām saglabājusies kā ievērojamas drupas. Pils atrodas Cēsu rajona Vecpiebalgas pagastā, apdzīvotās vietas Vecpiebalga centrā. Ar apzīmējumu "Vecpiebalgas viduslaiku pils" un numuru 4.00223.000 tā iekļauta valsts nozīmes arheoloģisko pieminekļu sarakstā.¹ Pils paceļas klajā vietā, pļavas vidū, dažus simtus metru uz dienvidiem no Cēsu–Madonas lielceļa. Viduslaikos celtos mūrus nav bojājušas vēlākas

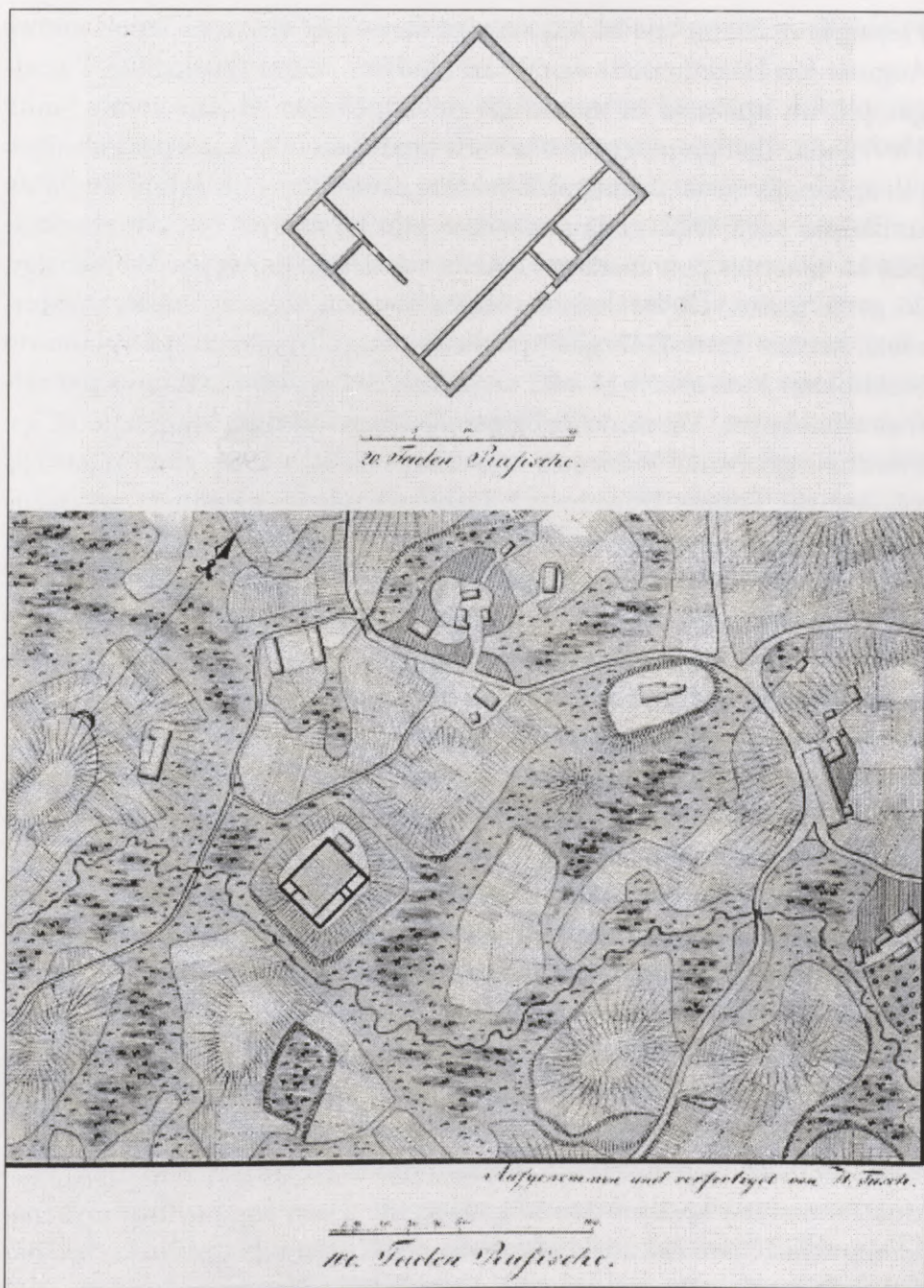
1.att. Piebalgas pilsdrupas no dienvidrietumiem (20. gs. sākuma pastkarte)

pārbūves. Tomēr jau no 18. gs. pēc pils pamešanas to postījis ne tikai laika zobs, bet arī akmeņu laušana jaunu ēku būvēšanai. Iespējams, ka arī netālajā draudzes baznīcā, kas celta 19. gs., iemūrēti no pilsdrupām lauzti akmeņi.

Piebalgas pils plānā veido taisnstūri, no kura līdz mūsdienām vēl saglabājies diezgan augsts vareno laukakmeņu mūris, taču tajā nav izteiksmīgu arhitektonisko detaļu (1. att.). Droši vien tāpēc līdz šim Piebalgas pilij nav veltīts neviens plašāks pētījums, arī zīmējumos un fotogrāfijās tā dokumentēta maz. Pilsdrupas 18. gs. beigās zīmējis novadpētnieks Johans Kristofs Broce,² vēl kādu šā laika pils attēlojumu vara grebumā publicējis vēsturnieks Gustavs Bergmanis.³ 19. gs. pirmajā pusē ainavu akvarelī – skatu uz pilsdrupām, kā arī to plānu un tuvākās apkārtnes situācijas plānu (2., 3. att.) izgatavojis apriņķa revizors Vilhelms Tušs t.s. Marķīza Pauluči albumam.⁴ 1836. gadā žurnālā *“Das Inland”* publicēts neliels raksts par

2. att. Skats uz Piebalgas pilsdrupām no rietumiem (V. Tuša akvarelis t.s. Pauluči albumā, ap 1827. g.)

3. att. Piebalgas pils plāns un apkārtnes situācijas plāns (V. Tuša zīmējums t.s. Pauluči albumā, ap 1827. g.)

Piebalgas muižām, tajā īsi ieskicēta arī senās pils vēsture.⁵ Tomēr autors Augusts fon Hāgameisters vairākkārt kļūdījies, minot gadskaitļus. Piebalgas pili un apkārtni īsi aprakstījis novadpētnieks Oskars Emils Šmits 1907. gadā.⁶ Baltijas piļu pētnieks Karls fon Lēviss of Menārs par Piebalgas pili apkopojis visus nozīmīgākos rakstīto avotu datus un veltījis tai dažas rindkopas savā 1922. gadā iznākušajā piļu leksikonā.⁷ Nelielu aprakstu pilij kā senatnes piemineklim novadpētnieciskajā darbā par Vecpiebalgu 20. gs. 20. gados veltījis rakstnieks Matīss Kaudzīte.⁸ Igaunņu mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse 1942. gadā publicējis 17. gs. izgatavotu pils plānu no Stokholmas Kara arhīva (4. att.) un izteicis dažus vispārinājumus par celtnes arhitektūru.⁹ Vēl vienu Piebalgas pils shematisku attēlojumu no 17. gs. zviedru izgatavotās Vidzemes ceļu kartes (5. att.) 1986. gadā publicējis vēsturnieks Edgars Dunsdorfs.¹⁰ Piebalgas pils īsi pieminēta arī dažos tūristu ceļvežos,¹¹ bet tajos dati par pili nekritiski pārņemti no agrākām publikācijām un līdz ar to ieviesušās vairākas neprecizitātes.

Tomēr jāatzīst, ka visās līdzšinējās publikācijās materiālu trūkuma dēļ Piebalgas pils minēta tikai garāmejojot, celtnes vēsturei un pašiem mūriem veltot tikai dažus teikumus. Tas arī saprotams, jo pilsdrupās līdz šim nav veikta ne arhitektoniskā izpēte, ne arheoloģiskie izrakumi. Lai iegūtu nedaudz plašāku ieskatu par šo Rīgas arhibīskapa saimniecības pili, šajā rakstā apkopotas rakstīto vēstures avotu ziņas, dots celtnes apraksts un analizēti senākie zīmējumi un plāni.

Vispirms pievērsīsimies senākajos rakstītajos vēstures avotos atrodamām ziņām. Piebalgas vārds dokumentos pirmo reizi parādās 1318. gadā kādā pāvesta vēstulē, kurā pavēlēts ordenim vairākas Livonijā okupētās pilis, arī *castrum Pebalche*, atdot arhibīskapam.¹² Tolaik Rīgas arhibīskaps bija Frīdrihs Pernšteins (valdījis 1304–1341).¹³ Iespējams, ka viņš arī licis celt Piebalgas pili. Žurnālā "*Das Inland*" publicētajā rakstā nepamatoti apgalvots, ka arhibīskaps Frīdrihs pili būvējis 1345. gadā.¹⁴ Šajā laikā viņš vairs nevaldīja, bez tam raksta autors nav norādījis nekādus avotus, kas apstiprinātu šo gadskaitli. Šķiet, ka tā ir tikai no senākām publikācijām nekritiski pārņemta norāde par pils varbūtējo celšanas laiku, kamēr senāki avoti nebija zināmi. Jāpiebilst, ka vēl 19. gs. vidū A. Rihtera Livonijas vēsturē par Piebalgu norādīts, ka to 1340. gadā cēlis arhibīskaps Fromholds.¹⁵ Šis autors atzīmē, ka ziņas par pilīm ņemtas no

Arndta un Hierna hronikām, kuru sniegto datu precizitāti vēlākie vēsturnieki apšaubā.

Izskatot 19. gs. otrajā pusē publicētos senās Livonijas dokumentus, atrodams, ka tikai K. fon Lēviss of Menārs pirmais norādījis uz Piebalgas pils vārda senāko parādīšanos avotos 1318. gadā.¹⁶ Vēlāk – 14.–16. gs. Piebalga nepilnas divdesmit reizes minēta Rīgas arhibīskapu vēstulēs un līdzīgos publicētos viduslaiku avotos.¹⁷ Tomēr tajos pils vienīgi atzīmēta kā dažādu vēstuļu vai dokumentu izdošanas vieta. Tā, piemēram, arhibīskapi savus latīņu vai vācu valodā sastādītos dokumentus nobeiguši ar teikumu "Izdots mūsu pilī Piebalgā" (*Datum in castro nostro Pebalge*)¹⁸ vai "Izdots mūsu baznīcas pilī Piebalgā" (*Datum up ... unser kercken slote Pebalge*).¹⁹ No tā var secināt, ka, ceļodami pa savu valsti, arhibīskapi reizēm neilgi uzturējušies arī nelielajā saimniecības pilī Piebalgā un tur droši vien bijušas augstajām amatpersonām piemērotas dzīvojamās telpas. Tomēr nevienā viduslaiku rakstītajā avotā nav pat vismazāko norāžu par pašas pils mūriem un ēkām.

Piebalgas pils vārda vāciskajā rakstībā 14.–16. gadsimta dokumentos ir vairāki līdzīgi varianti – 1318. gadā *Pebalche*,²⁰ 1420. gadā *Pebalgen*,²¹ 1431. gadā *Pebalghe*,²² 1485. gadā *Pepalge*,²³ 1496. gadā *Pebalg* un *Pebalge*,²⁴ 1541. gadā *Pewalg*.²⁵ Tomēr jaunajos laikos vairāk izmantots nosaukums *Pebalg*, kas atrodams arī K. fon Lēvisa of Menāra piļu leksikonā. Kad 16. gs. beigās netālu izveidojās jauns centrs ar muižu Jaunpiebalgā, seno Piebalgas pili un tās apkārtni sāka saukt par Vecpiebalgu (*Alt-Pebalg*).

Apkopojot dažādos avotos sastopamās norādes par Piebalgas pili, var īsi ieskicēt tās vēsturi. Visu Rīgas arhibīskapijas pastāvēšanas laiku Piebalga bijusi arhibīskapu īpašums, bet kādu laiku no 1361. gada arhibīskaps Fromholds Piebalgas novadu laikam līdz ar pili bija iekļājis savam vasalim Bartolomejam no Tīzenhauzenes,²⁶ kura dzimtai tolaik piederēja lieli īpašumi Vidzemē. Vartbergas Hermaņa hronikā minēts, ka 1375. gada 2. martā krievu karaspēks ienāk Rīgas arhibīskapijas teritorijā un izposta vairākas pilis, starp tām arī Piebalgu (*Pepalge*).²⁷ No vēstures avotiem vēl zināms, ka Piebalgas pili 1479. gadā okupējis ordenis,²⁸ 1483. gadā to ieņēmuši rīdzinieki,²⁹ bet 1481. gadā Piebalgu līdz ar citām arhibīskapijas pilīm postījis krievu karaspēks.³⁰ 1530. gadā pils atkal minēta kā arhibīskapa īpašums³¹ un kā viena no koadjutora markgrāfa Brandenburgas

Vilhelma 7 galda muižām (*Tafelgut*).³² 1555. gadā sastādītajā Livonijas piļu sarakstā kā Rīgas arhibīskapijai piederoša minēta Piebalgas pils ar miestu (*Pebalgen, ein Schloss und Flecken*).³³ Par miesta atrašanās vietu ziņu trūkst, bet varētu domāt, ka tas bijis blakus pilij.

Neilgi pirms Livonijas kara 1556. gada vasarā pili atkal okupē ordenis un par pārvaldnieku tajā nometina Jasperu Zībergu.³⁴ Dionīsija Fabrīcija Livonijas vēsturē ievietots kāds teiksmains nostāsts, ka ordeņmestra Vilhelma Firstenberga laikā (valdījis 1557–1559) Piebalgas pili arhibīskaps (Brandenburgas Vilhelms) rīkojis dzīres ar dejām, kuru laikā parādījies spoku gājiens.³⁵ Spriežot pēc šā nostāsta, šķiet, ka Piebalgas pili bijušas diezgan apjomīgas dzīvojamās telpas un, jādomā, vismaz viena lielāka zāle, kurā varēja sapulcēties ievērojams ļaužu daudzums.

Rusova hronika vēsta, ka Livonijas kara laikā 1577. gada augustā Ivana Bargā karaspēks, dodoties no Kokneses uz Cēsīm, ieņēma un izpostīja daudzas Vidzemes pilis, starp tām arī Piebalgu.³⁶ Kā atzīmē A. Hāgemeisters, toreizējā krievu lielgabalu pozīcijas vieta uz augsta, izvirzīta pakalna, no kura pils apšaudīta, esot bijusi redzama vēl 19. gs. pirmajā pusē.³⁷ Arī M. Kaudzīte atstāsta teiku, ka Livonijas kara laikā krievu karaspēks šāvis uz mūra pili no pilskalna – Griškas kalna puses, bet pats autors uzskata, ka šauts no cita uzkalniņa, kur atradies Kalnakrogs un lielceļš, jo pils ziemeļaustrumu stūris saglabājies vissliktāk.³⁸

Pēc Livonijas kara, beidzot pastāvēt Rīgas arhibīskapijai, tās teritorijā izveidojās Pārdaugavas hercogiste. 16. gs. beigās un 17. gs. Piebalgas novadam vairākas reizes mainījās pārvaldes struktūra un īpašnieki. Jau 1582. gadā, ievērojot Heinriha fon Tīzenhauzena nopelnus Livonijas karā un uzklusot viņa lūgumu, Polijas karalis Stefans Batorijs restitūējis viņa tiesības uz t.s. Gaujas pagastiem Gulbenes un Rankas tiesā, kā arī uz Virdienas muižu Piebalgas tiesā.³⁹ 17. gadsimta pirmajos gadu desmitos pēc poļu-zviedru kara Piebalgas novads un līdz ar to arī viduslaikos celtā pils nonāca zviedru īpašumā.

Tā kā šā raksta autore pamatīgas 17. gs. vēstures avotu studijas nav veikusi, tad norādes par pils un apkārtējā novada pēdējiem īpašniekiem ņemtas no publikācijām. 1599. gadā⁴⁰ Piebalga izlēnota poļu vojevodam Matiasam Dembinskim, bet 1625. gadā pili Gustavs Ādolfs atdeva savam admirālim Kārlim Gildenhīlmam, kura īpašumā tā bijusi vēl 1638. gadā.⁴¹

1647. gadā Piebalga atkal minēta Zviedrijas valsts īpašumā,⁴² bet 1670. gadā⁴³ tā norakstīta karalienei Hedvigai Eleonorei par atraitnes tiesu. Ziemeļu kara laikā 1711. gadā Piebalgu ieguva un līdz pat 1920. gadam novadu paturēja Šeremetjevu dzimta.⁴⁴

No 17. gs. saglabājušies vecākie Piebalgas pils plāni, kā arī inventarizācijas dokumenti. Senākās zināmās revīzijas materiāli jauktā augšvācu un lejasvācu valodā "*Kataster für Liv- und Estland*" saglabājušies no 1601. gada.⁴⁵ Šajā zviedru organizētajā revīzijā atzīmēti Vidzemes un Igaunijas pilīm un apkārtnes muižām piederošie īpašumi un zemnieku nodevas. Ar 54. numuru minēta arī Piebalgas pils – *das hauss Peball*.⁴⁶ Teksts tabulas formā dod apkopojosu pārskatu skaitļos par apsaimniekoto ($58 \frac{5}{8}$), kā arī neapstrādāto ($13 \frac{5}{8}$) un citu arklu skaitu un saimju (129) daudzumu, atzīmēti divi krogi, vienas dzirnavas, 21 liels un mazs stāvošs ezers, divi uzplūdinājumi, no kuriem vienā ķertās zivis. Minēti arī jaunās muižas (*neuen hofe* – Jaunpiebalga) un Piebalgas baznīcas īpašumi, pilij piederošo zemnieku naturālās nodevas, kā arī 9 īpašniekiem izlēnotās muižas. Šīs ziņas ir nozīmīgas Piebalgas pils saimniecības vēstures izpētē, bet nedod nekādas norādes par pašu celtni.

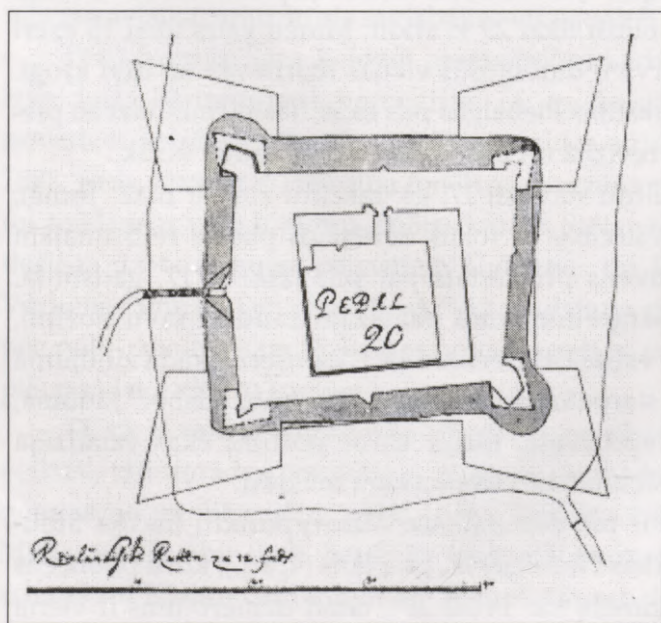
Līdzīgas ziņas par Piebalgas (*Pebalgh*) novada saimniecību iegūstamas no 1638. gada arklu revīzijas.⁴⁷ Jāatzīmē, ka tolaik bija pieaudzis brīvo arklu skaits (77), bet aizņemti bijuši tikai $29 \frac{1}{2}$ arklu. Minēti vairs tikai 15 ezeri un viens diķis, bet vēl arvien darbojušās vienas dzirnavas un divi krogi. Arī šajā revīzijā nav aprakstītas Piebalgas pils ēkas. Tās pirmo reizi īsi pieminētas tikai 1688. gada revīzijā un būs apskatītas nedaudz vēlāk.

Par pils mūru un celtnu stāvokli 17. gs. rakstītu ziņu ir maz. Tomēr, salīdzinot dokumentālās liecības ar tolaik zīmētajos plānos redzamajām celtnēm, iegūstams aptuvenš priekšstats par pils izskatu 17. gadsimtā. Tolaik pils bija veca aizsargceltne, kura pamazām zaudēja savu nozīmi. Jau 1633. gadā Zviedrijas valsts kanclers Aksels Uksenšerna kādā ziņojumā minējis 17 izlēnotas pilis, starp tām arī Piebalgu, kura būtu jālabo.⁴⁸ Jādodomā, ka tolaik pils vēl bijusi apdzīvota, tomēr karos postītās ēkas vajadzēja remontēt, kā arī nocietināt atbilstoši tālaika kara mākslai.

Par nodomu izveidot pili par militāru aizsargpunktu liecina Stokholmas Kara arhīvā glabātais Piebalgas 17. gs. plāns (4. att.), kuru publicējis A. Tūlse.⁴⁹ Tajā pils ir apzīmēta kā "*Pebal 20*", tātad uzmērojums ir viena

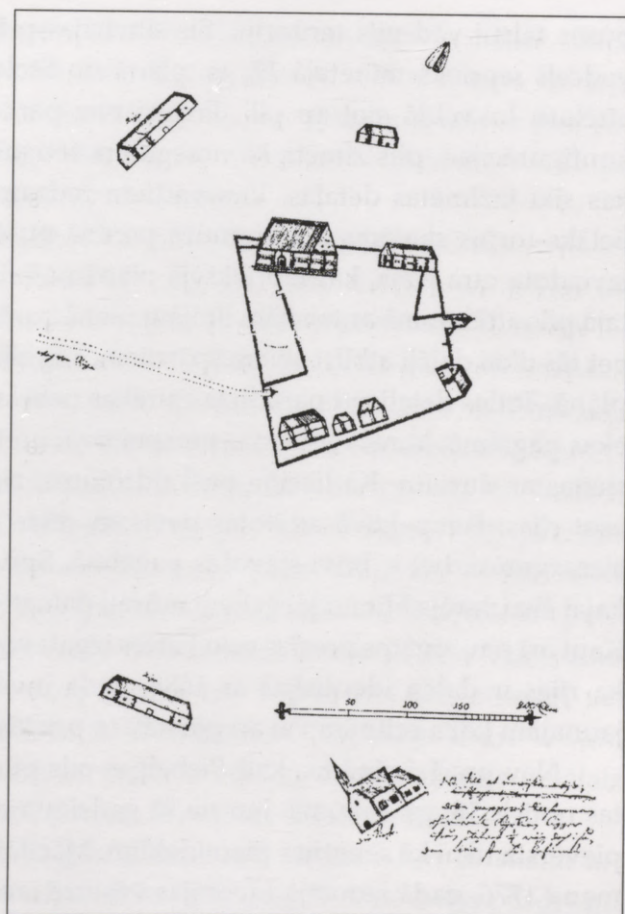
lapa no lielāka Vidzemes piļu plānu krājuma. Diemžēl nav zināms tā izgatavošanas laiks. Piebalgas pilij attēlots tuvākās apkārtnes un pašas celtnes kopplāns, parādot korpusus un ieejas vārtu vietu, bet nav iezīmētas ne atsevišķas telpas, ne logi vai durvis. Mērogs dots Reinzemes mērrīkstēs. Plānā redzami no viduslaikiem saglabājušies aizsargmūri, kas apņēma kvadrātam tuvas formas pils teritoriju. Gar divām pagalma malām shematiski attēloti pils korpusi, kuriem nav dots telpu sadalījums. Ārpus celtnes redzams ceļš ar tiltu pāri aizsarggrāvim, bet pret katru no četriem pils stūriem iezīmēts daudzstūrainis zemes bastions. Tomēr, spriežot pēc apkārtējā reljefa mūsdienās, šķiet, ka lieli zemes darbi pils aizsardzībai 17. gs. nav veikti un minētajā plānā attēlots tikai bastionu būves nerealizēts projekts. Plāns varētu būt izgatavots 17. gs. pirmajā pusē, jo gadsimta otrajā pusē pils nozīme strauji mazinājusies.

Par pils izmantošanu 17. gs. beigās liecina Vidzemes arklu revīzijas laikā 1688. gada 29. oktobrī aprakstītais Piebalgas vecās pils inventārs.⁵⁰ Tajā atzīmēts, ka pils vairs netiek apdzīvota un daži mūri jau sabrukuši, bet to izmanto kā Piebalgas – Orishofas muižas noliktavu (*Hoflager*). Pils teritorijā aprakstītas vairākas ēkas. No apaļkokiem pakšos celta divstāvu klēts, kas segta ar lubiņu jumtu. Pirms četriem pieciem gadiem būvēta

4. att. Piebalgas pils un iecerēto zemes bastionu plāns 17. gs. (no Stokholmas Kara arhīva, pārpublicēts no A. Tūlises, 1942)

5. att. Piebalgas pils attēlojums 17. gs. Vidzemes ceļu kartē
 ceļu kartē
 (pārpublicēts no E. Dunsdorfa, 1986)

viena dubulta rija un otra maza rija, kurā uzturas lopkopēja, kā arī pirts. Arī šīs trīs ēkas celtas no apaļkokiem pakšos un apjuntas ar salmiem. Vēl aprakstīta liellopu kūts un tai apkārt statņos liktu apaļkoku žogs. Šķiet, ka tolaik mūra dzīvojamās ēkas jau ir pusbrukušas, jo aprakstā vairs netiek minētas. A. Tūlse, atsaucoties uz 1688. gada inventarizāciju, atzīmējis, ka pilī daļa ēku celta pildrežģa tehnikā.⁵¹ Tomēr, kā liecina minētie inventarizācijas materiāli no Latvijas Valsts vēstures arhīva, pilī aprakstītas tikai 17. gs. būvētās guļbūves. Varbūt pildrežģī celta kūts, kura inventarizācijā tuvāk nav aprakstīta.

Piebalgas pils nosacīts attēlojums 17. gs. skatāms arī kādā zviedru izgatavotā Vidzemes ceļu kartē (5. att.), kuru publicējis E. Dunsdorfs.⁵² Tajā mērogs dots olektīs. Kartē redzams ceļš no Rīgas, kas no austrumu

puses taisni ved pils teritorijā. Šis situācijas plāns ir shematisks, jo piedceļš iepriekš minētajā 17. gs. plānā no Stokholmas Kara arhīva bija attēlots, lokveidā ejot ap pili. Precīzi nav parādīta arī pils aizsargmūra konfigurācija – pils zīmēta kā neregulārs četrstūris. Toties attēlā ir vairākas sīki izzīmētas detaļas. Virs vārtiem redzams mazs tornītis, bet otrs lielāks tornis skatāms aizsargmūra pretējā pusē. Varbūt tur bijusi vēlāk izveidota otra ieeja, kas iepriekšējā plānā nav fiksēta. Ceļu kartē iezīmētajā pils attēlojumā ar taisnām līnijām plānā parādītas arī mūra ēku sienas, bet tās tikai daļēji atbilst abiem spārniem, kas bija iepriekš minētajā 17. gs. plānā. Toties detalizēti parādītas vairākas nelielas, atsevišķi stāvošas koka ēkas pagalmā, kuras redzamas perspektīvā, un tām izzīmēti pat jumti un sienas ar durvīm. Kā liecina paskaidrojums, ziemeļu un dienvidu malā esot rijas. Perspektīvā attēlotas pavisam sešas ēkas, kas nav saistītas ar aizsargmūri, bet ir brīvi stāvošas pagalmā. Spriežot pēc zīmējuma, lielākajai ēkai varēja būt no ķieģeļiem mūrēti pamati un pildrežģī celtas sienas. Kaut arī nav zināms precīzs ceļu kartes izgatavošanas laiks, varētu domāt, ka rijas ir daļēji identiskas ar 1688. gada inventarizācijā aprakstītajām jaunajām koka celtnēm vai arī pārstāv to priekšgājējas.

Nav precīzi zināms, kad Piebalgas pils pilnībā pamesta. Jādomā, ka tas noticis 18. gs. sākumā. Jau no šā gadsimta otrās puses pilij uzmanība pievērsta tikai kā senatnes piemineklim. Mācītāja un vēsturnieka G. Bergmana 1776. gadā izdotajā Livonijas vēsturē ievietots vara grebums, kurā redzami Piebalgas pils mūri ar stipri nodrupušu augšdaļu.⁵³ Attēlā pilsdrupas ir zīmētas uz pārspīlēti apaļa un augsta paugura, jo mūsdienās pils skatāma uz lēzena uzkalniņa un nekas neliecina par ievērojamiem vēlākiem zemes pārveidojumiem. 18. gs. otrajā pusē pils jau sen vairs nebija apdzīvota un labota, tāpēc mūri redzami krietni sadrupuši. Tomēr vienā ārsienā attēlotas piecas, bet otrā – divas logailas. Varētu domāt, ka tās ir pils dienvidu un austrumu ārsienas, pie kurām korpusu paliekas konstatējuši arī vēlākie pētnieki.

1797. gadā Piebalgas pilsdrupas zīmējis J. K. Broce, un attēls ar parakstu "*Prospect der Kirche und des zerstörten Schlosses Pebalg*" (Piebalgas baznīcas un sagrautās pils skats) saglabājies viņa krājumā,⁵⁴ kā arī ir publicēts.⁵⁵ Akvareļa priekšplānā attēlots t.s. Griškas kalns ar zemniecēm tautas tērpos, bet pils skatāma kā ainavas sastāvdaļa tālumā lapas kreisajā malā.

J. K. Broce pili attēlojis skatā no ziemeļaustrumiem, rādot tuvāko – austrumu mūri ar vārtiem un aiz tiem sānu mūrus ar izdrupumiem vai logailām. Nozīmīga detaļa ir tolaik vēl saglabājusies vārtu augšdaļa ar pusloka arkas pārsegumu. Mūru augstums pēc zīmējuma nav nosakāms, bet 18. gs. beigās tie bijuši krietni augstāki nekā šodien.

Ap 1827. gadu Piebalgas pilsdrupas dokumentējis aprinča revizors Vilhelms Tušs,⁵⁶ t.s. Pauluči albumā zīmējot skatu uz pili, tās plānu un situācijas plānu (2., 3. att.). Akvarelī pils uz neliela pakalniņa skatāma no rietumu puses. Šajā zīmējumā ārējie mūri visapkārt pilij vēl redzami gandrīz vienā augstumā, tikai pašā stūrī mūris bijis zemāks. Pretskatā redzamajā rietumu ārsienā attēloti divi izlauzumi, bet dienvidu sienā – viens liels un trīs mazāki izlauzumi. Šķiet, ka vismaz daļa no tiem ir izdrupušu logu vietas. V. Tuša izgatavotais plāns ir vienīgais, kurā parādīts korpusu lielums un iekštelpu sadalījums, jo 19. gs. sākumā virs zemes vēl bijušas redzamas abu korpusu pagalma puses sienas. Dienvidu korpusā bijušas vismaz divas telpas, starp kurām attēlota starpsiena. Austrumu korpusā sadalīts ar divām starpsienām trīs telpās, bet šeit noteikti vēl vajadzēja būt atsevišķai vārtu caurbrauktuvei. Nozīmīgs ir arī V. Tuša zīmētais pils tuvākās apkārtnes situācijas plāns, kurā redzams netālais lielceļš, baznīca, tuvējā upīte, pļavas, tūrumi un reljefa pacēlumi.

20. gs. sākumā Vecpiebalgas ievērojamās vietas – un to skaitā arī pilsdrupas – aprakstījis novadpētnieks O. E. Šmits.⁵⁷ Viņš devis pilsdrupu izmērus pēdās – 150' ziemeļu un dienvidu mūrim, bet 180' austrumu un rietumu mūrim, kā arī 20' augstumu dienvidu mūrim, bet 5'–6' citiem mūriem. Atzīmēts, ka ārsienai paralēlā mūra biezums pagalmā ir 3'. O. E. Šmits atzīst, ka vislabāk saglabājusies pils dienvidu ārsiena, kurā redzamas 4 logailas, bet platākie vārti bijuši austrumu mūrī un šaurāki – rietumu mūrī. Nepareizs ir O. E. Šmita pieņēmums, ka pie dienvidu mūra abos galos pagalma pusē saskatāmi kvadrātiska torņa pamati, jo nevienā senajā Piebalgas pils plānā stūru torņi pilij nav redzami. Jādomā, ka O. E. Šmits redzējis kvadrātisku telpu starpsienas pils stūros.

20. gs. 20. gados Piebalgas pilsdrupām un novada vēsturei dažas lapuses veltījis M. Kaudzīte.⁵⁸ Viņa dotajā aprakstā ir arī atsevišķi paša autora novērojumi. Tā, piemēram, visapkārt pilij esošais grāvis parasti stāvot sauss, bet plūdu laikā un liela lietus reizēs ūdens tajā ietekot no tuvējās upītes.

Upītes krastos leļpus pils vēl esot bijuši redzami koku gali no senlaiku slūžām, kas uzturējušas ūdens līmeni. Jādomā, ka te jau viduslaikos bijis viens no ūdens uzplūdinājumiem un dzirnavas, kas minētas 1601. gada revīzijā.⁵⁹ M. Kaudzīte pils novietojumu uz pazema uzkalniņa izskaidro šādi – pils bijusi mednieku mitekļis un nodevu saņemšanas vieta, tāpēc pils novietota apgabala centrā, nevis meklēta nepieejama vieta.

Pie novadpētnieku publikācijām vēl jāmin skolotāja Jāņa Poļa nelielais apcerējums par Vecpiebalgas vēsturi,⁶⁰ kurā bez bieži minēto faktu pārstāsta atrodami arī daži precizējoši novērojumi par pils apkārtni. Rakstā atzīmēts, ka Piebalgas vārds, iespējams, cēlies no tuvējā Tauna ezerā ietekošās Balgas upītes nosaukuma. Pilsdrupas atrodas Balgas upītes kreisajā krastā, un uz dienvidrietumiem no pils esot bijušas slūžas ūdens līmeņa regulēšanai. Lai pils grāvī ieplūstu ūdens, upītes līmeņa uzstādīnājumam vajadzēja būt leļpus pils. J. Polis nepareizi noteicis pils atrašanās vietu upītes kreisajā krastā. Šķiet, ka 1998. gadā izdotajā Cēsu rajona kartē Vecpiebalgas pils attēlota Balgas labajā krastā.

Kas no Piebalgas pils arhitektūras saglabājies līdz mūsdienām? Pirms pievērsties pilsdrupu aprakstam, īsi jāraksturo to tuvākā apkārtnē. Pils būvēta līdzenā vietā uz pavisam neliela reljefa paaugstinājuma. Lēzenais uzkalniņš paceļas ap 5 m virs tuvējās Balgas upītes līmeņa. Piebalga bijusi līdzenuma pils, kurai galveno aizsardzību nodrošināja mūru augstums, bet papildus celtni sargāja ar ūdeni pildīts grāvis. Vēl tagad pilij visapkārt ap 20–30 m attālumā no aizsargmūra saglabājusies sekla, sausa, šaura padziļināta grava – mākslīgi rakta grāvja paliekas. Pils apdzīvošanas laikā grāvis bijis pildīts ar ūdeni, ko nodrošinājis uz dienvidiem no pils tekošās upītes uzstādīnājums. Tas bijis savienots ar pils grāvi, tā veidojot ūdensšķērslī ienaidniekiem. Ceļš uz pili vedis no ziemeļu puses pāri grāvim, tad aplocījies gar pils ziemeļaustrumu stūri (6. att.) un nonācis pie vārtiem austrumu mūra vidū. Te cauri pils austrumu spārnā bijusi galvenā ieeja uz iekšējo pagalmu. K. fon Lēviss of Menārs izteicis pieņēmumu, ka varbūt uz ziemeļiem no pils viņpus grāvja bijusi priekšpils.⁶¹ Tomēr par vēl kāda papildu nocietinājuma paliekām pie pils ne 17. gs. plānos, ne šodien dabā nav nekādu liecību. Varbūt uz ziemeļiem vai austrumiem no pils, kur atrodas plašāka grāvja aizsargāta teritorija, bijis 1555. gadā Livonijas piļu sarakstā minētais miestiņš.

6. att. Piebalgas pilsdrupas no ziemeļaustrumiem (A. Caunes foto, ap 1960. g.)

Piebalgas pils aizsargmūris plānā veido taisnstūri. Tā malu garums pēc Pauluči albuma plāna mēroga ir 23 x 26 asis, pēc M. Kaudzītes mērījumiem 80 x 60 soļu, bet pēc O. E. Šmita – 150 x 180 pēdas. Izdarot mērījumus 1999. gadā, konstatēts, ka pilsdrupu rietumu ārsiena ir 57 m un dienvidu – 49 m gara.

Mūsdienās no aizsargmūra saglabājusies tikai apakšējā daļa, kuras augstums lielākoties ir ap 3–4 m. Tagad visaugstāk paceļas dienvidu mūris, kurš vietām ir vēl skatāms ap 6 m virs zemes (7. att.). Mūrī izmantoti lieli, nepstrādāti laukakmeņi, kuru izmērs vidēji ir ap 30–50 cm, bet daži akmeņi ir krietni lielāki, platumā sasniedzot pat 1 m. Lielie akmeņi galvenokārt atrodas mūra apakšdaļā līdz 2–3 m augstumam. Augstāk izmantoti mazāki akmeņi. Atstarpes starp laukakmeņiem pildītas ar sīkiem akmeņiem un skaldītām šķembām, kā arī paretam ar kādu ķieģeļa atlūzu, kuras kopā satur cieta kaļķu java. Sīkie akmeņi izmantoti, lai veidotos līdzena virsma. Aizsargmūris celts, ārmaļā liekot lielos akmeņus, bet mūra biežumā vidus starp tiem pildīts ar bagātu kaļķu javu, kurā ievietotas arī ķieģeļu šķembas un mazāki akmeņi.

7. att. Piebalgas pilsdrupu dienvidu mūris (A. Caunes foto, ap 1960. g.)

Piebalgas pils mūru biezums salīdzinājumā ar citām Latvijas pilīm ir neliels. Austrumu ārsiena pie vārtiem ir 1,75 m bieza, līdzīgi izmēri ir arī citām sienām. Tomēr šāds biezums nav mūrim visā augstumā. Rietumu sienā pagalma pusē ap 3 m virs esošā zemes līmeņa mūris kļūst plānāks, pagalma pusē veidojot atkāpi. Iespējams, te bijis no koka celts vērgangs jeb sargeja. Tagad no sienas augšdaļas saglabājušies tikai nelieli fragmenti, tomēr šķiet, ka viens mazs izdrupums varētu norādīt par kādreiz bijušu šauru šaujamlūku.

Pils ārējā mūra stūros veidoti precīzi taisnie leņķi, izmantojot rūpīgi noskaldītas akmeņu virsmas. Šāds taisnā leņķī darināts mūrējums vislabāk saglabājies pils dienvidrietumu stūrī nepilnu 4 m augstumā (8. att.). Citos stūros gandrīz visi apskaldītie akmeņi ir izlauzti un aizvesti.

Galvenā ieeja un vārti pilij atrodas austrumu ārsienā (9. att.). Vārtu aila ir 4,7 m plata, bet tie nav sākotnējie ieejas ailas izmēri. Platums nosakāms tikai aptuveni, jo sānu malas ir izdrupušas un saglabājušās tikai nepilna pusotra metra augstumā. Līdz ar to nekas vairs neliecina par vārtu pusloka pārsedzi, kura vēl bija skatāma pirms divsimt gadiem tapušajā J. K. Broces zīmējumā.

8. att. Piebalgas pils dienvidrietumu stūra mūrējums (1998. g.)

9. att. Piebalgas pils vārtu vieta austrumu mūrī no pagalma puses (1998. g.)

Aizsargmūra pretējā – rietumu ārsienā arī atrodas izdrupis 1,75 m plats un ap 2,5 m augsts caurums – te bijusi otra ieeja, kas redzama arī 17. gs. zviedru izgatavotajā Vidzemes ceļu kartē. Diemžēl šo vārtu augstumu nevar noteikt, jo pašreiz izdrupušajā caurumā nav saglabājies ne sliexnis, ne pārsegums.

Piebalgas 17. gs. plānā no Stokholmas Kara arhīva pilij pagalmā divās malās gar dienvidu un austrumu ārsienu atzīmēti korpusi, bet plānā Pauluči albumā redzamas arī korpusu sienas un vairākas starpsienas, kas atdala telpas. Tagad tikai pie dienvidu mūra pagalma pusē vēl redzami daži akmeņi (10. att.), kuri aptuveni iezīmē kādreizējā korpusa platumu, – tas ir ap 8 m. Spriežot pēc mūra augstuma, pils dienvidu korpusš bijis divstāvu. Par to liecina arī 20. gs. sākuma fotouzņēmums, kurā dienvidu mūrim vēl redzama horizontāla sienas augšmala virs otrā stāva logailām (10. att.). Dienvidu korpusā logi ārsienā bijuši tikai otrajā stāvā, kur vēl tagad redzamas divas logailas un sekla sienas niša (11., 12. att.). Ailu malas izmūrētas ar sarkaniem ķieģeļiem. Viena logaila ir ap 1 m augsta un bijusi nepilnu metru plata. Tai saglabājusies viena mala ar ķieģeļu apšuvumu, kā arī daļa no lēzenas ķieģeļu

10. att. Piebalgas pils pagalms. Pretskatā ēkas paliekas pie dienvidu mūra
(20. gs. 20. gadu pastkarte)

11. att. Logaila Piebalgas pils dienvidu mūrī no pagalma puses (1998. g.)

12. att. Sienas niša Piebalgas pils dienvidu mūrī no pagalma puses (1998. g.)

arkas pārseguma. Otrās logailas vietā ir paliels izdrupums, tāpēc tās sākotnējais izskats un lielums vairs nav nosakāms.

Saglabātajā dienvidu mūrī nekas vairs neliecina par starpstāvu pārsegumu. Varbūt pirmo stāvu segušas horizontālas koka sijas, jo velvju pēdas nekur nav manāmas. Jādomā, ka zem dzīvojamām telpām bijis arī pagrabs. Korpusa jumts, šķiet, bijis vienslīpes ar nogāzi uz pagalma pusi. Par pils austrumu spārnu var spriest tikai pēc minētajiem 17. un 19. gs. plāniem, jo virs zemes pagalma puses siena vairs nav redzama. Tā kā austrumu mūris saglabājies tikai ap 2 m augstumā, nav nosakāms, cik stāvu bijis kādreizējam korpusam. Var vienīgi konstatēt, ka austrumu mūra vidū atradušies vārti un cauri korpusam vedusi galvenā ieeja pilī. Varbūt austrumu korpuss bijis vienkārtīgs un tajā atradušās saimniecības ēkas.

Piebalgas pils 14. gs. celta kā regulāra plānojuma aizsargceltne. Tomēr tās arhitektūrā blakus militārajām funkcijām vērā ņemts arī estētiskais iespaids un simboliskā nozīme. Pelēko laukakmeņu toņu dažādība, kas variējas no zilgani sārta līdz brūngani iedzeltenam, kopā ar gaišo javu un sarkana māla ķieģeļiem atdzīvina milzīgās, gludās sienu plaknes. Starp lielajiem, apaļajiem laukakmeņiem ieķīlētās stūrainās, skaldītās šķembas vizuāli uzirdina līdzeno mūri un piešķir tam raupju dekoratīvātāti. Pils regulārais plānojums, taisnie leņķi un masīvās sienas radīja sakārtotības un noteiktības iespaidu. Salīdzinājumā ar zemnieku mājām Piebalgas mūra pilij bija ievērojami izmēri. Pils bija arhibīskapa spēka un varenības simbols, viduslaikiem raksturīgs nocietināts vietējās pārvaldes centrs.

Par Piebalgas pils aizsargspējām spriest ir grūti, jo nav gandrīz nekādas informācijas par ienaidnieku uzbrukumiem un pils iedzīvotāju pretošanos. Pili vairākkārt okupējis ordenis, bet iespējams, ka tas noticis, iedzīvotājiem padodoties. Jādomā, ka Piebalgas pils tomēr bijusi pietiekami nocietināta uzbrukuma gadījumam, jo citādi Livonijas kara laikā krievi to nebūtu sašāvuši ar lielgabaliem.

Piebalgas pils pārstāv 14. gs. celtās Rīgas arhibīskapa saimniecības pilis, kurām raksturīgs taisnstūrainis – kvadrātam tuvas formas plānojums, kur pagalmā gar divām malām izvietoti korpusi ar dzīvojamām un saimniecības telpām. Šķiet, ka šādām pilīm nav bijušas priekšpilis, bet celtni sargājuši bieži mūri un ar ūdeni pildīts aizsarggrāvis. Līdzīgs plānojums kā Piebalgai bijis arī arhibīskapa saimniecības pilīm Smiltēnē, Gulbenē u.c., bet to drupas saglabājušās vēl mazāk vai zudušas pavisam.

Atsauces

- ¹ Latvijas Republikas arheoloģijas pieminekļi. – R., [1994]. – 35. lpp.
- ² Brotze J. C. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Wappen etc. – Bd. 7, 66 (manuskripts Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā).
- ³ Bergmann G. Geschichte von Livland, nach Bossuetischer Art entworfen. – Leipzig, 1776. – S. 12.
- ⁴ Pauluči albums (manuskripts Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā). I. sēj. (Vidzeme), 14., 15. lp.
- ⁵ Hagemester A., von. Nachrichten über die früheren und jetzigen Verhältnisse der Pebalg-schen Güter // Das Inland. – 1836. – Nr. 37. – Sp. 609–616.
- ⁶ Schmidt O. E. Album Balticum: Landschafts-, Kultur- und Reisebilder als Beiträge zur baltischen Heimatskunde. – Riga, 1907. – S. 31.
- ⁷ Lōwis of Menar K., von. Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 90, 91.
- ⁸ Kaudzīte M. Vecpiebalga. – Riga, [1926]. – (Latvijas novadi, I). – 15., 16. lpp.
- ⁹ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 252, 253.
- ¹⁰ Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes (17. un 18. gadsimtenī). – Melburna, 1986. – 42. lpp.
- ¹¹ Vanags K. Ceļvedis pa dzimto zemi: Tūristu ceļojumu maršruti Latvijā. 1. daļa: Vidzeme un Latgale. – Riga, 1937. – 74. lpp.; Plaudis A. Ceļvedis pa Latviju. – R., 1998. – 162., 167. lpp.
- ¹² Liv-, esth- und kurländisches Urkundenbuch (turpmāk – LUB) / Hrsg. von F. G. v. Bunge u.a. – Reval; Riga, 1853–1873. – II. – Nr. 661.
- ¹³ Trūps H. Katoļu baznīcas vēsture. – R., 1992. – 324. lpp.
- ¹⁴ Hagemester A., von. Nachrichten .. – Sp. 609.
- ¹⁵ Richter A., von. Geschichte der dem russischen Kaisertum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. – Riga, 1857–1858. – S. 499.
- ¹⁶ Lōwis of Menar K., von. Burgenlexikon .. – S. 90.
- ¹⁷ Sk. Pebalg vietu rādītājos grāmatās Livländische Güterurkunden (turpmāk – GU) / Hrsg. H. v. Bruiningk. – Bd. I. – Riga, 1908; Bd. II. – Riga, 1923.
- ¹⁸ LUB. – Bd. XII. – Nr. 363.
- ¹⁹ LUB. – Abt. II. – Bd. 3. – Nr. 904.
- ²⁰ LUB II. – Nr. 661.
- ²¹ LUB V. – Nr. 2505.
- ²² GU I. – Nr. 260.
- ²³ GU I. – Nr. 565.
- ²⁴ LUB. – Abt. II. – Bd. 3. – Nr. 904.

- ²⁵ GU II. – Nr. 865.
- ²⁶ GU I. – Nr. 88.
- ²⁷ *Hermannii de Wartberge. Chronicon Livoniae* / Hrsg. v. E. Strehlke. – Leipzig, 1863. – S. 99.
- ²⁸ Šterns I. Latvijas vēsture: 1290–1500. – R., 1997. – 380. lpp.
- ²⁹ Turpat. – 382. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 410. lpp.
- ³¹ Akten und Rezesse der Livländischen Ständetage / Hrsg. v. O. Stavenhagen. – R., 1907–1933. – Bd. 3. – Nr. 283.
- ³² *Löwis of Menar K., von. Burgenlexikon ..* – S. 90.
- ³³ *Bray F. G. Essai critique sur l'histoire de Livonie.* – Dorpat, 1817. – T. 1. – S. 292.
- ³⁴ *Arbusow L. Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik, 1899.* – Mitau, 1901. – S. 130.
- ³⁵ *Fabricius Dionysius. Livonicae historiae compendiosa series* / Hrsg. v. G. Bergmann, Ruien 1795 // *Scriptores rerum livonicarum.* – Riga; Leipzig, 1853. – Bd. II. – S. 471, 472.
- ³⁶ *Rusovs B. Livonijas kronika.* – Rīga, 1926. – 166. lpp.
- ³⁷ *Hagemeister A., von. Nachrichten ..* – Sp. 609.
- ³⁸ *Kaudzīte M. Vecpiebalga.* – 16. lpp.
- ³⁹ Vidzemes saimniecības vēstures avoti, 1553–1618 / Izd. A. Švābe. – Rīga, 1941. – Nr. 32. – 285. lpp.
- ⁴⁰ *Hagemeister A., von. Nachrichten ..* – Sp. 609.
- ⁴¹ Vidzemes 1638. gada arklu revīzija / Izd. E. Dunsdorfs. – Rīga, 1941. – (Latvijas vēstures avoti, 4. sēj.) – 1278. lpp.
- ⁴² *Hagemeister A., von. Nachrichten ..* – Sp. 609. Citur minēts 1596. g. – *Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes ..* – 143. lpp.
- ⁴³ *Kaudzīte M. Vecpiebalga.* – 20. lpp. Citur minēts 1690. g. – *Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes ..* – 143. lpp.
- ⁴⁴ Turpat.
- ⁴⁵ Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands. Eine Ergänzung zu den baltischen Güterurkunden / Hrsg. von Th. Schieman. – Reval, 1882.
- ⁴⁶ Turpat. – 70., 71. lpp.
- ⁴⁷ Vidzemes 1638. gada arklu revīzija. – 1278., 1279. lpp.
- ⁴⁸ *Löwis of Menar K., von. Rigas Befestigungen nach einem Plane von 1634 // Sb R 1912.* – R., 1914. – S. 144.
- ⁴⁹ *Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland.* – Abb. 173.
- ⁵⁰ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7348. f., 1. apr., 10. l., 891.–893. lp.
- ⁵¹ *Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland.* – S. 252.
- ⁵² *Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes ..* – 42. lpp.

- ⁵³ *Bergmann G.* Geschichte von Livland. – S. 12.
⁵⁴ *Brotze J. C.* Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente .. – Bd. 7, 66.
⁵⁵ *Štāls A. J. K.* Broces "Dažādu Vidzemes pieminekļu krājums". – Rīga, 1926. – IX att.
⁵⁶ *Pauluči albums, I. sēj.* (Vidzeme), 14., 15. lp.
⁵⁷ *Schmidt O. E.* Album Balticum. – Rīga, 1907. – S. 31.
⁵⁸ *Kaudzīte M.* Vecpiebalga. – 15. lpp.
⁵⁹ Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands. – S. 70.
⁶⁰ *Polis J.* Vecpiebalga // Padomju Druva. – 1987. – 11. jūl.
⁶¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 90.

Ieva Ose

ERZBISCHÖFLICHE WIRTSCHAFTSBURG PIEBALGA / PEBALG

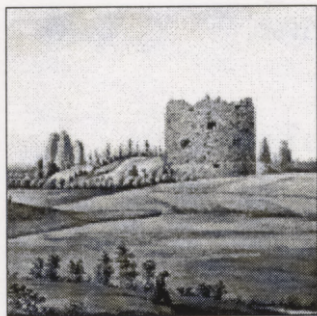
Zusammenfassung

Piebalga / Pebalg ist eine der wenigen noch erhaltenen Ruinen der Wirtschaftsburgen des Rigaer Erzbischofs. Bis jetzt wurden dort weder archäologische noch architektonische Forschungen durchgeführt, darum zeugen nur die erhaltenen Mauern sowie einige Grundrisse des 17.–19. Jh. von den ehemaligen Burgebäuden. Die Burg Pebalg wird in den Schriftquellen zum ersten Mal 1318 erwähnt und könnte kurz bevor gebaut worden sein. Hier ist ein Hoflager des Erzbischofs sowie das Zentrum des Burgbezirks gewesen. Pebalg ist eine kleinere Anlage mit rechteckigem Grundriss und keiner Vorburg gewesen. Die Burg wurde im Flachland ohne großen Wasserhindernisse gebaut – es gab nur einen künstlichen Graben, der von der Stauung des daneben fließenden Flüsschens Balga bewässert wurde. Die Fläche der Burg beträgt 57 x 49 m, ihre aus Feldsteinen errichtete Außenmauer ist etwa 3–6 m hoch und um 1,7 m dick gewesen. Ein Plan aus dem Anfang des 19. Jh. (Abb. 3) zeugt davon, dass im Hof zwei Seitenflügel gewesen sind. Durch das östliche Gebäude hat der Haupteingang geführt. Das südliche Gebäude ist zweigeschossig gewesen und hat in der Außenmauer noch Spuren von mehreren mit Ziegel gekleideten Fenstern und einer Wandnische.

1577 wurde Peبالغ von Russen beschossen und die Mauern teils vernichtet. Nach dem Untergang des Erzbistums geriet die Burg in schwedische Verwaltung. Der im 17. Jh. verfertigte Grundriss (Abb. 4) zeigt geplante Erdbastionen, die aber unrealisiert geblieben sind. Eine Inventarisierung aus dem Jahre 1688 nennt in der damals fast unbewohnten Burg folgende Gebäude: zwei hölzerne Riegen (bzw. Getreidedarren), eine Klehte (bzw. Kornkammer) und einen Fahland (bzw. Ochsenstall). Ähnliche Wirtschaftsgebäude könnten in der Burg auch im Mittelalter gewesen sein. Das gemauerte Wohnhaus an der südlichen Mauer ist vermutlich schon zerstört und verlassen gewesen, weil es in der Inventarisierung nicht mehr aufkommt. Bald darauf wurde die Burg verlassen, und im 18. Jh. stand dort schon die Ruine.

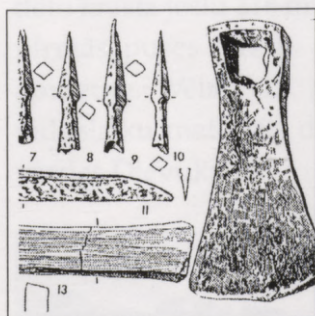
Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Burgruine Pieبالغ vom Südwesten (Foto Anfang des 20. Jh.).
- Abb. 2. Ansicht der Burgruine Pieبالغ vom Westen (von W. Tusch um 1827, aus dem Album Pauluccis).
- Abb. 3. Plan und Situationsplan der Burgruine Pieبالغ (um 1827, aus dem Album Pauluccis).
- Abb. 4. Plan der Burg Pieبالغ und ihrer geplanten Erdbastionen im 17. Jh.
- Abb. 5. Darstellung der Burg Pieبالغ auf der Karte der Wege Livlands aus dem 17. Jh.
- Abb. 6. Burgruine Pieبالغ vom Nordosten (Foto A. Caune, 1960).
- Abb. 7. Die südliche Mauer der Burgruine Pieبالغ (Foto A. Caune, 1960).
- Abb. 8. Die südwestliche Ecke der Burgruine Pieبالغ, 1998.
- Abb. 9. Stelle des Tores in der südlichen Mauer von der Hofseite, 1998.
- Abb. 10. Ansicht des Hofes der Burgruine Pieبالغ mit Ruinen der Gebäude an der südlichen Mauer (Foto der 20er Jahre des 20. Jh.).
- Abb. 11. Fensteröffnung in der südlichen Mauer von der Hofseite, 1998.
- Abb. 12. Wandnische in der südlichen Mauer von der Hofseite, 1998.

ARHIBĪSKAPA
VASAĻU
PILS
LĀVĀRDES DIEVĪKALNĀ

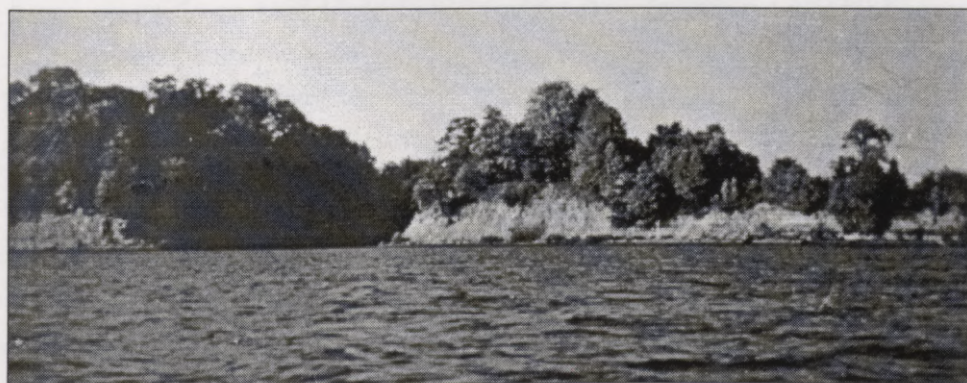
Pētījumi par arhibīskapa vasaļu pilīm

Anna Zariņa

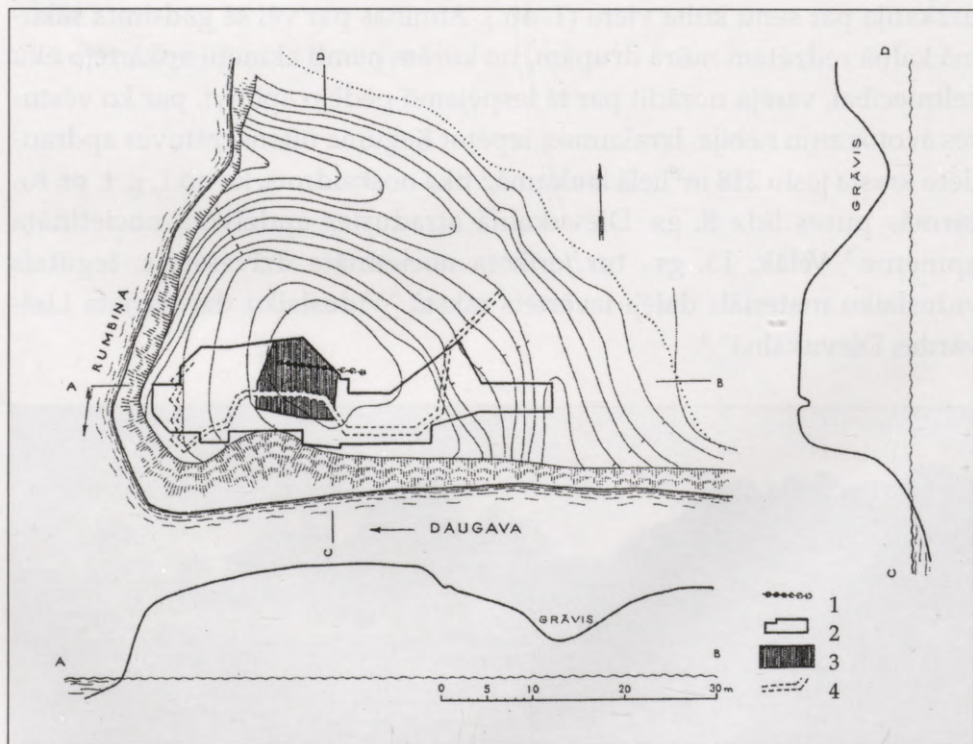
BĪSKAPA VASAĻA DZĪVESVIETA LIELVĀRDES DIEVUKALNĀ

Lielvārdes Dievukalna kā senvietas vēsturiskā nozīme pirms tur veiktajiem arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem 1977.–1980. gadā bija neskaidra. Kalnam lielvārdieši zināja vēl arī citus nosaukumus – Cepures kalns, Upurkalns, Taurētāja kalns, Karātavu kalns (nelielā izmēra dēļ), to uzskatīja par senu kulta vietu (1. att.). Atmiņas par vēl šā gadsimta sākumā kalnā redzētām mūra drupām, no kurām ņemti akmeņi apkārtējo ēku celtniecībai, varēja norādīt par tā iespējamo pēdējo apbūvi, par ko vēstures avotos ziņu nebija. Izrakumos, izpētot Ķeguma ūdenskrātuves apdraudēto krasta joslu 218 m² lielā laukumā,¹ tika noskaidrots, ka no 1. g. t. pr. Kr. pirmās puses līdz 8. gs. Dievukalnā atradusies apdzīvota nocietināta apmetne.² Vēlāk, 13. gs., tur ierīkota nocietināta dzīvesvieta. Iegūtais viduslaiku materiāls daļēji izvērtēts rakstā "Viduslaiku dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā".³

1. att. Lielvārdes Dievukalns

Par notikumiem Lielvārdē, kas 13. gs. sākumā saistīti ar vietējo iedzīvotāju pakļaušanu vācu krustnešiem, stāstīts Indriķa hronikā. Tur minēts, ka 1201. gadā, jau pirms Lielvārdes pakļaušanas, bīskaps Alberts Lielvārdi piešķir par lēni dižciltīgam vīram – Daniēlam Bannerovam,⁴ bet tikai 1205. gadā, kad, vāciešiem uzbrūkot Lielvārdei, nodedzina lībiešu pils kompleksa daļu – senpilsētu, lībieši piekāpjas, noslēdz ar vāciešiem mieru, apsolās kristīties un maksāt nodevas.⁵ 1212. gadā, kad pēc Satezeles lībiešu ierosinājuma Turaidas un Daugavas lībieši pret vāciešiem saceļas, Lielvārdes Daniēls, kas tur pārzināja fogteju, to uzziņājis, liek sagūstīt un iekalt važās Lielvārdes lībiešu vecākos un viņu pili nodedzināt.⁶ No teiktā var secināt, ka Daniēls šinī laikā jau dzīvojis Lielvārdē, iespējams – tūliņ pēc 1205. gada, kaut arī lībiešiem tad vēl bija zināma patstāvība – lībiešu pils hronikā pieminēta arī 1207. gadā.⁷

2. att. Lielvārdes Dievukalna plāns:

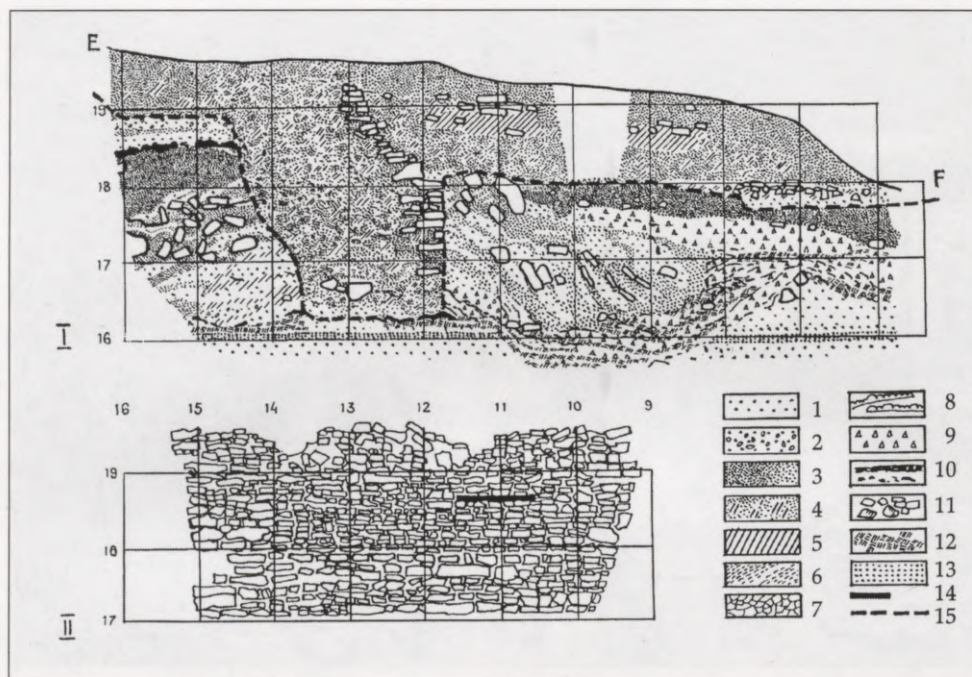
1 – mūra siena, 2 – izrakumu laukums, 3 – viduslaiku slānis, 4 – postījums

3. att. Mūra sienas virsdaļa un 3. krāsns drupas

Iespējams, ka Daniēla dzīvesvieta Lielvārdē pēc 1205. gada atradusies lībiešu pils tiešā tuvumā, Dievukalnā – izrakumos atklātajā viduslaiku mītnē.

No Lielvārdes pilskalna Dievukalnu šķir tikai Rumbiņas upītes lejtecē grava, kuru tagad piepilda Ķeguma ūdenskrātuves ūdeņi. Dievukalna plakums ir ap 400 m², tā dienvidu un rietumu pusē ir tolaik 15–20 m augstas Daugavas un Rumbiņas krasta kraujas, bet ziemeļu un austrumu pusē to lokveidā apņem 3–6 m dziļš, līdz 10 m plats viduslaikos raktais aizsarggrāvis (2. att.). To ierīkojot, pārrakts arī senais mītņu slānis kalna austrumpusē.⁸ No grāvja izmestās zemes izmantotas vaļņa veidošanai nogāzes augšmalā. Tagad grāvis daļēji aizplūdis, bet vaļņa augšējā daļa izlīdzināta kalna plakumā. Vaļņa apakšdaļas platums tagadējās augsnes līmenī norāda, ka valnis varēja būt ap 2–3 m augstāks par plakumu. No apdzīvotā plakuma puses tas bijis nostiprināts ar māliem sasaistītu ap-tēstu dolomītakmeņu sienu, kas izrakumu laikā atklāta 7 m garumā un

4. att. Griezums E-F (I – sk. 6. att.: A) un mūra siena pretskatā (II):

1 – smilts, 2 – grants, 3 – tumša zeme, 4 – jaukta mālaina zeme, 5 – jēls māls, 6 – dedzis māls, 7 – klons, 8 – klona griezumā, 9 – pelni, 10 – ogles, 11 – akmeņi, 12 – kūdra, 13 – pirmatnējā augsne, 14 – krāsns vieta, 15 – viduslaiku ierakumu robeža (tādi paši apzīmējumi arī citos attēlos). Attēlus zīmējusi E. Krastenberga

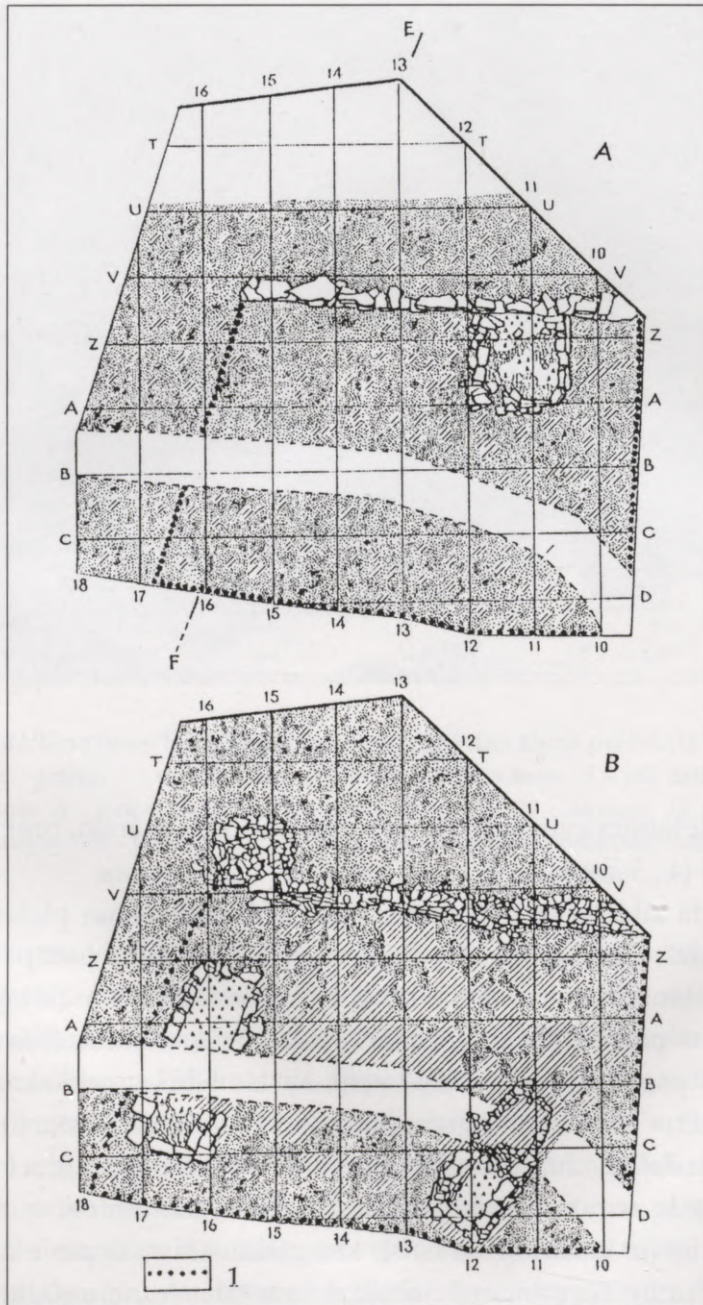
tālāk austrumu virzienā sniegusies vēl vismaz 3 m (3. att.). Šīs sienas virsējā daļa varēja būt tās drupas, ko vietējie iedzīvotāji bija saskatījuši vēl gadsimta sākumā. Sienas pamatne ierakta senajā kultūras slānī. Šim nolūkam tur izrakta ap 150 cm dziļa, tikpat plata tranšēja, kas vēlāk aizbērtā ar sajauktu zemi (4. att.). Tranšēja bijusi ierīkota senās apmetnes aizsargsienu vietā, ar ko izskaidrojami tranšējas nevajadzīgi lielie izmēri, kas radušies, norokot aizsargsienas vairākās kārtās sakritušos pārrogļotos kokus.⁹ Sienas rietumu gala nobeigums veidots no lielākām, rūpīgi sakrautām dolomīta plāksnēm. Austrumu virzienā sienas turpinājums neatklāts, vērojams, ka tas sniedzies vēl vismaz 3 m. Sienas apakšējā daļa ap 80 cm augstumā vertikāla, 50–60 cm bieza. Augstāk siena veidota, šķiet, pieslēdzoties vaļņa iekšējai nogāzei, jo ir slīpa uz ārpusi – no vienā rindā

5. att. Mūra sienas vidusdaļa

krautiem dolomīta gabaliem, gludi nolīdzinot sienas ārējo, pret plakumu vērsto pusi (4., 5. att.).

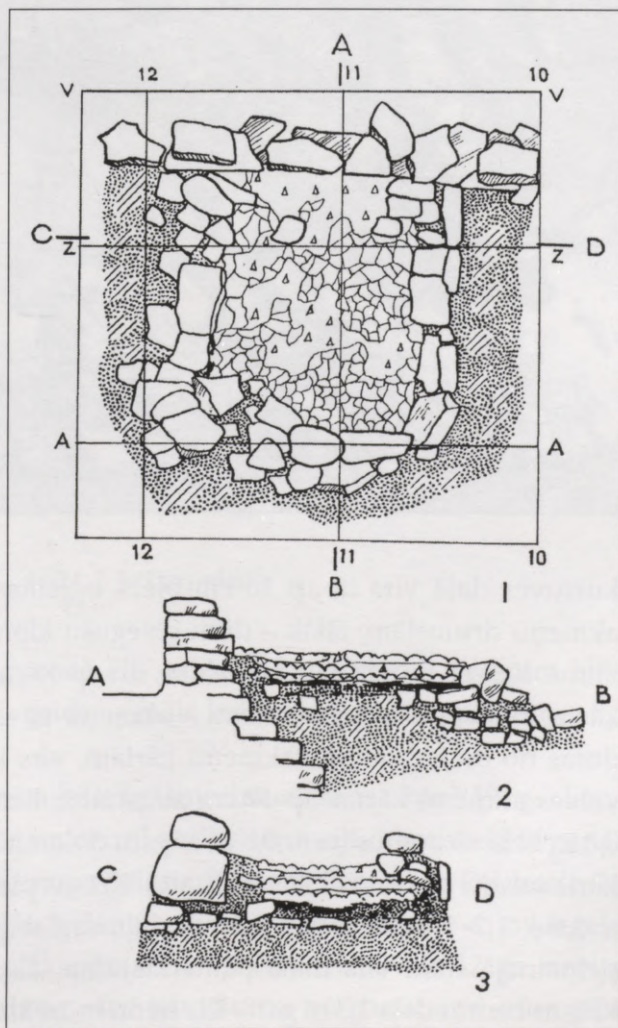
Kā rāda atklāto krāšņu paliekas, aiz dolomīta sienas plakuma pusē atradusies dzīvojamā celtnē. Tai vērojamas divas attīstības pakāpes. Celtnes aizņemtais laukums – ap 5 x 6 m, tā cieši pieslēgusies mūrētajai sienai, izmantojot to par ziemeļu puses sienu (6. att.). Trūkst celtniecības materiālu palieku no pārējām sienām, jāpieņem, ka tās bijušas no koka. Senākās celtnes grīda – blietēts mālainas zemes kuls – atradusies vienā līmenī ar sienas slīpās daļas vidu, celtnes austrumu daļā tā bijusi ap 50 cm iedziļināta zem toreizējās zemes virsmas, rietumu daļā – vienā līmenī ar to. Celtnē atradusies viena krāsns (1. krāsns), kas piebūvēta tieši pie mūra sienas (6. att.: A; 7. att.). Tās pamatnē nelielu dolomītakmeņu bruģis, ārējais loks veidots no lielākiem laukakmeņiem, pie ārējās sienas tie saglabājušies līdz trim kārtām. Krāsns ārējie izmēri – 1,4 x 1,4 m, kurtuve – 1 x 1,2 m.¹⁰ Domājams, krāsnij bijusi ar māliem saistītu laukakmeņu velve, kuras

6. att. Celtnes vieta:

1 – celtnes robeža; A – senākās celtnes vieta ar 1. krāsns pamatiem;
B – celtnes vieta pēc pārbūves ar 2. un 3. krāsns pamatiem

akmeņi, ierīkojot celtnes otro kārtu, turpat izkļiedēti. Pārbūvētajā otrās kārtas celtnē, kuras grīdas līmenis bijis 30–40 cm virs agrākās krāsns klona līmeņa, bijušas divas krāsns (2. un 3. krāsns), viena no tām tuvāk rietumu, otra – austrumu sienai (6. att.: B). Iespējams – telpa bijusi sadalīta vai pat bijušas divas atsevišķas celtnes. Konstrukcija abām krāsniem līdzīga – tās veidotas no apcirstiem dolomītakmeņiem, spraugas aizpildot ar māliem, orientētas ar kurtuvi ziemeļu daļā. Kurtuvju priekšā bijusi bedre ar apmūrētām malām. Krāsns pie austrumu sienas – 2. krāsns aizņem 2,5 x 1,1 m lielu laukumu, kurtuve – 0,5 x 0,8 m, pamatnē līdz 5 cm biezs māla klājums,

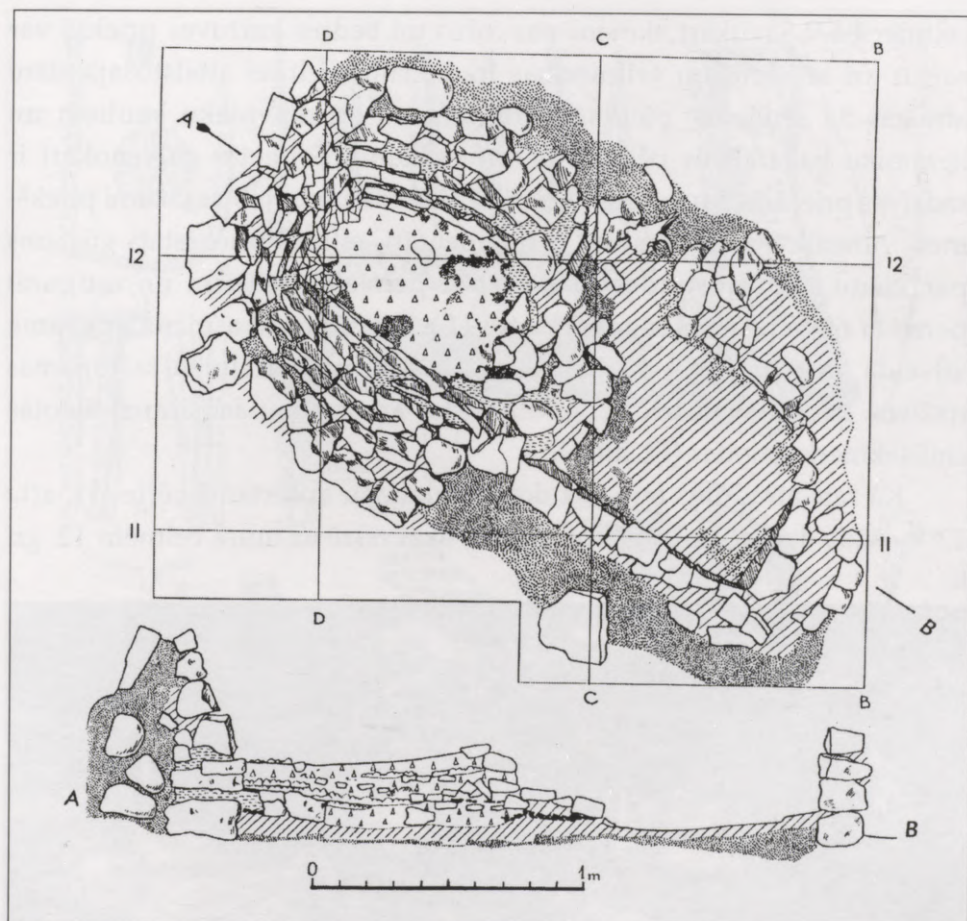

7. att. 1. krāsns plāns un griezumī

8. att. 2. krāsns drupas

kurtuves daļā virs tā ap 10 cm biezs ogļainas zemes slānis ar degušu akmeņu drumslām, tālāk – divu izdegušu klonu kārtas, kopā 20 cm biežumā. Krāsns mutes daļā klona nav, tur ap 40 cm garumā atrodas vairākas kārtas nokvēpušu laukakmeņu – akmeņu pavards. Kurtuves sienas veidotas no divām dolomītakmeņu kārtām, virs kurām saglabājušās četras velves akmeņu kārtas ap 40 cm augstumā. Bedre kurtuves priekšā 0,6 x 0,8 m liela, tā apmūrēta ar 0,5 m augstu dolomītakmeņu sienu, to apakšējā kārta saistīta ar krāsns loku (8., 9. att.). Krāsns pie rietumu sienas – 3. krāsns ir 3,0 x 1,2–1,4 m liela, kurtuves daļa saglabājusies 90 cm garumā, tās pelnainajā slānī virs māla pamatklājuma saskatāmas trīs klona kārtas. Krāsns bedres daļa 1,3 m gara. Tās sienu mūrējumā saglabājušās 6 dolomīta

9. att. 2. krāsns plāns

plākšņu kārtas 70 cm augstumā (10. att.).¹¹ Klona līmenis krāsniņim bijis apmēram vienāds ar telpas grīdas – māla kula līmeni, bedru pamatnes ap 0,2 m zemāk.

Senākās celtnes krāsns atbilst krāšņu tipam, kādas kopš 12. gs. konstatētas lībiešu dzīvesvietās un citur Latvijas teritorijā,¹² bet svešs ir paņēmiens novietot krāsni ar aizmuguri tieši pie telpas sienas, kas koka celtnēs nebija iespējams. Abu vēlāko krāšņu celtniecības paņēmiens – no ķieģeļa veidā apcirstām dolomīta plāksnēm – vietējā celtniecībā līdz 12. gs. nebija pazīstams, tāds ieviesās līdz ar vācu iebrukumu un pazīstams mūra piļu

celtniecībā.¹³ Savukārt akmens pavardus un bedres kurtuves priekšā var saistīt arī ar vietējām celtniecības tradīcijām. Celtnei atbilstošajā slānī atrastas 53 senlietas, pie kam atradumiem, arī dzīvnieku kauliem un keramiku bagātāks ir pēdējās pārbūves slānis. Senlietas galvenokārt ir sadzīves priekšmeti un darbarīki, arī vairāki ar karadarbību saistāmi priekšmeti. Atrastie 5 naži pārsvarā ir fragmentāri, pilnīgs priekšstats gūstams par vienu – kokapstrādes tipa nazi ar īlenveida iedzītņi un mugurai paralēlu rievu asmeņa sānos (11. att.: 11). Atrasto nažu asmeņa griezuma ķīļveida attiecības ir 3–4:1, kādas pēc B. Kolčina vērtējuma sastopamas nažiem, kas gatavoti pēc 12. gs.¹⁴ Atrastas arī asmeņu asināšanai lietotās smilšakmens galodas (11. att.: 13).

Kā rets atradums minama dolomītakmeņu apcērtamā cērte (11. att.: 12) – šāds darbarīks varēja parādīties tikai reizē ar mūra celtnēm 12. gs.

10. att. 3. krāsns drupas

11. att. 13. gs. sākuma slānī atrastās senlietas (VI 217: 7):

1 – važiņa (39), 2 – krelle (16), 3 – piekariņš (35), 4 – ilens (225), 5–10 – bultas (241, 217, 36, 142, 220, 38), 11 – nazis (37), 12 – cērte (242), 13 – galoda (239), 14, 15 – slēdzeņu fr. (223, 236), 16 – piesis (230), 17 – leduspiesis (243), 18 – pakava fr. (233), 19 – lauska, 20 – bronzas skārda fr. (237), 21 – trauka fr., 22 – atslēga (246), 23 – stāvķemmes fr. (33), 24 – krelle (251), 25 – cilpa (259), 26 – raga priekšmets (42), 27, 28 – trauka fr. un profili.

3–12, 14–18, 22, 25 – dzelzs; 1, 20 – bronza; 2 – stikls; 24 – dzintars; 23 – kauls;
19, 21, 27, 28 – māls

beigās – 13. gs. sākumā. Piekaramās cilindriskās slēdzenes un to atslēgas pārstāv 12.–14. gs. izplatīto atslēgu tipu (11. att.: 14, 15, 22).¹⁵ Gludā īlena (11. att.: 4) smailes garums nedaudz pārsniedz iedzītņa garumu, pēc kā to iespējams attiecināt uz 12.–13. gs., jo hronoloģiski vēlākiem, kas darināti pēc 13. gs., šīs attiecības kļūst vienādas.¹⁶ No ieročiem celtnē atrasts īlenveida loka bultas gals ar uznavu (11. att.: 5), kas uzskatāms par vietēju darinājumu,¹⁷ un piecas stopa bultas, kuru gali ar nelielām novirzēm izmēros, ar griezuma kvadrātisku, slaidu smaili ir viena tipa, kāds 12. gs beigās Latvijas teritorijā bija visizplatītākais (11. att.: 5–10).¹⁸ Arī jātnieka piesim ar segmentveida griezuma loku, plāksnesveida cilpu un valnīti pie dzelkšņa pamatnes paralēles rodamas Latvijas teritorijas 12.–13. gs. senlietās (11. att.: 16).¹⁹ Tāpat datējams arī pakava fragments ar viļņotu ārpusi un leduspieša fragments (11. att.: 17, 18). Atrastas tikai astoņas dzelzs naglas, acīmredzot celtniecībā tās maz lietotas. Neskaidra nozīme ir celtnē atrastajam raga priekšmetam ar četrstūrainā laukumīnā rūpīgi iegrieztu gludu vidusrievu (11. att.: 26). Stāvķemmes fragments ar iegrieztu slīpā krusta rotājumu (11. att.: 23) atbilst rīkam, kas lietojams vertikālos aužamos stāvos audu pielīdzināšanai. Ripas keramikas lauskas (94) pārstāv vietējos, 12.–13. gs. parastos terīnveida māla traukus ar izteiktu kakla daļu, atliektu, dažkārt ar likloci rotātu augšmalu (11. att.: 27, 28). Starp lauskām dažas pelēkmelnas, spēcīgi apdedzinātas, no lodesveida traukiem (11. att.: 21) – tām 12.–13. gs. vācu keramikas iezīmes, arī dažas agrās – 13. gs. – akmens masas trauku lauskas ar rievotu, asu virsmas faktūru (11. att.: 19),²⁰ kā arī bronzas trauku fragmenti (11. att.: 20).

Viduslaiku slānī atrastā osteoloģiskā materiāla analīze liecina, ka 64,6% dzīvnieku kaulu ir mājdzīvnieku kauli, samērā liels arī meža dzīvnieku kaulu īpatsvars.²¹ No mājdzīvnieku kauliem vienlīdz daudz atrasti liellopu un cūku, mazāk sīklopu kauli. Šāds mājdzīvnieku sastāvs vistuvāks ir Kokneses 13.–15. gs. slāņos konstatētajam, tur liellopu kaulu 39–43%, cūku – 29–30%, sīklopu – 19–25%.²²

Tabula

Dzīvnieku kauli Dievukalna viduslaiku slānī

Dzīvnieki	Kaulu skaits	Minimālais īpatņu skaits	% no īpatņu kopskaita	% no mājdzīvnieku skaita
Liellopi	255	7	22,6	35
Sīklopi	35	4	12,95	20
Zirgi	48	2	6,45	10
Cūkas	239	7	22,6	35
Aļņi	31	2	6,45	—
Brieži	18	2	6,45	—
Stirnas	2	1	3,2	—
Sumbri (?)	2	1	3,2	—
Mežacūkas	11	2	6,45	—
Ūdri	2	1	3,2	—
Bebri	14	2	6,45	—
Kopā	657	31	100,00	100
No tiem:				
mājdzīvnieki	577	20	64,6	
meža dzīvnieki	80	11	35,4	

Atradumi no celtnes slāņa datējami ar 12. gs. beigām – 13. gs. sākumu, to vairumam paralēles rodamas šā laika Piedaugavas senvietās. Tur atrastas arī dažas šā laika vietējo lībiešu rotu detaļas – piekariņš, krelles važiņa (11. att.: 1–3, 24), kas varēja būt tiklab kontaktu, kā arī karadarbības rezultāts. Uz vietējo iedzīvotāju līdzdalību celtnes ierīkošanā norāda dažas vietējās celtniecības tradīcijas.

Kopumā Dievukalnā atrastais viduslaiku arheoloģiskais materiāls, ar vācu krustnešiem un karadarbību saistītie materiāli – priekšmeti, celtniecības paņēmieni, spēcīgie nocietinājumi – apstiprina, ka 13. gs. sākumā toreiz vēl pastāvošās lībiešu pils tuvumā ierīkota nocietināta dzīvesvieta vācu krustnešu vajadzībām. Ņemot vērā hronikas ziņas, šī nocietināta dzīvesvieta uzskatāma par Lielvārdes vasaļa Daniēla Bannerova pagaidu mītni, pirms 13. gs. pirmajā pusē vai vēlāk Lielvārdes lībiešu pils vietā tika uzcelta vāciešu mūra pils.²³ Dievukalnā ierīkotās viduslaiku pagaidu

celtnes samērā maz intensīvais kultūras slānis un tās nelielie izmēri norāda, ka celtnes apdzīvota samērā neilgi. Intensīvāku apbūvi šeit kavēja arī kalna plakuma nelielie izmēri, tāpēc te varēja pastāvēt tikai pagaidu mītne līdz mūra pils pilnīgai nocietināšanai.

Daži (9) Dievukalna virskārtā atrastie 16.–17. gs. priekšmeti acīmredzot saglabājušies no Livonijas kara beigu perioda, kad notika cīņas ap Lielvārdes mūra pili. 17. gadsimta mūra pils jau bijusi drupās.²⁴

Atradumi Dievukalna 13. gs. slānī

Latvijas vēstures institūta 217. kolekcija. Sarakstā priekšmetu izmēri doti milimetros (g – garums, p – platums, b – biezums, d – diametrs), fr. – fragments, br. – bronza, dz. – dzelzs, sm. – smilšakmens.

1 – dz. naža fr. (g – 60, p – 11); 2 – sm. galodas fr. (g – 33, p – 30, b – 22); 5 – sm. galodas fr. (g – 33, p – 30, b – 15); bez nr. – dz. nagla (g – 87); 16 – stikla krelle (11. att.: 2); 32 – dz. nagla (g – 42); 33 – kaula stāvķemmes fr. (11. att.: 23); 34 – sm. galodas fr. (g – 90, p – 28); 35 – sudraba piekars (11. att.: 3); 36 – dz. stopa bulta (11. att.: 6); 37 – dz. nazis (11. att.: 11); 38 – dz. stopa bulta (11. att.: 9); 39 – br. važiņas fr. (11. att.: 1); 42 – raga priekšmets (11. att.: 26); 48 – dz. nagla (g – 40); 50 – dz. īlena fr. (g – 62); 77 – sm. galodas fr. (g – 60, p – 40); 139 – br. skārda fr. (g – 50, p – 28); 142 – dz. stopa bulta (11. att.: 7); 173 – dz. nagla (g – 28); 198 – dz. stieniša ar atliektiem galiem fr. (g – 110); 217 – dz. stopa bulta (11. att.: 5); 218 – dz. apkalums, deformēts fr. (g – 113, p – 15–40); 219 – dz. apkaluma fr. (g – 100, p – 5–17); 220 – dz. stopa bulta (11. att.: 8); 221 – dz. naža fr. (g – 100, p – 15); 222 – dz. nagla (g – 68); 223 – dz. slēdzenes fr. (11. att.: 14); 224 – dz. priekšmeta fr. (g – 38, p – 7); 225 – dz. īlens (11. att.: 4); 226 – dz. naža fr. (g – 99, p – 19); 227 – dz. naža fr. (g – 57, p – 15); 229 – dz. sloksnes fr. (g – 63, p – 21); 230 – dz. piesis (11. att.: 16); 231 – dz. atslēgas fr. (g – 58); 232 – dz. makšķeres āķa fr. (g – 20); 233 – dz. pakava fr. (11. att.: 18); 234 – dz. cilpas fr. (g – 75); bez nr. – br. skārda fr. (g – 37, p – 30); 236 – dz. slēdzenes fr. (11. att.: 15); 237 – br. skārda fr. (11. att.: 20); 238 – divi br. skārda fr. (g – 80, p – 60; g – 60, p – 40); 239 – sm. galoda (11. att.: 13); 240 – dz. priekšmeta fr. (g – 95); 241 – dz. loka bulta (11. att.: 5); 242 – dz. cērte (11. att.: 12); 243 – dz. leduspieša fr. (11. att.: 17); 246 – dz. atslēga (11. att.: 22);

248 – divas dz. naglas (g – 70, 80); 251 – dzintara krelle (11. att.: 24); 259 – dz. cilpa (11. att.: 25); 325 – dz. naža fr. (g – 68, p – 22).

Virskārtā atrastie 16.–17. gs. priekšmeti

6 – dz. sprādze (g – 60, p – 40); 21 – svina lodīte (d – 14); 31 – dz. lode (d – 76); 41 – dz. sprādze (g – 34, p – 25); 47 – br. nagla (g – 18); 137 – svina lodīte (d – 12–14); 179 – dz. lode (d – 70); 247 – kaula poga (d – 24); 263 – dz. uzgalis (g – 190).

Atsauces

- ¹ Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1977. g. // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem (turpm. – Mat.) – R., 1978. – 94.–98. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1978. g. // Mat. 1978. – R., 1979. – 97.–100. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdē 1979. g. // Mat. 1979. – R., 1980. – 118.–121. lpp.; Zariņa A. Izrakumi Lielvārdes pilskalnā 1980. g. // Mat. 1980. – R., 1981. – 158.–163. lpp.
- ² Zariņa A. Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. – 1982. – Nr. 5. – 58., 59. lpp.; Zariņa A. Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. – 1982. – Nr. 7. – 46.–64. lpp.
- ³ Zariņa A. Viduslaiku dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. – 1983. – Nr. 4. – 20.–32. lpp.
- ⁴ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – R., 1993. – V, 1.
- ⁵ Turpat. – IX, 8; X, 13, 362. lpp.
- ⁶ Turpat. – XVI, 3.
- ⁷ Turpat. – X, 5, 362. lpp.
- ⁸ Zariņa A. Celtniecība nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā. – 3. att.: 1., 60. lpp.
- ⁹ Turpat. – 5., 6. att.
- ¹⁰ Zariņa A. Viduslaiku apmetne Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. – 1983. – Nr. 5. – 24. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 11. att.
- ¹² Šnore E. Asotes pilskalna krāsnis // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – R., 1957. – 1. laid. – 10., 11. lpp.; Zariņa A. Salaspils Laukskolas krāsnis // AE. – R., 1978. – 12. laid. – 82.–86. lpp.
- ¹³ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – R., 1980. – 71. lpp.

- ¹⁴ Колчин В. А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1959. – № 65. – С. 48.
- ¹⁵ Turpat. – 82. lpp., 65.: 3. att.
- ¹⁶ Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. – R., 1977. – 78. lpp.
- ¹⁷ Latvijas PSR arheoloģija. – R., 1974. – 244. lpp., 55. tab.: 1.
- ¹⁸ Turpat. – 304. lpp., 79. tab.: 12.
- ¹⁹ Turpat. – 244. lpp., 55. tab.: 21.
- ²⁰ Knorr H. Die slawische Keramik zwisches Elbe und Oder. – Leipzig, 1937. – S. 189–191, Abb. 152; Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – 85. lpp.
- ²¹ Dzīvnieku kaulus noteikusi biol. zin. kand. V. Daņilčenko.
- ²² Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. – 90. lpp.
- ²³ Latvijas PSR arheoloģija. – 287. lpp.; Indriķa hronika. – 354. lpp.
- ²⁴ Löwis of Menar K., von. Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 78.

Anna Zariņa

WOHNORT DES VASSALLEN DES BISCHOFS AUF DIEVUKALNS IN LIELVĀRDE / LENNEWARDEN

Zusammenfassung

1977–1980 wurde während der archäologischen Ausgrabungen auf dem Berg Dievukalns in Lielvārde / Lennewarden festgestellt, dass dort eine befestigte Siedlung von der 1. Hälfte des 1. Jt. v. Chr. bis zum 8. Jh. sowie ein befestigter Wohnort am Anfang des 13. Jh. existiert hat. Dievukalns ist durch eine Schlucht des Flüsschens Rumbiņa vom nebenliegenden Burgberg Lielvārde / Lennewarden abgetrennt worden (Abb. 1, 2). Die steilen Ufer des Flüsschens und der Daugava haben Dievukalns von der Süd- und Westseite geschützt, aber an seiner Nord- und Ostseite wurde ein bis zu 10 m breiter und 3–6 m tiefer Graben gezogen.

Der Abhang des Walles auf Dievukalns wurde mit einer Mauer aus Dolomit in Lehmörtel befestigt. Diese Mauer wurde in der Länge von 7 m freigelegt (Abb. 3, 4). Es wurde festgestellt, dass ihre Fundamente vertikal gelegt wurden und 50 cm dick gewesen sind. Ihre Baugrube, die 1,5 m breit und ebenso tief war, wurde an Stelle einer vernichteten älteren überkohlten Schutzwand errichtet. Die

nach außen schräge Fortsetzung der Mauer hat sich vermutlich an den Abhang des Walles angeschlossen (Abb. 4, 5). An der Mauer wurde der untere Teil eines etwa 6 x 7 m grossen Gebäudes freigelegt. Seine anderen drei Wände haben sich fast nicht erhalten, weil sie vermutlich aus Holz gewesen sind. Man hat in diesem Gebäude zwei Wohnschichten festgestellt. In der ältesten Wohnschicht befand sich ein Ofen mit einem Gewölbe aus Feldsteinen. Der Ofen war mit einer Seite an die Mauer angebaut (Abb. 6: A, 7).

Die zweite Wohnschicht befand sich bis zu 40 cm über der älteren Schicht. Hier wurden zwei Öfen festgestellt – vielleicht jeder in einem gesonderten Raum oder sogar in einem gesonderten Gebäude (Abb. 6: B). Die Öfen wurden aus behauenen Dolomit in Lehmörtel gebildet, vor den Öfen sind Gruben mit ausgemauerten Wänden gewesen (Abb. 8–10). Die Funde aus diesem Gebäude sind mit dem Anfang des 13. Jh. zu datieren (Abb. 11).

Die starken Befestigungen des Wohnortes und ein Teil der Funde haben auf Verbindung mit den deutschen Kreuzrittern sowie Kriegereignisse hingewiesen. Also wurde bereits am Anfang des 13. Jh. ein befestigter Wohnort für deutsche Kreuzritter in der Nähe der damals noch existierenden Holzburg der Liven gebildet. Auf Grund der Nachrichten aus der Heinrich's Livländischen Chronik kann man den Wohnort auf Dievukalns für eine zeitweilige Unterkunft Daniel von Bannerows, eines Vassallen des Bischofs, halten. Er hat seine Lehnrechte 1201 erhalten und hat vermutlich auf Dievukalns gewohnt, bevor in der 1. Hälfte des 13. Jh. oder später daneben an Stelle der livischen Holzburg die deutsche Steinburg errichtet wurde.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Ansicht des Dievukalns in Lielvārde.
- Abb. 2. Grundriss der archäologischen Ausgrabungen auf Dievukalns in Lielvārde.
- Abb. 3. Oberteil der Steinmauer und Überbleibsel des 3. Ofens.
- Abb. 4. Schnitt des Ofens vor der Steinmauer.
- Abb. 5. Der mittlere Teil der Steinmauer.
- Abb. 6. Standort des freigelegten Gebäudes.
- Abb. 7. Grundriss und Schnitte des 1. Ofens.
- Abb. 8. Überbleibsel des 2. Ofens.
- Abb. 9. Grundriss des 2. Ofens.
- Abb. 10. Überbleibsel des 3. Ofens.
- Abb. 11. Altertümer aus der Schicht vom Anfang des 13. Jh.

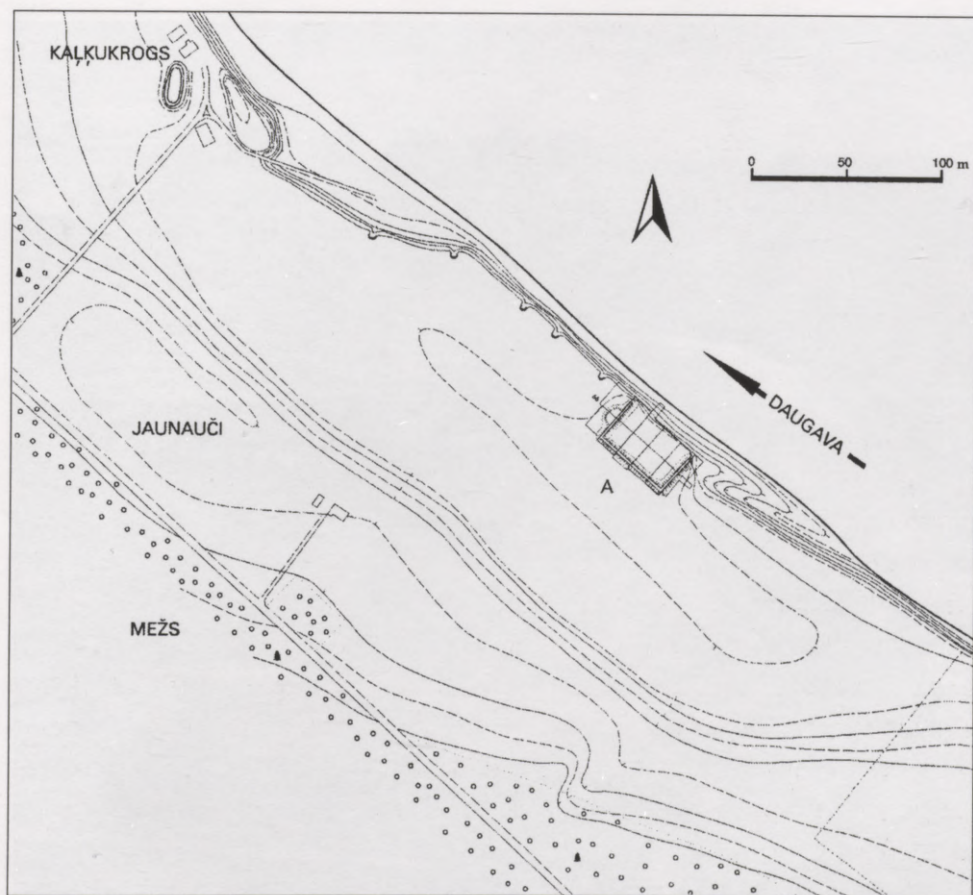
Māris Atgāzis

VECDOLES PILS NOCIETINĀJUMI UN APBŪVE

Vecdoles pils atrodas Doles salas ziemeļaustrumu krastā, pie Daugavas ziemeļu atzarojuma, kuru sauca par Dziļo Daugavu. Pēc pašreizējā administratīvā iedalījuma tā ietilpst Rīgas rajona Ķekavas pagastā. Kad 1966. gadā veica arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Doles salā, Vecdole skaitījās Katlakalna ciema padomes teritorijā, vēlāk 80. gados – Salaspils ciemā, 90. gadu sākumā – Salaspils pagastā.¹ Taču iepriekš, Latvijas brīvvalsts gados,² cariskās Krievijas laikā³ un jau agrāk – no 13. gs., Doles sala piederēja Doles draudzei⁴ un Doles pagastam. Kā to redzēsīm turpmāk, Vecdoles pilij ir cieša saistība gan ar pils īpašnieka vārdu, gan Doles salas, draudzes un pagasta nosaukumu. Doles salas un Vecdoles likteņos ir daudz kopīga ar seno Rīgu.

Doles sala pirms Rīgas HES izbūves bija līdz 9 km gara un ap 2,5 km plata. To šķērsām aptuveni līdzīgās daļās sadalīja Daugavas plūdus jau senatnē izrauta ieleja jeb caurteka, saukta Lebjava. Vecdoles pils atrodas uz ZR no Lebjavas, ap 1,7 km uz D no Ķivutkalna – nocietinātas bronzas laikmeta apmetnes un kapulauka.⁵ Ķivutkalnu, tāpat kā līdzās esošo Zirņu salu, tagad sedz Rīgas HES ūdeņi. Vecdoles pils vieta šodien palikusi apmēram 2 km leļpus jaunuzceltā HES aizsprosta un situēta starp Bēču, Dzelmju (agrāk Pulku), Jaunauču un Auču (bij. Kaļķukrogs) mājām (1. att.). Pils atrodas iepretim Ķērsēkliša (Šķērsēkliša) augšgalam, tieši pie Doles rumbas krācēm. Šajā vietā senatnē bijis brasls – izdevīga Daugavas pārejas vieta.

Vecdoles pils vācu arheoloģiskajā literatūrā sastopama ar nosaukumu *Alt-Dahlen* vai arī kā Doles pirmā pils – *Erste Burg Dahlen*. Latviskais nosaukums Vecdole, kas attiecas uz aplūkojamo pilsvietu, tautā 1966. gadā

1. att. Vecdoles pils situācijas plāns. Nepārtrauktas horizontāles vilktas pa 1 metru. Uzņēmumu veicis 1966. gada oktobrī A. Caune

vairs nebija saklaušināms. To sauca Pilskalniņš, Pilskalns jeb Mazais pilskalns atšķirībā no tuvumā esošā, izmēros daudz lielākā Ķivutkalna pilskalna. Pirms Pirmā pasaules kara Vecdoles pilsvietu vēl dažkārt esot dēvējuši par Kaļķu kalniņu.

Dabā pilsvieta iezīmējās kā ar velēnu apaudzis paaugstinājums, kurš aizņēma apmēram 60 x 25 m lielu taisnstūrveida laukumu un vidusdaļā tikai nedaudz (par 20–40 cm) pacēlās pār apkārtējo lauku. Toties DA un DR pusē to apņēma 1,0–1,20 m augsts "valnis" – apmilzusi un ar velēnu apaugusi pils ārējā mūra vieta. Pils ZR gals – eventuālā torņa vieta pār apkārtni paceļas apmēram par 2,5 m (2., 3. att.). ZA pusē pret Daugavu

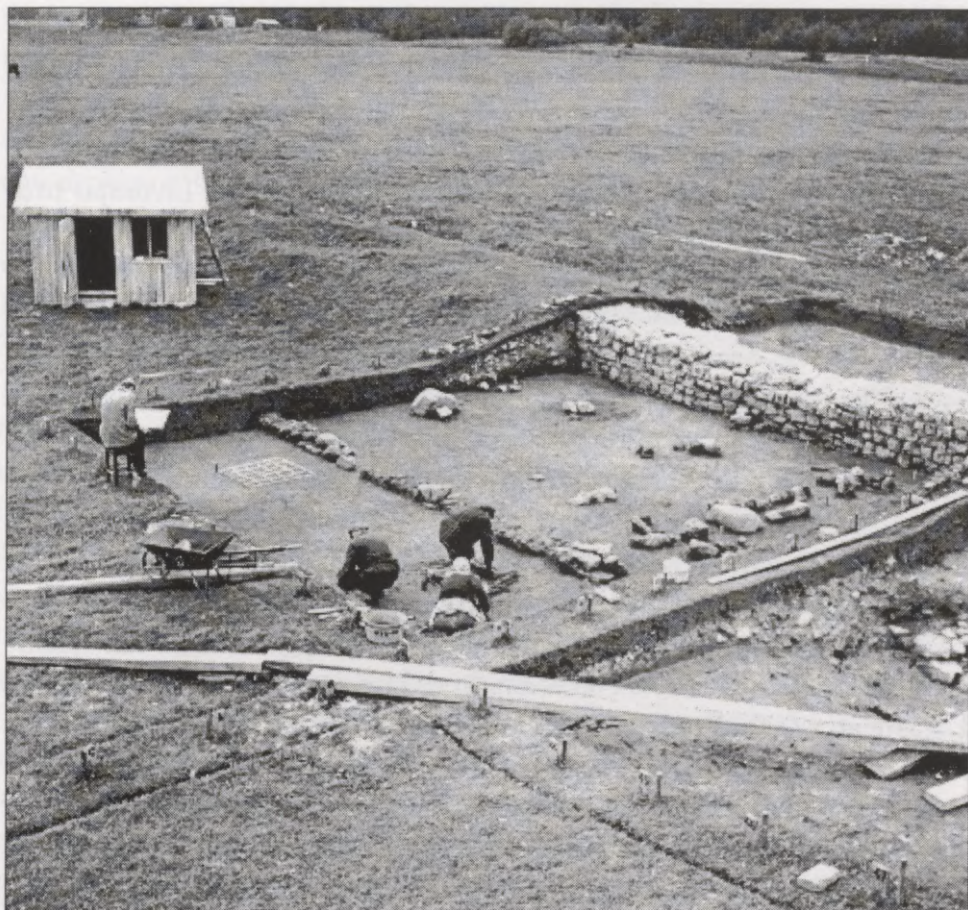

2. att. Vecdoles pils.

Priekšplānā saimniecības ēka (V laukums, 2. kārtā). II laukumā sākas dzīvojamās ēkas pagraba un pils otrā torņa atsegšana. Aizmugurē – Kaļķukrogs (Auči). No DA

mūra vieta nebija samanāma, jo tas jau senatnē ir nobrucis upē. Vecākās paaudzes ļaudis stāstīja, ka Pilskalniņš nogruvis pavasara palu un ledus iešanas rezultātā, sevišķi pirms Ķeguma spēkstacijas izbūves. Tādēļ pilsvietas DA stūrī, aptuveni tajā līmenī, kur beidzas smilšainā zeme un sākas dolomīta slānis, upes krastā izveidojusies maza terasīte.

Par izrakumiem Vecdolē pirms 20. gs. 60. gadiem publicētu ziņu trūkst. Nav pilsvietā konstatējamas arī lielāku rakumu pēdas. Taču jāņem vērā Pieminekļu valdes līdzstrādnieka gleznotāja un Latvijas Vēstures muzeja darbinieka Arveda Gusāra no vietējiem iedzīvotājiem 30. gados ievāktās

3. att. Vecdoles pils.

Darba aina V izrakumu laukumā (2. kārta). Līdztekus aizsargmūrim – saimniecības ēkas pamati. No ZZR

ziņas, ka 19. gs. 90. gadu beigās vācieši vienu dienu izdarījuši nelielu rakumu. Tajā pašā vai nākamajā dienā it kā esot rakts arī 2 km attāļajā Ķivutkalnā. Iespējams, ka šis pārbaudes rakums varētu būt noticis tajā laikā, kad A. Buholcs izdarīja arheoloģiskos izrakumus Mārtiņsalas pilī (1897. vai 1899. gadā).

Senākais rakstītais vēstures avots – 1226. gada dokuments par Vecdoles pili pirmo reizi publicēts jau 1844. gadā. Plašāk pazīstami un pilnīgāki dokumenti par Doli atrodami Frīdriha Georga fon Bunges 1853. gadā izdotā Livonijai veltītā senrakstu krājuma 1. sējumā.⁶ Šos dokumentus līdz ar

pamatīgiem, jaunlaiku prasībām atbilstošiem komentāriem Vidzemes muižu vēstures avotu izdevumā 1908. gadā publicējis H. Bruinings un M. Bušs.⁷

Vecdole jau pirms šo avotu publicēšanas minēta dažādos Livonijas vēstures apcerējumos – galvenokārt sakarā ar šīs pils īpašnieku maiņu. Pils vieta un veids nav tuvāk raksturots. F. Niēnstede savā Livonijas hronikā, kura sarakstīta 17. gs. sākumā un notikumu attēlojumā sniedzas līdz 1609. gadam, aprakstot pirmo Livonijas bīskapu darbību, piebilst: “Teic, ka bīskaps Alberts ir izbūvējis arī Doles pili.”⁸ Magdeburgā 1753. gadā iznākušajā J. G. Arndta hronikā pieminēta Vecdoles pils un tās zemju atdošana Rīgas pilsētas lietošanā kopš 1226. gada 1. jūnija, bet tās agrākais īpašnieks Doles Jānis dēvēts par Rīgas pilsoņiem it kā agrāk piederējušās zemes nolaupītāju. J. G. Arndta dotajā Livonijas piļu uzskaitījumā Vecdoles pils (*Dahlen auf einem Holme der Düna*) celšana piedēvēta bīskapam Meinhardam, gan neminot gadu; par pils īpašnieku uzskatīts Rīgas domkapituls.⁹ Avotu kritika J. G. Arndta minētos datus neapstiprina. Pēc Indriķa hronikas vēstījuma, Meinards cēlis pirmo vācu pili un baznīcu Ikšķilē 1185. gadā, bet otro – Salā (Vecsalaspilī) nākamajā gadā. Ir pamats domāt, ka J. Arndta darbā Vecdoles pils sajaukta ar Vecsalaspili (Mārtiņsalu), kura, tāpat kā Vecdole, atrodas uz salas. Dole (*Dahlen*) kā pirmsvācu periodā pastāvējusi pils (*Schloss*) atzīmēta A. Rihtera kartē, kas publicēta 1858. gadā Rīgā, un Leipcigā iznākušajā Livonijas vēsturē.¹⁰ Tās pastāvēšanas sākumu, līdzīgi kā Salā (*Holme*) un Ikšķilē būvētām pilīm, A. Rihters attiecina uz 1192. gadu. Ar to pašu laiku datētas arī vācu mūra pilis Ikšķilē un Salaspilī (*Kirchholm*). A. Rihters piļu izplatības karti sagatavojis pēc tolaik pieejamām hronikām un dokumentiem, izmantojot 1555. gadā sastādīto un jau agrāk (Bunges arhīva VI sējumā) publicēto Latvijas piļu reģistru. 1837. gadā iznākušajā Livonijas piļu uzskaitījumā tā autors A. Lēviss par Doles pils datējumu bijis piesardzīgāks.¹¹

Pirmais pētnieks, kurš plašāk apskata un apkopo rakstīto avotu ziņas par Doles pilīm, ir Karls Lēviss of Menārs (1855–1930) – Vidzemes bruņniecības bibliotēkas pārzinis, piļu pētnieks un arheologs.¹² Avīzē “*Düna-Zeitung*” 1904. gadā viņš publicējis rakstu “Divas Daugavas salas”, kura pirmā daļa veltīta Mārtiņsalai, bet otrā – Doles salai. 1910. gadā papildināti šie materiāli ievietoti atsevišķā tūristiem domātā izdevumā.¹³ 1922. gadā K. Lēviss of Menārs savā Livonijas piļu vārdnīcā devis arī galvenās avotu

un literatūras norādes par Vecdoles pili.¹⁴ Vārdnīcā publicētajā fotoattēlā redzam, kāda izskatījies Vecdoles pilsvieta gadsimta sākumā.

Par Vecdoles pils vēstures jautājumiem un tās īpašniekiem rakstīts arī 1904. gadā iznākušajā Latviešu konversācijas vārdnīcā. Raksta autors nav droši nosakāms, tas varētu būt Aleksandrs Vēbers vai Matiss Siliņš.¹⁵

Mūsu gadsimta 30. gados sarakstītajā populārzinātniskajā un tūristu vajadzībām domātajā literatūrā vairākkārt pieminētas Doles pils un pārstāstīta Doles salas vēsture. Šīs ziņas ņemtas galvenokārt no K. Lēvisa of Menāra publikācijām.¹⁶

Livonijas perioda pilsdrupām Latvijas Republikas laikā īpaša uzmanība netika pievērsta, tādēļ aizsargājamo pieminekļu sarakstā Vecdole iekļauta netika. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas materiāli par Doles pagasta senvietām liecina, ka 1931. gada jūnija sākumā, pārbaudot ziņas par skanstes vietu Dziļā Daugavā – Šķērsta salā (līdzās Šķērsēklim), kas situēta iepretim Kaļķukrogam, Pieminekļu valdes līdzstrādnieki – toreizējie Mākslas akadēmijas studenti Arveds Gusārs un Jānis Danovskis fotografējuši arī Pilskalniņu – Vecdoles pilsvietu.

Pieminekļu valdes uzdevumā Vecdoles pilsvietu 1942. gada 6. septembrī atkārtoti apmeklējis arī toreizējais tās darbinieks Kārlis Rozītis. Viņš savā ziņojumā rakstīja, ka pils pamatu vieta aizmilzusi ar zemi, bet pagalma vidū ierīkots tūrisms, kurā iesēta labība. "Ļaudis tomēr zina, ka te sena mūra pils vieta."

Sabiedrības uzmanību senajām pilīm no jauna pievērsa igauņu mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse 1942. gadā ar grāmatu par Igaunijas un Latvijas pilīm. Tajā autors sniedz arī datus par Vecdoli, apskatot to nodaļā par vasaļu pilīm.¹⁷ Viņš grāmatā iekļāvis kādu agrāk Vecdoles vēstures skaidrošanai neizmantoju avotu – 1829. gadā Doles salā izdarītu Kārļa Ungerna-Šternberga zīmējumu. Attēlā redzamais no kaļķakmeņu plāksnēm būvētais pils sienu mūrējums, ķieģeļu velves un durvju arkas A. Tūlsem ļauj runāt par agru, tātad uz 13. gs. sākumu attiecināmu būvniecības veidu. Viņš pieņem, ka Vecdole pieskaitāma torņveida pilīm, un domā, ka pēc 1298. gada tā vairs nav atjaunota.

Pēckara gados Vecdoles pils aizsardzības stāvoklis pārbaudīts 1947. un 1952. gadā. Muzeja (tolaik LPSR Centrālais Valsts vēstures muzejs) pieminekļu uzskaites daļas darbinieki Vecdoles pili uzmērojuši 1947. gada

5. jūnijā. Cik var spriest pēc A. Gusāra dotā pieminekļa apraksta un pievienotā attēla, tas ir pusinstrumentāls Vecdoles pils uzmērojums, kurā interesi rada blakus pilij Daugavā iezīmētā rumbas krāces vieta. Dabā šīs krāces labi saskatāma tikai vasarā zema ūdens līmeņa periodā. Pilsvieta, pēc A. Gusāra aprēķina, paceļas 10 m virs Daugavas līmeņa. Paaugstinātajā pils ZR daļā bijušas vērojamas dažas Otrā pasaules kara ierakumu bedres. Brīvais pils pagalma viducis ap 15 x 20 m platībā apstrādāts un izmantots ģimenes dārziņiem. Kopš 1952. gada 28. augusta ar Rīgas rajona izpildkomitejas lēmumu nr. 352 Doles ciema padomes teritorijā atrodošās Vecdoles pils ņemta valsts aizsardzībā. Aizsargājamās platības izmēri 45 x 60 m.

Vecdole no jauna uzmanību saistīja, sākoties Rīgas hidroelektrostacijas celtniecībai. Saskaņā ar projektu Dziļās Daugavas krastu Doles salas pusē pie Vecdoles bija paredzēts iztaisnot un nostiprināt. Bija nepieciešams steidzamības kārtā izdarīt arheoloģiskos izrakumus, kurus no 1966. līdz 1968. gadam veica toreizējās Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta ekspedīcija Māra Atgāža vadībā. Ikgadējie izrakumu rezultāti īsi publicēti zinātnisko atskaišu ziņojumos.¹⁸ Vecdoles pils situācijas plānu 1966. gada oktobrī uzmēroja Andris Caune.

Rakstot par Latvijas 13.–14. gs. senvēstures vispārējām problēmām kolektīvajā pētījumā "Latvijas PSR arheoloģija", nelielu Vecdoles pils apskatu, izmantojot 1966.–1968. gada izrakumu materiālus, devis Ē. Mugarēvičs.¹⁹

Daugavas lejteces reģiona mūra piļu celtniecības sākumi, attīstības vēsture 12.–16. gadsimtā un tā politiskie, saimnieciskie, kultūras aspekti apcerēti 1996. gadā A. Caunes rakstā, kurā parādīti apstākļi, kādos pirmie nozīmīgākie mūra nocietinājumi radās Ikšķilē, Vecsalaspilī (Mārtiņsalā), Vecdolē, Rīgā un Daugavgrīvā.²⁰ Pēc 1966.–1968. gada izrakumu materiāliem A. Caune devis arī Vecdoles pils izrakumos atsegto nocietinājumu un apbūves shematisku kopplānu, tajā uzskatāmi atspoguļojot divus galvenos celtniecības posmus, kā arī parādot ceļa vietu – uzbrauktuvi no Daugavas krasta pa slīpo nogāzi uz pils vārtiem tās DA galā (21. att.).

Par Vecdoles pirmo īpašnieku – Dolenu dzimtas izcelsmi un etnisko piederību savas domas izteicis Aleksandrs Jansons rakstā par vietvārdiem Rīgas HES apkārtnē.²¹ Pirms pievēršamies Vecdoles izrakumos iegūtajām liecībām, nepieciešams īss kopsavilkums par to, kas no rakstu avotiem zināms par Vecdoli.

Livonijas periodā Doles salā pastāvējušas divas mūra pils, kas sauktas līdzīgi – par Doles pilīm. Pirmā apzīmēta pēc tās īpašnieku, bet otrā – pēc Doles salas vārda. Tās nav vienlaicīgi, bet hronoloģiski secīgi celtas pils. Pirmā celta 13. gs. sākumā un atradusies Doles salas ZA pusē. Kādā 1355. gada dokumentā tā gan īpašuma tiesiskā, vēsturiskā nozīmē dēvēta arī par Jāņa pirmo Doles pili (*Johannes primo castrum Dolen*). 19. gs. 2. puses literatūrā tās apzīmēšanai sāk lietot nosaukumu Vecdole – *Alt-Dahlen*. Otrā mūra pils celta 14. gadsimtā. To dēvē vai nu vienkārši par *Dolen*, vai arī *Zweite Burg Dolen*. Šī pils atrodas Doles salas kreisajā krastā, 2 km uz DR no Vecdoles, bijušās Doles muižas vietā.

Bīskapa Alberta vasalim Doles Jānim (*Johannes de Dolen*) piederošo Doles pili (*castrum de Dolen*) pirmo reizi piemin 1226. gada 23. maijā Daugavgrīvā sastādīts dokuments. No tā var secināt, ka pāvesta legāts – Modenas bīskaps Viļums – tiesības uz Doles pili bruņiniekam Doles Jānim atņēma, jo pēdējais, par spīti savam zvērestam un vairākkārtīgam baznīcas nolādējumam, patvaļīgi un atkārtoti rikojis karagājienus uz Viriju (Viru) Ziemeļgaunijā, kas tajā laikā jau pieder pāvesta misijas valstij. Ir zināms, ka Doles Jānis Ziemeļgaunijā patvaļīgi ieguvis zemes īpašumus. Pāvesta legāts Doles pili un zemi Ķēniņsalā, kas ir agrākais Doles salas nosaukums, piešķīra Rīgas pilsētai. Svarīgs ir fakts, ka Modenas bīskaps Viļums ziņo Rīgas namniekiem, ka uz šo laupītāju, t.i., Doles Jāni, nav attiecināms viņa (t.i., pāvesta legāta) 1226. gada 15. marta lēmums par īpašuma tiesību piešķiršanu visiem Rīgas pilsētas novada vecsaimniekiem. Par sodu Doles pils un citi Doles Jāņa īpašumi ar visām tiesībām pāriet Rīgas pilsētai. Par šo pārkāpumu Doles Jānis spiests savu dienestu pārtraukt arī Tērbatas un Viru novadā. Tādējādi viņš it kā saņem dubultsodu.

Ja neminam stratēģisko nozīmi, kāda bija Doles pilij, liekas, galvenais iemesls sūdzībām, kas vērstas pret Doles Jāni, bija zemes, kas viņam piederēja un kuras apsaimniekot kāroja Rīgas pilsoņi, domkungi un ordeņbrāļi. 1211. gadā trešo daļu Ķēniņsalas jau bija formāli dabūjis Zobenbrāļu ordenis. 1248. gadā bīskaps Nikolajs dāvināja Lielo salu Rīgas pilsētai. Arhibīskaps Alberts Zuerbērs šo dāvinājumu neapstiprināja, rezervējot salu sev un 1259. gadā to iegūstot pirkšanas ceļā.

Doles salas bijušais īpašnieks – varenā vasaļu Dolenu dzimta, neraugoties uz nelabvēlīgiem politiskiem apstākļiem, neatkāpās no savas pils

un salas, līdz 1276. gadā arhibīskaps Johans I no Lūnas ir spiests no jauna atzīt Dolenu tiesības uz Doles pili un Puteleni (vēlākās Misas muižas apkārtnē, Upmalē, Austrumzemgalē). Tomēr par Doles pils piederību laikā no 1226. gada līdz 1276. gadam ir daudz neskaidra. Viens no labākajiem 12.–14. gs. Baltijas vēstures avotu pārzinātājiem vācu vēsturnieks Pauls Johansens savā grāmatā par Dānijas īpašumiem Igaunijā atšķirīgi no citiem pētniekiem vērtē pāvesta legāta ziņojumu Rīgas namniekiem, kurā runa par Doles Jāņa pārkāpumiem Virijā (Viru) un viņa īpašumu turpmāko likteni Rīgas novadā. Viņš šo ziņojumu uzskata pirmām kārtām par ieteikumu: "Sūtnis Vilhelms 1226. gada 23. maijā ļāva Rīgas pilsētai brīvu rīcību konfiscēt Doles Johana lēni pilsētas robežās."²² Tas laikam nekad nenotika, jo vēl 1276. gadā viņa mantiniekiem pieder Doles pils.²³ Nākamais arhibīskaps 1288. gadā tomēr atkal Doleniem pili atņēma un uzdāvina to kopā ar salu, kuru no tā laika sāka saukt par Doli (*Dolen*), Rīgas domkapitulam. Drīz – 1289. un 1292. gadā notika izlīgums ar Doleniem, un 1294. gadā arhibīskaps Johans II no Fētenas nodeva arī Doles pils apgabala atlikušo daļu domkapitulam, kura palika par baznīcas īpašumu līdz kapitula likvidēšanai 1566. gadā. Lielajā strīdā, kas sākās 1297. gadā starp Vācu ordeni, Rīgas pilsētu un arhibīskapu Johanu III, Rīgas pilsoņi pilnīgi izpostīja Ordeņa pili Rīgā un sagrāba citus tā īpašumus pilsētas tuvumā. Ordenis savukārt 1298. gadā, atriebjoties arhibīskapam un rīdziniekiem, izpostīja daudzus savu pretinieku īpašumus, to skaitā arī Vecsalaspils un Vecdoles pili. Kad tieši sāka celta otrā jeb jaunā Doles pils, droši nav zināms.

Kad Vācu ordenis, 1316. gadā Siguldā ar domkapitulu un arhibīskapa Frīdriha vasaļiem noslēdza aizsardzības līgumu, Doles pili atdeva domkapitulam. Vai tā ir izpostītā vecā pils vai arī jau Doles otrā pils, kuru dokumentos pirmo reizi piemin 1359. gadā,²⁴ nav zināms.

Sākot arheoloģiskos pētījumus, 1966. gadā vispirms iemērījām izrakumu laukumus visā Vecdoles pils teritorijā. Izņēmums bija šaura – no 2 līdz 2,5 m josla 25 m garumā nogāzē pret Daugavu, kuru izrakumu laukumos neietvērām, lai nerastos izskalojumi un nogrurvumi. Tā kā Vecdoles pils bija orientēta līdztekus Daugavas krastam, tad pētījumu laukumus izvietojām paralēli tikko jaušamam pils dienvidrietumu puses mūrim un Daugavas kraujai. DA–ZR virzienā tika izvēlēta izrakumu

laukuma pamatass. Sākotnēji tās garums bija 66 m, vēlāk ZR galā to vajadzēja pagarināt līdz 71 metram. Abās pusēs šai asij pieslēdzās pa pieciem izrakumu laukumiem. Tie numurēti ar romiešu cipariem (I–X). Četros gadījumos laukumiem nācās pieslēgt 2–5 m paplašinājumus. Galvenā ass signēta ar arābu cipariem, bet šķērsasis, sākot ar galveno asi, atiet pretējos virzienos un katram laukumam signētas ar burtiem (A–Ž). No minētajiem izrakumu laukumiem pilnībā izpētījām septiņus: II–V, VII, VIII, X. Turpretim I laukumā pētīta tikai neliela daļa, VI laukumā atsegts tikai no laukuma atejošais paplašinājums nogāzē, bet IX laukumā atrakts apkārtmūra stūris un galamūris, līdzās tam attīrot vienīgi augšējo kontūru būvgružu kārtā (4. att.).

No pils apbūvētās platības izrakumos atsedza ap 70%. Arheoloģisko pētījumu laikā atrastas 1072 senlietas, iegūts vairāk nekā 2000 trauku lausku un dažādi paraugi. Senlietas (kolekcijas šifrs – VI 123), pirmdokumentācija, izrakumu plāni, fotomateriāli un pārskati glabājas Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos. Daļa no fotogrāfijām pievienota šim rakstam. Fotoattēlu uzņemšanas skatu punkti pils kopplānā parādīti 23. attēlā.

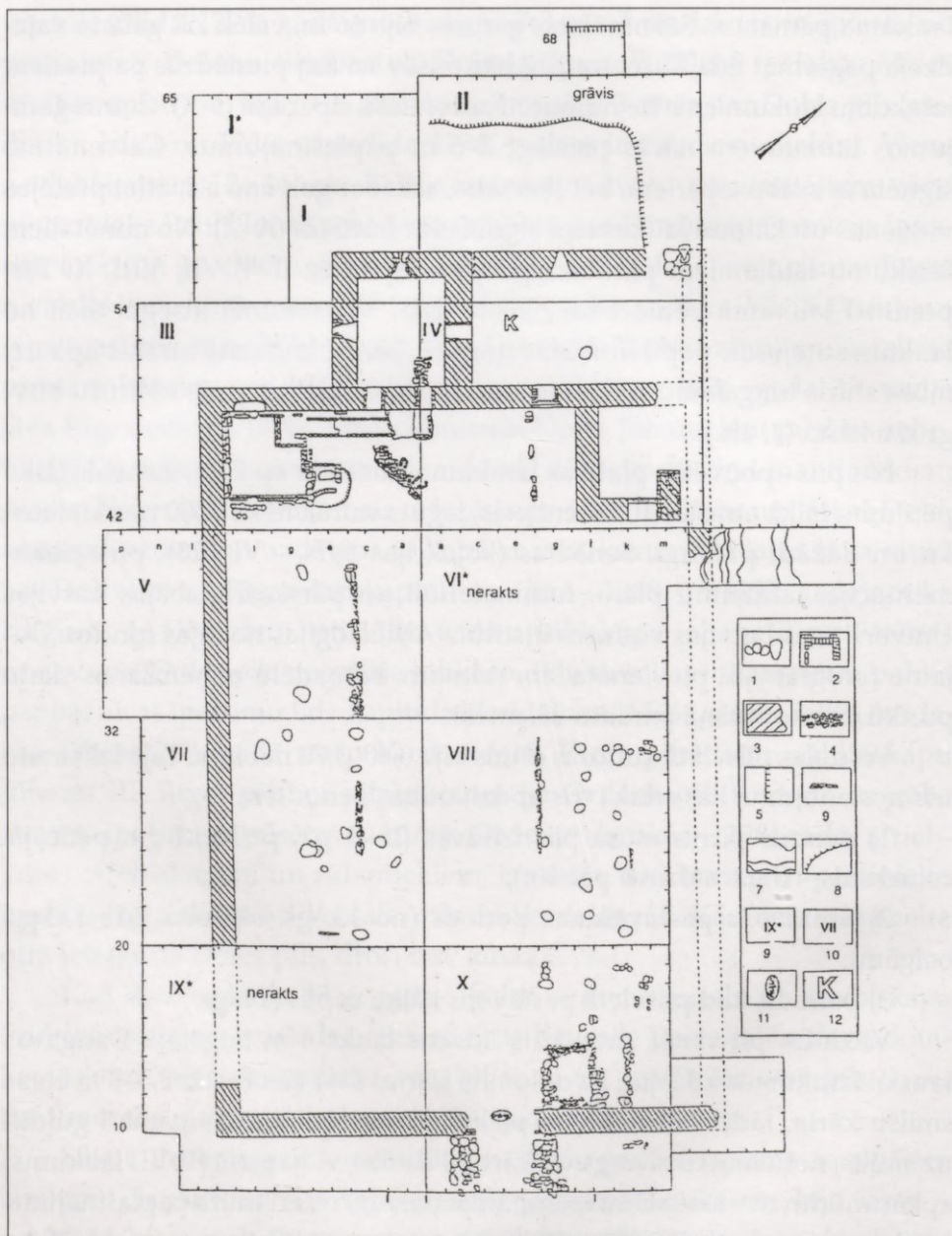
Vecdoles pilsvietā kultūras slānis bija 0,60–3,70 m biezs. Tajā izšķirami trīs noslāņojumi, kas atbilst trīs apdzīvotības periodiem:

1) periods pirms mūra pils izbūves (II – I g.t. pr. Kr.; I g.t. pēdējais ceturksnis – II g.t. sākums pēc Kr.);

2) mūra pils pastāvēšanas periods (no 13. gs. sākuma līdz 13. gs. beigām);

3) periods, kad pilsvietā pastāvējis kaļķu ceplis (14. gs.).

Vecdoles pilsvietai izraudzīts līdzens lauks 6 m augstajā Daugavas krastā. Izrakumos atklājās, ka dolomīta slāņus šajā vietā sedz 2,5–3 m bieza smilšu kārtā, tādēļ no dolomīta plāksnēm mūrētie sienas pamati guldīti uz smilts, noņemot tikai augsnes kārtu. Pils dienvidu pusē (V, VII laukums) apkārtmūrim nav saskatāmi īpaši pamatakmeņi, ne arī mūra paplašinājums (pēda), izņemot pils DR stūri (III laukums), kur bija ierīkots pagrabs. Taču, arī šajā vietā ierīkojot apkārtmūri, pagraba ārsienas daļa uzreiz nav izmūrēta, bet tas darīts vēlāk. Pamati līdz dolomīta slānim izrakti tikai pils ZA malā, upes krasta kraujas nogāzē (VI, X laukums), kur uz dolomīta celtā mūra pamatne bija 160–170 cm bieza (4. att.).

4. att. Vecdoles pils nocietinājumi un apbūve 13.–14. gs. mijā. Kopplāns ar izrakumu laukumiem: 1 – akmeņi pamatos un bruģi, 2 – ķieģeļi, 3 – mūris, 4 – siki akmeņi koka ēku pamatos, 5 – grāvis, 6 – koka paliekas ēku pamatos, 7 – nogāzē atsegtie dolomīta slāņi, 8 – valnis, 9 – laukums, no kura izpētīta tikai neliela daļa, 10 – izrakumu laukumu numerācija, 11 – upurēts dzīvnieks, 12 – kaļķu cepļa atrašanās vieta

Pils aizsargmūris (apkārtmūris) bija 120–130 cm biezs, dienvidrietumu sienā mūris saglabājies 0,7 – 1–1,5 m augstumā (5. att.), ZR un DA sienā – līdz 2 m augsts, bet ZA pusē pret Daugavu – nobrucis un saglabājies fragmentāri (6. att.). To izdevās konstatēt tikai VI un X izrakumu laukuma paplašinājumos nogāzē virs dolomīta slāņa. Dolomīta plāksnēm, kas izmantotas mūra būvei, apdarinājums vienkāršs, bez izteiktām virsmas gludinājuma un būvakmeņu standartizācijas pazīmēm. Katrā iemūrēto akmeņu ārējā un iekšējā rindā parasti liktas aptuveni vienāda biezuma kaļķakmens plāksnes. Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka būvgružu slānis apkārtmūra rajonā (V–VII laukums) sasniedz 70 cm, bet pils ZR galā (I–IV laukums), kur atradies

5. att. Vecdoles pils rietumdaļa. Priekšplānā pils apkārtmūra DR siena, kas atsegta III, V un VII izrakumu laukumā. No D

tornis, – pat 2 m. Pagraba vietā būvgružu slānis bija 3 m biezs. Atradumi būvgružos liecina, ka apkārtmūris, kura augstums sākotnēji nevarēja būt zemāks par 4 m, pēc pils izpostīšanas pa daļai nojaukts. Jādomā, tas noticis, jau sākot ar kaļķu ceĶļa pastāvēšanas laiku un Doles otrās pils būvi. Akmeņu laušana šeit epizodiski turpinājusies arī vēlāk.

Pils apkārtmūris līdztekus Daugavas kraujai plānā veido DA–ZR virzienā orientētu taisnstūri, kura garums 39,5 m, bet platums 27 m (4. att.). Šajā mūrī māla ķieģeļi izmantoti tikai durvju ailu apdarē. Mūrī nav lietotas arī kārniņu vai ķieģeļu šķembas.

Galvenā ieeja ar 3 m platu vārtu ailu atradusies pils DA galā (X laukums). Vārtu ailai bijusi ķieģeļu apdare, kura saglabājusies tikai fragmentāri apakšējā daļā. Vārtu sānos, pils ārpusē, abpus ceĶam nogāzes slīpumā atsedzās ar laukakmeņiem bruģētas ūdens notekas (18., 19. att.). Pagalmā, pa labi no ieejas, bijusi koka konstrukcijā būvēta sardzes telpa, kuras kontūru iezīmē laukakmeņu pamati, norādot ap 3 x 3,5 m lielu būvi (17. att.). Tā it kā iekļaujas saimniecības koka ēku kopējā blokā, kuru iezīmē

6. att. Vecdoles pils nogāze pret Daugavu (apkārtmūris nogruvis). Redzams pils Z stūris ar pirmā torņa pamatiem (IV laukums, 2. kārtā). No ZZR

7. att. Vecdoles pils aizsarggrāvis un vaļņa profils II izrakumu laukumā. No ZR. Aizmugurē centrā otrā torņa siena, pa kreisi – tam vēlāk piemūrētais, kaļķu cepļa pastāvēšanas laikā apgāztais mūris

paviļām liktie akmeņi (4. att.). Sardzes telpa atšķiras tikai ar blīvāku pamatakmeņu sakrāvumu.

Pils ziemeļu stūrī (IV laukums) atrodas ar 1,2 m biezu mūri nodalīta taisnstūrveida 5,0 x 4,5 m liela telpa, kur, jādomā, pacēlusies torņveida izbūve (6. att.). Pēc veida un novietojuma (līdzās ieejai pils ziemeļu stūrī) tā atgādina Mārtiņsalā atsegto varbūtējo torņa pamatni. Blakus šim, jādomā, pils senākajam tornim pils galamūrī atradās 0,8 m plata ieeja, kuras apdarē lietoti ķieģeļi (30 x 14 x 9 cm). Interesanti, ka līdzīgā pozīcijā pret torni ir viena no Mārtiņsalas pils ieejām tās ZR stūrī. Vēlāk pēc Vecdoles

pils ZR daļas aizsardzības līnijas pastiprināšanas senākie vārti kļuvuši par iekšēju eju. Arī paša agrākā torņa DA sienas pamatnē sliekšņa līmenī iezīmējās eja, kas vedusi tornī (4., 6. att.).

Vēlāk, pils pastāvēšanas pēdējā posmā, paralēli pils ZR galamūrim 13 m attālumā no tā izrakts 1,85 m dziļš, ap 4 m plats grāvis un pils pusē uzests 1 m augsts, lēzens, ap 4 m plats valnis (II laukums) (4. att.). Drīz pēc tam pils ZR galā (I–IV laukums) izmūrēts kvadrātisks, plānā 7,3 x 7 m liels, izvirzīts tornis, kura iekšējās telpas izmēri 5,7 x 4,7 m. Sienu biezums – 1,3 m.

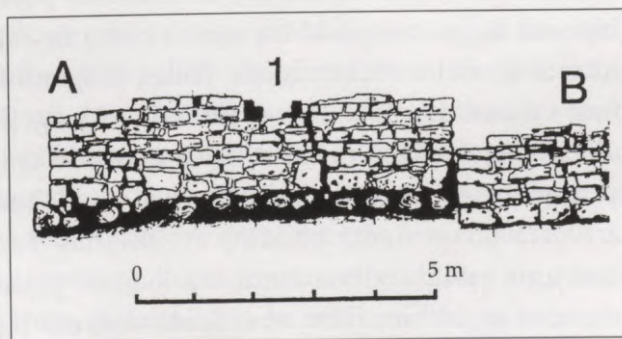
Visbeidzot līdzās valnim un līdztekus pils galamūrim 12 m garumā celts mūris, kas pieslēdzas torņa ziemeļu stūrim un izveido piebūvi ar papildu aizsardzības līniju (II laukums). Šajā mūrī konstatēta vāji saglabājusies šaujamlūkas pamatne. Jādomā, ka šajā telpā uzturējusies pils apsardze. Ar torni šo telpu saista 60 cm plata durvju aila, kuras malās bija ķieģeļu apdare. 12 m garā sardzes telpas ZR mūra siena ar torni nav bijusi sasieta, bet piemūrēta nedaudz vēlāk. Kaļķu cepļa pastāvēšanas laikā šis mūris traucējis, tādēļ, tā pamatus atrokot, tas apgāzts. Schematiskā plānā tas rādīts sākotnējā stāvoklī (4. att.). Izvirzītajā tornī un mūrī, kuram tas pieslēdzas, atšķirībā no pārējā apkārtmūra redzami klosterkārniņu un ķieģeļu fragmenti. Mūrējuma veids, izmantotie materiāli, kā arī torņa pamati un to līmenis ir atšķirīgs (9. att.). Tornim pamatā likti laukakmeņi, kurus nekur neredzam apkārtmūrī. To, ka šis tornis senākam aizsargmūrim piemūrēts vēlāk, apliecina abu šo mūru sasējuma trūkums, 5–10 cm plata sprauga starp pils galamūri un tam piemūrēto torni. Profilā starp I un II izrakumu laukumu lejasdaļā, pie torņa sienas, bija saskatāms tumšs kultūrslānis, kurš izveidojies pirms torņa izbūves un paiet zem tā pamatiem. Profila zīmējumā un fotogrāfijā dokumentētajā tumšajā kultūras slāņa augšdaļā saskatāms plāns kaļķu slānītis, kas apliecina jaunmūrētā torņa izbūves laiku un līmeņus (8. att.). Redzams, ka pēc pils izvirzītā torņa izbūves izveidojies tikai ap 5–10 cm biezs kultūrslānis, kas liecina par attiecīgi īsu tā pastāvēšanas laiku. To pārsedz būvgružu kārtā un to savukārt – mālus saturoša kārtā, kas attiecas uz sekojošo kaļķu cepļa ierīkošanas laiku.

Plānā kvadrātiskā torņa ZR un DR sienā ap 1,5 m augstumā saglabājusies pa vienai šaujamlūkai. Trešajai šaujamlūkai vajadzēja būt torņa ZA sienā, kur vēlāk ierīkota 60 cm platā durvju aila, kas torni savienoja ar

8. att. Vecdoles pils ZR galasienai piemūrētā torņa stūris ar I un III laukuma starpprofilu. Tā apakšējā, melnajā kultūrslānī atspoguļojas kaļķu javas starpkārtiņa, kas norāda uz otrā torņa celšanas laiku. No R

9. att. Vecdoles pils DR apkārtmūris un piemūrētais tornis (I un III laukums). Sānskats no DR. A – tornis, B – sākotnējais mūris; 1 – šaujamlūka (nr. 1) torņa sienā

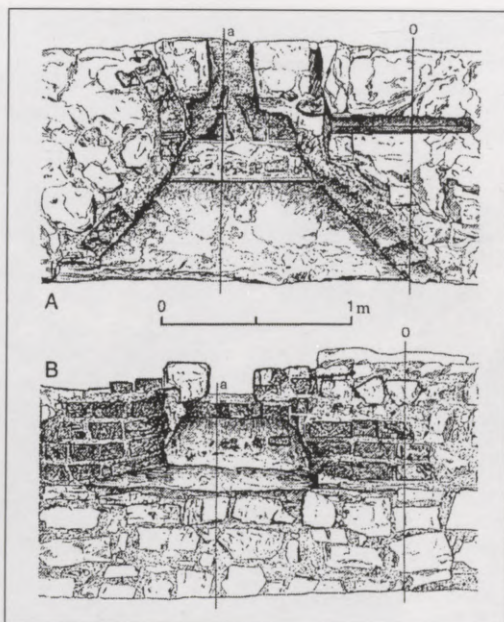
sardzes telpu. Šaujamlūku apakšdaļa saglabājusies, pateicoties apstāklim, ka pēc pils nopostīšanas, līdzās tornim ierīkojot kaļķu cepli, tornis izmantots kaļķu veldzēšanai. Šajā nolūkā šaujamlūkas aizmūrētas, par būvmateriālu izmantojot vietējo dolomītu, bet par saistvielu – mālu. Tādējādi izrakumu gaitā bija iespējams šīs šaujamlūkas fiksēt gan it kā "iekonservētā", gan vēlāk no pildījuma atbrīvotā veidā.

10. att. Vecdoles pils torņa DR sienā atsegtā šaujamlūka (nr. 1) pēc aizmūrējuma izlaušanas. III laukums. No Z

Šaujamlūkas nr. 1 spraugas ārējais atvērums pie pamatnes nav bijis lielāks par 30 cm, iekšējais – 90–120 cm (10. att.), bet šaujamlūkas nr. 2 spraugas ārējais atvērums bija 27–30 cm, iekšējais – 175 cm. Šaujamlūka nr. 2 atrodas torņa ZR sienā, vērsta it kā pret tagadējām Auču mājām (bijušais Kaļķukrogs). Mūra sienas biezums šeit sasniedza ap 1,25 m, tā mūrēta no dolomītakmeņiem. Toties šaujamlūkas spraugas un sānu apdare veidota no 30 x 14 x 9 cm lieliem ķieģeļiem (11. att.). Šīs šaujamlūkas labajos sānos mūra sienā ierīkota 10 cm plata un ap 85 cm gara sprauga, kas, domājams, kalpojusi no dēļiem darināta aizbīdņa vai tā balsta (aizšaujamā baļķīša) atvilkšanai. Parasti šaujamlūkas ārējais atvērums atbilda viena iemūrēta ķieģeļa platumam (14 cm), tātad nepārsniedza 20 cm, tikai apakšdaļā dažreiz bija platāka. Jāpiebilst, ka tāds platumas bija arī ārējam atvērumam vienai no Alūksnes pils dienvidu stūrī kvadrātiskajā iekšējā tornī ierīkotajām šaujamlūkām, kuru atsedza šā raksta autors. Alūksnes pils apkārtmūra sākotnējais biezums vietā, kur šaujamlūka ierīkota, bija ap 140 cm, un to varētu attiecināt uz 14. gs. otro pusi vai 15. gadsimtu. Vēlāk mūra biezums torņa daļā palielināts līdz 200 cm, tādēļ pārbūve varēja izmainīt šaujamlūkas detaļas.

11. att. Vecdoles pils. Šaujamlūka nr. 2 torņa ZR sienā (I un II laukums). A – plāns no augšas, B – skats no torņa telpas iekšpuses, no DA

Grūti izskaidrojams ir fakts, kādēļ abas Vecdoles pils šaujamlūkas torņa sienā ierīkotas nelielā augstumā. Šaujamlūkas 13.–14. gs. parasti ierīkoja augstāk. Bet varbūt šeit strādājuši meistari, kas nav pietiekami pārzinājuši nocietinājumu izbūves principus. Jāteic tomēr, ka pie pils ieejas šaujamlūkas 2–2,5 m augstumā reizēm redzam arī 13.–14. gs. pilīm Rietumeiropā. Dažkārt tās ierīkotas aizsargmūra vietās, kur tā pakāje vāji pārskatāma. Nav šaubu, ka Vecdolē šaujamlūkas bijušas arī torņa augšējā stāvā. Šaujamlūkas 1. stāvā varēja kalpot arī ar hipokausta krāsnī apsildītā torņa 1. stāva telpas vēdināšanai. Apkārtnes novērošanai un telpu apgaisme (dienas laikā) šaujamlūkas kalpojušas vienmēr. Latvijas teritorijā izrakumos atsegtās šaujamlūkas, kas saglabājušās 1,20–1,30 m biezā mūrī un kuras varētu attiecināt uz 13. gs. beigām vai 13./14. gs. miju, ir retums. Jāatzīmē gan, ka arī Turaidas pils kultūras slāņa apakšējā daļā atsegta no ķieģeļiem mūrēta 1 m bieza siena, kurā konstatētas divu aizmūrētu šaujamlūku pamatnes. Izrakumu vadītājs J. Graudonis minēto ķieģeļu mūri attiecina uz 13. gs. sākumu un saista ar Turaidā 1214. gadā bīskapa Alberta laikā būvēto kastelas tipa nocietinājumu, kas uzcelts 1206. un 1210. gadā nodedzinātās Kaupo “Mazās pils” vietā.²⁵

Vecdoles pils torņa rajonā un pagalmā atrastās senlietas pārstāv 13. gs. beigām un 14. gs. sākumam raksturīgās formas. Īpaši minamas 39 stopa

12. att. Vecdoles pils. Celtne pils ZR stūrī (III laukums, 2. kārtā). Pagarbstāvs ar krāsns pamatu telpas kreisā pusē pie aizsargsienas. No DR. Pieeja kurtuvei no koridorveida iedziļinājuma līdztekus mūrim

bultas un 25 bruņu plāksnītes. Vairākām bultām, kas atrastas pie torņa, smailes ir atsistas. Visticamāk, ka tās bijušas uzbrucēju bultas. Hronoloģiski agrākā torņa rajonā atrasts kāsis arbaleta stiegras atvilkšanai. Šāds kāsis līdz šim vēl ir konstatēts Tērvetes pilskalna priekšpilī, kur šī kāša atradums saistāms ar 1279. gada cīņām, kad stopnieka māku Ordeņa bruņinieku instruktoru vadībā nācās apgūt arī zemgaļiem.²⁶ Otrs līdzīgs stopa stiegras atvilkšanai lietots dzelzs kāsis, kuram ir iedzītis, atrasts Vecdolei tuvējās Mārtiņsalas (Vecsalaspils) pilī A. Buholca vadītajos izrakumos jau 19. gs. beigās. Arī Vecdolē atrastais kāsis arbaleta stiegras atvilkšanai bijis ar rokturim domātu iedzītņi. Tas droši vien nolūzis kaujas karstumā. Vecdolē atrastais kāsis ir ļoti masīvs un salīdzinājumā ar Tērvetes un Mārtiņsalas atradumu pārstāv nedaudz vēlāku formu.

Pieminētajām bruņu plāksnītēm, kas atrastas Vecdoles izrakumos dažādās vietās, bet pārsvarā – pils ZR pusē, nav līdzīgu vai droši atpazīstamu eksemplāru Tērvetes pilskalna materiālos. Tur apdzīvotība izbeidzas ap 1286. gadu, kamēr Mežotnes pilskalnā, kur apdzīvotība atjaunojusies 14. gs. sākumā, bruņu plāksnītes ir sastopamas. Apgalvot, ka tās nebūtu lietotas 13./14. gs. mijā, mēs nevaram, jo trūkst precīzāku pieturas

13. att. Vecdoles pils.
Krāsns III laukuma celtnē ar 6 reizes atjaunotu ķieģeļu klonu. Pagraba sienā – niša apgaismes ķermeņa novietošanai.

No D

punktu datēšanai. Šā tipa bruņas ir vislabāk pārstāvētas Gotlandē, Visbijā, Korsbetningenas kapulauka atradumos, kas datējami ar 14. gs. vidu – 1361. gadu.²⁷ Bruņas pieder cīņā ar Dānijas karaļa Valdemāra IV Aterdaga karaspēku kritušajiem gotlandiešiem, galvenokārt Visbijas iedzīvotājiem, kas guldīti brāļu kapos. Vecdolē atrastās bruņas tomēr, šķiet, reprezentē nedaudz agrāku formu.

Jādomā, ka jau 13. gs. I pusē celta dzīvojamā ēka ar pagrabu pils rietumu stūrī (III laukums). Pagraba telpas izmēri ir 4,80 x 4,80 m. Pagraba sienu raibais mūrējums, kurā izmantoti dolomīti un ķieģeļi, norāda uz ilgstoši izmantotu, vairākkārt atjaunotu un remontētu telpu. Pagraba iedziļinājums pamatzemē ir 2,0–2,30 m. Durvju aila, kas ved pagrabā, saglabājusies 1,3 m augstumā (14. att.). Tās apmales vienā pusē mūrētas no ķieģeļiem. Pagraba siena arī darināta no ķieģeļiem. Līdzās durvju ailai, 85 cm pa labi no tās un 1,3 m augstumā virs grīdas, sienā veidota niša apgaismes ķermeņa novietošanai. Niša ir 30 cm plata un 47 cm augsta. Pēc formas tā ir kvadrātiska, ar trīsstūrveidīgu, no diviem apdarinātiem ķieģeļiem veidotu čukuru (12., 13. att.). Līdzīgas sienas nišas konstatētas Rīgas 13.–14. gs. celtnēs.²⁸

Pagraba telpas ziemeļu stūrī atradās kvadrātisks – 1,55 x 1,55 m liels krāsns pamats. Krāsns kalpojusi virs pagraba esošo telpu apsildei un bijusi kurināma no ēkas ārpuses. Šis krāsns pamatnes vertikālās sienas virs pagraba klona līmeņa saglabājušās 150–160 cm augstumā. Krāsns pamatnes apakšdaļa apmēram līdz 50–60 cm augstumam veidota no divās kārtās liktiem lieliem dolomītiem, bet augstāk pamatnes ārsienas mūrētas no ķieģeļiem. Krāsns velves paliekas gar aizsargsienu bija sazīmējamās vēl 50–60 cm augstumā, t.i., ap 200–220 cm virs pagraba klona līmeņa. Krāsns augšdaļa bija iebrukusi pagrabā.

Attīrot krāsns drupas, guvām ieskatu par krāsns apakšējās daļas garengriezumu. Krāsns kloni atjaunoti piecas vai sešas reizes (13. att.). Krāsns pamatni veidojošo, pret pagrabtelpu vērsto sienu ķieģeļu izmēri bija 29 x 14 x 9 cm. Tikai daži no šiem ķieģeļiem sasniedza 29,5 cm garumu. Krāsns klonam izmantotie ķieģeļi bija nedaudz garāki un platāki, bet plānāki, sasniedzot 30 x 15 x 8,5 cm. Precīzi noteikt klona ķieģeļu biezumu tomēr nebija iespējams, jo to virsma augšpusē apdegusi, bet apakšpuse atradusies uz smilšu un pelnu starpkārtniņām un bija vājāk saglabājusies. Radās iespaids, ka klona augšējās kārtās varbūt izmantots īpaši klonam paredzēts ķieģeļu veids. Krāsni preparējot, klona virsējā kārtā atrasts viens labāk saglabājies ķieģelis, kurš paņemts paraugam. Tā izmēri 29,5 x 15 x 8 cm, bet biezums sākotnēji varēja būt nedaudz lielāks. Tomēr augšējā klonā bija sastopami arī daži šaurāki – 14 cm – ķieģeļi. Ķieģeļi virsējā klonā bija novietoti kurtuves garenvirzienā, t.i., līdztekus pils aizsargmūrim, bet apakšējās kārtās – gan paralēli, gan perpendikulāri aizsargmūrim. Kurtuves mutes platums bija no 40 līdz 60 cm.

Krāsns datēšanā svarīgs ir fakts, ka tās pamata sienās izmantoti ķieģeļi ar izmēriem 29 x 14 x 9 cm. Šādi ķieģeļi lietoti 13. gs. pirmajā pusē būvētās Rīgas Doma baznīcas sienu senākajā daļā. Līdzīgu izmēru ķieģeļus sastop arī arheoloģiskajos izrakumos Rīgā, piemēram, Peldu–Ūdensvada ielā. Saskaņā ar A. Caunes izstrādāto ķieģeļu hronoloģiju Rīgā 29,5 x 15 x 8 cm lielus ķieģeļus datē ar 13. gs. beigām un 14. gs. sākumu.²⁹

Vecdoles pils iepriekš minētās krāsns daudzie kloni liek domāt, ka tā izbūves sākumā varēja būt parastā tipa un kalpojusi gan apsildei, gan saimnieciskām vajadzībām. Jādomā, ka pils pastāvēšanas pēdējos gados tā pārbūvēta par hipokausta krāsni, t.i., silta gaisa krāsni. Par to liecina arī

14. att. Vecdoles pils. Celnēs pagraba ieeja un DA siena ar III laukuma profilu.
Aizmugurē – V laukumā atsegtās saimniecības ēkas pamati. No R

tās novietojums. Šī krāsns bijusi kurināma no ēkas ārpuses, un pieeju tās mutei nodrošinājis ap 75–80 cm plats un 90 cm dziļš no dolomītiem un ķieģeļiem mūrēts tuneļveida iedziļinājums līdzās pils galasienai (12. att.). Tuneļveida iedziļinājuma otrs gals sniedzās 7 m garumā līdz otrās hipokausta krāsns priekšai. Tā atradusies pilij piemūrētā torņa pamatos un kalpojusi torņa apsildei (15., 16. att.). Nav šaubu, ka apsildes krāsns tornī ierīkota pils pastāvēšanas beigu posmā, visticamāk – tad, kad pils piederēja Rīgas domkapitulam. Vecdoles krāsns uzbūve bijusi līdzīga J. Graudoņa

izrakumos Altenē atraktajām krāsniņm.³⁰ Tomēr Vecdoles krāsns mūrēta no ķieģeļiem, kamēr Altenē – tikai no kaļķakmens plāksnēm. Vecdolē nebija saglabājies krāsns augšējais stāvs ar siltuma izvadspraugām. Šī daļa 14. gs. sākumā iznīcināta, ierīkojot kaļķu cepli un tam līdzās – pils torņa pamatnē – kaļķu veldzētavu.

Pagraba klons, kurš darināts, izmantojot smilšaina māla klājumus, atjaunots vismaz 3 reizes. Šo klonu izrakumos griežot, vidējā (otrajā) klona līmenī (koord. 47₀₀ -j₁₀) 338 cm dziļumā atrada ažu, ar saulītēm rotātu bronzas putnveida piekariņu ar vēdekļveida asti. Piekariņa austiņa nolūzusi. Šādi piekariņi raksturīgi Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā un ļoti izplatīti 11. gs. otrajā pusē un 12. gs. bagātu sieviešu apbedījumos, taču sastopami arī vēl 12./13. gs. mijā. Paralēles šai rotai redzam Daugmales pilskalna,³¹ Salaspils Laukskolas, Ikšķiles Rumuļu³² un Doles Vampeniešu kapulaukos. Ļoti līdzīgs Vecdoles atradumam ir viens no Daugmales pilskalnā atrastajiem bronzas putnveida piekariņiem.

15. att. Vecdoles pils. Hipokausta krāsns mu-
te ar velvi, kas mūrēta
no ķieģeļiem (III un
IV laukums). No DA

16. att. Vecdoles pils.
Hipokausta krāsns torņa
pamatos ar ķieģeļu velvju
paliekām un laukakmeņu
krāvumu. No augšas,
no ZR

Vairākas pazīmes liecina, ka celtnē ar pagrabu Vecdoles pili bijusi velvēta. Jādomā, ka vairums ķieģeļu no celtnes augšdaļas aizvākts pēc tās bojāejas kā būvmateriāls jaunām celtnēm. Šo pagrabu atrokot, atsedzās biezs deguma slānis, kas liecina, ka ēka gājusi bojā pēdējā pils ugunsgrēkā, domājams, 13. gs. beigās. Pagrabā atrada arī stopa bultu galus, kuru forma šādam pieņēmumam pretī nerunā. Salīdzinoši plašais ķieģeļu lietojums ēkas būvē liecina, ka tā bijusi galvenā dzīvojamā ēka Vecdoles pilī. Klosterkārnīņu lielā koncentrācija V izrakumu laukuma malā tieši iepretim III laukuma celtnē, kā arī būvgružos virs celtnes norāda uz kādreiz bijušu kārnīņu jumtu. Noņemot profilu līdzās šai ēkai starp III un V izrakumu laukumu, atrada dzelzs zobena apakššķērsi, kādi sastopami 12. un 13. gadsimtā.

Šīs celtnes siena sakrīt ar pils aizsargmūra ZR galu. Iekštelpas sienā 60 cm no pils stūra atsedzās 1,7 m plata un 50 cm dziļa niša, no kuras atlikusi tikai apakšdaļa. Nišas sānos un aizmugurē saglabājušies daži ķieģeļi. Nišas nozīme neskaidra. Ja ņemam vērā Vecdoles pils piederību bīskapa vasaļiem un Rīgas domkapitulam, nav izslēgta iespēja, ka niša kalpojusi kulta vajadzībām.

Saimniecības ēkas, kuras iezīmē laukakmeņu pamati un degušu koku paliekas, atradušās ap 7 m platā joslā abos pagalma sānos (sk. 2., 3. att.).

Gar aizsargsienām, jādoma, aizsardzībai kalpojusi galerija, kura – vismaz pils pastāvēšanas beigu posmā – bijusi segta ar klosterkārniņu jumtu. Uz to norāda V un VII izrakumu laukuma profilos labi saskatāmais un plānos dokumentētais klosterkārniņu sakritums apmēram 2 m platā joslā gar aizsargsienu, kas atradās tieši zem būvgružu slāņa (22. att.). Šajos izrakumu laukumos iezīmējās arī stabu vietas. Tie varētu būt kalpojuši eventuālas aizsardzības galerijas balstīšanai. Saimniecības ēku funkciju šajos izrakumu laukumos rāda atrasto senlietu klāsts, starp kurām ievērojama vieta zirglietām – dzelzs pakavi, iemauktu laužņi, ledus pieši zirgam. Iegūti zvejā, zemkopībā, lopkopībā un amatniecībā izmantoti rīki. Zīmīgs atradums ir laivu dēļu savilkšanai izmantotās skavas.

Neskaidrs ir jautājums par Vecdoles izbūves laiku un Doles Jāņa jeb Jāņa Dolena izcelsmi. Daži vēsturnieki jau gadsimta sākumā izteikuši hipotēzi, ka Doleniem varētu būt vietējas izcelsmes saknes. Vadoties no 13.–14. gs. un vēlāku dokumentu analīzes, kā arī valodniecības datiem, Aleksandrs Jansons uzskatīja, ka Doleniem varētu būt libiska vai baltiska izcelsme (Doles un Doļu vārdu viņš uzskatīja par baltisku).³³ Baltijas vācu genealogi A. Tranzē-Rozeneks un H. Lākmans nebija varējuši pārliecināti pierādīt, ka Doleni būtu cēlušies no Vācijas. Apkopojot rakstīto avotu datus par Dānijas īpašumiem Igaunijā, par Dolenu izcelsmi izteicies arī Pauls Johansens. Viņš atzīst to par neskaidru, bet ir pārliecināts, ka Dolenu izcelsme meklējama Vācijā. P. Johansens publicējis arī datus par Dolenu ciltskoku, kas izsekots laikā no 1209. līdz 1470. gadam. Dolenu ciltskoka pamatu veido 13. gs. sākumā rakstu avotos pieminētie *Gerlacus* (1209–1213), *Eylardus* (1211) un *Johannes* (1221–1226).³⁴ Indriķa hronikai rakstītajos komentāros Ē. Mugurēvičs, atzīstot, ka šīs dzimtas izcelsme nav droši nosakāma, tomēr pieļauj iespēju, ka Doleni varētu būt ieceļotāji, jo Lejassaksijā – Vestfālenē (tagadējā Lejassaksijas Federālā zeme) esot daudz Dolenu.³⁵ Tādēļ arī minētajā Indriķa hronikas jaunākajā izdevumā Ā. Feldhūns un Ē. Mugurēvičs latviešu tekstā lietojuši un zinātniskā literatūrā ieteikuši formu *Johanness no Dolenes* vai *Dolenes Johanness*.

Atradumi Vecdoles pili devuši dažus faktus, kas, pirmkārt, runā par labu tam, ka Vecdole varētu būt izbūvēta jau 13. gs. sākumā, nevis īsi pirms 1226. gada. Otrkārt, ceļot pili, ir respektētas vietējo tautu paražas. Ir zīmīgi, ka arī Ikšķilē un Vecsalaspilī 13. gadsimta pirmajā gadu desmitā,

spriežot pēc Indriķa hronikas ziņām, vāciešiem bija jārēķinās ar vietējiem iedzīvotājiem un viņu dzīvesveidu. Interesi izraisa Vecdoles pils ieejas vietā, tieši zem vārtu iedomātās arkas (vairāk pret pagalma pusi), atklātais teļa skelets (19., 20. att.). Tā kauli aizņēma 75 cm garu joslu un liecināja, ka dzīvnieks guldīts uz muguras, ar galvu pret DR. Skelets atsedzās X laukuma 3. kārtā un nevarētu būt vēlāk tur ierakts. Visas pazīmes rāda, ka ir runa par teļa upuri. Tas ļoti atgādina Indriķa hronikā Satezeles pilskalna aplenkumā 1212. gadā minēto dzīvnieku upurēšanu.³⁶ Grūti iedomāties, ka šāda maģiska darbība būtu veikta bez jauno Doles kungu ziņas. Pēc Karla Lēvisa of Menāra domām, Doles pili cēluši trīs brāļi Doleni (Doļi).³⁷

A. Jansons savā rakstā labi parādījis Doles kā vietvārda izplatību Latvijā – Vidzemē, Augšzemē un Zemgalē. Retāk to sastop Kurzemē.³⁸ Vidzemē Kosas pagastā, Amatas labā krasta līkumā, ir pilskalns, kuru sauc "pilskalns pie Doļiem". J. Endzelīns Doles vārdu vedis sakarā ar līdzenuma (tuols) jēdzienu.³⁹ Pieņēmumam, ka jau agrāk pirms 13. gs. sala saukusies par Doli, tomēr nav droša pamata. Vismaz šis vārds nav

17. att. Vecdoles pils. Sardzes telpas pamati pils pagalmā līdzās vārtiem, pie DA aizsargsienas (X laukums, 2. kārtā). No ZZR

18. att. Vecdoles pils. Vārtu aila pils DA galā un laukakmeņiem izliktās ūdens notekas (X laukums, 2. kārtā). No D

19. att. Vecdoles pils. Vārtu aila, ārpusē līdztekus šķērsām ceļam aizsargsienai ierīkots grāvītis, kas, domājams, bijis segts ar koka planku un kalpojis ūdens novadīšanai notekās. Vārtu ailas vidū teļa upuris (X laukums, 3. kārtā). No ZZA

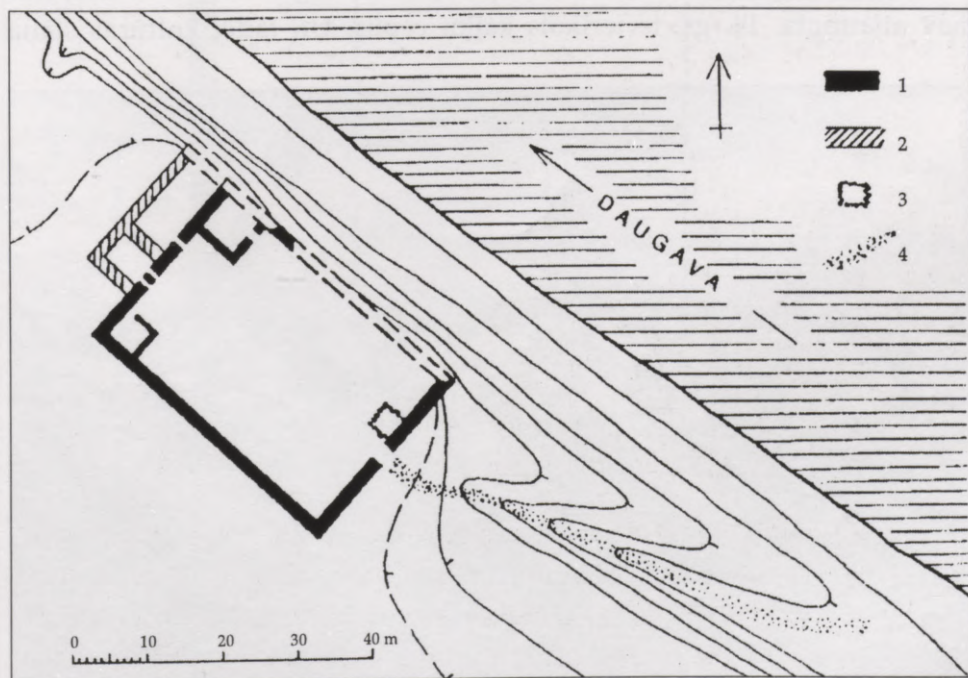
20. att. Vecdoles pils. Teļa upuris, kas ierakts vārtu ailas centrā (X laukums, 3. kārtā). No ZZA

bijis vispāratzīts. Teorētiski varētu vienīgi pieļaut, ka vieta, kur nākamie vasaļi mituši vai no kuras cēlušies, saukusies par Doli vai Doleni. Tomēr arī šeit ir pretruna. Vācu valodā *Dohlen* apzīmē kovārni. Un Dolenu ģerboņā, kā arī viņu zīmogā bijuši trīs kovārņi. Ja Doleni–Doļi bijuši vietējie, tad tikai pārvācoti latviešu vai lībju pēcteči, kuru vārda jēga piemērota vācu izpratnei un gaumei. K. K. Ulmaņa Vācu-latviešu vārdnīcā, kura iznāca 1872. un 1880. gadā, redzam, ka vācu vārda *Dohle* latviešu valodā

izplatītākā nozīme ir *kowarhna*, *kowahrnis*, bet paralēlā nozīme *kohsa*, *karaks*, *kahķis*.⁴⁰

Vecdoles pagrabā atrastais putnveida piekariņš runā par to, ka šajā pilī, domājams, mitušas arī lībiešu izcelsmes sievietes. Un ar Dolenu varēības simbolu – trīs kovārņiem – tam, protams, nav sakara. Tas nav nekas neparasts ne lībiešiem piederošā pilī, ne Rīgas pilsētas un domkapitula īpašumā esošā pilī. Vecdoles pils bija ne tikai vācu militārs atbalsta punkts, kas kontrolēja tirdzniecību un militārās aktivitātes svarīgā, krāčainā Daugavas posmā, bet arī saimniecisks centrs, kura zemēs iegūtā zemkopības, lopkopības, zvejas, dravniecības u.c. produkcija bija vajadzīga ne tikai pašiem iemītniekiem. Tā bija nepieciešama arī Rīgas pilsoņu, bīskapa un domkapitula apgādei, kuru pārvaldē pils atradās lielāko 13. gs. daļu.

Vecdoles pils vietā un tuvākajā apkārtnē zemgaļu ciltis mitušas jau mūsu ēras I gadu tūkstoši, bet kopš 10. gs. beigām etniskajā sastāvā dominē lībieši. Pēc vairākām neveiksmēm, kuras vācu krustnešiem un

21. att. Vecdoles pils nocietinājumu izbūves divi posmi: 1 – pils sākotnējā daļa, 2 – vēlākās būves, 3 – akmens pamati koka būvēm, 4 – ceļš (pēc A. Caune, 1996, S. 24, Abb. 4)

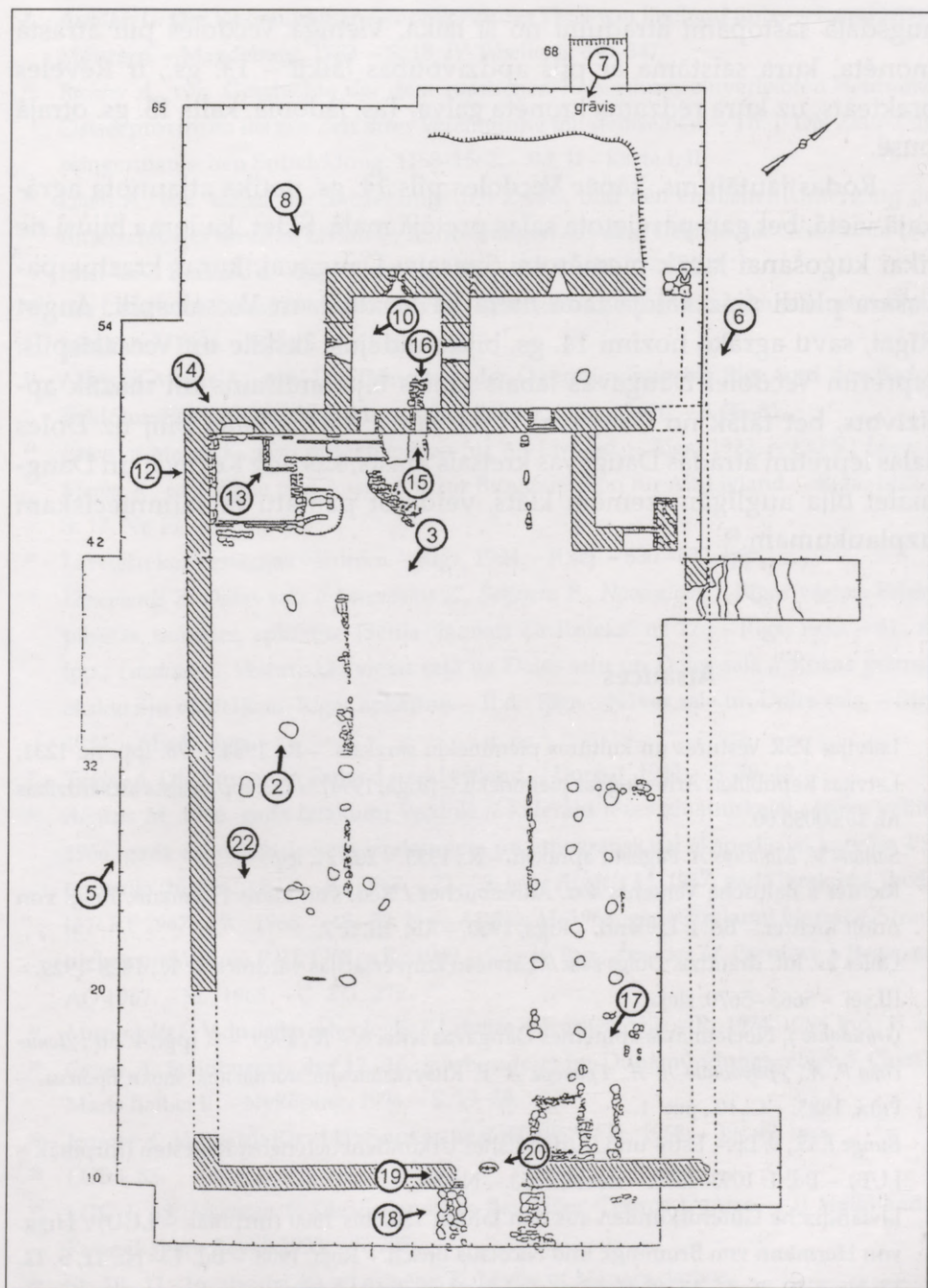
bruņiniekiem nācās piedzīvot pie Rumbas krācēm un Rumbulas, loģisks bija bīskapu lēmums nostiprināties šajā vietā. Vai uzbrukumu laikā 1200.–1202. gadā apkārtnē bijis arī kāds lībiešu nocietinājums vai tikai lībiešu ciemi, nav zināms.⁴¹

Kopumā senlietām no Vecdoles izrakumiem ir ļoti daudz kopēja ar Rīgas, Mārtiņsalas un Ikšķiles atradumiem, kas īpaši sakāms par virpotiem māla vērpjamās vārpstas skriemeļiem, ķemmēm u.c.⁴² Toties Vecdolē atrastie mūzikas instrumenti – vargani – arheoloģiskajos izrakumos līdz šim Latvijā pazīstami tikai pilīs un pilsētās.⁴³ Rīgas tuvums un pakļautība Rīgas kungiem parādās arī Vecdoles pils celtniecībā, kur lietoti kārniņu jumti un ķieģeļi. Te redzam vienu no senākajām hipokausta krāsniem Latvijā. Vēl viena vāji saglabājusies hipokausta krāsns Latvijā, kura varētu piederēt 13. gs., konstatēta Turaidas pils izrakumos. Labāk saglabājušās šā tipa krāsns, kā jau minēts, pazīstamas no izrakumiem Altenes⁴⁴ un Salaspils pilī un pieder 14. un 15. gadsimtam.

Ir pamats domāt, ka Vecdoles pils pēc 1298. gada kā nocietinājums nav atjaunota. 14. gs. te ierīkots kaļķu ceplis. Un tādēļ kultūras slāņa

22. att. Vecdoles pils. Klosterkārniņu sakritums būvgružu apakšējā daļā, 2 metru platā joslā gar apkārtmūra iekšsienu (VII laukums). No ZR

23. att. Rakstā ievietoto fotoattēlu uzņemšanas skatu punkti (aplīšos ierakstītie numuri atbilst raksta attēlu numuriem)

augšdaļā sastopami atradumi no šī laika. Vienīgā Vecdoles pilī atrastā monēta, kura saistāma ar pils apdzīvotības laiku – 13. gs., ir Rēveles brakteāts, uz kura redzama kronēta galva. Tas, jādomā, kalts 13. gs. otrajā pusē.

Rodas jautājums, kāpēc Vecdoles pils 14. gs. netika atjaunota agrākajā vietā, bet gan pārvietota salas pretējā malā. Šķiet, ka loma bijusi ne tikai kuģošanai labāk piemērotai Sausajai Daugavai, kuras krastus pavasara plūdi neizskaloja tādā mērā kā Vecdolē un Vecsalaspilī. Augot Rīgai, savu agrāko nozīmi 14. gs. bija zaudējusi Ikšķile un Vecsalaspils. Iepretim Vecdolei Daugavas labais krasts bija smilšains un mazāk apdzīvots, bet tālāk no Daugavas – purvainš. Bet jaunajai pilij uz Doles salas iepretim atradās Daugavas kreisais krasts, kas līdz Ķekavai un Daugmalei bija auglīgām zemēm klāts, veidojot pamatu tā saimnieciskam uzplaukumam.⁴⁵

Atsauces

- ¹ Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļu saraksts. – R., 1984. – 78. lpp. nr. 1231; Latvijas Republikas Arheoloģijas pieminekļi. – [Rīga, 1994]. – 133. lpp.; valsts aizsardzības nr. 19.00055.00.
- ² *Salnais V., Maldups A.* Pagastu apraksti. – R., 1935. – 20., 21. lpp.
- ³ Richter's Baltische Verkehrs – u. Adreßbücher / Red. von Hans Holmann, hrsg. von Adolf Richter. – Bd. I: Livland. – Riga, 1900. – Abt. III, S. 7.
- ⁴ Doles ev. lut. draudze. Doles sala // Latviešu konversācijas vārdnīca. – R., 1928–1929. – III sēj. – 5663.–5670. sleja.
- ⁵ *Graudonis J.* Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. – R., 1989. – 7. lpp., 1. att.; *Денисова Р. Я., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У.* Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. – Рига, 1985. – С. 10., рис. 1.
- ⁶ *Bunge F. G., v. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (turpmāk – LUB).* – Bd. 1: 1093–1300. – Reval, 1853. – Nr. 88.
- ⁷ *Livländische Güterurkunden aus den Jahren 1207 bis 1500 (turpmāk – LGU) / Hrsg. von Hermann von Bruiningk und Nicolaus Busch.* – Riga, 1908. – Bd. 1. – Nr. 11, S. 12, 13; Nr. 3, 19, 26, 41, 42, 49, 60.
- ⁸ *Nyenstädt F.* Livländische Chronik / Hrsg. von G. Tielemann // *Monumenta Livoniae antiquae.* – Riga, 1839. – Bd. 2. – S. 21.

- ⁹ *Arndt J. G.* Der Liefländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern. – Magdeburg, 1753. – S. 18, IV Tabelle; S. 340–347.
- ¹⁰ *Richter A., von.* Geschichte der dem russischen Kaiserthum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen bis zur Zeit ihrer Vereinigung mit demselben. – Th. I: Die Zeiten der reingermanischen Entwicklung: 1158–1562. – Bd. II – Karte I, II.
- ¹¹ *Löwis A., von.* Ueber die Entstehung, den Zweck und den endlichen Untergang der Ritterschlösser im alten Livland // Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's. – Riga; Leipzig, 1837. – Bd. 1. – H. 2. – S. 307.
- ¹² *Ose I.* Karls fon Lēviss of Menārs un viņa ieguldījums Latvijas viduslaiku piļu pētniecībā // LZAV. A. – 1996. – Nr. 4/5. – 96.–104. lpp.
- ¹³ *Löwis of Menar K., von.* Die Düna von der Ogermündung bis Riga und der Badort Baldohn: Ein topographisch-historischer Führer. – Riga, 1910. – S. 79–81.
- ¹⁴ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – 130 S.; *Löwis of Menar K., von.* Pläne und Ansichten zur Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 17, Nr. 19.
- ¹⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1904. – II sēj. – 630.–632. lpp.
- ¹⁶ *Lancmanis Z.* Doles sala // *Lancmanis Z., Šalfejevs B., Novoselovs J.* Rīgas vērtos. Priekšpilsētas, nomales, apkārtnē. [Sērija "Jaunais Zinātnieks" nr. 17.] – Rīga, 1933. – 61., 62. lpp.; *Lazdiņa Z.* Vēsturiskās vietas ceļā uz Doles salu un Doles salā // Rokas grāmata ekskursiju vadītājiem. Rīgas apkārtnē. – II d.: Rīga – Nāves sala un Doles sala. – Rīga, 1934. – 61.–67. lpp.
- ¹⁷ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 39, 40.
- ¹⁸ *Atgāzis M.* 1966. gada izrakumi Vecdolē // Referātu tēzes zinātniskajai sērijai, veltītai 1966. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskajai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā (turpm. – RT). – R., 1967. – 22.–25. lpp.; *Atgāzis M.* 1967. gada izrakumi Vecdolē // RT 1967. – R., 1968. – 48.–52. lpp.; *Atgāzis M.* 1968. gada izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. – R., 1969. – 22.–26. lpp.; *Амгазис М.* Раскопки в Вецдоле // АО 1967. – М., 1968. – С. 271, 272.
- ¹⁹ *Mugurēvičs Ē.* Viduslaiku arheoloģija // Latvijas PSR arheoloģija. – R., 1974. – 288. lpp., 11. att.
- ²⁰ *Caune A.* Steinburgen des 12.–16. Jahrhunderts im Dünamündungsgebiet // *Castella Maris Baltici II.* – Nyköping, 1996. – S. 19–28.
- ²¹ *Jansons A.* Vietvārdi Rīgas HES apkārtne // RT 1967. – R., 1968. – 39., 42. lpp.
- ²² LUB I, 88.
- ²³ LGU I, 35; *Johansen P.* Die Estlandliste des Liber Census Daniae. – II Halbband. – Kopenhagen; Reval, 1933. – S. 705.
- ²⁴ Sk. 10., 11., 16. atsauci, kā arī minētos K. Lēvisa of Menāra darbus.
- ²⁵ *Graudonis J.* Der Bau des Befestigungswerkes der Burg Turaida // *Castella Maris Baltici II.* – Nyköping, 1996. – S. 70–72, Abb. 2:2, Abb. 6:a.

- ²⁶ Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 215. lpp., 131. att.: 3; 244., 304. lpp., 79. tab.: 5.
- ²⁷ *Thordeman B.* Armour from the battle of Wisby 1361. – Vol. I: Text. – Stockholm, 1939. – P. 210–229; Vol. II. – Stockholm, 1940. – Plate I.
- ²⁸ *Цауне А. В.* Жилища Риги XII–XIV вв. по данным археологических раскопок. – Рига, 1984. – С. 119–133, рис. 94, 96, 97, 101: 2, 108.
- ²⁹ Turpat.
- ³⁰ *Graudonis J. Altene* // Arheoloģija un etnogrāfija (turpm. – AE). – R., 1983. – 14. laid. – 53.–55. lpp., IV, V, VII, VIII tab., 12. att.
- ³¹ *Urtāns V.* Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. – Rīga, 1969. – 89.–93. lpp., 69. att.: 29.
- ³² *Graudonis J.* Ikšķiles Rumuļu kapulauks // AE. – R., 1987. – 15. laid. – 88. lpp., 9. att.: 3.
- ³³ *Jansons A.* Vietvārdi Rīgas HES apkārtnē // RT 1967. – R., 1968. – 40., 41. lpp.
- ³⁴ *Johansen P.* Die Estlandliste des Liber Censu Daniae. – II Halbband. – Kopenhagen; Reval, 1933. – S. 848, 849.
- ³⁵ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – R., 1993. – 386. lpp.
- ³⁶ Turpat. – XV 4, 177. lpp.
- ³⁷ *Löwis of Menar K., von.* Die Düna von der Ogermündung bis Riga und der Badort Baldohn: Ein topographish-historischer Führer. – Rīga, 1910. – S.
- ³⁸ *Jansons A.* Vietvārdi Rīgas HES apkārtnē. – 40., 41. lpp.
- ³⁹ *Mīlenbachs K.* Latviešu valodas vārdnīca / Red., papild., turpinājis J. Endzelīns. – R., 1932. – 4. sēj. – 285. lpp.
- ⁴⁰ *Ulmann K. K.* Lettisches Wörterbuch. Th. 1.: Lettisch-deutsches Wörterbuch. – Rīga, 1872. – S. 96, 102, 118; *Ulmann K. K., Brasche G.* Lettisches Wörterbuch. Th. 2. – Rīga; Leipzig, 1880. – S. 197.
- ⁴¹ *Indriķa hronika.* – IV, V, VI nod., 59.–63. lpp.
- ⁴² *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 116. lpp., 39. att.: 5, 6, 13.
- ⁴³ *Atgāzis M.* [Par varganu] // Māksla. – 1968. – Nr. 3. – 52., 53. lpp.
- ⁴⁴ *Graudonis J. Altene.* – 53.–57., 79., 80. lpp.
- ⁴⁵ *Caune A.* Steinburgen des 12.–16. Jahrhunderts im Dünamündungsgebiet. – S. 26.

Māris Atgāzis

THE DEFENCES AND STRUCTURES OF VECDOLE CASTLE

Summary

Vecdole castle is situated on the north – eastern shore of an island in the River Daugava (Dole Island), 2 km downstream from the dam of Riga hydro-electric power station, 300 m south-east of Kaļķukrogs (Auči farmstead) and 150 m west-north-west of Jaunauči farmstead. Vecdole castle is located in Ķekava District, Riga Region.

Vecdole castle (Alt-Dahlen in the German archaeological literature) is first mentioned in a document from 1226 as the castle of Johannes de Dolen, a vassal of Bishop Albert. In that same year it became the property of the city of Riga. Later the Dolen family regained the castle, but in 1288 the castle belonged to the Council of the Riga Bishopric. It is considered that Vecdole was destroyed in 1298 in the war between the Livonian Order and the Bishop of Riga and was not rebuilt.

In the archaeological excavations in the years 1966 – 1968 under the direction of the author, 1400 m² of the site of Vecdole castle was investigated, uncovering 70% of the castle courtyard. 1072 artefacts were obtained in the excavations, as well as over 2000 postherds and various samples.

The cultural layer was 0.60 – 3.70 m thick. Three layers could be distinguished, corresponding to 3 periods of occupation: 1) the period before the stone castle was built (2nd – 1st millennium BC; final quarter of 1st millennium and early 2nd millennium AD); 2) the period of existence of the stone castle (from the early 13th century to the end of the century); 3) the period when there was a lime kiln on the site of the castle (14th century).

In the early period of existence of the castle (first half of the 13th century) the defences of the castle consisted of a curtain wall alongside the daugava oriented NW–SE and enclosing an area of 39.50 x 27.50 m. The castle yard was quadrilateral (37 x 25 m). The curtain wall was 1.2 – 13 m thick and had survived to a height of 1 – 2 m, but on the north-eastern side it has been damaged by flooding of the river Daugava and had survived partially. Only foundations of the eastern wall of the castle and part of the south-east wall had been dug down to the dolomite

bedrock. The south-eastern part of the curtain wall was built on sand, only the upper layer of soil having been removed. The foundations of the wall had also been strengthened with foundations of boulders on the inside of western corner, where a cellar had been created. The curtain wall was built of unworked, flat dolomite blocks. Bicks were used only at the doors openings.

The main entrance to the castle with a 3 m wide gate opening was at the south-eastern end of the castle. The gate opening was lined with bicks. Alongside the gate on the outside, along both sides of the road on the slope there were gutters cobbled with round stones. In the courtyard to the right of an entrance there had been a wooden guardhouse whose contours were marked by foundations of boulders, enclosing 3 x 3.5 m.

A second entrance was in the north-western wall of the castle, where there was a 1 m wide door opening faced with bricks. Alongside it in the northern corner of the castle was a rectangular (5.0 x 4.5 m) room separated by a 1.2 m thick wall where there was possibly a tower-like structure. In terms of its form and location it resembles the base of the tower uncovered at Mārtiņsala castle.

It is thought that the living quarters with cellar in the western corner of the castle, with bricks used for the walls, was built already in the first half of the 13th century. The dimensions of the cellar were 4.80 x 4.80 m.

The ancillary buildings, marked by foundations of boulders and remains of burnt timbers, formed 7 m wide rows along both sides of the yard. Along the defensive walls there was a gallery which (at least in the later period of existence of the castle) had a roof of semicircular tiles.

In the final period of existence of the castle a 1.85 m deep and approximately 4 m wide ditch was dug parallel to the wall at the north-western end of the castle and behind it a 1 m high bank was thrown up. Soon after that at the north-western end of the castle a projecting rectangular tower was built, 7.3 x 7.0 m in area, with a wall thickness of 1.3 m. Finally a 12 m long wall was built alongside the bank and the end wall of the castle adjoined the north wall of the tower and created an extension with an additional line of defence. One base of firing slit had survived in this wall and two in the tower, at a height of 1.5 m. The tower was heated by a hypocaust system.

The artefacts found in the area of the tower represent characteristic late 13th and early 14th century forms, including 39 crossbow bolts, 25 armour plates and a hook for winding the string of a crossbow. It is possible that Vecdole castle was not rebuilt as a fortification after the year 1298.

Figure captions

- Fig. 1. Location plan of Vecdole castle. Solid contour lines at 1 m intervals. Surveyed October 1966 by A. Caune.
- Fig. 2. Vecdole castle. Ancillary building in foreground (Area V, Layer 2). In Area II the cellar of the living quarters and the second tower of the castle are being uncovered. In the background is Kalķukrogs (Auči). From SE.
- Fig. 3. Vecdole castle. Work in progress in excavation Area V (Layer 2). Alongside the curtain wall are the foundations of the ancillary building. From NNW.
- Fig. 4. Defences and structures of Vecdole castle at the turn of the 14th century. Site plan with excavated areas. Legend: 1 – stones of foundations and cobbling; 2 – bricks; 3 – wall; 4 – small stones in building foundations; 5 – ditch; 6 – wooden remains in building foundations; 7 – layers of dolomite exposed on slope; 8 – earthen bank; 9 – area excavated only partially; 10 – excavation Area numbers; 11 – animal offering; 12 – site of lime kiln.
- Fig. 5. Western part of Vecdole castle. In foreground SW part of curtain wall, uncovered in Areas III, V and VII. From S.
- Fig. 6. Slope of Vecdole castle facing the River Daugava (where the curtain wall has collapsed). Visible is the N corner of the castle with the foundations of the first tower (Area IV, Layer 2). From NNW.
- Fig. 7. Vecdole castle. Defensive ditch and section across bank in Area II. From NW. Centre background is the wall of the second tower, to left a wall added later, collapsed during the time of the lime kiln.
- Fig. 8. Corner of the tower added to the NW end wall of Vecdole castle with a layer of lime mortar visible in the black occupation layer in the section between Areas I and III, indicating the time of construction of the tower. From W.
- Fig. 9. Vecdole castle. SW part of curtain wall with attached tower (Areas I and III). Elevation. From SW. A – tower, B – original wall, 1 – firing slit (No. 1) in wall of tower.
- Fig. 10. Vecdole castle. Firing slit (No. 1) uncovered in SW wall of tower following removal of the curtain wall. Area III. From N.
- Fig. 11. Vecdole castle. Firing slit in NW wall of tower (Areas I and II). A – plan view, B – view from the room in the tower, from SE.
- Fig. 12. Vecdole castle. Building in NW corner of castle (Area III, Layer 2). Cellar with foundation of stove on left next to curtain wall. From SW. Access to firing chamber from a corridor-like depression along the wall.
- Fig. 13. Vecdole castle. Stove in building in Area III with brick floor renewed 6 times. In the wall of the cellar is a niche to hold a light fitting. From S.

- Fig. 14. Vecdole castle. Entrance and SE wall of cellar with section of Area III. In background foundations of ancillary building uncovered in Area V. From W.
- Fig. 15. Vecdole castle. Mouth of hypocaust furnace with brick vault, Areas III and IV. From SE.
- Fig. 16. Vecdole castle. Hypocaust furnace in basement of tower with remains of brick vault and piled boulders. From above, from NW.
- Fig. 17. Vecdole castle. Foundations of guard room in castle courtyard adjacent to gate on SE side of curtain wall. Area X, Layer 2. From NNW.
- Fig. 18. Vecdole castle. Gateway at SE end of castle with drains of round stones (Area X, Layer 2). From S.
- Fig. 19. Vecdole castle. Gateway, with ditch for channelling water to drains on outside along the curtain wall. Calf sacrifice in the middle of the gateway (Area X, Layer 3). From SW.
- Fig. 20. Vecdole castle. Calf offering, buried in the middle of the gateway (Area X, Layer 3). From NNE.
- Fig. 21. The two phases of construction of the defences of Vecdole castle: 1 – original part of the castle; 2 – later additions; 3 – stone foundations of wooden structures; 4 – road (after A. Caune 1996, S. 24, Abb. 4).
- Fig. 22. Vecdole castle. Fallen tiles in the lower part of the rubble in a 2 metre wide stretch along the inner wall of the curtain wall. Area VII. From NW.
- Fig. 23. Vantage points of photographs included in article (circled numbers correspond to figure numbers in article).

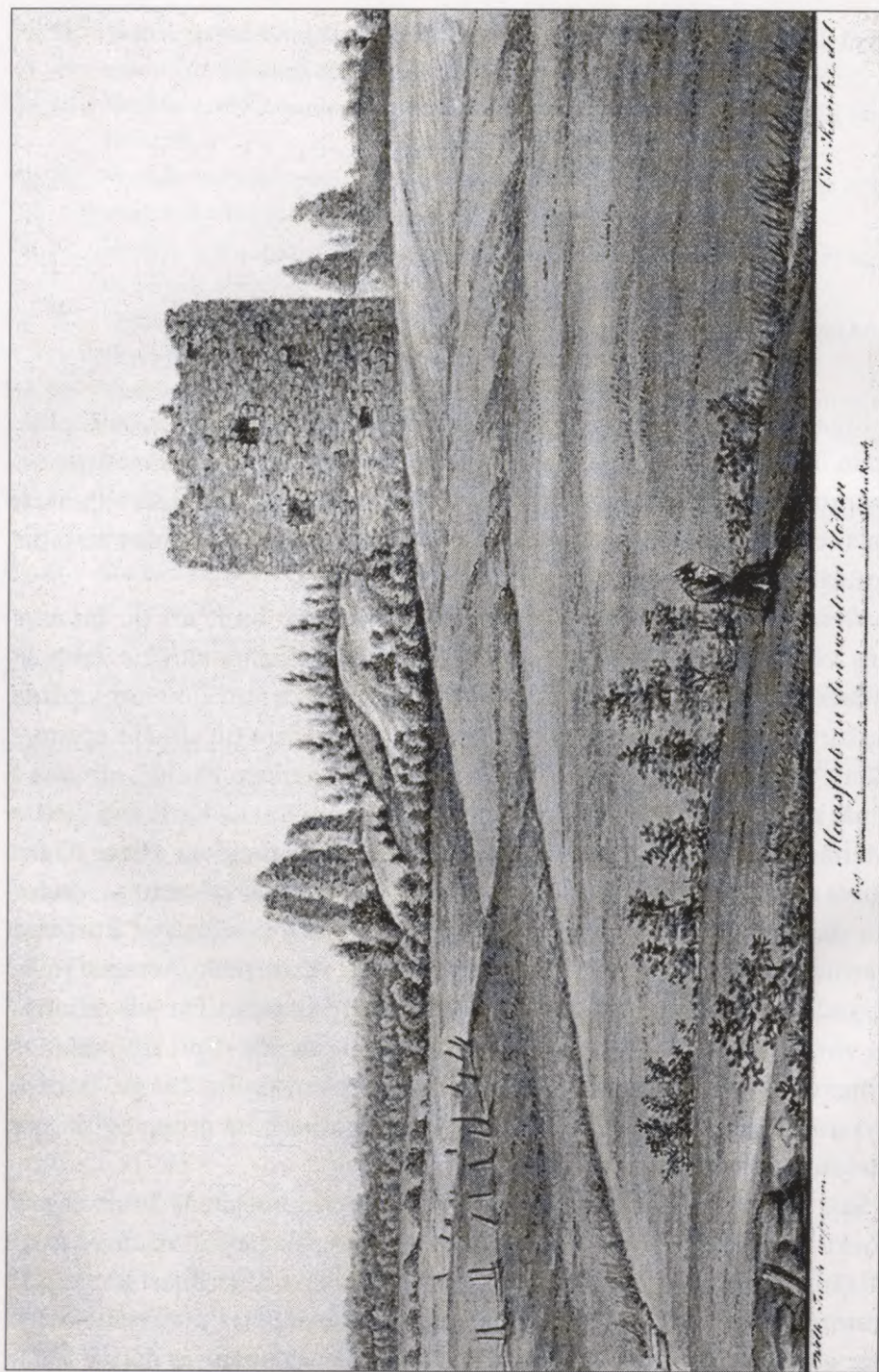
Ieva Ose

ROZBEĶU PILS

Rīgas arhibīskapijas teritorijā celtas vairāk nekā desmit vasaļu pilis. No tām līdz mūsdienām pārbūvētas un apdzīvotas ir tikai Lielstraupe un Mazstraupe. Par vasaļu pilīm, izņemot Loksteni, plašāku publikāciju nav, jo daļai drupas vairs nav redzamas virs zemes, bet citas atrodas atstatus no mūsdienu dzīves centriem un nav pētītas.

Viena no šodien nomaļajām pilīm ir Rozbeķi. Kaut arī no tās virs zemes vēl redzamas ievērojamas drupas, tai nelielu uzmanību veltījuši tikai daži pētnieki. Pirmais un līdz šim vienīgais pilsdrupu zīmējums, plāns un apkārtnes topogrāfiskais attēlojums, kuru uzmērojis un zīmējis apriņķa revizors Vilhelms Tušs ap 1827. gadu, atrodams Marķīza Pauluči albuma I sējumā, kas veltīts Vidzemes pilīm.¹ Vācbaltiešu pētnieks Karls fon Lēviss of Menārs savā piļu leksikonā 1922. gadā par Rozbeķiem devis dažas vēstures avotu norādes, kā arī īsi aprakstījis saglabājušās pilsdrupas, dodot torņu diametru un sienu biezumu.² Vairākus pieņēmumus par Rozbeķu pils arhitektūru izteicis vienīgi igauņu mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse 1942. gadā izdotajā grāmatā par Igaunijas un Latvijas pilīm. Par pils celšanas laiku viņš minējis 14. gs. otro pusi un uzskatījis, ka pils stipri izbūvēta tās īpašnieku Ikšķīlu laikā, bet lielais dienvidu tornis celts 15. gs. pēdējā ceturksnī.³ Rozbeķu pilsdrupu teritorijā nav notikuši ne arheoloģiski, ne arhitektoniski pētījumi.

Šajā rakstā mēģināts apkopot visas pašreiz pieejamās liecības par Rozbeķu pils arhitektūru – nedaudzās norādes rakstītajos vēstures avotos, dažus 19. gs. zīmējumus un 20. gs. otrās puses fotogrāfijas. Izmantoti arī autores 1997. gadā veiktās pilsdrupu vizuālās izpētes materiāli, kuros dokumentēta kādreizējo nocietinājumu vislabāk saglabājušās daļas – lielā,

1. att. Skats uz Rozbeķu pils drupām no dienvidiem (ap 1827. gadu, akvarelis Marķīza Paulūči albumā)

ugunsieroĉiem piemērotā torņa – uzbūve, veicot apakšējo stāvu šaujamlūku mērījumus. Rakstā vispirms īsi raksturots Rozbeķu pils ģeogrāfiskais novietojums un saglabāšanās stāvoklis, bet pēc tam apkopotas vēsturiskās ziņas par celtni un aprakstīta tās arhitektūra. Analizējot vēsturiskās liecības, mēģināts precizēt arī pils datējumu.

Rozbeķu pilsdrupas atrodas Cēsu rajona Stalbes pagasta Rozulā, nepilna kilometra attālumā no bij. Rozbeķu muižas centra. No kādreizējās pils tagad virs zemes vairs redzamas tikai varenā dienvidu torņa drupas, kas paceļas ap 12 m augstumā. Nocietinājumu apkārtmūra kontūras tik tikko iezīmējas reljefā, jo tās sedz apaugušas gruvešu kaudzes, tāpēc kādreizējo sienu atrašanās vieta vairs nav precīzi nosakāma. Pils teritorija jau vairākus gadu desmitus saimnieciski netiek izmantota, un tā ieaugusi mežā. 14. gadsimta otrajā pusē šajā vietā celta Rīgas arhibīskapa vasaļa Rozena pils, kura nākamajos gadsimtos diezgan bieži minēta dažādos dokumentos. 14.–16. gs. senrakstos Rozbeķu vārda vāciskajā rakstībā sastopami vairāki varianti: *Rosenbeke*,⁴ *Roysenbeke*,⁵ *Rozenbeke*,⁶ *Roszenbeke*,⁷ *Rosennbeck*,⁸ *Rosenbeche*,⁹ *Rossenbeck*,¹⁰ *Rosenbegk*,¹¹ *Rosennbeckh*,¹² tomēr visbiežāk – sevišķi vēlākajos dokumentos – lietots un līdz pat mūsu gadsimtam vācu valodā nostiprinājies vietvārds *Rosenbeck*.¹³ Nosaukuma izcelsme droši vien saistīta ar pirmo zināmo īpašnieku Rozenu dzimtas vārdu.

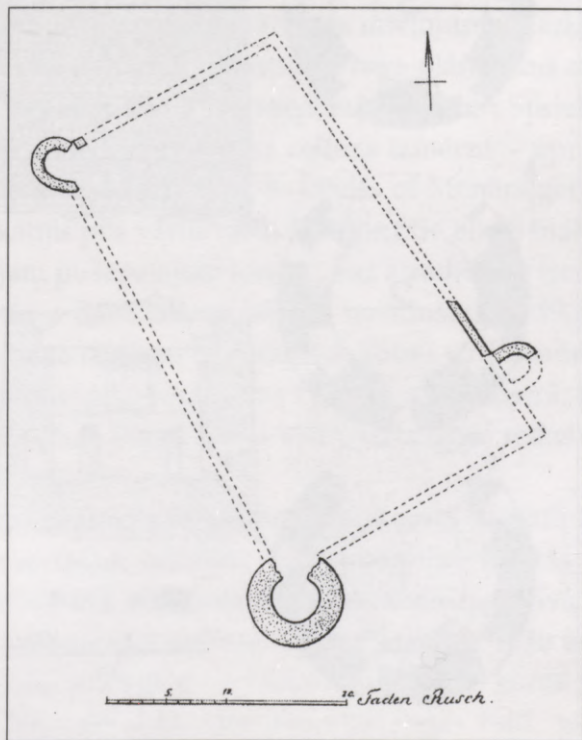
Pašreiz pētnieku apzinātajos rakstītajos avotos Rozbeķu vārds pirmo reizi parādās 1372. gadā, kad kādu pārdošanas dokumentu pils senākais zināmais īpašnieks Henneke Rozens izgatavojis Rozbeķu sētā (*in deme hove to Roysenbeke*).¹⁴ Rīgas arhibīskaps Johans IV 1385. gada notariāta dokumentā atzīmējis vienu no nākamajiem pils īpašniekiem – savu vasali Voldemāru Rozenu, kurš dzīvo Rozbeķos (*Woldemaro de Rosen, residenti in Rosenbeke, vasallis ecclesiae Rigensis*).¹⁵ Savukārt V. Rozens savā 1395. gada 1. septembrī sastādītajā testamentā minējis Rozbeķu māju (*unser Vroven belde uppe deme hus to Rosenbeke*).¹⁶ Ja apzīmējums *hove* (*Hof*) par pils celtnes eksistenci vēl tieši neliecina, tad 1395. gadā minētā māja – *hus* (*Haus*) nepārprotami norāda uz jau pastāvošu īpašnieka dzīvesvietu, kur varēja būt vairāk vai mazāk nocietināta pils ēka.

15. gs. Rozbeķiem vairākkārt mainījušies īpašnieki, kas atspoguļojas jau K. fon Lēvisa of Menāra savāktajos dokumentu izrakstos.¹⁷ Tā kā pilnīgi

2. att. Rozbeķu pils situācijas plāns ap 1827. gadu (akvarelis Marķīza Paulūči albumā)

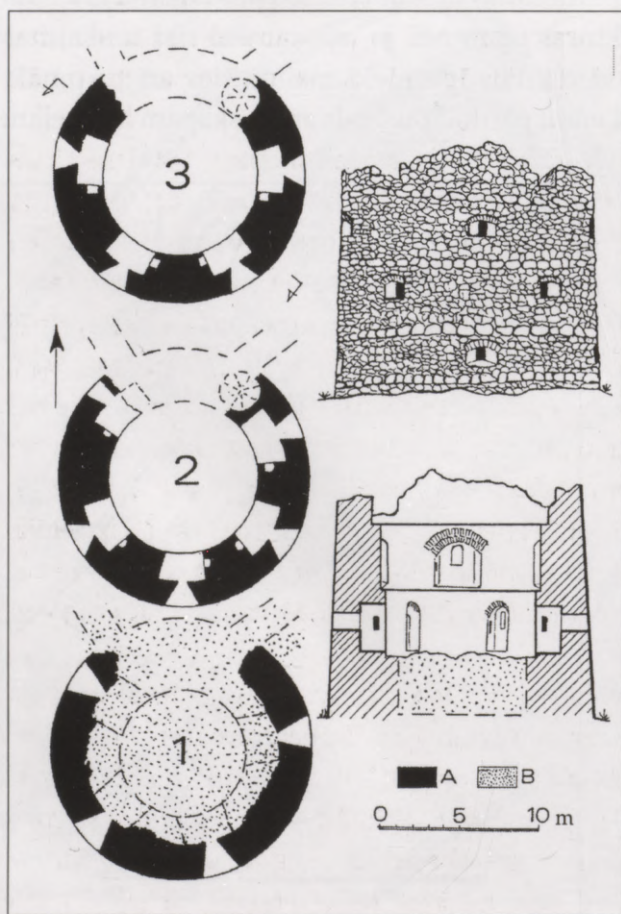
visi senie dokumenti nav saglabājušies, pēc esošajiem var tikai aptuveni spriest par laiku, kad notikusi īpašnieku maiņa. Kā jau teikts, Rozbeķi vispirms piederējuši Rozeniem, kas tos bija saņēmuši kā lēni no Rīgas arhibīskapa. Tāpēc, īpašniekam nomirstot bez mantiniekiem, Rīgas arhibīskaps Johans V no Vallenrodes 1399. gadā pili izlēņojis citam vasalim – Johanam Vildenbergam.¹⁸ Divdesmit gadu vēlāk, 1419. gadā, Rīgas arhibīskaps Johans VI Ambundi pili izlēņo Bertramam Ikskulam (*Ixkulle*), kurš Rozbeķus bija nopircis no Klāva Koskula (*Coskulle*).¹⁹ Ikskuls, spriežot pēc dokumentiem, vēl 1428. gadā bijis pils īpašnieks.²⁰ Tad Rozbeķi laikam nonākuši citās rokās, jo 1437. gadā pili no Klāva, Vilema un Bertrama Kudeceliem (*Kudezell*) nopircis Rolofs Persevals (*Perseval*) ar dēlu Jirgenu,²¹ bet 1477. gadā Rolofa Persevala atraitne Katerina pusi pils pārdod Volmaram Ikskulam (*Ixkull*).²² Šis pārdošanas dokuments jeb pils dalāmā grāmata ir ļoti nozīmīgs pils arhitektūras izpratnei, jo tajā samērā sīki uzskaitītas ēkas un to izmantošanas veids. Pils īpašnieki mainījušies arī turpmāk. 1493. gadā Brants Lūdēns (*Luden*) pārdod pusi pils arhibīskapam Mihaelam

3. att. Rozbeķu pils plāns ap 1827. gadu (uzmērojums no Marķīza Pauluči albuma)

Hildebrantam,²³ bet 1498. gadā Volmara Ikskula meitas pusi pils pārdod brāļiem Bartolomejam un Andreasam Patkuliem (*Patkul*).²⁴ 1508. gadā Hans Netkens (*Noettken*) pārdod pusi Rozbeķu pils ar sava kunga Rīgas arhibīskapa Mihaela un tiešo mantinieku A. un B. Patkulu atļauju.²⁵ 1518. g. Bartolomejs un Envolts Patkuli pārdod savas Rozbeķu pils daļas Rīgas arhibīskapam Jasperam Lindem.²⁶ No viņa pili tajā pašā gadā iegūst Georgs (Jorgs) Krīdeners.²⁷ G. Krīdeners (*Krudener*,²⁸ *Krūdener*,²⁹ *Crudener*³⁰) no Rozbeķiem minēts daudzās 16. gs. dokumentos, un viņa dzimtai pils ar apkārtējo teritoriju pieder līdz 17. gs. otrajai pusei.³¹

Pils bojāejas laiks ir 17. gs. sākums, kad 1601. gadā zviedru-poļu kara laikā Rozbeķus ieņem Sēdermanlandes hercogs Kārlis, bet tā paša gada vasarā pili nodedzina poļu vojevoda Šišinskis.³²

4. att. Rozbeķu pils dienvidu torņa stāvu plāni, skats uz torņa sienu no dienvidiem un torņa šķērsgrīzums (autore zīmējums). A – saglabājušies mūri, B – gruveši; 1 – pirmais stāvs, 2 – 2. stāvs, 3 – 3. stāvs

Pirms pievērsties Rozbeķu pils arhitektūras aprakstam, īsi jāraksturo tās tuvākā apkārtnē. Rozbeķi celti līdzenā apvidū uz pavisam neliela reljefa pacēluma kā t.s. ūdenspils. Tā novietota kreisajā krastā nelielam strautam, kas ietek Braslas upē. Strauts kavējis piekļūšanu celtnei no rietumiem un ziemeļiem, bet gar austrumu pusi rakts mākslīgs grāvis, kas uzskatāmi parādīts Pauluči albumā ievietotajā topogrāfiskajā apkārtnes attēlā. Arī paralēli pils dienvidu malai bijis grāvis, kurš vēl tagad saskatāms dabā. 1477. gadā sastādītajā pilsmuižas dalāmajā grāmatā minēts arī dzirnavu dīķis un dzirnavas,³³ kuru atrašanās vieta tagad vairs nav zināma. Varbūt dzirnavu dīķis bijis veidots, uzplūdinot gar pili tekošo strautu un līdz ar to vienlaikus nodrošinot arī celtnes labāku aizsardzību? Tā kā pašreiz pilsdrupas un to tuvākā apkārtnē ieaugusi mežā, uz pili vedušie ceļi dabā vairs precīzi nav nosakāmi. Tomēr arī tagad labākā piekļūšana celtnei ir no dienvidu un dienvidaustrumu puses. Šajā pils pusē zīmēti lauku ceļi arī Marķīza Pauluči albumā, tāpēc jādomā, ka te ceļš tāpat gājis pils pastāvēšanas laikā.

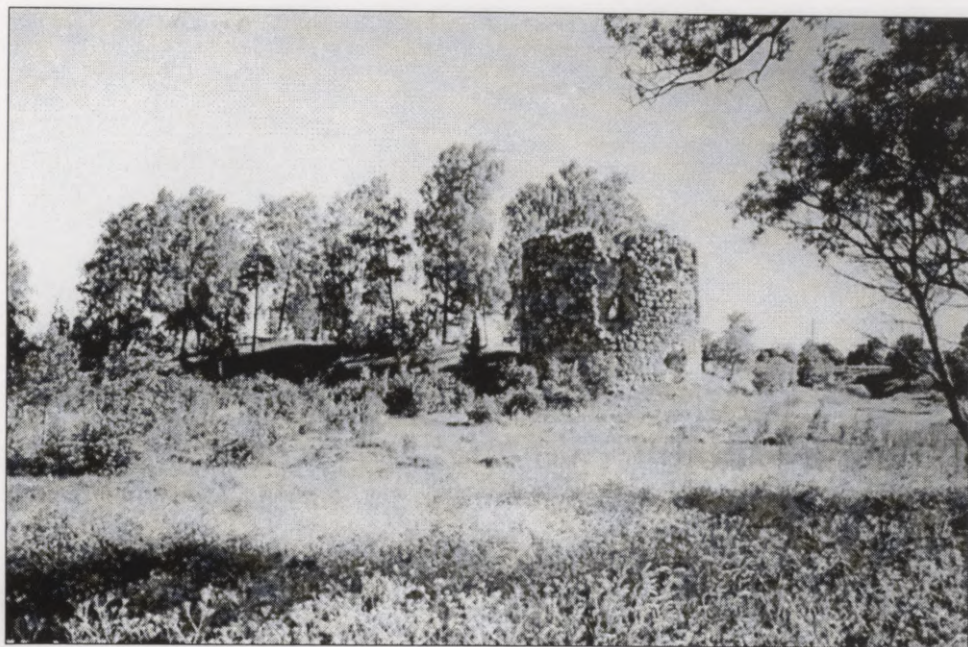
Tā kā pils mūru kontūras dabā vairs nav saskatāmas, vienīgās ziņas par celtnes izveidojumu dod pilsdrupu shematiskais attēlojums Marķīza Pauluči albumā. Tas liecina, ka pilij bijis taisnstūrim tuvs plānojums ar 3 no ārsienas izvīzītiem plānā apaļiem un pusapaļiem torniem. Spriežot pēc pievienotā mēroga, var noteikt aptuvenus celtnes izmērus – apmēram 20 x 40 krievu asis, kas atbilst 35 x 70 m. K. Lēviss of Menārs garajā ziemeļaustrumu sienā saskatījis pils vārtu vietu.³⁴ Varbūt tie bijuši blakus vai arī veduši cauri nelielajam pusapaļajam tornim, kas atradies šīs sienas dienvidu galā? Torņa kontūras dabā laikam bijušas izzudušas jau 19. gs. beigās, jo K. Lēviss of Menārs tā izmērus nav minējis. Toties viņš izmērijis pils rietumu stūra izvīzīto pusapaļo torni – tas bijis 9,6 m diametrā, bet sienu biezums sasniedzis 2,6 m.³⁵ Tagad torņa vietā vairs tikko redzama izplūdusi akmeņu kaudze.

Mūsdienās ar mežu apaugušajā pils teritorijā vairs grūti saskatīt kādas norādes par mūru ietvertajām celtnēm. To drupas nav rādītas arī Marķīza Pauluči albumā, tātad virs zemes nebija samanāmas pat divsimt gadu atpakaļ. K. Lēviss of Menārs gan minējis, ka pils pagalma vidū zem gruvešiem saglabājušās četras ar ķieģeļu velvēm segtas telpas, kurās var nokāpt pa mūrētām kāpnēm; pēc aizbirušās ejas atrakšanas 1902. gadā

telpas esot uzmērotas.³⁶ Diemžēl šodien šo uzmērojumu atrašanās vieta nav zināma. Tagad par pili bijušām ēkām liecina tikai jau minētais 1477. gada dokuments, kurā atzīmēts tornis ar ēdamzāli un pagrabu, divas velvētas telpas pie ēdamzāles un virtuve, ērbēģis blakus velvētajām telpām, kapela un tai blakus gaļas žāvētava, kā arī piebūve (*achterborch*) ar jaunavu istabām un pagrabu zem tām.³⁷

Līdz mūsdienām vislabāk saglabājušās lielā apaļā dienvidu torņa drupas, kuras vēl tagad paceļas ap 12–14 m augstumā virs apkārtējā zemes līmeņa. Tornis bijis iespaidīgs Rozbeķu pils aizsardzības elements un pamatīga ugunsspēku koncentrācijas vieta. Tā kā gar pils dienvidu malu gājis ceļš un no šīs puses varēja gaidīt galveno ienaidnieka uzbrukumu, te arī celts šis nozīmīgais aizsargtornis, kurš vairāk nekā trīsceturtdaļu apjomā izvirzīts ārpus pils sienām. Līdz ar to tas deva iespēju ar flankējošiem šaiviņiem aizsargāt visu pils dienvidaustrumu un dienvidrietumu pusi. Jau A. Tūlse torņa celtniecību attiecinājis uz 15. gs. pēdējo ceturksni, šādu datējumu pamatojot ar torņa lielajām ugunsieroču šaujammkamerām.³⁸ Tomēr šķiet, ka tornis varēja būt uzcelts jau pirms 1477. gada. Šādi datēšanai nozīmīgs dokuments ir jau iepriekš vairākkārt minētā Rozbeķu pils 1477. gada dalāmā grāmatā, kurā atzīmēts tornis ar mazo remteri (ēdamzāle) un pagrabu zem tā.³⁹ Spriežot pēc Marķīza Pauluči albumā attēlotā pilsdrupu plāna, pēc saviem izmēriem vienīgais tornis, kurā varēja būt ēdamzāle, ir dienvidu tornis. Gan pils austrumu pusē bijušais pusapaļais tornis, gan rietumu tornis, kurš pēc K. Lēvisa of Menāra mēriņumiem bijis tikai 9,6 m diametrā, ar 2,6 m biezām sienām (tātad iekštelpa nepārsniedza 4 m diametrā), bija par maziem, lai tajos izvietotu ēdamtelpu. Šādi interpretējot pils aprakstu, varētu pieņemt, ka jau 1477. gadā lielais dienvidu tornis bijis uzbūvēts ja ne pilnā augstumā, tad gatavi bijuši vismaz daži tā apakšstāvi.

Kā celts dienvidu tornis? Tas būvēts no neapstrādātiem laukakmeņiem, kuri salīdzinājumā ar citu Vidzemes piļu būvmateriālu ir īpaši lieli. Mūri akmeņu starpas pildītas ar sīkākiem akmeņiem un ķieģeļu šķembām kaļķu javā. Rozbeķu tornim ir tipiskās ugunsieroču torņu smagnējās proporcijas – tā augstums ir gandrīz tāds pats kā diametrs un pretskatā līdzinās kvadrātam. Torņa masivitāti vizuāli ārsienā vēl pastiprina virs katra stāva horizontāli veidotas joslas no ap 1 m lieliem laukakmeņiem.

5. att. Skats uz Rozbeķu pils torni no rietumiem
(A. Caunes foto, 1965. g.)

Šis izteiktais horizontālais dalījums, no kura vēl redzamas četras paralēlas milzīgu akmeņu rindas, aptuveni atbilst pirmā, otrā, trešā un ceturtā stāva grīdas līmenim, ār sienā uzsverot iekštelpu sadalījuma principu. Īpaši izceltās līmeniskās joslas vizuāli palielina torņa platumu, radot vēl lielāku tā varenuma izjūtu, kā arī ir nozīmīgs ār sienu rotājošs motīvs. Kaut arī mūrī izmantoto laukakmeņu toņa, formas un izmēru dažādība, kā arī ritmiskais šaujamlūku atvērums izvietojums krietni mazina lielās sienas plaknes vienmuļību, stāvus norobežojošās, horizontālās lielo akmeņu rindas vēl papildus rada labi izjusta ritma un telpiskas sakārtotības iespaidu.

Dienvidu tornim bijuši vismaz 4 stāvi, tā diametrs ir 16 m, sienu biezums otrā stāva līmenī ir 3–3,5 m, tātad šeit iekštelpa bijusi ap 8 m diametrā. Visiem stāviem bijuši horizontāli pārsegumi, kuri nav saglabājušies. Par tiem liecina tikai atkāpes mūrī un sienu biezuma pakāpeniska samazināšanās katrā nākamajā augšstāvā. Vietā, kur tornis varēja pieslēgties pils dienvidaustrumu mūrī, tā sienā bijušas ierīkotas vītņu

6. att. Skats uz Rozbeķu pils torni no austrumiem
(A. Caunes foto, 1965. g.)

kāpnes, nodrošinot ātru un ērtu satiksmi starp stāviem. Kāpņu paliekas saglabājušās tikai atsevišķās vietās. Kā jau iepriekš minēts, tornim bijis pagrabs – tagad par to vairs nekas neliecina, jo pilnīgi aizgruvis ir pat pirmais stāvs.

Marķīza Pauluči albuma plānā dienvidu tornis attēlots kā pusapaļa basteja, t.i., bez sienas pils pagalma pusē. Tāds tas skatāms arī tagad. Tomēr jāšaubās, ka tornis bijis vaļējs, jo lielgabalu pozīciju vietas sevišķi ziemeļu zemēs ar mitru klimatu parasti būvēja slēgtas, lai izvairītos no šaujampulvera samirkšanas. Tāpat torņa iekštelpai vajadzēja būt slēgtai, ja tajā atradusies ēdamtelpa. Tomēr noteikt, kāda bijusi torņa siena pagalma pusē, bez izrakumiem vairs nav iespējams. Ja torņa mūris pret pagalmu veidots apaļš, tad šeit nebūtu bijis vajadzīgs tik liels biežums kā uz ārpusi, kur sienām jāiztur iespējamie pretinieku lielgabalu lādiņu triecieni. Varbūt tornis pieslēdzies pils iespējamam rietumu vai austrumu korpusam, par ko varētu liecināt arī 1477. gada dokumentā minētā virtuve un velvētās telpas blakus tornim.

7. att. Rozbeķu pils torņa 2. stāva šaujamlūkās no iekštelpas puses 1997. gadā.
Skats no dienvidiem

Kaut gan pirmais stāvs ir aizgruvis, torņa ārsienā šajā līmenī redzamas četras uz ārpusi paplašinātas šaujamlūkas. Katru no tām segusi lēzena velve no divās rindās galeniski liktiem ķieģeļiem; arī slīpās sānu malas bijušas daļēji vai arī pilnīgi apšūtas ar ķieģeļiem, kas tagad visur ir stipri izdrupuši. Tāpēc šaujamlūku izmēri nosakāmi tikai aptuveni: ārsienā lūkām ir taisnstūra forma, bet to platums svārstās no 1,5 līdz 2,5 m, augstums bijis apmēram 1 m. Apmēram 3 m dziļumā no mūra ārmalas sākas lūku sašaurinājums, šajā vietā sānu malas mūrētas no kaļķakmens, bet pārsegumam izmantotas lielas, biezas kaļķakmeņu plāksnes vai milzīgi laukakmeņi. Lūkas atvērums šaurākajā vietā ir 40 vai 60 cm plats un 40–65 cm augsts. Pirmā stāva lūkas pēc savas formas līdzinās augšstāvu šaujamlūku ārskatam.

Torņa otrajā stāva mūrī aptuveni vienādā attālumā cita no citas izbūvētas piecas plānā taisnstūrainas šaujamlūkās. Tās novietotas virs mūra starp katrām divām pirmā stāva kamerām. Otrā stāva šaujamlūkās segtas ar viegli izliektu pusmucas formas ķieģeļu velvi, kuras

8. att. Rozbeķu pils torņa 2. stāva šaujammkamera no iekštelpas puses 1997. gadā.
Skats no ziemeļiem

mūrējums tagad ir stipri izdrupis. Kameru platums ir ap 2,5 m, bet augstums ap 2 m. Katrai kamerai vai nu kreisajā, vai labajā sānu sienā izbūvēta neliela niša. No katras kameras uz ārpusi atveras šaujamlūka. Tās atvērums šaurākā vieta, līdzīgi kā pirmajā stāvā, ir ap 60 cm augsta un ap 50 cm plata; lūka pārsegta ar kaļķakmens plāksni vai plakanu laukakmeni.

Trešā stāva mūrī izbūvētas 4 šaujamkamas, kuras pēc formas un izmēriem šķiet līdzīgas iepriekš aprakstītajām otrā stāva kamerām. Arī tās novietotas virs mūra starp katrām divām apakšējā – (otrā) stāva kamerām, bet to atrašanās vieta vertikālā līnijā gandrīz sakrīt ar pirmā stāva kamerām. Šāds šaujamkameru izvietojums torņa trīs stāvos ir skaidrojams gan ar tektoniskiem, gan militārās aizsardzības principiem. Atvērumus ierīkojot torņa sienā pamīšus, var nodrošināt vienmērīgāku mūra biezumu un konstruktīvu izturību. Savukārt no aizsardzības viedokļa pamīšus izvietotās šaujamlūkas ļauj veiksmīgi apšaudīt visu plašo apkārtni.

9. att. Rozbeķu pils torņa 1. stāva šaujamlūkas atvērums torņa ārsienā 1997. gadā.
Skats no austrumiem

Tā kā starpstāvu pārsegumu vairs nav, trešais stāvs uzmērošanai bez palīgierīcēm 1997. gadā nebija pieejams. No ceturtā stāva saglabājusies tikai sienas apakšdaļa ap 2 m augstumā. Arī šī stāva sienās bijuši vairāki atvērumi – droši vien logi.

Rozbeķu pils dienvidu tornis ar 13 līdzīgas formas šaujammkamerām, kuras izvietotas trijos stāvos, ir bijis viens no nozīmīgākajiem uguns aizsardzības nocietinājumiem Latvijas teritorijā. Tik daudzas līdzīgas uguns pozīciju vietas vienā tornī citās pilīs Latvijā nav zināmas. Rozbeķiem līdzīgi pēc izmēriem un šaujammkameru formas ir daži vēlo viduslaiku nocietinājumu torņi Tallinas pilsētas aizsargmūrī. Tā, piemēram, apaļais tornis *Kiek in de Kōk*, kas būvēts laikā no 1475. līdz 1483. gadam, diametrā ir 17,3 m liels, un tā 3,7–3,9 m biežajās sienās izbūvētas 24 lielgabalu kameras un 30 atvērumi rokas ugunsieročiem. Šis tornis gan bijis sešstāvīgs, ar kopējo augstumu 37,9 m.⁴⁰ Tallinas pilsētas aizsargmūra torņi atšķiras no Rozbeķiem ne tikai ar augstumu un par būvmateriālu izmantoto materiālu – kaļķakmeni. To

saglabāšanās pakāpe ir daudz labāka, un tie dod priekšstatu par 15. gs. torņa stāvu iekārtojumu.

Kaut arī precīzi gadaskaitļi par Rozbeķu pils celtniecības un pārbūvju laiku dokumentos nav atrodami, pils būvvēsturē var izšķirt divus lielākus būvperiodus. Pirmajā būvperiodā laikā starp 14. gs. 70. un 90. gadiem varēja būt uzbūvēta nocietināta dzīvesvieta – pils, kuras plānā taisnstūrainis apkārtmūris sargājis pagalmā esošās celtnes. Bez izrakumiem nav nosakāms dzīvojamo un saimniecības ēku izvietojums pagalmā, tāpat var tikai minēt, vai tās jau sākotnēji būvētas kā mūra celtnes vai arī bijušas no koka. Apkārt pilij izveidoti aizsarggrāvji, kas pildīti ar ūdeni. Otrajā būvperiodā 15. gs. 70. gados vai nedaudz agrāk vajadzēja būt celtniem apaļajiem torņiem, kas pilij no visām pusēm nodrošināja flankējošu aizsardzību ar ugunsieročiem. Iespējams, ka otrajā būvperiodā uzlabota arī aizsarggrāvju un zemes nocietinājumu sistēma, bet arī par to dabā diemžēl bez izrakumiem vairs nav rodamas nekādas liecības. A. Tūlse pieņēmis, ka tieši Ikšķilu laikā 15. gs. pēdējā ceturksnī pilī notikušas lielākās pārbūves.⁴¹ Ja pils 1477. gada dalāmajā grāmatā minēto torni lokalizē kā Rozbeķu dienvidu torni, tad jāsecina, ka pils otrais būvperiods saistāms ar Persevalu laiku, jo, kā iepriekš minēts, viņiem pils piederējusi no 1437. līdz 1477. gadam.

Rozbeķu pils pēc saviem izmēriem bijusi vidēja lieluma nocietināta viduslaiku dzīvesvieta nelielas teritorijas valdniekam – arhibīskapa vasalim. Salīdzinājumā ar citām vasaļu pilīm Latvijā Rozbeķiem celts īpaši varens ugunsieročiem piemērots tornis, kas pili ļāva izmantot kā nocietinājumu līdz pat 17. gadsimtam. Tikai arheoloģiskajos izrakumos būtu iespējams konstatēt, kāda bijusi pārējo divu torņu nozīme, un precizēt gan to, gan visas pils izmērus un datējumu. Tā kā Rozbeķu pils drupas nav konservētas, tās pamazām iet bojā. Tāpēc būtu jādomā vismaz par torņa stāvu plānu un fasādes uzmērošanu profesionāla arhitekta vadībā.

Atsauces

- ¹ Marķīza Pauluči albums, 1. sējums, 33. un 34. lapa (manuskripts glabājas Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā).
- ² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 106, 107.
- ³ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 309, 310.
- ⁴ 1399. gadā – Livländische Güterurkunden (turpmāk – GU) / Hrsg. H. v. Bruiningk und N. Busch. – Riga, 1908. – Bd. I. – Nr. 151.
- ⁵ 1372. gadā – Liv-, esth- und kurländisches Urkundenbuch (turpmāk – LUB) / Hrsg. von F. G. v. Bunge u.a. – Reval; Riga, 1853–1873. – Bd. III. – Nr. 1083.
- ⁶ 1437. gadā – GU I, Nr. 289.
- ⁷ 1498. gadā – GU I, Nr. 667, 1477. gadā – GU I, Nr. 522, 1518. gadā – GU II, Nr. 281.
- ⁸ 1528. gadā – GU II. – Riga, 1923. – Nr. 473.
- ⁹ 1538. gadā – GU II, Nr. 741.
- ¹⁰ 1540. gadā – GU II, 1171.
- ¹¹ 1542. gadā – GU II, Nr. 923.
- ¹² 1544. gadā – GU II, Nr. 967.
- ¹³ GU II, Nr. 1088, 1123, 1145, 1148, 1171.
- ¹⁴ LUB III, Nr. 1083.
- ¹⁵ GU I, Nr. 116.
- ¹⁶ LUB IV, Nr. 1388.
- ¹⁷ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 106, 107.
- ¹⁸ GU I, Nr. 151.
- ¹⁹ GU I, Nr. 205.
- ²⁰ LUB VII, Nr. 720, 733.
- ²¹ GU I, Nr. 289.
- ²² GU I, Nr. 522.
- ²³ GU I, Nr. 618.
- ²⁴ GU I, Nr. 667.
- ²⁵ LUB. – 2. Abt., Bd. 3. – Nr. 390.
- ²⁶ GU II, Nr. 280, 281.
- ²⁷ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 106.
- ²⁸ 1528. gadā – GU II, 473.
- ²⁹ 1538. gadā – GU II, 757.
- ³⁰ 1540. gadā – GU II, 808.
- ³¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 107.
- ³² Turpat.
- ³³ GU I, Nr. 522.
- ³⁴ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon .. – S. 106.
- ³⁵ Turpat.

- ³⁶ Turpat.
³⁷ GU I, Nr. 522.
³⁸ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 309.
³⁹ GU I, Nr. 522.
⁴⁰ Zobel R. Walls and towers of Tallinn. – Tallinn, 1996. – P. 64–66.
⁴¹ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 309.

Ieva Ose

BURG ROSENBECK

Zusammenfassung

Rosenbeck ist eine Vasallenburg des Rigaer Erzbischofs gewesen. Bis heute hat sich von der Burg nur Ruine eines Turmes erhalten, aber Fundamente der Aussenmauer und der Gebäude befinden sich unter der Erde. Im vorliegenden Beitrag wurden die spärlichen Daten aus den Schriftquellen, einige aus dem 19. Jh. erhaltene Zeichnungen und Fotos sowie Materialien der 1997 durchgeführten Begehungsuntersuchungen der Autorin zusammengefasst, um eine Vorstellung über die Baugeschichte der Burg zu gewinnen.

Der Ortsname "Rosenbeck" ("hove to Roysenbeke") wurde in den Schriftquellen zum ersten Mal 1372 erwähnt, aber von einem befestigten Haus, beziehungsweise Burg, zeugt eine Urkunde von 1395 ("hus to Rosenbeke"). Die ersten Inhaber sind vom Geschlecht Rosen gewesen, aber im 15.–16. Jh. hat die Burg mehrmals ihre Besitzer geändert. 1601 wurde die Burg abgebrannt und nicht mehr erneuert.

Der einzige Plan der halbverfallenen Burgruine stammt vom Anfang des 19. Jhs. Aufgrund dieses Plans kann man zwei Bauperioden der Burg unterscheiden. Während der ersten Bauperiode kurz vor 1395 könnte die Burg mit einer fast rechteckigen Mauer umzogen werden. Ihr Grundriss umfasste ein etwa 35 x 70 m grosses Territorium mit vermutlichen Gebäuden an zwei Seiten des Hofes.

In der zweiten Bauperiode um 1477 könnten drei halbrunde oder runde Türme für Feuerwaffen gebaut werden. Bis jetzt hat sich nur die Ruine des runden Südturmes in der Höhe von 12–14 m erhalten. Der Turm beträgt 16 m im Durchmesser und hat 13 Schiesscharten in vier Geschossen gehabt.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Ansicht der Burgruine Rosenbeck von Süden (um 1827, aus Album Paulucci).
- Abb. 2. Plan der Situation der Burgruine Rosenbeck (um 1827, aus Album Paulucci).
- Abb. 3. Plan der Burgruine Rosenbeck (um 1827, aus Album Paulucci).
- Abb. 4. Plan der Geschosse, Ansicht und Querschnitt des Südturmes der Burg Rosenbeck (Zeichnung der Autorin). A – sichtbare Mauer, B – Bauschutt. 1 – Erdgeschoss, 2 – erstes Obergeschoss, 3 – zweites Obergeschoss.
- Abb. 5. Ansicht des Südturmes der Burg Rosenbeck von Westen (Foto A. Caune 1969).
- Abb. 6. Ansicht des Südturmes der Burg Rosenbeck von Osten (Foto A. Caune 1969).
- Abb. 7. Schiesskammer des ersten Obergeschosses des Südturmes der Burg Rosenbeck – Ansicht von Süden.
- Abb. 8. Schiesskammer des ersten Obergeschosses des Südturmes der Burg Rosenbeck – Ansicht von Norden.
- Abb. 9. Schiessscharte des ersten Obergeschosses des Südturmes der Burg Rosenbeck – Ansicht von Osten.

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

- Māris ATGĀZIS – arheologs, Dr. hist.,
Latvijas vēstures institūts
- Andris CAUNE – arheologs, Dr. habil. hist., prof.,
Latvijas vēstures institūts
- Jānis GRAUDONIS – arheologs, Dr. habil. hist., prof.,
emeritētais zinātnieks
- Gunārs JANSONS – emeritētais arhitekts
- Egīls JEMELJĀNOVS – arheologs, vēsturnieks,
Turaidas muzejrezervāts
- Anna JURKĀNE – vēsturniece,
Turaidas muzejrezervāts
- Ēvalds MUGURĒVIČS – arheologs, Dr. habil. hist., prof.,
Latvijas vēstures institūts
- Ieva OSE – arheoloģe, mākslas vēsturniece,
Dr. hist., Latvijas vēstures
institūts
- Tatjana VĪTOLA – emeritētā arhitekta, mākslas
zinātniece
- Anna ZARIŅA – arheoloģe, Dr. habil. hist.,
emeritētā zinātniece

SATURS

Priekšvārds 5

Ieva Ose. Rīgas arhibīskapijas pils 9

Pētījumi par Turaidas pili

Anna Jurkāne. Turaidas pils – muzejrezervāta
sastāvdaļa mūsdienās 47

Jānis Graudonis. Turaidas mūra pils arheoloģiskā izpēte 59

Gunārs Jansons. Turaidas pils nocietinājumu attīstība 13.–17. gs. 112

Gunārs Jansons. Figūra uz Turaidas ķieģeļa 147

Turaidas pils 1582. un 1590. gada revīziju protokoli 152

Egīls Jemeljānovs. Siguldas, Krimuldas un Turaidas pils 19. gs. beigu
un 20. gs. pirmās puses fotogrāfijās un pastkartēs 173

Pētījumi par arhibīskapa pilīm

Ēvalds Mugurēvičs. Rakstītie avoti par Mārtiņsalas pili 12.–14. gs. ... 203

Andris Caune. Bīskapa sētas Rīgā 13. gs. 216

Tatjana Vītola. Raunas pils rekonstrukcijas mēģinājums 241

Tatjana Vītola. Limbažu pils rekonstrukcijas mēģinājums 258

Ieva Ose. Arhibīskapa saimniecības pils Piebalga 271

Pētījumi par arhibīskapa vasaļu pilīm

Anna Zariņa. Bīskapa vasaļa dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā 295

Māris Atgāzis. Vecdoles pils nocietinājumi un apbūve 312

Ieva Ose. Rozbeķu pils 349

Krājumā ievietoto rakstu autori 366

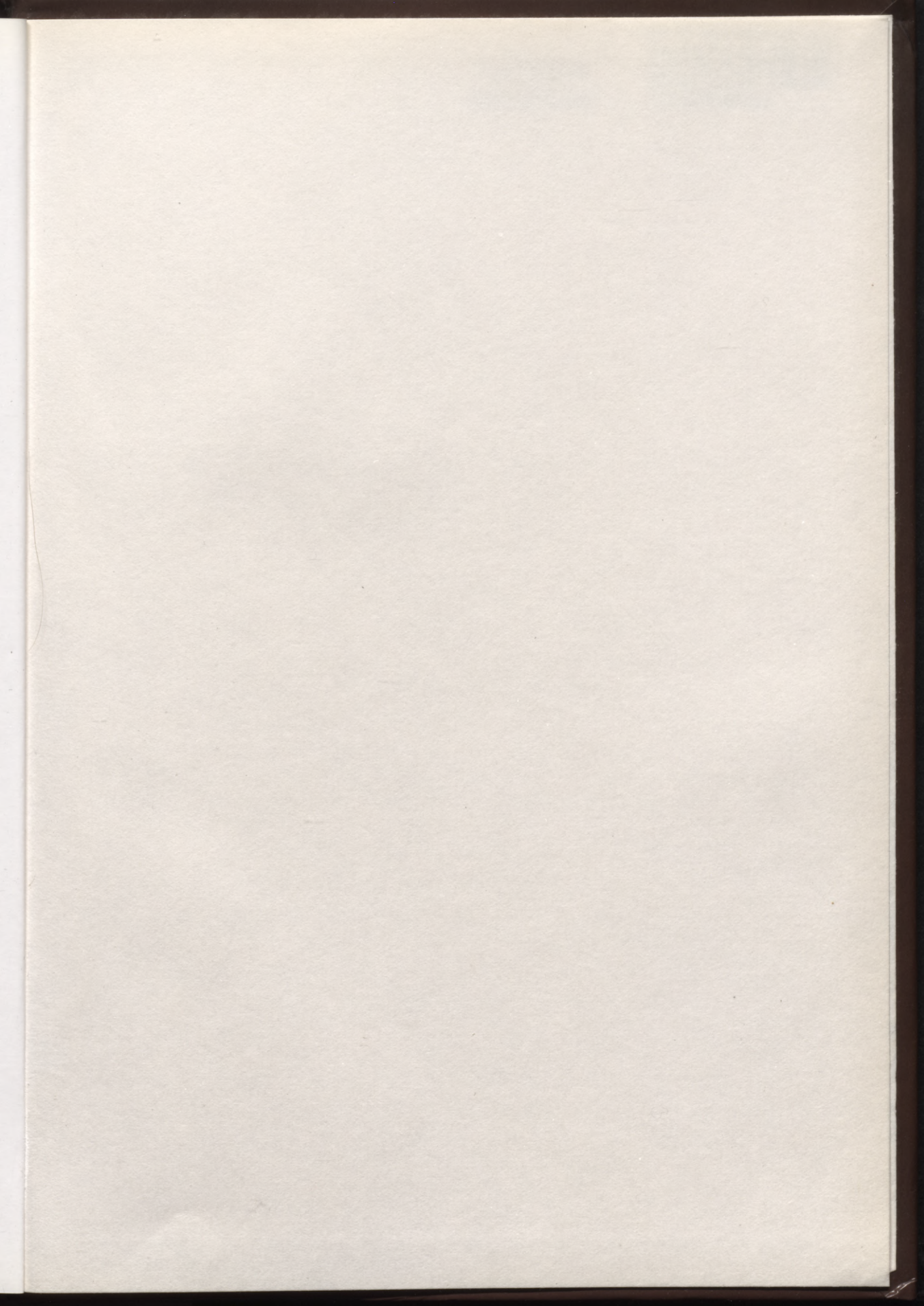
Latvian Medieval Castles I

Compiled by Ieva Ose

Institute of History of Latvia Publishers
Riga 1999

Latvijas vēstures institūta apgāds,
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 2-1095.
Krāsainās loksnes iespiestas r/a "Latvijas karte"
O. Vācieša ielā 43, LV-1004.
Iespiesta un iesieta a/s "Paraugtipogrāfija"
Puškina ielā 12 Rīgā, LV-1050.

Latvijas viduslaiku pilis. I. Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas
La 811 pilīm / Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta
apgāds, 1999. – 367 lpp.; il.
ISBN 9984-601-26-9 UDK 902(474.3)+94(474.3)

4-

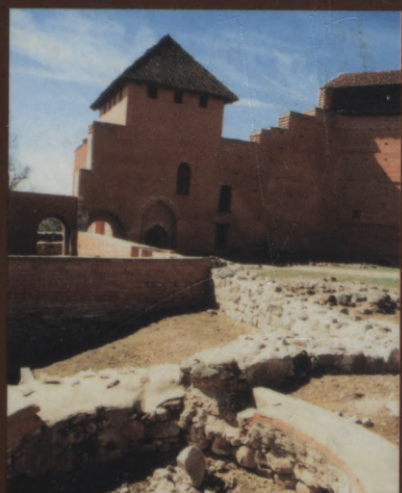
**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

LĀTVIJAS NĀCIONĀLA BIBLIOTEKA

0300038067

Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm

Ieva Ose. Rīgas arhibīskapijas pils

2000-5

10

PĒTĪJUMI PAR TURAJDAS PILI

Anna Jurkāne. Turaidas pils – muzejrezervāta sastāvdaļa mūsdienās

Jānis Graudonis. Turaidas mūra pils arheoloģiskā izpēte

Gunārs Jansons. Turaidas pils nocietinājumu attīstība 13. – 17. gs.

Gunārs Jansons. Figūra uz Turaidas ķieģeļa
Turaidas pils 1582. un 1590. gada revīziju protokoli

Egīls Jemeljānovs. Siguldas, Krimuldas un Turaidas pils 19. gs. beigu un 20. gs. pirmās puses fotogrāfijās un pastkartēs

PĒTĪJUMI PAR ARHIBĪSKAPA PILĪM

Ēvalds Mugurēvičs. Rakstītie avoti par Mārtiņsalas pili 12. – 14. gs.

Andris Caune. Bīskapa sētas Rīgā 13. gs.

Tatjana Vītola. Raunas pils rekonstrukcijas mēģinājums

Tatjana Vītola. Limbažu pils rekonstrukcijas mēģinājums

Ieva Ose. Arhibīskapa saimniecības pils Piebalga

PĒTĪJUMI PAR ARHIBĪSKAPA VASAĻU PILĪM

Anna Zariņa. Bīskapa vasaļa dzīvesvieta Lielvārdes Dievukalnā

Māris Atgāzis. Vecdoles pils nocietinājumi un apbūve

Ieva Ose. Rozbeķu pils